GERVAI ANDRÁS

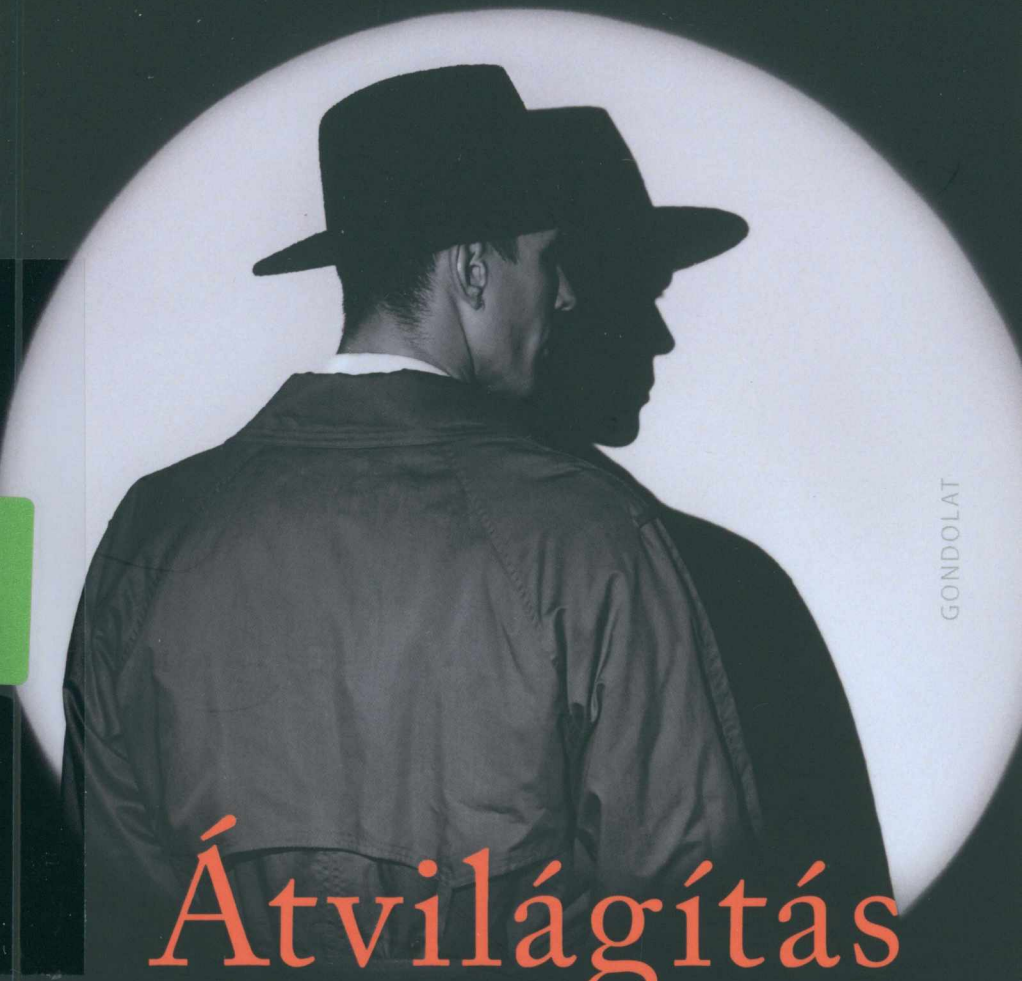

GONDOLAT

Átvilágítás

Sok minden, amit mindig tudni akartál
a titkosszolgálatokról,
de sohase merted megkérdezni

X376.939

GERVAI ANDRÁS

Átvilágítás

Sok minden, amit mindig tudni akartál
a titkosszolgálatokról,
de sohase merted megkérdezni

376939

Gondolat Kiadó
Budapest, 2025

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001499313

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár
SZEGED
1.

X376939

© Gervai András, 2025

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 556 597 9

TARTALOM

A nagy „testvér" figyelt minket! 7

I.

A CÉG
Szervezettörténet 17
„Virág elvtárs" 24
Egy titkosszolga felemelkedése és bukása 28
Állambiztonsági mi micsoda 41

MINDENKI GYANÚS
Titkosszolgák a női wc-ben 49
Egy falu „bekerítése" 59

SZENVEDÉSTÖRTÉNETEK
Célkeresztben: a Teller család 77
Az áldozat 88
A bűnbak 102
A levélírás bajjal jár 118

ÜGYNÖKPÁLYÁK
Őszinte, lelkes munkatárs 133
A kaméleon 150
„Valami titka van" 165
Börtönből „börtönbe" 181

ÜGYNÖKÖK A TEVÉKENYSÉGÜKRŐL
Éreztek-e bűntudatot a besúgók? 191
„Jóleső érzés egy erős szervezethez tartozni" 195
Amikor az Én átjáróház 200

II.

SZOVJETUNIÓ – A CSEKÁTÓL A KGB-IG
Akik Sztálinnak gyilkoltak 221
Rettegett Iván Budapesten 226
Áruló vagy hős? 236

NDK – STASI
A Stasi belülről 241
Archívum a semmiből 247
A kémfőnök „megvilágosodása" 251
Egy áruló Stasi-tiszt 258

ROMÁNIA – SECURITATE
Egy „szabadúszó" diktátor és a birodalma 263
A Securitate „fogságában" 271

NAGY-BRITANNIA – SOE, MI5, MI6
Kim Philby és a nagy árulás 275
A hidegháború irodalmi emlékművei 279
Egy angol–magyar báróné a gulagon 288

USA – OSS, CIA, FBI
Titkok és hazugságok 305
Akit az FBI és az ÁVH is megfigyelt 311

SVÁJC – SZÖVETSÉGI RENDŐRSÉG
Célszemély: Friedrich Dürrenmatt 325

Az írások eredeti megjelenési helye 335
Névmutató 339

A NAGY „TESTVÉR" FIGYELT MINKET!

Új könyvemet – amely részben eddigi munkáim keresztmetszete, ízelítő mélyfúrásaimból – szerénytelenül kalauznak vagy bevezetőnek szánom a titkosszolgálatok világába, játszmáiba, hidegháborús évtizedek alatti tevékenységébe. Igyekszem szépirodalmi eszközökkel megformált történetek, esettanulmányok, esszék segítségével megmutatni egyrészt a diktatúra brutalitását, a társadalom ellenőrzésének, manipulálásának gazdag eszköztárát, a hatalom célkeresztjébe került egyén sorsának drámai alakulását, másrészt a különböző (keleti és nyugati) titkosszolgálatok módszereit, eszköztárát, ügyeit és „ügyfeleit" is, s a titkosszolgálatok közötti bizonyos hasonlóságokat, különbségeket.

25 évvel ezelőtt kezdtem el a Rákosi- és Kádár-rendszer titkosszolgálatainak működését s tevékenységük baljós következményeit tanulmányozni. Közben óhatatlanul egyre jobban kezdett foglalkoztatni a XX. századi diktatúrák kora és természetrajza is, hatalom és egyén kapcsolata. Érdeklődésem az idők során kiterjedt a szocialista országok és néhány nyugati nagyhatalom titkosszolgálatára is.

Az *Átvilágítás* első részében négy könyvem *(Fedőneve: „szocializmus". Művészek, ügynökök, titkosszolgák; Titkos Magyarország. „Célszemély": a társadalom; Bayreuthtól Bagdadig. Bűnösök, cinkosok, áldozatok; Akiket elárult a hazájuk. Sorsokba zárt történelem)* írásai, esettanulmányai közül válogattam ki a számomra különösen fontosnak, megrendítőnek, egyediségükben is tipikusnak tartottakat. Úgy éreztem, hogy ezek így együtt – tematika szerint fejezetekbe rendezve – egy új kötetben felerősítik egymás hatását. Más a helyi értékük, más kontextusba kerülnek, mint eredeti megjelenési helyükön. E történetek, esettanulmányok nagyobb részét tovább alakítottam, formáltam: néhányat lerövidítettem

– a lényegtelenebbnek látszó mellékszálakat s adatokat, neveket (pl. a legtöbb tisztét) is kihagytam –, néhányat ellenkezőleg: kiegészítettem, bővítettem a kutatásaim és olvasmányaim során talált újabb dokumentumokkal, információkkal, részletekkel. A jegyzetek számát radikálisan csökkentettem: a fontosakat beépítettem a főszövegbe, az eredeti jegyzeteknek csak kb. a 10 százaléka maradt meg (azok is az egyes fejezetek végén olvashatók, a főszövegben pedig nincsenek lábjegyzetszámok).

A könyv első, magyar vonatkozású része öt nagyobb fejezetből áll: az első a Cég szervezettörténetéről, illetve rettegett vezetője és egyik nagyhatalmú főosztályvezetője dicstelenül végződő pályájáról szól. Három fejezetben az ÁVO/ÁVH és a III-as Főcsoportfőnökség tevékenységét különböző oldalról, szempontból világítom meg: két – kicsit az új hullámos cseh filmek világát idéző – történettel érzékeltetem a Cég nem ritka dilettantizmusát, impotenciáját; megrajzolom néhány megalázott, tönkretett áldozat sorsát, pályáját; s bemutatok különböző ügynöki pályákat. Végül az ötödik fejezetben ügynökök vallanak a politikai rendőrséggel való együttműködés nehézségeiről, problémáiról és szépségeiről.

Sors- és szenvedéstörténeteimet többféle forrásból építettem fel, a legfontosabbak a levéltári dokumentumok. Haszonnal forgattam a korabeli napi- és hetilapokat, a memoárokat, naplókat, levelezéseket, történelmi munkákat is, s amikor lehetőség nyílt rá, éltem az oral history lehetőségével is.

A könyv második részében esettanulmányok, interjúk, recenziók és esszék segítségével külföldi titkosszolgálatokat, először szocialista országbelieket (NKVD/KGB, Stasi, Securitate) mutatok be. Érdekes, hogy a szocialista táborban a maga „műfajában" a (KGB mellett) a legrettegettebb szolgálat, a Stasi működtette a leghatalmasabb elnyomó gépezetet. Felépítése és működése modelljéül a szovjet Állambiztonsági Minisztérium szolgált. Még túl is tett a KGB-n: míg a Szovjetunióban egy tisztre 595 lakos jutott, a keletnémet államban 180. 1949 és 1989 között 275 ezer alkalmazottat foglalkoztatott, közülük 100 ezer volt a hivatásos tiszt.

A nyugati titkosszolgálatok közül a brit SOE, MI5, MI6, az OSS (a CIA elődje), a CIA, az FBI és a titkosszolgálati feladatokat is ellátott svájci Szövetségi Rendőrség működését helyezem nagyító alá.

Ebben a második részben több, eddig csak folyóiratokban és az *Élet és Irodalom*ban megjelent esszémet, írásomat publikálom. Emellett néhány új esszét, tanulmányt is írtam: elemzem két kémfőnök, a keletnémet Markus Wolf és a román Ion Mihail Pacepa memoárját. Nagyon kevesen tudták, tudják, hogy a Stasi és a Securitate külföldön is rendkívül veszélyes, kártékony tevékenységet folytatott, az ideológiai fellazítástól, dezinformációtól kezdve terroristák támogatásán, kiképzésén át diverzáns akciókig, gyilkosságokig. Ugyancsak a könyv számára írtam a KGB első elnöke, az 56-os forradalom eltiprója, Ivan Szerov titkos naplóiról. A három visszaemlékezés érdekes összehasonításokra ad alkalmat. Közlöm a Stasi-archívum vezetőjével és egy kutatójával folytatott beszélgetésemet is. Megrajzolom néhány, árulóvá lett mesterkém (az orosz Oleg Gorgyevszkij, a keletnémet Werner Stiller s a brit Kim Philby) portréját.

A második világháború befejezését követően egyre fokozódott a két világhatalom szembenállása, a hidegháborús légkör egyre paranoiásabbá vált, gőzerővel folyt az ellenségkép gyártása. Nemcsak a Szovjetunió és csatlós államai találtak hazájukban mindenütt ellenségeket és kémeket, de az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és sok más nyugati ország is.

Az USA Képviselőházának Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottsága, s főleg a Szenátus egyik, Joseph McCarthy vezette bizottsága például keresztes hadjáratot, boszorkányüldözést folytatott: kommunista kötődéssel vagy szimpátiával gyanúsított művészeket, tudósokat, köztisztviselőket, katonatiszteket hallgatott ki és alázott meg, pályájukat gyakran derékba törte. Gyanússá váltak azok is, akik valamelyik kelet-európai országból származtak vagy menekültek el. Nem meglepő, ezért, hogy Erdős Pált, a magyar származású, de élete nagyobb részében az USA-ban, Nagy-Britanniában élt világhírű matematikust az ÁVO/ÁVH hat évig, míg az FBI – mint gyanús és veszélyes egyént – közel négy évtizedig figyelte meg.

Nemcsak az FBI Erdősről nyitott dossziéját tanulmányozhattam, de egy magyar báró angol felesége, Miske-Gerstenberger Jenőné két, titkosítás alól feloldott brit levéltári dossziéját is, amelyek brit külügyi, SOE-, MI6-dokumentumokat tartalmaznak. A báróné sorsát drámaian alakították a magyar, angol és szovjet titkosszolgálatok.

Kiscelsberg Könyvtár és L... SZEGED

Az általam nagyra tartott John le Carré irodalmi munkásságának azért szenteltem esszét, mert könyveiben hitelesen idézi fel a hidegháború időszakának reménytelenségét, paranoiás, nyomasztó légkörét. Nem tisztán fikciós könyvek ezek, mert Le Carré 1950-től közel másfél évtizeden át titkosszolgálati munkát végzett, az MI5, MI6 egykori munkatársaként tehát belülről ismeri ezt a világot, működését, irányváltásait, sokat tud a hatalom természetéről, titokról és árulásról, s meglehetősen kritikusan látja a gyakran értelmetlen, cinikus döntéseket, piszkos játszmákat, alkalomadtán a Cég saját tisztjeinek és ügynökeinek gátlás nélküli feláldozását.

A hidegháború egyik ikonikus irodalmi emlékművében, *A kém, aki bejött a hidegről* hősének tragikus végű sorsával Le Carré azt akarja bizonyítani, hogy a nyugati titkosszolgálatok sem válogatnak eszközökben, módszerekben, az emberélet számukra sem fontos. Ahogy a brit hírszerzés főnöke, Kontroll fogalmaz: *„Mi sem lehetünk irgalmasabbak csupán azért, mert a mi kormányunk irányvonala jóindulatúbb."* Ugyanezt az „igazságot" Le Carré egy Stasi-főnökkel is kimondatja: *„Az a vicc, hogy mind egyformák vagyunk."*

Persze nyilvánvalóan lényegi különbség van egy diktatúra és egy demokrácia titkosszolgálata között, egy diktatúrában bármi megtörténhet bárkivel, egy demokráciában azért vannak alkotmányos, az egyént védő alapjogok, egy titkosszolgálat nem tehet meg mindent. Vagy mégis? Tim Weiner *A CIA története. Hamvába holt örökség* című anti-legendáriumában azt a problémát vizsgálja rengeteg példával, esettanulmánnyal, hogy egy átlátható, nyitott demokráciában a CIA miként működhetett, s hogy lehet-e az igazságot szolgálni, a demokráciát terjeszteni hazugsággal, terrorakciókkal, felforgatással.

A demokratikus berendezkedés önmagában nem garancia arra, hogy egy titkosszolgálat nem önállósíthatja magát, s nem megy jóval messzebbre politikai felhatalmazásánál. Példa erre Svájc titkosszolgálata is, amely a hidegháború évtizedeiben óriási méretű megfigyelőhálózatot épített ki. A svájci Szövetségi Rendőrség – amely 2008-ig a hírszerzéssel, elhárítással is foglalkozott – 1945 és 1989 között 900 ezer adatlapot, kartont állított ki és vezetett magánszemélyekről, szervezetekről, politikai csoportokról. Akárkit megfigyelhettek, ha rávetült a svájciatlan magatartás gyanúja. Ehhez elég volt, ha az illető bizonyos, főleg baloldali politikai párthoz, csoporthoz, mozgalomhoz, szervezethez tartozott, vagy ha részt vett mondjuk egy antinukleáris tüntetésen, meglátogatott egy kommunát, megvásárolt bizonyos könyveket, vagy elutazott egy kelet-európai szocialista országba. Írásom főszereplőjét, a világhírű svájci írót, Friedrich Dürrenmattot egyetemista korától több évtizedig megfigyelték; az ezekről készített titkosszolgálati kartonokat elemzem is. Jól érezte, sejtette Dürrenmatt, amikor *A megbízás avagy a megfigyelők megfigyelőjének megfigyeléséről* című, 1986-ban megjelent bűnügyi regényében ezt írta: *„[…] mindenki úgy érzi, hogy figyelik, korunk embere megfigyelt ember, egyre kifinomultabb módszerekkel figyeli az állam […]."*

A titkosszolgálatok világa engem nem a külvilág szemében titokzatosnak, átláthatatlannak tűnő működése, valamifajta kémromantika miatt izgat. A szervezetek tanulmányozása számomra kiindulópontot jelent. Ablakot nyit egy másik világra. Tudósít a titkosszolgák és szervezetük szakmai felkészültségéről, alkalmasságáról, s a Cégen belüli – a munkát károsan befolyásoló – hatalmi harcokról. És tudósít egyén és hatalom viszonyáról, arról, hogy a szervezet titkos hatalmát alkotmányos, jogi keretek között, parlamenti ellenőrzés mellett gyakorolja-e, vagy – az államérdekre hivatkozva – valamilyen ideológiát, pártérdeket szolgál ki. A titkosszolgálatok dokumentumaiból, a megfigyeltekről és megfigyelőkről nyitott dossziék anyagából, a jelentések, feljegyzések, önéletrajzok, levelek mozaikjaiból a történelem fogaskerekei közé kerültek megrendítő sorsa és különböző ügynöki pályák rekonstruálhatók. Arra is találunk példát, hogy a többnyire kényszerrel, zsarolással beszervezett ügynök a legreménytelenebb helyzetben is képes volt lázadásra, önmaga felszabadítására. Az ügynökök és a tisztek jelentéseiből nemcsak az ügynökök házi feladatairól és azok teljesítéséről kaphatunk magunknak képet, de egy adott korszak társadalmi viszonyairól, a kisemberek hétköznapjairól, ügyes-bajos dolgairól, politikai félelmeiről, vágyairól is.

A múlt század második felében sok nagy és kis „testvér" figyelt minket. Érdemes megismerni ennek levéltári dokumentumait, s elolvasni az azokat feldolgozó könyveket, tanulmányokat, mert fontos tanulságokkal szolgálnak.

A CÉG

SZERVEZETTÖRTÉNET

A kommunista diktatúra kiépítésében, megerősítésében, fenntartásában, a lakosság megfélemlítésben meghatározó szerepet játszottak az erőszakszervezetek, különösen a titkosszolgálatok (a politikai rendőrség).

Katonapolitikai Osztály (Katpol)

1945 márciusában Debrecenben katonai nyomozó szervként alakult meg a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya. Vezetőjévé Pálffy György vezérkari századost nevezték ki. A Katpol a Magyar Kommunista Párt ellenfeleivel való leszámolásának elsődleges eszköze lett. Foglyaikat rendszeresen kínozták. 1950 februárjában az állambiztonsági szervek összevonásakor beolvasztották az ÁVH-ba. A *„Katpol emlőin nevelkedtünk"* – fogalmazott egy alkalommal félig komolyan, félig tréfásan Péter Gábor, az ÁVO/ÁVH vezetője.

PRO, ÁVO

A kezdet kalandos és kaotikus: a kommunisták először két politikai rendőrséget is gründoltak: egy vidéki és egy fővárosi Politikai Rendészeti Osztályt (PRO-k) Tömpe András, illetve Péter Gábor vezetésével. A hatalmi vetélkedésben végül Tömpe maradt alul, a vidéki PRO-t 1946 októberében beolvasztották a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályába. Péter Gábor szovjet mintára megszervezte az Államvédelmi Osztályt (ÁVO), amely bizonyos területek, feladatok felértékelődése miatt állománya kétéves fennállása alatt

490 főről 1839-re nőtt. 1948-ra kiterjedt országos ügynöki hálózattal rendelkezett, bár az országos lefedettséget még az ötvenes évek elején sem sikerült elérni.

ÁVH

Az ÁVO-t – még Kádár János belügyminisztersége alatt – 1948 szeptemberétől váltotta fel a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (ÁVH), Péter Gábor vezetésével. Az állomány hamar megduplázódott, 1949 elején az 5000 főt is elérte. Az ÁVH étvágya egyre nőtt, és hatalmas szervezetté vált: bekebelezte az útlevélosztályt, a BM határ-, folyam- és légi rendészeti szerveit, a Honvéd Határőrséget, majd a katonai elhárítást is, miközben Pártőrséget, Állami Futárszolgálatot és Belső Karhatalmat is fenntartott. Létszáma 35 ezer főre nőtt.

1950 januárjától a nagyhatalmú, rettegett szervezet a Minisztertanács közvetlen felügyelete alá került. Tulajdonképpen önálló államvédelmi minisztériummá vált. 1950 februárjában, az állambiztonsági szervek összevonásakor a Katonapolitikai Osztályt pedig beolvasztották az ÁVH-ba.

Az ÁVH szimbólumaként a köztudatban az Andrássy – 1949 végétől: Sztálin – út 60. alatt él, valójában azonban a Csengery–Aradi–Izabella utcák és a Sztálin út határolta területen egy egész állambiztonsági negyed jött létre, huszonhárom épülettel, bennük kaptak helyet az állomány kiszolgáló- és szálláshelyei, étkezdéi, edzőterme, kultúrotthona, lőtere is. (1949 októberétől még Csapajev néven vadásztársaságot is működtettek, államvédelmi hajtókkal.)

Az ÁVH egyébként 1950 végén átköltözött a Jászai Mari térre, és három és fél évig ott is maradt. (Utóbb az MSZMP központja, majd a rendszerváltás után a képviselői irodaház kapott itt helyet.)

Rákosi Mátyás – a betegesen gyanakvó Sztálinhoz hasonlóan – az állambiztonsági szervezetet a totális hatalom kiépítésének eszközeként, a Párt és saját ökleként kezelte. (Már a koalíciós időktől tehette, mert a Belügyminisztériumot már 1945. november 15-től a Magyar Kommunista Párt, majd az egyesülés után a Magyar Dolgozók Pártja irányította.)

A hatalom mindenütt ellenséget gyanított, reakciósok, osztályárulók, nyugati kémek, diverzánsok után kutatott. Egyedül 1951-ben 321 „kémet" sikerült leleplezni és rács mögé juttatni. A lakosság mind nagyobb része került az ÁVH célkeresztjébe. 1945 és 1953 között 220 ezer embert internáltak, 1948 és 1953 között majdnem 400 ezer parasztot ítéltek el *„közellátási bűntett címén"*. Az ÁVH 1950 tavasza és 1953 augusztusa között több mint egymillió büntetőeljárás megindítását kezdeményezte. Az ügyészség végül 650 ezer vádiratot nyújtott be a bíróságoknak, és 390 ezer ítélet született. 1953-ban potenciális vagy tényleges megfigyeltként 1 millió 200 ezer „antidemokratikus elemről" vezetett úgynevezett nyilvántartó kartont.

Nem csoda, hogy a sok munka miatt a titkosszolgák átlagosan havi 368 órát dolgoztak. Szakmailag nagyon felkészületlenek voltak, mert a politikai megbízhatóságuk, mozgalmi múltjuk fontosabbnak számított az iskolázottságuknál. 1956-os adat szerint az állomány 72 százaléka hat elemit vagy legfeljebb nyolc általánost végzett, és csak közel nyolc százaléka járt egyetemre, főiskolára, vagy végezte el azt. A 186 vezető közül 146 eredeti foglalkozása ismert: közülük 114 szakmunkás volt, azon belül is 53-an a vasas szakmában kezdték a pályafutásukat. Mindössze hét főnek volt diplomája. Az állambiztonsági miniszterhelyettes, Dékán István négy polgárit végzett, s eredetileg pincérként dolgozott, Péter Gábor három és fél elemit végzett, szabóinasnak tanult.

1953. július 4-én az új országgyűlés Nagy Imrét választotta miniszterelnöknek, Gerő Ernőt belügyminiszternek. Július 17-én az ÁVH visszakerült a BM kötelékébe. Az MDP KV 1953. júniusi határozata és a Nagy Imre-kormány a programjában *„a szocialista törvényesség helyreállítását"* ígérte. Közkegyelmet és részleges amnesztiát hirdettek, elkezdték az internálótáborok felszámolását. A közkegyelem 760 ezer embert, a pénzbüntetés, kihágási bírság, rendőri felügyelet, a további eljárás és nyomozás alóli mentesítés közel 710 ezer embert érintett. A koncepciós perekben elítéltek vagy ítélet nélkül fogva tartottak rehabilitálása azonban lassan haladt, és csak keveseket, kommunista és munkásmozgalmi kádereket érintett.

Az ÁVH-nak 1953-ban több mint 45 ezer hálózati személy jelentett, a felük párttag volt. 1953 végén még mindig közel 1 millió 150 ezer

emberről vezettek kartont, 1955 márciusában a felülvizsgálás után is 476 300 „kompromittált elem", 1956 szeptemberében 550 ezer maradt, ekkor 27 520 ügynök jelentett honfitársairól.

A politikai rendőrség (és az elhárítás, hírszerzés) szülőágyát 1945-től *„szovjet bábák állták körül"*. De a rendőrséget, a fegyveres erőket, a hadsereget is egyre inkább „szovjetizálták", szovjet mintára szervezték át. Átvették a KGB és jogelődjei, az MGB és az MVD módszereit, anyagait. (Például a hálózati személyek nyolcféle kategóriába sorolása lényegében 1972-ig érvényben maradt.) Ennél is fontosabb volt a szovjet tanácsadók jelenléte: nemcsak segítették, de még inkább ellenőrizték a munkát, és utasították is magyar kollégáikat. Számuk 1952-ben 33, 1953 őszén 42 fő, 1958-ban a Belügyben 23, a Magyar Néphadseregnél nyolc fő volt. A szovjet hírszerzésnek egyébként 1950-től operatív munkatársakkal és technikával rendelkező hatfős képviselete – mintegy saját „kancelláriája" – működött Budapesten. Az ÁVH, illetve a BM – még 1956 után is – Moszkvába küldte tanulni a fiatal tiszteket.

1956 után

Az ÁVH-t ugyan 1956. október végén feloszlatták, gárdáját azonban egyáltalán nem bocsátották el. A december végi felülvizsgálaton a 4986 egykori ÁVH-alkalmazott 99,7 százaléka lehetőséget kapott tevékenysége belügyi, ha nem is feltétlenül a politikai rendőrségen belüli folytatására. A főosztály vezetői, az osztályvezetők, alosztályvezetők és helyetteseik azonban nagyrészt ÁVH-sok közül kerültek ki.

Az 1956 végén megalakított szervezet néhány hónapig az ORFK keretein belül, majd 1957 áprilisától a BM központi szervezetében, annak II. (Politikai Nyomozó) Főosztályaként működött. Az apparátus eredetileg másfél ezer státuszt kapott, az igények azonban hamar növekedtek – nyilván a forradalomban részt vettek felkutatása miatt is. Az ÁVH 1956 szeptemberében 550 ezer *„kompromittált elemről"* vezetett nyilvántartást, ez a szám 1957 októberére 650 ezerre emelkedett, ezért a BM kollégiuma 1957 májusában 4000 főre emelte a betöltendő létszámot. Ekkor ténylegesen már 3265 ember szolgált a főosztályon.

A tisztekkel – a vezetőkkel is – nagyon sok fegyelmezési probléma akadt: ittak, nőztek, anyagi és pénzügyi visszaéléseket követtek el, loptak, hatalmaskodtak, és államtitkot is sértettek.

A politikai rendőrség az egykori ÁVH-sok révén a módszert, stílust, szemléletet is megörökölte és továbbvitte. Ők 1956 után sem akarták tudomásul venni, hogy cezúra van a Rákosi-rendszerhez képest. Változást az hozott, amikor az 1962-es KB-határozat következtében párt- és belügyi vezetőket váltottak le.

III/III.

1962-ben a korábbi főosztály helyett a III. Főcsoportfőnökség és csoportfőnökségek jöttek létre (III/I. hírszerzés; III/II. kémelhárítás; III/III. belső elhárítás; III/IV. katonai elhárítás; III/V. operatív technika). Bizonyos szervezeti egységeket összevontak, a hírszerzésre és az elhárításra pedig nagyobb erőket koncentráltak. A nagy átszervezést a hatalom konszolidálódása, a nemzetközi körülményekhez való alkalmazkodás motiválta, és bizonyos tisztogatás jellege is volt: az egykori ÁVH-s vezetők nagyobb részét új káderekre cserélték. A pártvezetés fokozatosan uralta s tulajdonképpen párttestületként kezelte az állambiztonsági szerveket; a pártirányítás konkrét gyakorlati ügyekre is kiterjedt.

A III. Állambiztonsági Főcsoportfőnökség létszáma a hetvenes évek végéig 5-6 ezer fő között mozgott. A III/III-as Csoportfőnökség budapesti központjában 230-240 fő dolgozott, míg a területi osztályokon (Budapesten és a 19 megyében) 310-330 fő.

A III/III. tevékenységét, prioritásait jól érzékelteti, hogy például 1977-ben a volt uralkodó osztály tagjaira négy, a több tízezres ifjúsági „vonalra" 489, a teljes kulturális területre 485, az egyházakra 421 ügynököt állítottak. (A katolikus egyházban a püspökök 64, az érsekek legalább 80 százaléka ügynök volt.) A szolgálatok – főleg munkavégzés megtagadása, passzív ellenállás miatt – a hatvanas évektől minden évben kizárta a teljes ügynöki állomány 20 százalékát, az újonnan beszervezett ügynökök fele pedig már a második találkozóra sem ment el!

A kádári konszolidáció kezdete után – a PB 1963. szeptember 10-i ülésére készült jegyzőkönyv szerint még mindig 246 659 állampolgár adatait kezelték, az alapnyilvántartásában 140 049 fő, közülük 5824 veszélyes elem, a kutató-nyilvántartásban pedig 106 610 fő adatai szerepeltek.

Az adatok begyűjtésében, a megfigyelésben egy egész titkos hadosztály, 1950 és 1990 között körülbelül 200 ezer besúgó segített. S akkor még nem is említettük az úgynevezett hivatalos kapcsolatokat: a vállalatok, intézmények, iskolák vezetőinek, igazgatóknak, főmérnököknek, személyzeti osztályvezetőknek is rendszeresen be kellett számolniuk munkahelyük életéről, dolgozóiról.

1989

Az állambiztonsági vezetők – egyes csoportfőnökségek vezetői, illetve a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági parancsnokhelyettesei – évértékeléseiből egyértelműen kiolvasható a zavarodottság. A hatalom tegnapi ellenségei, a megfigyelt, zaklatott, üldözött ellenzékiek, a különböző célszemélyek szalonképessé, sőt az állampárt tárgyalópartnereivé váltak.

Az egyre szélesebb körben eluralkodó bizonytalanság ellenére mindenesetre nem indult meg a hivatalos állomány nagyarányú elvándorlása. A hálózati személyek többsége sem jutott el a kapcsolat megszakításáig, bár féltek attól, hogy nem sikerül továbbra is biztosítani az anonimitásukat, ezért is gyengült az együttműködési készségük, és csökkent a leadott jelentéseik, információik száma.

Recsegett-ropogott a diktatúra – 1989. április 22-én megszűnt a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség), október 7-én az MSZMP, október 20-án pedig a Munkásőrség – de a politikai rendőrség munkáját valamiféle tudathasadás jellemezte: alkalmazkodás az új realitásokhoz, irányokhoz, ugyanakkor a működés keretei, formái, módszerei a régiek maradtak. Változatlanul folyt a levélbontogatás, szemmel tartották, figyelték az alakuló, erősödő pártokat. Valamennyi jelentős pártba beépítették a maguk titkos megbízottjait „mélységi" információszerzés és befolyásolás, *„a politikai image kialakítása"* céljából. 1989 végén egyébként 2012 hálózati személy (ügynök, titkos megbízott, titkos munkatárs, informátor) tevékenykedett.

Az állambiztonsági szolgálat egyes vezetői nyugdíjba kerültek, mások azonban maradtak, hátrább vagy előrébb buktak. (A BRFK állambiztonsági főkapitány-helyettese, Stefán Géza például 1994-től 15 éven át vezette a Katonai Biztonsági Hivatalt.) S ami a lényeg: a III/III-at mint főbűnöst feláldozták és megszüntették, de az állomány jelentős része tovább szolgált. Hiába, régi káder nem vész el, csak átalakul.

Felhasznált irodalom

A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962, Intézménytörténeti tanulmányok, szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Okváth Imre, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013

Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói, szerk. Müller Rolf, Takács Tibor, L'Harmattan, Budapest, 2010

Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956, szerk. Gyarmati György, Palasik Mária, L'Harmattan, Budapest, 2014

Müller, Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban,* Jaffa, Budapest, 2012

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990,* 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008

„VIRÁG ELVTÁRS"

Péter Gábor (Eisenberger Benjámin) egy szegény családba született, két testvére volt. Ötéves, amikor meghal az édesapja. 1926-ban egyik nővére kivándorol az USA-ba.

Három és fél elemit végez, két évig szabóinasnak tanul. Tüdőbeteg, még fiatalon 26 bevérzést kap, később kétszer fél évig, egy alkalommal pedig negyed évig fekszik a budakeszi szanatóriumban. Ekkoriban szereti meg az olvasást.

Életét 24 éves korától a mozgalom tölti ki. Egy ideig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 1931-től pedig a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) tagja. Illegális lapokat *(Vörös Segély, Vörös Villamos, Új Március)* oszt szét, terjeszt. Részt vesz az illegálisan működő Vörös Segély és a kommunisták féllegális szervezete, az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék munkájában. Jól beletanul a szervezésbe, konspirációba, mások megfigyelésébe.

1932 nyarán küldött Moszkvában a Nemzetközi Vörös Segély világkongresszusán, s ekkor talán be is szervezik. Hazatérése után bekerül a Vörös Segély hazai vezetőségébe. 1935 végén letartóztatják, első fokon három hónapra ítélik, de másodfokon felmentik. 1936 nyarától a Komintern utasítására megszűnik a KMP, de Péter tovább folytatja munkáját a segélyszervezetben, és a szabók szakszervezetében is. (A *Szabó Ellenzék* című szakmai lapnak már 1935-tól egyik szerkesztője.)

Miután a KMP feléleszti tevékenységét, a párt újjászervezésén dolgozik. A rendőrség azonban 1940 tavaszán több mint 800 embert letartóztat, köztük Pétert és a feleségét. A börtönben bántalmazzák. Tárgyalása előtt szabadlábra helyezik, 1942 őszén vádat emelnek ellene, ezért októbertől illegalitásba kényszerül. A KMP titkos műveleteit ellenőrzi, 1943-ban tagja lesz a párt Központi Vezetőségének. A német megszállás után bujkál. Demény Pál, a kommunista mozgalom legerősebb frakciójának a vezetője ekkor találja ki neki, hamis igazolványokhoz az új nevét.

1945 elejétől karrierje egyre jobban ível felfelé, pozíciója hosszú ideig megingathatatlannak tűnik. A PRO, majd ÁVO, ÁVH vezetőjeként nyolc évet tölt hatalomban. Áldozatai közé tartozik többek között Faludy György, Marosán György, Schiffer Pál, Szász Béla. Míg Rajk belügyminiszterrel rivalizál, addig 1948 őszétől az utódjával, Kádár Jánossal jól együtt tud működni. Mindketten közreműködnek a Rajk-per előkészítésében. Péter Gábor szerepe csak akkortól csökken, amikortól a szovjet tanácsadók bekapcsolódnak a „nyomozásba". A kényszervallatásokra, kínzásokra mindenesetre személyesen ő ad parancsot, utasításokat, maga azonban nem szadista, ritkán ragadtatja magát tettlegességre. A műveletlen hivatalnok, lelkes és hataloméhes karrierista hisz az eszmében, Sztálinban, a Szovjetunióban, a Pártban s (egy jó ideig) Rákosiban. A Rajk-ügy mégis megviseli (emiatt Rákosit fel is jelenti Moszkvában), ideggyógyász kezeli, s az évek során lelkileg, fizikailag fokozatosan leépül, felmorzsolódik.

1953 elején Rákosi a villájában letartóztatja. Míg azonban a KGB (és elődei) vezetőit agyonlőtték, ő kevéssel megússza.

1953-tól kis megszakítással 1959 elejéig ül, amikor egyéni kegyelemmel kiszabadul. A Ruhaipari Tervező Vállalat (későbbi nevén Magyar Divat Intézet) könyvtárában dolgozik, majd 59 évesen nyugdíjba mehet. A nyolcvanas években Zinner Tibor unszolására Major Tamással együtt megnézi *A tanú* című filmet, amelynek Virág elvtárs figuráját róla mintázta Bacsó Péter. A vetítés után állítólag ennyit mond – utalva filmbeli alteregója szakértelmére –: *„Bár lett volna egyszer is a kezemben ilyen szövet!"*

Péter Gábor senkinek nem nyilatkozik. Két kivétellel: Galgóczi Erzsébet írónő 1977 őszétől életútinterjút csinál vele, de Péter csak az 1945 előtt történtekről s a mozgalomról hajlandó beszélni. 1978 decemberében azonban közli, hogy nem kívánja folytatni a beszélgetéssorozatot. Az írónővel egyébként annak barátnője, Gobbi Hilda hozta össze, aki még a két világháború közötti munkásmozgalmi közegből közelről, jól ismerte Pétert és a feleségét, Simon Jolánt, Rákosi Mátyás titkárnőjét. A másik alkalom, amikor Péter beszél a múltról: Zinner Tibor történésznek 1983-ban elmondja, hogy Rákosi megüzente vele Rajknak, kérjen kegyelmet, ő azonban ezt visszautasította, mondván, becsapták.

Libik György – aki 1944-ben búvóhelyet szerzett Rákosinak – 1989-ben hazalátogat Svédországból, és meglátogatja őt. A találkozásról jó egy évvel később, 1990. szeptember 29-én számol be a *Népszabadság*ban.

Péter és felesége a kelenföldi lakótelep egyik házában élnek, ahová még a nyolcvanas évek elején költöztek a Gellért-hegyről, hogy közelebb legyenek a Tétényi úti kórházhoz. Libikben *„elaggott emberroncsok benyomását"* keltik. Elmondják neki, hogy szerényen, szűkösen élnek – mindketten havi 4300 forintos nyugdíjat kapnak –, sokat betegeskednek, de azért tűrhetően érzik magukat. Péter Gábor kijelenti, hogy mindig azt tette, amire Rákosi utasította, Simon Jolán pedig megjegyzi, hogy *„Nem a rendszerben volt a hiba"*. Ez a két állítás nagyjából a politikai credójuknak is tekinthető. Libik felszólítására, hogy Péter írja meg a memoárját – amihez kedvcsinálásul előlegként még egymillió forintot is felajánl devizában – Péter csak ennyit fűz hozzá: *„Az utolsó harminckét évben mi semmiben nem vettünk részt. Nem tudnék róla szólni semmit."*

1993-ban halt meg, 86 évesen.

*

Faludy Györgyöt, az Amerikából nyolc év után hazatért költőt 1950-ben tartóztatta le az ÁVO, és a recski táborba zárta. A költő 1991-ben a *Péter Gábor, az ÁVH parancsnoka* című versében idézte fel a vele történt találkozása emlékét.

Még él, de harminc éve nincs, aki felpofozza.
Ott ült az íróasztal mögött, mikor behoztak.
Előtte aktacsomó Faludy Gyé nevével.
„Olvasta?" – „Nem olvastam, de azért belenéztem."
„Ön szerint mi a bűnöm?" – „Nincs bűn." – „Szóval kidobnak?"
„Egy nyavalyát." – „Mi okból?" – „Kit egyszer idehoztak,
itt kell, hogy megdögöljön. Hülyékre nincsen szükség."
„Miért hülye?" – kérdeztem. Ő felém fordult büszkén,
ajkán ferde mosollyal: „Épp te nem volnál marha,
aki Amerikából jöttél haza e szarba?"

Jól hallottam? Nagyon jól. Elhűltem, hogy ezt mondja.
Közben, hogy elvitessen, a csengőgombot nyomta.
Ez a halálítélet. Nevessek-e, vagy sírjak?
Vagy kérdezzem meg tőle: Mondd, nem félsz, hogy megírlak?

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL VI/1-f (150028/5) (Péter Gáborral kapcsolatos iratok, bírósági ítéletek)

Felhasznált irodalom

Galgóczi Erzsébet beszélgetése Péter Gáborral, *Múltunk* 2002/2.
Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*, Jaffa, Budapest, 2017
https://hvg.hu/itthon/201750__peter_gabor_es_virag_elvtars__fikcio_es_valosag__atanu_es_nezoi__viragszabaszat
https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok/peter-gabor

EGY TITKOSSZOLGA FELEMELKEDÉSE ÉS BUKÁSA

Szalma József több évtizeden át töltött be vezető tisztségeket az ÁVH-nál, majd a kádári titkosszolgálatoknál. Vezette az ÁVH Vizsgálati Főosztályát, részt vett a koncepciós perek, ítéletek felülvizsgálatában, a kivégzett '56-os forradalmárok ügyének vizsgálatában, s társirányítóként vezette a Nagy Imre-per előkészítését is. Külön érdekesség, hogy rajta kívül az édesapja, az első, majd a második felesége is a politikai rendőrségnél szolgált, lánya pedig a Belügyminisztérium állományában dolgozott.

Monortól Moszkváig

Szalma József 1925-ben született Monoron. Két testvére volt (István és Sándor). Édesanyja a monori tanácsnál dolgozott, majd annak napközijében, tanácstag, párttag.

Édesapja, id. Szalma József földműves családból származott, négy elemit végzett. '19-es vörös katona. A világháború előtt fűtő, árukihordó, raktáros. A háború után egy ideig gazdálkodó, majd két helyen is segédmunkás. 1950 végétől 1957 elejéig az ÁVH-nál dolgozik (fűtő, udvari munkás, anyagbeszerző, ezermester, az osztályfutár helyettese, végül a szakmunkások és takarítónők csoportvezetője).

József hat elemit és négy polgárit végez el a helyi iskolá(k)ban. Még leventeként kezd sportolni: a sportszakosztályban birkózik, később atlétikai és birkózóversenyeken indul. Egy hónapos sport szakosztályi, ún. segédoktatói tanfolyamot is elvégez, de nem lesz segédoktató. 1941–1944 között autószerelést tanul. 1944-ben nem kell bevonulnia, mert munkahelye a hadsereg gépkocsijait javítja. Tényleges katonai szolgálatot 1945 előtt és után sem teljesít.

1945-ben belép a nem sokkal korábban újjáalakult Magyar Kommunista Pártba, vezetőségi tagja a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek, és a MADISZ-nak, 1947-ig pedig tagja a Vasas Szakszervezetnek is.

1945-ben a Kispesti (későbbi nevén Vörös Csillag) Traktorgyár szereldéjében helyezkedik el, ahonnan az év végén létszámcsökkentés miatt elbocsájtják. Ezután egy maszek autószerelő műhelyben dolgozik 1947 októberéig, amikor felveszik az ÁVO-hoz. Nyomozó: a XIV. kerületi rendőrkapitányságon, majd 1949-ben az ÁVO III., illetve II. alosztályán (információk egyházi vonalról, egyházi kémkedés elleni elhárítás; illetve külföldi hírszerzés, ügynökök leleplezése, magyar fasiszta emigráció megfigyelése.

Szalma – 19 társával együtt – abban a kiváltságban részesül, hogy 1949 őszétől 1950 őszéig Moszkvában a Dzerzsinszkij Állambiztonsági Akadémián tanulhat. (Az ÁVH 1949-ben indítja Dzerzsinszkij Tanosztály elnevezésű néhány hónapos tanfolyamait, a szovjet mintára létrehozott egyéves képzést nyújtó Dzerzsinszkij Operatív Iskola pedig 1951. október 1-jétől 1959-ig működik.)

Hatalomban

Moszkvából hazakerülve Szalma 1950 őszétől először az ÁVH Belső Reakció Elleni Harc osztályára (I/2) kerül: operatív beosztott az egyik alosztályon, amelyiknek feladata a tömegszervezetekben, társadalmi szervezetekben lévő reakciós elemek felderítése és ártalmatlanná tétele, a kulákok elleni küzdelem. Később alosztályvezető-helyettes, majd alosztályvezető egy másik alosztályon, amely a „földalatti" trockista mozgalom tagjainak, a nyugatosoknak, a politikai pártokba férkőzött „reakciós elemeknek" és a megszüntetett pártok aktívan tevékenykedő tagjainak a felderítését, „kiiktatását" végzi.

1952-ben Szalmát – nyilván jó munkája jutalmaképpen – áv. századossá léptetik elő, majd a Borsod megyei ÁVH-hoz kerül, pontos beosztása nem ismert.

1953 januárjától 1954 elejéig a Vizsgálati Főosztály vezetőhelyettese. Ő tartóztatja le Péter Gábort és több saját munkatársát is. A főosztály

az ÁVH hatalmi központjának számít. (Idetartozik a Börtönügyi, a Kémelhárító, a Belső-reakció elhárító, a Vidéki Vizsgálati, majd a Különleges Ügyeket Vizsgáló Osztály is.)

Fordulat

Sztálin 1953. márciusi halálával enyhül a terror, szelídül a diktatúra, Rákosi Mátyás hatalma átmenetileg meggyengül. Az ÁVH visszakerül a BM kötelékébe – és tulajdonképpen állambiztonsági minisztériummá válik. Az MDP KV 1953. júniusi határozata és a Nagy Imre-kormány a programjában *„a szocialista törvényesség helyreállítását"* tűzi ki célul. Megkezdik a koncepciós perek felülvizsgálatát, amely azonban keveseket érint, elsősorban csak a kommunista és munkásmozgalmi káderekre. A törvénytelenül elítélt tízezrek nem is álmodhatnak rehabilitációról. A törvényesség helyreállítása tehát részben csak szándék marad.

Szalma 1954 elejétől Dékán Istvánnak, a belügyminiszter államvédelmi helyettesének operatív titkára. 1955 augusztusában – nyilván Dékánnak köszönhetően – kinevezik a Vizsgálati Főosztály vezetőjévé. A Belügyminisztériumon belül ő a felülvizsgálatok egyik legfőbb felelőse. Tagja lesz a BM Kollégiumának s az Állambiztonsági Kollégiumnak is.

Az ÁVH vezetői – akár Szalma is – meggyőződésük ellenére, kényszerűségből kezdik meg a koncepciós ügyek felülvizsgálatát. Védik a mundér, a szervezet becsületét. A felülvizsgálandó ügyek nagyobb részében utólag igazolni akarják a korábbi vádak és koncepciós perek jogosságát; a kínzással, megfélemlítéssel és lelki terrorral kicsikart vallomásokat, a hamis dokumentumokat bizonyítéknak tekintik. (Szalma például hitelesnek fogadja el az 1950 májusában letartóztatott és életfogytiglani börtönre ítélt Szakasits Árpádtól, az Elnöki Tanács elnökétől fizikai és pszichikai kényszerrel kicsikart beismerő vallomásokat. Tovább nyomoztat, s bizonyítékokat igyekszik ellene szerezni.)

Szalma a törvénysértésekért, a koncepciós perekért – a Belügyminisztérium és a pártvezetés intencióinak megfelelően – Rákosi helyett Péter Gábort, illetve Farkas Mihály honvédelmi minisztert és a fiát, Farkas Vladimirt teszi meg bűnbaknak.

Megtorlás

Az ÁVH tagjai számára sorsdöntő jelentőségűnek bizonyul, hogyan viselkedtek az „ellenforradalom" napjaiban. A titkosszolgáknak adatlapjaikon, önéletrajzaikban, a róluk készült minősítésekben részletesen be (el) kell számolniuk '56-os magatartásukkal, kijelentéseikkel, cselekedeteikkel.

Szalma őrnagy 1956. október 23. és 30. között a BM Fő utcai objektumának parancsnoka, majd utasításra átmegy az akkori Belügyi Központba. Ezt követően a lakására távozik, hajnalban pedig néhány belügyes társával a BM pilisszántói üdülőjében akar elrejtőzni. Ott azonban a forradalmárok kórházat rendeztek be, ezért visszaindulnak Budapestre, útközben azonban elfogják, Dorogra viszik, és előállítják őket. Miután megállapítják a kilétüket, Budára, a Maros utcai volt IV. laktanya pincéjébe kerül, ahonnan a kb. 120 fogoly kiszabadul, miután őrzőik elmenekülnek. *„[...] Odahaza tartózkodtam 7-én reggelig, amikor a BM-be szolgálattételre jelentkeztem."* December elején Tömpe István őrnaggyá lépteti elő (tulajdonképpen megerősíti korábbi posztján), s kinevezi a Vizsgálati Osztály vezetőjének.

(A Vizsgálati Osztály tíz alosztályvezetője közül nyolc az ÁVH állományában szolgált, heten vezető beosztásban, közülük öten pedig azt a területet irányították 1956 után is, mint a forradalom előtt.)

Szalma a forradalom utáni megtorlás időszakában a megfelelő ember a (neki) megfelelő helyen. Egy 1957-ben tartott alosztályvezetői értekezleten a törvényesség kapcsán például ezt mondja: *„[...] a törvényesség kérdése elvi alapon nyugvó kérdés. [...] Nem mondom, nekem is lett volna kedvem megverni néhány embert, de nem tettem."* És: *„Egyik-másik őrizetesnél meg lehet adni a kedvezményt, ami megilleti, de van olyan őrizetes, aki a vizet sem érdemli."* Az ÁVH-s szellemiség megőrzését lehetővé tevő 1957-es szervezeti „átalakításról" elégedetten nyilatkozik.

Az 1957-es kinevezéseknél egyébként szintén nem szempont az iskolai végzettség, szakmai képzettség. A 247 új vezető közül csupán háromnak van diplomája, és 48-nak érettségije.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága (a Politikai Bizottság elődje) 1957. április 30-i ülésén elfogadja Biszku Béla belügyminiszter

szóbeli javaslatát, s Szalma Józsefet megerősíti a Vizsgálati Osztály vezetői posztján. A döntés ellen az MSZMP Káder Osztálya és az Adminisztratív Osztály vezetői, Földes László és Czinege Lajos beadványban tiltakozik, mert szerintük olyan embert kell a Vizsgálati Osztály élére állítani, akinek a személye garancia arra, hogy a *„párt és mozgalom számára rendkívül nagy kárt okozott régi hibák semmiféle formában ne ismétlődjenek meg"*. Szalma azonban a helyén marad.

A Vizsgálati Osztályon 1957–1958-ban külön részleg foglalkozik a legjelentősebb polgári és katonai ügyekkel, illetve az 1051 fő közbiztonsági őrizetes ügyével. Szalma több – részben később kivégzett – forradalmár és társai ügyének vizsgálatát felügyeli. Rajnai Sándor alezredessel együtt a Nagy Imre és társai perének előkészítésére létrehozott K-részleg vezetője. Rajnaival feladatokra, határidőkre és felelősökre lebontott részletes forgatókönyvet, intézkedéstervezetet készítenek Biszkunak Nagy Imre és társai ügyének vizsgálatával és annak befejezésével kapcsolatban. Szalma megnevezi a népbírósági tanács elnökét (dr. Vida Ferenc), az ülnököket, az ügyészt és azt a néhány ügyvédet is, akik közül a vádlottak választhatnak.

Február 5-én elkezdődik a tárgyalás, de az másnap – szovjet kérésre – félbemarad. Kádár János úgy értelmezi, hogy a halasztásra vonatkozó kérés csak Nagy Imre szűkebb körére vonatkozik, ezért arra utasítja a K-részleg vezetőit, hogy bővítsék ki az elítélendők körét. Szalma és Rajnai már február 10-én elküld Biszkunak egy javaslatot a forradalomban vezető vagy szervező tevékenységet játszott, 63 letartóztatott ügyére, katonai és polgári bíróság elé állítására vonatkozóan. Április 28-án Szalma jelenti Biszkunak, hogy a forradalmi eseményekben vezető, szervező szerepet játszott 39 személy ügyében a vizsgálatot befejezték.

A Vizsgálati Osztály feletti politikai felügyeletet, különösen a kiemelt jelentőségű perekben, elsősorban 1958-ig az MSZMP által e célból létrehozott operatív bizottság látja el, amely gyakran napi szinten intézkedik arról, hogyan történjenek a kihallgatások. (A bizottság tagjai: Biszku Béla belügyminiszter, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, a MÉH-jogtanácsosából legfőbb ügyésszé avanzsált Szénási Géza, illetve Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke részvételével. Ők mind jelentős szerepet játszanak a forradalom utáni megtorlásban.)

1958 júliusában Szalma a pártközpont Pártgazdasági Osztályának munkatársaival megnézi a kivégzettek lakásait, hogy javaslatot tehessenek: kinek a lakását vegyék el, cseréljék rosszabbra, vagy hagyják meg. Egy hónappal későbbi feljegyzésében Szalma részletesen beszámol az érintett családok vagyoni helyzetéről, lakásviszonyairól, a lakások eredetéről, tulajdoni megoszlásáról. Szalmát egyébként még április elsején soron kívül alezredessé léptetik elő.

Debrecen

Szalma karrierje, „érdemei" ellenére törést szenved, mert botrányokba keveredik. Biszku 1958. november 24-én előterjesztésében számol be Szalma magatartásáról az MSZMP Politikai Bizottságának. *„Szalma elvtárs több éven keresztül jó munkát végzett. Vezetése alatt komoly eredményeket ért el az osztály. Azonban már hosszabb ideje mértéktelenül fogyaszt szeszes italt. Beosztottaival együtt járt szórakozóhelyekre. Titkárnőjével erkölcsileg meg nem engedhető viszonyt tartott fenn. Szalma elvtárs – mivel maga is részese volt a különböző mulatozásoknak – nem lépett fel a fegyelemsértőkkel szemben, elnézte azt. Fenti magatartásának tudható be, hogy a Vizsgálati Osztály morális szempontból nagyon elromlott. Családi életét elhanyagolta, feleségétől válni készül. 1958. november 3-án éjjel gépírónője és annak bátyja társaságában a »Harmat« étteremben szórakozni. Az étterembe betért Muszka Lajos, a X. kerületi Munkásőrség parancsnoka is. Vele összeszólalkoztak és Szalma elvtárs és vele levő barátja súlyosan bántalmazta – bár tudták róla, hogy a Munkásőrség parancsnoka. Szalma elvtárs esetében ittas állapotban való verekedés az elmúlt egy év alatt harmadik alkalommal fordult elő. Helytelen viselkedésére már felhívtam a figyelmét, ugyanakkor a Politikai Nyomozó Főosztály Pártbizottsága és taggyűlése is foglalkozott vele. Magatartásán azonban nem változtatott."*

Szalmát megrovásban részesítik, beosztásából felmentik, és alacsonyabb beosztásba helyezik: kinevezik a Hajdú-Bihar Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály helyettes vezetőjének. Két operatív alosztály és egy kirendeltség tartozik hozzá.

Szalma tulajdonképpen szerencsés: egyrészt nem bukik olyan nagyot, másrészt lehet, hogy vidékre kerülésével ússza meg az 1962-es tisztogatások során, hogy a személyi kultusz időszakában törvénysértéseket elkövetett volt vezető ÁVH-tisztek sorsára jusson. (Alosztályvezetőktől, osztályvezetőktől fölfelé a vezetésből 75 főt távolítanak el. A pártvezetés fokozatosan ellenőrzése alá vonja az állambiztonsági szerveket.)

Szalma 1960. januári önéletrajzában maga is elismeri a hibáit: *„Büntetésemet megérdemeltem. Hibáimat igyekszem kijavítani."* Munkáját 1960 márciusában a közvetlen debreceni főnöke így értékeli: *„problémaként merült fel [...] a rendezetlen családi élete, ami egyes esetekben kihat a munkájára is. [...] esetenként ideges, türelmetlen, ingerlékeny és ez nemcsak a magatartásán, hanem munkáján is meglátszik. [...] Az itteni családi problémája rendezett, a télen kapott [...] lakást, amibe beköltözött."*

1961 elején törvényesen elválik a feleségétől, és rá egy hétre újra megnősül: elveszi a nyolc általánost végzett, gyors- és gépírást tanult Plézer Máriát, a Hajdú-Bihar megyei Pártbizottság titkárnőjét, aki 1953-tól az ÁVH Vizsgálati Főosztályán, majd 1956 után a Vizsgálati Osztályon a beosztottja volt.

Szalma 1962-ben *„fegyelmezetlen magatartásért"* főosztályvezetői feddésben részesül. 1964-ben Gyökös Mihály alezredes így jellemzi a munkáját: *„[...] ideges, türelmetlen, ingerlékenysége továbbra sem szűnt meg, sőt szerintem fokozódott. A vélt kiváltó ok pedig megszűnt, mert családi problémája rendeződött, szakmai és pártfegyelmije el lett törölve. [...] Vigyázni kell a saját személyének és tevékenységének értékelésénél arra, hogy az reális legyen, ne becsülje túl magát, főleg szakmai vonatkozásban."*

1965. június 18-ától a megyei III/III. alosztályvezetője lesz, és egyben az osztályvezető nem függetlenített helyettese. A BM Akadémia decentralizált tagozatán előadóként is közreműködik. 1965-ben munka mellett a tanulmányait is befejezi a jogi egyetemen. 1966. november eleji minősítése szerint elégedettebbek a munkájával.

Nyolcéves debreceni tevékenységének alig találni írásos nyomát. Az egyik fellelt dokumentum jól tükrözi Szalma könyörtelen szigorát, ÁVH-s mentalitását. 1965 novemberében osztályvezetőjével együtt azt javasolja, hogy 20, nagyrészt 1956-os magatartása miatt megfigyelés

alatt álló, ellenségesnek, politikailag megbízhatatlannak tartott emberrel szemben foganatosítsanak intézkedéseket. Többségüket le kell váltani, el kell távolítani a munkahelyéről; van közöttük főkönyvelő (kettő is), üzemvezető mérnök, üzemmérnök, művezető, meós, jogügyi előadó, fényképész, anyagbeszerző, anyagkönyvelő, laboráns, főelőadó a megyei tanácsnál. Egy egyetemi könyvtárost nyugdíjazni kell, az *Egyetemi Élet*nél dolgozó újságírónak pedig nem érnék be a kirúgásával, még attól is eltiltanák, hogy pedagógiai pályán elhelyezkedhessen. Három iparostól (cipész, asztalos, egykori földbirtokosból lett fuvarozó) az iparengedélyét is elvetetnék.

Újra Budapesten

Szalma nem akar Debrecenben maradni. 1967. október 1-től végre visszajöhet Pestre. Ekkori minősítése szerint: *„Nagymértékben csökkent az előző minősítésben felvetett olyan vezetési hiba, hogy statisztikai szemlélet, esetenként túladminisztrálás volt nála tapasztalható. [...] Sokat javult. [...]"*

Ismét emelkedőben a csillaga. Az elkövetkező nyolc évben a Kémelhárító Csoportfőnökség különböző osztályain dolgozik. Először az USA és egyes latin-amerikai országok hírszerzésével szembeni alosztály vezetője, osztályvezető-helyettese, 1969 októberétől a 3. osztály (elhárítás az NSZK és Ausztria kivételével a többi NATO-országgal és a semleges államokkal szemben) egyik alosztályának vezetője, osztályvezető-helyettese. 1971 nyarától a 2. osztály (az NSZK és Ausztria hírszerzésével szembeni elhárítás) alosztályvezetője, 1973 áprilisától az osztály vezetője.

Kinevezésében közrejátszhat két kedvező értékelés. *„Az elmúlt években több olyan ügy feldolgozásában, továbbá számos aktív intézkedés előkészítésében vett részt, melyek – főleg nyugatnémet vonalon – eredménnyel jártak* – írja róla 1972 novemberében főnöke Ambrus Sándor alezredes. – *Több hálózati személyt tart, ilyen irányú munkája szintén pozitívan értékelhető."* Az 1973. márciusi munkahelyi javaslat szerint – *„[...] szakmai felkészültségénél fogva komoly szerepe van a feldolgozó munkában, az osztály által megszervezett operatív akciók végrehajtásában".*

Újabb fegyelmik

Pályafutása során gyakran jutalmazzák kitüntetéssel, pénzzel (egyidejűleg dicsérettel) és tárgyjutalommal. Arra, hogy magatartásával és a munkájával problémák lehetnek, abból is következtethetünk, hogy több évben nem részesül semmilyen elismerésben (1954, 1958, 1959, 1960, 1962, 1965, 1974). 1975-ben több fontos esemény történik az életében: ezredessé léptetik elő, májusban az 50. születésnapjára pedig a belügyminisztertől aranyórát kap. Hamarosan azonban végleg megpecsételődik a sorsa.

„Fontos állambiztonsági operatív feladatok végrehajtása során a vonatkozó parancsokat, utasításokat, magatartási követelményeket súlyosan megsértette [a szövegben itt kb. két mondat anonimizálva van], *ezáltal egy nem hálózati személy fontos operatív adatok birtokába jutott, s ezzel veszélyeztette a kötelező konspirációs és biztonsági követelményeket. Miután tudomására jutott, hogy az általa külföldre utaztatott nem hálózati személy jogellenesen Izraelbe kíván utazni, ennek megakadályozására kellő intézkedéseket nem tett, azt vezetőinek nem jelentette; hatáskörét meghaladó mértékben és módon szabályellenes intézkedéseket tett, melynek következtében az általa tartott hálózati személy, de különösen annak volt felesége különböző jogtalan előnyökhöz jutott; azoktól engedély nélkül ajándékokat fogadott el."*

Szeptember 24-én alacsonyabb beosztásba helyezik: a BRFK III/II. A alosztályán (szovjet katonai objektumok külső védelme) lesz főoperatív beosztott.

Úgy tűnik, nem tanul a súlyos fenyítésből. November 10-én *„a szolgálati idő után különböző szórakozó helyeken italozott, melynek következtében november 11-én a szolgálati helyről önkényesen távol maradt. Az italozást november 11-én tovább folytatta mindaddig, míg a kapott utasítás alapján vezetője, Papp r. alezredes és Peredi Béla r. alezredes 23 h. körül a presszóban meg nem találta.*

Dr. Szalma József r. ezredes igazoló jelentésében [...] cselekményére magyarázatot adni nem tudott. Úgy nyilatkozott, hogy a fegyelemsértést az elfogyasztott ital hatása alatt követte el, melyért felelősnek érzi magát. [...] cselekményének elbírálásánál súlyosbító körülményként értékelhető, hogy 1975. szeptember 24-én történt alacsonyabb szolgálati beosztásba helyezés fenyítésből a kellő következtetéseket nem vonta le, annak ellenére, hogy felelősségre vonásával egy időben fel lett hívva a figyelme arra, hogy a vonatkozó parancsokat és utasításokat maradéktalanul tartsa meg, mert amennyiben munkájában [...] hasonló fegyelemsértés követ el, szigorúbb felelősségre vonás alkalmazására kerül sor."

Októberben kizárják a pártból. A BM III. Főcsoportfőnöke fegyelmi eljárást rendel el ellene, ő pedig december 11-én levélben kéri a belügyminisztertől, hogy korengedménnyel nyugdíjba mehessen. *„[...] Bármennyire önkritikusan vizsgálom az elkövetett cselekményemet, nem tudom felfogni, hogy az egyedüli helyes döntés a Pártból való kizárásom. 19 éves koromtól, több mint 30 éve voltam párttag. Az életem értelmét jelentette és jelenti a kommunista közösséghez, a párthoz való tartozás. [...]*

A jelenlegi helyzetemben nincs erőm a rám bízott feladatok eredményes megoldásához [...] Nem tudom kifejezni a bennem levő nyomasztó érzést, amit a Pártból való kizárásom eredményezett. Évtizedeken keresztül azt éreztem, hogy a szakmai és pártvezetőim szeretnek, bizalommal vannak irántam. Most mindezt elvesztettem. Tragikus helyzetbe kerültem, mert tudom, hogy mindenért csak magamat okolhatom."

December eleji adat szerint ekkoriban válik el a második feleségétől.

A belügyminiszter 1975. december 15-i hatállyal lefokozza, s – mivel még nem mehet nyugdíjba – jobb híján a Fővárosi Vízműveknél vízóra-leolvasó lesz. Egykori kollégája, Bálint László *Évtizedeim a titkosszolgálatnál* című könyvében azt írja, hogy a vízóra-leolvasás mellett a csapokat is ellenőrizte. *„Ha valahol csöpögő csapot talált [...] felajánlotta, hogy [...] olcsón megjavítja."* Hamarosan jobban keresett, mint a titkosszolgálatnál.

*

Szalma Józsefné

Férjével ellentétben neki töretlen a karrierje. Az 1926-ban munkáscsaládba született Majzik Erzsébet hét általánost és egy közgazdasági technikumi osztályt végzett. 1945 januárjában belép a KMP-be.

1948-ban férjhez megy, és nem sokkal ezután kerül beosztottként az ÁVH Operatív Nyilvántartó Osztályára. 1953 februárjában ugyan leszerelik, 1958 elején azonban visszahívják, 1960 márciusában pedig véglegesítik. Kinevezik operatív beosztottnak, előléptetik alhadnaggyá. Negyedszázadon át foglalkozik a politikai rendőrség számára meghatározó jelentőségű operatív nyilvántartással, amelynek fő célja a külső és belső „reakció" elleni harc.

A pályaív

1961-től, válása után egyedül neveli két gyermekét. *„Politikailag szilárd, párthű elvtársnő* – jellemzi őt ekkor a főnöke. – *Munkáját nagy szakértelemmel, lelkiismeretesen végzi. [...] Értelmes, határozott fellépésű elvtárs. [...]"*

1962-ben elvégzi az MSZMP öt hónapos Budapesti Politikai Pártiskoláját. 1964-es minősítési lapja szerint: *„Munkatársaihoz való viszonya, különösen a korábbi időkben kifogásolható volt. Észrevételeit, bírálatát [...] esetenként indulatosan, ingerülten vetette fel. [...] A pártiskola elvégzése után magatartásában alapvetően pozitív változást tapasztalatunk."*

1965-ben főhadnaggyá léptetik elő. 1967-ben elvégzi levelező tagozaton az egyéves Rendőrtiszti Akadémiát. *A veszélyes elemek részvétele összeesküvési, izgatási ügyek területén* címmel írja 19 oldalas szakdolgozatát, amelyben többek között megállapítja, hogy *„[...] Az 1959/60-ban megszervezett »társadalomra veszélyes elemek« külön nyilvántartási rendszere bevált, eredményesen szolgálja az operatív elhárító munkát. [...] Ellenőrzésük alapján mozgásukat, tevékenységüket állandóan figyelemmel tudjuk kísérni lakóhelyükön, munkahelyükön egyaránt. [...]"*

1967 novemberében kinevezik a hálózati prioráló részleg vezetőjévé, 1971-ben befejezi tanulmányait a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemen. 1974-es minősítése főleg elismerést tartalmaz. *„[...] Irányítása alatt fejlődés tapasztalható a hálózati prioráló részleg munkájában [...] Ügyeljen arra, hogy véleménynyilvánítása, bírálata ne legyen sértő."*

Úgy tűnik, egyre nélkülözhetetlenebb a munkája. 1981 szeptemberében *„szolgálati érdekből"* meghosszabbítják a munkaviszonyát, hogy

betaníthassa az osztályra kerülőket. 1983 szeptemberében nyugdíjba megy – ekkor már őrnagy –, de nem sokkal később két évig megint foglalkoztatják. (Ekkoriban – akár 1962-ben is – a XII. kerület egyik legelegánsabb részén lakik.)

Belügyminisztériumi évtizedei alatt többször kitüntetik, többször jutalmazzák. 1990 decemberében a Belügyminisztertől (vagy a Belügyminisztériumtól) dicséretet és 10 ezer forint jutalmat kap. Meglepő, de 65 éves korában, 1991. január 1-től 1991. június 30-ig újra szerződtetik.

*

Priorálás

1950-ben a különböző területeken működő állambiztonsági szervek összevonását követően jön létre az egységes Antidemokratikus Elemek Központi Operatív Nyilvántartása. 1956 után a II/11 Osztály, 1962-től ennek jogutóda az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztály (III/2) gyűjti, tárolja és rendszerezi az operatív munka során keletkezett, szerzett adatokat, információkat. 1957-ben a Politikai Bizottság meghatározza az operatív nyilvántartásba vehető kategóriákat. Ezek: az államellenes vagy politikai bűncselekmények miatt elítélt, internált, rendőri felügyelet alatt álló vagy ügynökökkel megfigyelt személyek, ezek segítői, ismerősei, a feljelentési kötelezettségüket elmulasztók. Volt arisztokraták, nagytőkések, gyárosok, nagybirtokosok, nagykereskedők, kulákok, a Horthy-korszak politikai, állami vezetői, katonatisztjei. Azok, akik a felszabadulás után ellenségesen viselkedtek. Az egyházak és 1945 utáni jobboldali pártok vezetői, az 1956-os események szereplői, különböző szervezetek tagjai. Az 1956 után engedéllyel hazatért disszidensek. (1988-ban a fenti kategóriákba tartozók közül többen változatlanul gyanúsnak számítanak, és ezért alapnyilvántartásba kerülhetnek.)

1958. december végéig, a PB utasítása ellenére a nyilvántartásban szereplő 553 072 személyből csak 316 481 főt tudnak felülvizsgálni. Azért is, mert a terhelő adatok, dokumentációk jelentős része a forradalom alatt megsemmisült; ezeket az anyagokat újból be kell sze-

rezni.1964-ben létrehozzák az operatív nyilvántartásban szereplő személyek adattárát, amely különböző csoportosítások szerint összeállított adatbázisokból, névjegyzékekből áll. 1967-től szabályzatba építik be, hogy mikor, milyen cselekmények, események esetén, milyen személyeket és csoportokat kell alap-, illetve kutató-nyilvántartásba venni. Az 1970-es években megkezdik az operatív és hálózati nyilvántartásban szereplők adatainak gépi feldolgozását, majd 1974-től működni kezd 15 állambiztonsági, illetve bűnügyi nyilvántartás és adattár bevonásával az Egységes Gépi Prioráló Rendszer (EGP).

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL Központi Fogyaték 6497 (id. Szalma József személyi anyaga)
ÁBTL Központi Fogyaték 8076 (dr. Szalma József személyi anyaga)
MOL M-KS288.f. 5./105. ő. e. (Biszku előterjesztése Szalma Hajdu-Bihar megyei kinevezéséről és a PB ülés jegyzőkönyve)
ÁBTL Központi Fogyaték 9675 (dr. Szalma Józsefné személyi anyaga)
ÁBTL A-2053 (dr. Szalma Józsefné szakdolgozata)
ÁBTL 2.1.-III/1 (V-143387) (Szakasits Árpád ügye)
ÁBTL V-150000/16, 85 (Nagy Imre és tsai)

Felhasznált irodalom

Bálint László: *Évtizedeim a titkosszolgálatnál. Egy magyar kémelhárító emlékiratai,* Kárpátia Stúdió, 2013
Filep Tibor: *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban, 1957–1989*, II. szerzői kiadás, Debrecen, 2012

ÁLLAMBIZTONSÁGI MI MICSODA

fogalmak és rövidítések

3/a rendszabály
Telefonlehallgatás.

3/e rendszabály
Helyiség, lakószoba, iroda lehallgatása.

3/r
Rejtett fotó-, optika, televíziós berendezés beszerelése.

6-os karton
Az állambiztonsági hálózati nyilvántartásban a hálózati személy beszervezésével kapcsolatos adatokat tartalmazza. A 6-os kartoncsaládhoz még további, betűjeles kartonfajták tartoztak:
6/A karton: ezen a hálózati személy Magyarországon és külföldön található, operatív szempontból jelentős kapcsolatait tüntették fel.
6/B karton: a „K" és „T" lakások cím szerinti nyilvántartásához és a kutatáshoz.
6/C karton: a hálózati személyek speciális statisztikai nyilvántartásához és a kutatáshoz kellett kitölteni.
6/D karton: a hálózati személyek lakcím szerinti nyilvántartására szolgált.

Alapnyilvántartás
Azok kerültek alapnyilvántartásba, akik bármilyen tevékenységet kifejtettek a rendszerrel szemben, vagy akikről feltételezték a hatalommal szembeni ellenséges viszonyt. Ilyeneknek számítottak többek

között az ellenzéki csoportosulások szervezői, hangadói, a rendszerellenesnek tartott vallási mozgalmak vezetői, az ellenséges emigráns szervezetek tagjai.

Anonimizálás
Az ügynökjelentésekben található, egészségi állapotra, kóros szenvedélyre, szexuális életre, faji eredetre, nemzeti, nemzetiségi vagy etnikai hovatartozásra, vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre vonatkozó úgynevezett szenzitív információkat – amelyek annak idején alkalmasak lehettek a besúgottak megzsarolására, lejáratására – a levéltári törvény értelmében anonimizálják, kitakarják a szövegből, ezek csak az érintett halála után 30 évvel ismerhetők meg.

B-dosszié
beszervezési dosszié

e/e
előzetes ellenőrzés

F-dosszié
Figyelő dosszié. Az állambiztonsági szervek olyan személyekről vezették, akikről feltételezték az ország állami, társadalmi, gazdasági rendje elleni fellépést, vagy magatartásukkal veszélyt jelentettek a rendszerre.

Figyelő karton
A hálózati nyilvántartásban, fokozatos beszervezése esetén a kiválasztott személy adatait tartalmazta.

Fn.
fedőnév

Hivatalos kapcsolat
Olyan intézményi vezetők közül választották ki őket, akik – egy belügyminiszteri parancs szerint – *„beosztásuknál, hatáskörüknél fogva áttekintéssel rendelkeznek az adott terület helyzetéről és készséget tanúsítanak az állambiztonsággal összefüggő adatok szolgáltatására, az operatív munkát elősegítő egyes személyi és tárgyi feltételek biztosítására".* A hivatalos kapcsolatot szóban kellett meghallgatni, jutalomban lehetett részesíteni. Anyagait a kapcsolat megszakítása után meg kellett semmisíteni.

Inf.
informátor

K-dosszié
Körözési dosszié: az államellenes bűncselekmények miatt körözött személyek felkutatásra és elfogására indított bizalmas nyomozás iratait tartalmazza.

K-ellenőrzés
A bizalmas nyomozás alatt álló személy postai küldeményeinek operatív ellenőrzése: felbontása, esetleg elkobzása.

K-lakás
Az ügynök és az operatív tisz(ek) konspirált találkozói céljára szolgáló lakás, amelyet az állambiztonsági szerv, illetve fedőszerve tartott fenn.

Kutató-nyilvántartás
Ebbe a nyilvántartásba az alapnyilvántartásban szereplőknél kevésbé veszélyesnek ítélt személyek kerültek: az állami és társadalmi rend elleni bűncselekmény miatt elítélt, de amnesztiában részesült személyek, a nem kellően bizonyított politikai jellegű „bűncselekmények" elkövetői, az 1945 előtti erőszakszervezetek vezetői és tagjai, az 1945 előtt és után működött jobboldali pártok vezetőségi tagjai, a feloszlatott szerzetesrendek tagjai, stb.

M-dosszié
Munkadosszié. Ebbe gyűjtötték a hálózati személy által adott jelentéseket.

Objektum (vonal) dosszié
Bizonyos objektumokra: minisztériumokra, hivatalokra, oktatási, művészeti, kulturális intézményekre (pl. színházakra, MTV-re, MTI-re stb.), gazdasági, stratégiai szempontból fontos gyárakra, illetve bizonyos témákra (vonalakra) vonatkozó dokumentumokat gyűjtötték össze ezekben a dossziékban. Az objektumokat a kémelhárítás, a belső reakció elhárítása, a katonai elhárítás, a határőr-felderítés, a büntetés-végrehajtás szervei jelölték meg, határozták meg parancsokban, utasításokban.

O-dosszié
Operatív dosszié. A személyi, csoport, figyelő, körözési, objektum, rendkívüli esemény, illetve az ellenőrző dossziék összefoglaló neve.

RED
Rendkívüli Esemény Dosszié: ebben gyűjtötték a rombolás, kártevés, röpcédulázás, falfirkálás, névtelen levél küldése, zászló letépése esetén az ismeretlen elkövető(k) felkutatására indított bizalmas nyomozás anyagait.

Ref.
rendőri felügyelet

Rezidens
Titkos munkatárs (tmt.), aki alkalmas több hálózati személy vezetésére.

SZT
Szigorúan titkos

SZT-tiszt
A szigorúan titkos állambiztonsági operatív tiszti állomány a hatvanas évek elejétől épült ki. Először hírszerzési területen: a hivatásos BM-hírszerzők a külképviseleteken vagy nemzetközi szervezetekhez – pl. ENSZ, UNESCO – akkreditált magyar képviseleteken diplomáciai fedésben dolgoztak. Idővel – egy 1969. évi parancs értelmében – a minisztériumokban, külkereskedelmi vállalatoknál, kutatóhelyeken, nagyobb üzemekben, gyárakban, fontosabb állami hivatalokban, szállodákban, a MÁV üzemigazgatóságoknál, a Központi Statisztikai Hivatalban, a Magyar Nemzeti Bankban, a Magyar Rádió és Televíziónál, az országos és megyei napilapoknál stb. is létrehoztak fedőállásokat SZT-tisztek számára. Feladatuk nemcsak az objektumvédelem, az ipari kémkedés megakadályozása, kémelhárítás volt, hanem a belső ellenség, a fellazítás elleni harc is. Munkájukat szigorú konspirációs szabályok szerint végezték. Az SZT-tisztek aktív vagy leszerelt operatív állambiztonsági tisztek közül kerültek ki, illetve a fedőmunkahely megbízható munkatársai közül választották ki őket, és aztán megfelelő kiképzésben részesültek.
A hódmezővásárhelyi EmlékPonton található egy több száz SZT-tiszt adatait tartalmazó lista: *http://szigoruantitkos.hu/szt-tisztek*

Társadalmi kapcsolat
Olyan személyek, akik az állambiztonsági szempontból fontos területeken *„elhelyezkedésük, lehetőségük, és alkalmasságuk alapján képesek az állambiztonságot érintő kérdésekben rész-, vagy kiegészítő információkat szolgáltatni az adott területen jelentkező egyes jelenségekről, eseményekről, személyekről"*. Szóban kellett meghallgatni őket, jutalomban részesülhettek. Anyagaikat a kapcsolat megszakítása után meg kellett semmisíteni.

T-dosszié
Titkos dosszié. Az egyébként is titkosított iratokon belül egyes fontos ügyek külön, szigorúbb előírások szerinti kezelése.

T-lakás
Az ügynök és az operatív tiszt(ek) találkozására szolgáló lakás, amelyet azonban nem az állambiztonsági szervek tartottak fenn, hanem megbízható – vagy 80 százalékban MSZMP-tag – magánszemélyek. A lakások „beszervezése" hazafias alapon, az önkéntesség elve alapján történt. A folyamatos átszervezések ellenére Budapesten a lakások többsége az V., XI. és a XIII. kerületben koncentrálódott, különösen az Újlipótvárosban a Pannónia (Rajk László) utca és a Pozsonyi út környékén.

Tmb.
Titkos megbízott, aki elvi meggyőződésből működött együtt az állambiztonsági szervekkel.

Tmt.
Titkos munkatárs, az állambiztonsági szervek hálózatának legmegbízhatóbb tagja: elvi meggyőződéséből, áldozatkészen, kezdeményezőleg vett részt a titkos együttműködésben, és a legbonyolultabb feladatok elvégzésére is alkalmas volt.

V-dosszié
Vizsgálati dosszié: ebben találhatók az állambiztonsági szervek hatáskörébe tartozó ügyekben, általuk lefolytatott büntetőeljárás iratai.

Forrás

ÁBTL Tájékoztató a leggyakrabban előforduló állambiztonsági szakkifejezésekről, rövidítésekről, kódokról (erősen rövidítve, helyenként átdolgozva)

MINDENKI GYANÚS

TITKOSSZOLGÁK A NŐI WC-BEN

A diktatúra nemcsak a másképpen gondolkozókat, de még a falfirkálókat, kocsmai odamondogatókat is gyanús és veszélyes elemnek tartotta. Tulajdonképpen tőlük is félt, őket is komoly retorzióval sújtotta. A bűnözés helyzete Magyarországon az 1961–1966 években című, 1967-ben kiadott statisztikai értékelő kiadványból kiderül, hogy az 1961 és 1966 közötti hat évben 929, 850, 253, 272, 538, 738 fő követte el izgatás és közösség megsértésének bűntettét. Ez Zinner Tibor történész szerint az esetek nagyobb részében szóbeli és főként italboltban vagy hasonló helyen elkövetett izgatás volt.

„Sül a hurka, sül a lángos…"

1960. augusztus 27-én rendkívüli esemény történik az orosházi vasútállomáson. A „bűntettet" először Juhász László forgalmi szolgálattevő észleli, ő a takarítónőnek szól, az meg Szabó István málházó vasutasnak, aki értesíti B. Szabó József főtörzset. A hatósági közeg megtekinti a váróterem melletti férfi WC-t, s szemügyre veszi az ellenséges falfirkálást. A két vizelde fölé, másfél méter magasságban, a fehérre mészelt falra 10 cm nagyságú civil folyóírású betűvel ismeretlen szerző azt írta, hogy *„Sül a hurka, sül a lángos, Le van szarva Kádár János!"*. B. Szabó lezárja a helyiséget, s 16 órakor jelenti észleleteit az orosházi rendőrségnek.

Az ügy felderítését a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának orosházi kirendeltségvezetője – a hét elemit végzett, s hosszú ideig kövezőként és kubikosként, traktorosként dolgozott – Kocsis Lőrinc főhadnagy kezdi meg. Az esemény napján kelt jelentésében feltételezi, hogy a falfirka: *„Minden bizonnyal »postaíró« vastag kék ceruzával volt írva. […] írás fiatalkorú egyénre vall, mert a*

Szécsényi Könyvtár és

betűk alakzatai zsinórírásra utalnak." Kocsis később arra a felismerésre jut, hogy az elkövető kisujjnyi, kék zsírkrétát használhatott.

Kocsis megbízza B. Szabó főtörzset, hogy társadalmi kapcsolatai segítségével néhány napon keresztül 13 óra előtt tartsák szemmel a WC-ben megfordulókat. A főtörzs egyik embere, Farkas János segédrendőr hamar talál is gyanús személyt: a Kurunczi nevű orosházi maszek asztalost, aki a tett napján a vasúti WC-ből kijövet idegesen körülnézett, aztán újra visszament a piszoárba. Ez elég ahhoz, hogy rászálljanak.

A *„párt és kormányvezetők ellen elkövetett"*, zsírkrétás falfirkálás folyatódik. Ugyanaz a rendszerellenes felirat szeptember 27-én a szomszédos Nagyszénás helységben, a Partizán mozi udvarában levő férfi WC-ben is megjelenik. November 8-án, a földműves szövetkezeti kisvendéglő férfi WC-jében lehet olvasni az ismerős versikét.

Kocsis jelentésében aláhúzza a *„Le van"* szavakat, főnöke azonban helytelenítőleg azt jegyzi fel a lap szélére, hogy *„ilyeneket"* nem helyes aláhúzni.

Nagyszénáson is helyszíni szemlét tartanak, a feliratokat lefotózzák, majd az írásszakértő megállapítja a kézírások közötti azonosságot. Fiatal elkövetők után kutatva az orosházi gimnáziumban és az ipari tanuló iskolában írásmintákat gyűjtenek, és azokat írásszakértő megvizsgálja – eredmény nélkül.

Kocsis úgy gondolja, hogy mivel az utolsó két alkalommal Nagyszénáson tűntek fel a graffitik, az elkövetők köre leszűkül a Nagyszénásról Orosházára bejárókra. A Politikai Nyomozó Osztály által összeállított listán 66 felnőtt és 24 diák szerepel. Őket politikai megbízhatóság szempontjából szelektálják, kategorizálják, a gyanúsnak találtakat pedig operatív ellenőrzés alá vonják: feltérképezik előéletük, szakmai pályafutásuk fontosabb állomásait, magatartásukat, szokásaikat.

Az elkövető(k)nek próbálnak csapdát állítani: Kocsis főhadnagy és két kollégája több napon át reggel 6 és 9 között lezárják a vasútállomás női WC-jét, lyukat fúrnak a falba, s azon keresztül lesik, mi történik odaát, a falon túl. Egy negyedik társuk mindeközben odakint strázsál.

Kocsis 1960. december végi összefoglalójában leszögezi: *„Orosháza város és járás területén közvetlenül az ENSZ ülés előtt és az ENSZ ülés alatt az osztályellenség tevékenysége megélénkült."* 1960. augusztus 27. és

november 6. között mintegy 22 esetben történt ellenséges falfirkálás, mindig férfi WC-ben, a négy legjelentősebb esetben zsírkrétával. A falfirkálást *„valószínűleg magas növésű személy követte el, mert főleg az orosházi »Partizán« mozi falfirkálása kb. 210 cm magasan van. Kizárt, hogy fel tudott volna valamire állni."*

Kocsis szerint *„rendkívüli esettel állunk szemben [...], a tettes vagy tettesek felkutatása hosszabb operatív feldolgozást kíván"*. A *„népi demokratikus államrend elleni izgatás"* bűncselekményét elkövető(k) ügyében „Festőművész" fedőnévvel „Rendkívüli esemény dossziét" nyit.

Vasüzleti „mélyfúrás"

Kocsis kideríti, hogy kék zsírkrétát Orosházán csak az állami papírboltban lehet vásárolni, azt azonban több helyen is használják. *„[...] általában postán a csomagfeltételnél, faipari vállalatnál, KTSZ-nél, elszállítandó bútorok megjelölésénél. [...] Ezeken a helyeken megvizsgált zsírkréták azonban jóval világosabbak voltak és keményebb tartalmúak."* A falfirkáló krétájával, színe és minősége, keménysége alapján csak a vasműszaki üzletben használatos kréta egyezik meg. Vagyis: a vasüzletiek a leggyanúsabbnak.

Kocsis elbeszélget a vasüzlet pénztárosnőjével, aki többek között elmondja, hogy a Bakos nevű segéd az ellenforradalom idején munkahelyén személyzeti anyagokat égetett, ezért elbocsátották. Izgága és magas növésű. Kocsis szerint a közelmúltig Nagyszénáson dolgozott. Bakos feltehetőleg a Partizán mozi udvarán levő WC-re járt, mert az esett legközelebb akkori munkahelyéhez.

A vasüzleti alkalmazottak feltérképezése során Kocsis lekéri Pálos Sándor eladó adatait a központi nyilvántartóból, s kiderül, hogy '56-ban egyszer részt vett röplap készítésében és terjesztésében, ezért később elítélték, s beszervezték. A hálózatból akkor zárták ki, amikor elkerült Békéscsabáról. Egykori jelentései írásszakértői vizsgálata után már nem gyanús, ezért aktiválják, s bevetik a vasüzleti felderítő munkába. „Ligeti" fedőnéven „értékes" információkkal szolgál. Elsősorban Gulyás Károlyt tartja gyanúsnak, mert a 19 éves, a katonasághoz nemsokára be-

vonuló fiatalember sokszor kölcsönkérte a kék krétát. Munkája mellett fusizik, lakásokat fest. Egyébként *„szeret szélhámoskodni. Éjszakánként sokat csavarog. [...] rosszra hajlamos. [...] politikai álláspontja 70%-os, a múltat dicsőíti. Rémhíreket is terjeszt."* Csak a látszat kedvéért lépett be a KISZ-be, valójában *„rendkívüli"* ellensége a rendszernek. Mivel verseket is ír, „Ligeti" azt a feladatot kapja, hogy szerezzen tőle egy kézírásos lapot, emellett dicsérje előtte az ismeretlen falfirkáló bátorságát.

„Ligeti" szerint gyanús Rácz Ernő is, aki a szomszédos mezőgazdasági szaküzletből gyakran átjár a vasüzletbe, s ott könnyen hozzájuthat zsírkrétához. A *„jampec, huligán természetű"* fiatalember – akinek szülei fuvarosok – az orosházi színjátszócsoport tagjaként gyakran megfordul a környező falvakban. „Ligetinek" születésnapján meg kell őt hívnia az Alföld vendéglőbe (költségek fizetve), s minden lehető módon a bizalmába férkőznie. (Utasítás: elégedetlenkedjen, panaszkodjon *„gyenge"* fizetésére!)

A vasüzlet korábbi vezetőjét, Vaskor Istvánt – aki most gazdasági csalás miatt őrizetben van – „Ligeti" *„érdekes embernek"* tartja. Megnyilvánulásaiból arra következtet, hogy nem híve társadalmi rendszerünknek. Például két vagy három éven át nem fizetett szakszervezeti tagdíjat, s amikor ezért felelősségre vonták, azt válaszolta, hogy nem kapott ő azért a pénzért semmit sem. Májusban a titkosszolgák fedésben kihallgatják: kérdésre elmondja, hogy az alkalmazottak is használták a fiókjában tartott viaszkrétáját, s azzal még a szomszédos boltból átjáró tanulók is firkáltak a falakra. *„[...] egyik alkalommal a vasajtóra azt írták ki, hogy nagyfülű Sándor."*

A gyanúsítottaktól konspiratív úton írásmintát szereznek be, de a szakértő egyiküket sem azonosítja az elkövetővel. A több mint másfél éve tartó nyomozás megreked, ezért Kocsis főhadnagy 1962. február 19-én lezárja a dossziét.

A nagyszénási „vonal"

1963. augusztus 15-én újra hírt ad magáról az ismeretlen firkáló: a nagyszénási tanácsháza udvarán levő férfi WC-ben, majd szeptember 3-án a vasútállomás WC-jében is fel-, pontosabban faliratot hagy

maga után: *„Kötelet a bérgyilkos Kádár János nyakára és Hruscsovra!!"* S egy üzenet a takarítónak: *„ne meszeld le, b... az anyád, had* [sic!] *lássa és olvassa mindenki."*

A „Festőművész"-dossziét ismét megnyitják. A szokásos forgatókönyv szerint a helyiségeket lezárják, helyszíni szemlét tartanak, a bűnjeleket lefotózzák, majd lemeszelik. A szakértő hamarosan megállapítja, hogy a két újabb falfirkát ugyanaz követte el, mint a korábbiakat. A nyomozást Bor Imre főhadnagy, operatív beosztott veszi kézbe, aki arra a következtetésre jut, hogy a graffitis ellenséges beállítottságú, fiatal és férfi. (Azért hímnemű, mert *„eddig a férfi WC-ket használta".*) Hurkolt írása középkorú férfira vall. Végkövetkeztetése: az illető *„rafinált bűnöző".* Elvégzendő feladatként jelöli meg, hogy az összes vállalatnál tisztázzák a zsírkréták beszerzését és használatát, s állítsák össze a Nagyszénásról, illetve Szarvasról Orosházára bejáró dolgozók névsorát, hogy abból kiszúrhassák a gyanúsakat. Sok új embert kell ellenőrizni, s tőlük írásmintát szerezni.

December elején „Ligeti" mellett még egy ügynököt sikerül bekapcsolni a felderítő munkába. „Bihari Sarolta" elsősorban Nagyszénásra koncentrál, s már mindjárt két delikvenst is ajánl megfigyelésre. Egyikük egy nagyszénási vasúti őr, aki 1956-ban részt vett a forradalmi eseményekben. A másikuk is vasutas, ő is „hőzöngött" a forradalom idején, de róla csak annyit tud a jelentő, hogy ősz hajú, 55-60 éves, s fémkeretes szemüveget visel.

Bor főhadnagy társadalmi kapcsolatokat épít ki Nagyszénáson, s az ingázókról, az írásminták beszerzésének lehetőségéről a tanácselnöknél, a párttitkárnál és az állomásfőnöknél informálódik. Az Orosházára rendszeresen bejáró hét, egykori vagy jelenlegi MÁV-dolgozó közül többre is gyanakszik.

Boldizsárt az ellenforradalom alatti *„kisebb tevékenységéért"* büntetésből orosházi váltóőri beosztásából Nagyszénásra helyezték, a tolatásoknál dolgozik. *„Mostanában lojális"*, ugyanis lánya férjhez ment egy Szovjetunióban tanuló katonatiszthez. Herczeg István Nagyszénáson dolgozott pályamesterként, tagsági könyvét 1956-ban nyilvánosan elégette. Elbocsátották. Gyulára költözött.

Dávid Gergely már a II. világháború előtt is MÁV-főtiszt volt. 1956-ban fegyveresen a mezőtúri állomáson tevékenykedett. A MÁV 1957

elején pályamunkássá fokozta le három évre, s pénzbüntetésre ítélte. 1960-tól Nagyszénáson a pályaudvar főintézője. Sok szempontból gyanús. Izgága. Ellenséges a rendszerrel szemben. *„Értekezleteken arcjátékán látszik, hogy lenézi társadalmi rendszerünket és benne a jelenlevőket."* A nagyszénási tanácselnök azt az esetet emlegeti, amikor Dávid egy tanácsi, választási gyűlésen felállt, s felmutatott egy rossz szódásüveget – nem folyt belőle a víz –, mondván, ma csak ilyet tudnak gyártani, nem úgy, mint a múltban. A nagyszénási állomásfőnök szerint Dávid zárkózott, kimért ember. A helyi italboltban még nem látták; étkezés után szódavizet iszik. Egy MÁV-nagyfőnök, a pályafenntartási főnökség vezetője hosszasan jellemzi Dávid magánéletét, két házasságát, gyerekeit. Bor valamilyen ürüggyel elkéri tőle Dávid egy kézzel írt jelentését. Lekáderezetéséhez bevetik „Bihari Saroltát" is, aki álláskeresés ürügyén kétszer is felkeresi. Provokatív kérdéseket tesz fel neki, céloz a falfirkálásra, amit azonban Dávid elítél, ostoba, gyerekes dolognak tart.

Juhhodálytól szállodáig

A nagyszénási Dózsa tsz-elnöke, az egykori titkosszolga, Kocsis Lőrinc arról számol be Bor főhadnagynak, hogy juhászmesterük vonalakat rajzolt fel a juhhodály falára kék zsírkrétával. Felelősségre vonásakor kijelenti, hogy csak ki akarta próbálni a bárányok jelölésére kapott eszközt.

Kocsis különben régi ismerősünk: ő indította el ebben az ügyben a nyomozást. Levélben hívja fel utódja figyelmét egy nagyszénási lakosra: a 45 éves, nős lakatos korábban kisiparos volt, de 1952-től Budapesten dolgozik. Állítólagos tüdőbetegsége miatt azonban évek óta itthon tartózkodik, s kezelésre jár. Ideje nagy részét kocsmákban tölti. Kocsis egyetért azokkal, akik táppénzcsalónak tartják őt. *„Meg kellett volna már gyógyulnia, vagy a tüdőbaja vitte volna a sírba."*

Sok minden van még a lakatos rovásán. 1956-ban hőbörgött, közreműködött tüntetések megszervezésében, élelmiszer-szállítmányokat állított össze, irányított a fővárosba. Leginkább azonban azért gyanús, mert *„izzig-porig"* rendszerellenes beállítottságú. A politikai humort terjeszti, *„nála kizárólag csak az olyan humorok vannak felsorolva, ami a szocialista országok vagy annak vezetői felé irányul [...] a kapitalista országot vagy annak vezetőit helyezi fölénybe a mi rendszerünkkel"*. „Bihari Sarolta" azt jelenti az időközben gyógyultnak nyilvánított férfiről, hogy a kocsmában kiabált: *„Nem sokat ér ez az egész vacak kommunizmus, ami nem is az, hanem egy zavaros keverék. Én kommunista vagyok, de ezek. [...]"*

1964. december 16-án az orosházi Alföld Szálló földszinti WC-jében is megjelenik a „Sül a hurka" kezdetű versike. Bor főhadnagy a bisztróban tartózkodott vendégekről gyűjtet adatokat. Különösen arra kíváncsi, volt-e közöttük nagyszénási, illetve 190 cm feletti, vagy közismerten ellenséges beállítottságú egyén.

A rostán elsőül a 195 cm magas Gróf Sándor gyermekjáték-készítő, vásározó akad fent. Izgága természetű, ellenséges magatartásáról korábban már több ügynök is beszámolt. „Sóhalmi" például 1961. augusztus 4-én azt jelentette róla, hogy a kisvendéglőben egy helyen a korhadt parkettát felszakította, miközben azt kiabálta, hogy ez a piszkos rendszer is pontosan olyan, mint ez a parketta: rothad és szétesik.

1964 végére négy rendőr közreműködésével újra összeállítják a Nagyszénásról Orosházára bejárók névsorát. A 327 fő közül Bor kiszúrja Filó Pált, aki részt vett a forradalomban (bár *„tevékenysége csekély"* volt), egy '56 tavaszi vállalati lopása miatt pedig 1960-ig bűnözőként tartották nyilván. Bor azzal a mesével keresi fel őt, hogy korábbi budapesti munkahelyén sikkasztást követtek el, s tanúként akarja meghallgatni, vallomását aztán aláíratja vele, hogy kézírásához hozzájusson. Filó *„olyan ideges volt, hogy nem tudott ülni. Reszketett, szavai el-elakadtak."* Azt állítja, aznap vért adott a Vöröskeresztnél, s ilyenkor így szokott reszketni. Bor beszél a járási tisztiorvossal és a Vöröskereszt elnökével, s kideríti, hogy Nagyszénáson utoljára kilenc hónapja rendeztek önkéntes véradást.

A jelentés után (ismét) megfeneklik a nyomozás. A dokumentumokban legalábbis nincs nyoma, hogy közel két éven át történt volna valami.

Végjáték

A megyei III/III. alosztály vezetői 1966. február 25-i jelentésükben a nyomozás addigi menetét értékelve megállapítják, hogy a *„[...] megtett intézkedések képezik az operatív munka pozitív oldalát. A negatív oldala viszont az alábbiakban foglalható össze:*

1. *A firkálások felfedezése, fényképezése alkalmával helyszínrajz, helyszín jegyzőkönyv nem lett készítve. Egy-egy eseményről a jelentések is hiányosak.*
2. *A firkálásról készült fotómásolatok azonosítás végett írásszakértővel még mindig nem lettek megvizsgálva és dokumentálva, hogy azok egy kéztől származnak-e.*
3. *A gyanúsításba fogott személyektől kivett írásminták többsége nem alkalmas azonosításra, mivel azok elég apró betűvel, folyóírással lettek kivéve.*
4. *Az anyagok tanulmányozásából az is megállapítható, hogy eléggé kapkodó volt a feldolgozó munka. Pl.*
   a. *Attól a gondolattól nem tudtak szabadulni, hogy a firkálást nagyszénási lakosú személy követte el.*
   b. *Az elvtársak gondolatban csak fiatal személyt képzeltek el firkálónak, később helyesen már idősebb személyt is tanulmányoztak.*
   c. *A tanulmányozást leszűkítették azokra a személyekre, akik munkakörüknél fogva zsírkrétával dolgoznak. Az ismeretes, hogy a zsírkréta nem zárolt anyag, következésképpen sok személy birtokában lehet.*
5. *Az anyagból nem állapítható meg, hogy a levont helyes következtetések a feldolgozó munka során hogyan realizálódtak.*
6. *Az orosházi vasútállomásnál, az iskolánál, különböző vállalatoknál meg lett-e vizsgálva, hogy a kérdéses területről, objektumból áthelyezés, huzamosabb időre történő vezénylés, katonai szolgálatra történő bevonulás, stb. következtében ki volt távol, illetve ki jött a területre vissza. Itt helyes lett volna figyelembe venni elsősorban a vasútállomás dolgozóit, a pályafenntartáshoz tartozó dolgozókat, az építő iparban, az olajfeltáró és termelőhöz tartozó dolgozókat.*
7. *Az orosházi vasútállomás dolgozói közül kevés személy lett tanulmányozás alá vonva.*

Az ügyben végzett feldolgozó munkát értékelve megállapítható, hogy az elvtársak sok energiát belefektettek a tettes kiderítése érdekében, sok gyanús körülményt tisztáztak. Az alaposabb, átgondoltabb, módszeresebb munka viszont valószínűleg közelebb vitt volna bennünket az elkövető kilétének felderítéséhez. [...] A tettes kiderítése most 2-3 év távlatából sokkal nehezebb lesz. [...]"

Bor nem tanul a jelentésből, továbbra is kitart a nagyszénási „vonal" mellett.

A firkáló közel két év után főnixmadárként új életre kel, s 1966. december 18-án Orosházán, a Kossuth Lajos utcában öt különböző frekventált helyen összefirkálja az *„El a kezekkel Vietnamtól! Tiltakozz az agresszió ellen!"* feliratú plakátot. Hol azt írja rá, hogy *„Szabad Magyarországot! Le az orosz igával!"*, máshol a *„Tiltakozz az agresszió ellen!"*-t átjavítja *„Tiltakozz a szocializmus ellen"*-re, de akad olyan hely is, ahol beéri a *„Fuj!"* szócskával.

Helyszíni szemle, fotózás, meszelés következik. Az immár századosi rangú Bor az elkövetkező hónapok alatt kilenc gyanúsítottat talál, közülük többen is '56-os tevékenységükkel érdemlik ki a megtisztelő vegzálást. Nagy részük nagyszénási. Medvegy Gábor bűne, hogy egy „ellenforradalmár" őrnagy írnoka volt, de emellett *„utólag olyan körülmények hallatszanak, hogy ő maga is ellenforradalmár volt"*. Latovecz Mihály tanácstitkárként átállt az „ellenforradalmárok" oldalára, amiért később elbocsátották. Könyvelőként dolgozott, majd az üveggyárba került gépkezelőnek. Kővágó György több okból is gyanús. '56-os szereplése miatt 1958-ban tíz hónapi felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték, néhány hónapja pedig izgatott: a nagyszénási Józsa kocsmában a tsztagoknak részegen azt kiabálta: *„[...] rongyosok, kommunisták, éhezők..."* Mikor a kocsmáros próbálta őt lecsillapítani, ráförmedt: *„Már te is pártolod a kommunistákat? Te is a Tsz-t segíted? Magyarok vagytok ti? Te is ezt a szar demokráciát véded?" „Politikai bűncselekményéért"* nemsokára bíróság elé állítják.

Mivel az elkövető többé nem ad hírt magáról – legalábbis ebben a megyében nem –, s mivel a tettes kézre kerítése kilátástalannak látszik, az ügyet ad acta teszik. Bor kimutatása szerint egyébként 1960–1967 között 26 személytől – köztük tizenegy „ellenforradalmártól", két el-

ítélttől s egy „politikai bűntett" elkövetőjétől – vettek írásmintát. Eredmény nélkül.

Bor százados főnökei jóváhagyásával 1967. december 20-án a 165 oldalas „Festőművész" fedőnevű dossziét lezárja, majd irattárba helyezi.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL O-11341 („Festőművész")

Felhasznált irodalom

Zinner Tibor: *A megtorlás vége – a konszolidáció kezdete?*, *História* 1995/9–10.

EGY FALU „BEKERÍTÉSE"

A szocializmus évtizedeiben a legtöbb ember számára a legfőbb szórakozást a televíziózás jelentette. Az MTV nagyhatalom volt: sokan ettől az intézménytől kértek, reméltek segítséget ügyeik elintézésére, sérelmeik orvoslására, találmányaik hasznosításra. És az MTV – bizonyos szűk keretek között – „intézkedett" is. A Műsorszerkesztőségnek is sokan írtak: dicsértek, javasoltak vagy kritizáltak.

Két levél

1.

Horváth Jenő (Eger, Széchenyi utca 10. szám alatti lakos) 1979. február 28-án – az általa silánynak tartott filmek és műsorok miatti felháborodásában – ötoldalas, sűrűn telegépelt levelet ír a Magyar Televízió Műsorszerkesztőségének. Kifakad, hogy elege van a sok semmitmondó, hazug és egyoldalú szovjet háborús filmből. Ő, aki végigélt mindent, egész könyvet írhatna a *„felszabadító hősök"* barbárságáról. Emlékszik például arra, hogy a falujukban, a szomszédban, az egyik házban két katona erőszakoskodott egy szemrevaló, fiatal teremtéssel. Idős szüleit bezárták egy szobába, a foggal-körömmel védekező lányt pedig végül – mivel nem bírtak vele – agyonlőtték. Egy másik, magányos fiatalasszonyt pedig a katonák elhurcolták, és csak hetek múlva félholtan engedték szabadon, addig néhány hetes csecsemőjéről a szomszédok gondoskodtak.

A szovjet „felszabadítók" mindent elvittek, *„amit csak megfoghattak"*. A *„zabráló csoportok"* lehúzták az édesanyja és az édesapja lábáról a csizmát, összeszedték a padláson száradó ruhákat, és *„vitték a bárisnyáknak"*. Volt úgy, hogy az udvarukon egyszerre harminc orosz katona, há-

rom teherautóval szedte össze az értékeiket. Vitték két lovukat kocsival együtt, az egyéves csikókra ráültek, két ökrüket az eke elől fogták ki, még összegyűjtött szénájukra is igényt tartottak.

A levélíróban az emlékek felidézése valóságos gátat szakít át, ő és családja a későbbi években is sok igazságtalanságot szenvedett el, megpróbáltatást élt át. A szüleitől – akik korábban két saját és 32 bérelt holdon gazdálkodtak – az összes gabonájukat elrekvirálták, még a vetőmagnak valót is. A kuláküldözés idején a levélíró nagybátyját – aki harminc hold homokos földön gazdálkodott – két évre bebörtönözték, és ez idő alatt annyira és annyiszor összeverték, hogy szabadulása után fél évvel meghalt. A feleségét és két gyerekét időközben kirakták a házukból.

A pártba a *„nép munkakerülő salakja"* lépett be, *„az új urak mindenkire ráerőszakolták a saját hatalmukat"*, aki ellenvéleményt nyilvánított, megnézhette magát. Azokban az időkben *„egy kiszólásért, egy politikai viccért, egy külföldi rádióadó-hallgatásért börtön járt"*. Később *„terrorral, erőszakkal, barbár módszerekkel nyomorították be az embereket"* az újonnan szervezett téeszekbe. A nagy „agitációban" sok embert félholtra vagy agyonvertek. Az ő 68 éves apját is megkínozták: *„fal felé fordulva, fél lábon kellett órákon át állnia, és, ha a másik lábára akart támaszkodni, cipősarokkal a lábaira tapostak. [...] A Jászszentandrásiak tudnának cifra dolgokat mesélni: többeket cementpadlós helyiségben mezítláb állítottak, és lúgkövet öntöttek a lábuk alá."*

Bizonyos szempontból ma sem jobb a helyzet, mint az ötvenes, hatvanas években. Sokszor ma is megfosztják az állásától azt, aki templomba jár, az iskolai hittanon részt vevőket pedig megalázzák a többi gyerek előtt.

A múltbeli emlékek és sérelmek hosszas sorolása és a kitérők után (amelyben még a magyar beatzenészek ízléstelen öltözködéséről, „vonaglásáról" is szó esik), a levélíró visszakanyarodik az alaptémához, a Magyar Televízió műsorpolitikájához. Nagyon elégedetlen a műsorokkal: a tévéfilmekben, filmekben, színházi közvetítésekben hemzsegnek a trágár kifejezések. A fiataloknak szánt műsorok meghamisítják a történelmet. A magyar filmek legtöbbje *„üres, semmitmondó, tele erotikával, ízléstelenséggel"*, a külföldi filmek szennyesek, a sorozatok semmitmondóak. Komoly, tartalmas, szép filmeket – a *„felemelően szép"* Bergman-alkotások kivételével – nem adnak. A szerkesztőknek súlyos a felelősségük.

Végül, mintegy összegzésképpen kijelenti: *„Mi mindennel tisztában vagyunk, nem lehet minket hazug propagandával félrevezetni. [...] örülnénk, ha a Televízió, amelynek óriási ízlésformáló, alakító szerepe van, nemcsak politikai propaganda célokat szolgálna, hanem végre szórakoztatna is. [...] Tévedés azt hinni, hogy a vidékieket csak a mezőgazdaságról készült riportok érdeklik, nekik is vannak kulturális igényeik."*

A levélíró azt kéri, hogy közvetítsenek klasszikus operetteket, dolgozzák fel a műfaj történetét, adjanak több régi magyar filmet és más népek életét, szokásait, tájait bemutató színvonalas külföldi ismeretterjesztő filmeket.

„Lehet, hogy talán el sem olvassák ezt a hosszú levelet [...] Abban a reményben búcsúzom, hogy talán mégsem hiába írtam meg mindezeket [...]."

2.

Magyar Televízió
Elnöki Főosztály Vezetője

Belügyminisztérium
Mellékelten megküldöm a Magyar Televízió Műsorszerkesztőségének címzett, Horváth Jenő által írt, „Tisztelt Szerkesztőség" kezdetű, és „néhány elfogult ember elképzeléseit és összeállításait" végű levelet.

Budapest, 1979. március 30. Dr. Tihanyi Viktor

A gépezet beindul

1979. április 5-én a BM III/III/3 (ellenséges elemek) osztály vezetője intézkedés céljából megküldi az inkriminált levelet az illetékes Heves Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztály vezetőjének. Hamar ki-

derül, hogy Horváth Jenő nevű egri levélíró nem létezik. Május végén Szepesi Miklós őrnagy, főoperatív beosztott, és Pető Kristóf százados, vonalvezető intézkedési tervet készít a levélíró kézre kerítésére, akire szerintük *„szovjet, szocialista társadalmi rendszer és kommunista ellenesség a fő jellemző"*.

Néhány nap múlva megérkezik a nyelvészszakértő, Varga Jánosné rendőr hadnagy elemzése. A levélírót szóhasználata és régies helyesírása, stílusa alapján kb. 60-70 éves nyugdíjas férfinak gondolja, aki valószínűleg valamilyen tisztviselői munkakörben dolgozott, iskolai végzettsége középszintű. *„A fogalmazó nagyon beszűkült gondolkodású, erősen vallásos személy lehet."*

Dr. Móré Imre rendőr őrnagy írásszakértő kijelenti, hogy *„az írógép típusára vonatkozóan határozottan nyilatkozni nem lehetséges"*. Különböző jellegzetességek alapján régi típusú, 20-30 éves Royal, Underwood vagy Continental, esetleg Erika gépek jöhetnek számításba.

Az elkövetkező hetekben a Heves megyei III/III. társadalmi és hivatalos kapcsolatok segítségével *„kutató-felderítő munkát"* folytat több községben (Átány, Erdőtelek, Heves, Kisköre, Kál, Tiszanána). Úgy találják, hogy ezeken a helyeken – nem tudni egyébként, hogy miért pont itt vizsgálódtak – a háború idején és az ötvenes években nem fordultak elő a levélíró által említett esetek, illetve a levélbeli utalások, adatok nem illenek senkire. Heves községben azonban többeknek van írógépük: egy többszörösen büntetett előéletű kőfaragó kisiparosnak, egy amerikai rokoni kapcsolatokkal rendelkező „horthysta" rendőr századosnak, egy büntetőbírónak, egy idős református papnak, egy állatorvosnak és egy nyugdíjazott földhivatali dolgozónak. Őket, pontosabban írógépüket ellenőrizni kell.

Erre azonban már nem kerül sor: Zima Péter alezredes, a BM III/III/3. alosztályvezetője szóbeli utasítására a Heves megyei III/III. *„területi illetékességből"* augusztus 13-án átteszi az ügyet a Szolnok Megyei Rendőrfőkapitányság III/III. osztályára.

Dosszié nyílik

1979. szeptember 19-én *„Az ellenséges tartalmú levél írójának és cselekményének nagyfokú társadalomra való veszélyessége"* miatt Szolnokon rendkívüli esemény dossziét nyitnak, és elrendelik a bizalmas nyomozást. A határozat megállapítja, hogy *„a minden valószínűség szerint a Jászság területén lakó, Jászszentandráson kapcsolatokkal rendelkező"* személy *„minősíthetetlen hangnemet használ a felszabadító szovjet csapatok tevékenységéről, az általuk elkövetett állítólagos atrocitásokról"*.

Jászszentandrást „Horváth Jenő" a levelében megnevezi, ezért válhat a falu az ügy földrajzi értelemben vett főszereplőjévé, a nyomozás elsődleges helyszínévé. Ráadásul az adatgyűjtés során kiderül, hogy a községben – hozzátehetnénk, hogy mint számos magyar településen is – a múltban több, a levélbelihez hasonló tragédia, atrocitás történt.

1944-ben szovjet katonák agyonlőtték Tőzsér D. Annát. Az erre vonatkozó információk meglehetősen ellentmondásosak. Az egyik informátor szerint sírkövén az alábbi felirat áll: *„Átkozott kéz által kioltott élet."* Egy másik jelentés szerzője viszont úgy hallotta, hogy a fegyver véletlenül sült el. Az operatív tiszt azt jegyzi fel az első jelentésre, hogy a sírkőfelirat nem is Tőzsér D. Anna sírkövén, hanem egy férfién található. Kóczián Mária (Sikur Mihályné, 38 éves) lakásában kapott tüdőlövéstől halt meg. Márkus Ferenc nagygazdát a tsz-szervezés ellen kifejtett ellenpropagandája miatt agyonverték, a pincéjében találtak rá holtan. Az egyik ügynök viszont úgy emlékszik (vagy úgy hallotta), hogy Márkus halálának oka az orvosi szakvélemény szerint szén-monoxid-mérgezés volt. Ugyancsak a tsz-szervezés időszakában Szlávik Sándort Jászapátiba vitték, ahol lavórba lúgot öntöttek, és mezítláb beleállították. Miután – a helyi szóhasználattal – „megtalpalták", valahol kitették a gépkocsiból, és csak négykézláb tudott hazamenni.

A dossziényitással egy napon, szeptember 19-én a megyei rendőrfőkapitány állambiztonsági helyettese jóváhagyásával intézkedési terv készül, amelyet majd féléves időközökben két újabb intézkedési terv követ, a feladatok részletes megjelölésével.

Jelentők és jelentések

A nyomozás két fő irányban folyik. Egyrészt igyekeznek felkutatni azokat a személyeket, akiknek Jászszentandrás és a környező községek területén a felszabadulás előtt jelentősebb földterületük volt, illetőleg akiket a tsz-szervezések idején megvertek, vagy *„ellenséges tevékenység miatt"* elítéltek, vagy részt vettek az 1956-os eseményekben.

Másrészt: össze kell állítani azok névsorát, akik rendelkeznek a szakértő által megjelölt írógéptípusokkal, a gépekről írásmintát kell szerezni. Az inkriminált írógép – és „Horváth Jenő" – nyomára úgy is igyekeznek rábukkanni, hogy a Szolnok megyei *Néplap*tól és a szolnoki rádiótól elkérik a hozzájuk érkezett ellenséges tartalmú leveleket, illetve Jászszentandrás községi tanács irattárában átnézik a helyi lakosok írógéppel írt beadványait.

A kb. 3500 fős Jászszentandrás lakóinak magatartásáról, politikai lojalitásáról több titkosszolga, hat ügynök jelent, illetve nyolc, Jászszentandráson és a környező falvakban élő és/vagy dolgozó hivatalos, illetve társadalmi kapcsolat ad információkat.

„Vereczkei Árpád" (azaz Vezér Béla, 1968-tól haláláig Jászszentandráson szolgáló katolikus pap) 1979 októbere és 1980 októbere között kilenc jelentésben ad tippeket, hogy ki lehet az ismeretlen levélíró, illetve korábbi információit pontosítja, a szerzőséggel gyanúsíthatóakat jellemzi. Több régebbi típusú írógép feltételezett tulajdonosára is felhívja a figyelmet. Béki Andrásné nyugdíjas az írógépén falubelieknek *„névtelen leveleket szokott írni [...] asszonyok, illetve férjeik erkölcstelenségéről, általában szexuális kérdésekről, erkölcsi témákról"*. Márkus Józsefnek *„van valami ócska írógépe, amit a fiával felváltva gyilkolnak"*. Róla (is) többször jelent. *„Nagyhantájú, elég intelligens ember." „Öntelt, nagyokos. Tudtommal elég okos ember." „Túl okos embernek tartják."*

(Vezért egyébként 1960-ban feltehetőleg részegeskedése okán zsarolták be ügynöknek. 1984 végéig jelent, főleg az egri főegyházmegyében szolgálatot teljesítő plébánosok, káplánok, egyházi feljebbvalók, volt szerzetesek magatartásáról, szexuális orientációjáról, megjegyzéseiről, egyházi ügyekről. Összesen mintegy nyolcvan egyházi személlyel foglalkozik, legtöbbjükkel sokszor. Információi gyakran pletykán, szóbeszéden alapulnak. Jellemzéseit irigység, indulat fűti, színezi. Rosszindulatú, gátlástalan, nincsenek erkölcsi aggályai. A falu mindennapjaira is kiterjed figyelme, megírja, hogy szerinte kik a múltjuk miatt gyanús személyek, jelent a pedagógusokról s korrupciós jelenségekről is. Egyszer a gyónási titkot is elárulja. Gyakran már délután részeg. A faluban mindennek ellenére népszerű.)

A lehetséges elkövetők listájára könnyű felkerülni. Elég egy kis „pötty" a káderlapon, elég, ha valaki kilóg a sorból. De a gyanúhoz elég az informátor tájékozatlansága, rosszindulata is. Harsányi Gyula kisbirtokos családból származik. „Horthysta" katonatiszt, majd Visontán segédmunkás. *„Indulatos, értelmes ember, rokonai élnek az USA-ban."* Papp Ferenc, nyugdíjas tsz-pénztáros. Családja 1945 előtt *„az átlagnál jobb körülmények között élt"*. (Valójában csak egy kis földjük és egy szatócsboltjuk volt.) *„[...] Elégedetlen, zárkózott, vallásos, értelmes ember. [...] Amerikai katonai kapcsolatokkal rendelkezik. [...] Feltehetőleg van írógépe."* Faragó István nagygazdát internálták. Ő és a fia *„jelenleg is ellenséges érzelműek"*. Gonda Imre étteremvezető az egri piaristáknál érettségizett, az átlagosnál műveltebb. Családjának a háború előtt mozija, kocsmája, szőlője volt. *„Elvett tulajdonaik miatt neheztel a társadalomra. [...] mindenki szerint ellenzéki beállítottságú ember [...] valószínűleg írógépük és televíziójuk is van."* Testvére, Elemér részt vett az „ellenforradalmi" eseményekben, de *„megúszta a felelősségre vonást"*. A meggyilkolt Márkus Ferenc unokaöccse ifj. Márkus István Tibor, a hevesi állami gazdaság párttitkára volt, de leváltották, ezért *„sértődött ember"*. Szabó József nyugdíjas: pedagógusi állásából az '56-os események miatt elbocsátották, ezután az Állami Biztosítónál dolgozott.

A múltjuk, esetleg családjuk miatt legkevesebb 35 ember érdemli ki rövidebb-hosszabb időre a politikai rendőrség megkülönböztetett figyelmét. Közülük hét főt priorálnak, 11 levelezését pedig ellenőrizni kezdik. A nyomozás során persze 35-nél nyilván többen kerülnek idő-legesen a III/III. látókörébe, erre a jelentésekben található utalásokból, az ügy kezeléséből, a felhasznált, mozgatott hivatali és civil apparátus létszámából is következtethetünk.

Van olyan gyanúsított, aki az adatgyűjtés fázisában kiesik az állambiztonsági szűrőn, mert őt az informátor – az eredeti levél megismerése

után – már nem tartja lehetséges elkövetőnek. A legtöbben azonban alaposan „kiélvezhetik" a politikai rendőrség figyelmét, bánásmódját és intézkedései következményeit.

Az ügyvéd

Dr. Serfőző Béla ügyvéd Jászapátin irodát tart fenn, a tsz-nél jogtanácsosi feladatokat is ellát. Jászszentandráson is rendelkezik házzal (vagy nyaralóval). *„Ellenséges tevékenysége"* miatt hosszú ideje figyelő dossziés személyként ellenőrzik, és az alapnyilvántartásban is szerepel. 1958-tól vannak róla anyagok. 1979-ig – néhány éves kihagyásokkal – öt hálózati személy legalább tízszer jelent róla. „Gondos" 1959. márciusi jelentésében idézi szavait: *„A tsz-szervezés során Jászszentandráson [...] hatan meghaltak [...] Az elkeseredés rendkívül nagy, s olyan bosszú van ellenük, ami, ha egyszer felszabadul, borzalmas dolgokhoz fog vezetni. Zagyvarékason is erőszakkal szervezték az embereket, de az egész Jászságban azt hallani, hogy ezért egyszer fizetni kell, mert így embereket kiforgatni vagyonukból nem lehet."*

„Stromfeld", „Tuba", „Tanácsos" folyamatosan semmitmondó információkkal elégítik ki a BM enciklopédikus érdeklődését. Többek között arról, hogy Serfőző kijelentette: a Szovjetunió gazdasági és mezőgazdasági bajokkal küzd, az állami és egyházi vezetőknek nálunk csak látszólag jó a viszonyuk, a tervezett tsz-egyesítéseket a tagsággal a közgyűléseken nyomással megszavaztatják.

Serfőző 1979-ben is tesz rossz fát a tűzre: baráti körben terjeszti Mindszenty József hercegprímás Nyugaton kiadott, magyar nyelvű emlékiratait, és ezért – *„izgatásra alkalmas külföldi kiadványok terjesztésének gyanúja miatt"* – rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítik, és ellenőrzés alá vonják.

A róla – titkosszolgálati szempontból – tudni érdemes információkat 1980-ban három értékelő jelentés foglalja össze. Hivatalnok családból származik, apja jómódú ember volt, nagy szerepet játszott a község életében. Az ügyvéd *„Bigottan vallásos, ellenséges beállítottságú egyén. A felszabadulást követően a reakciós Független Kisgazda Párt tagja, majd tisztségviselője lett, annak jobbszárnyán aktív politikai tevékenységet fejtett ki. [...] a volt FKP funkcionáriusokkal továbbra is kapcsolatot tart, rendszerváltozásra számít, szocialista vívmányainkról elítélőleg nyilatkozik. [...] a TV adásokat figyelemmel kíséri. [...] a TV műsorairól alkotott véleménye az ellenséges anyag tartalmával nagy hasonlóságot mutat."*

Veszélyes, mert simulékony természetű. *„A helyi vezetés irányába szolgálatkészen viselkedik, kijelentéseit megválogatja [...], a politikai állásfoglalástól tartózkodik."* Lakására – ahol régi típusú, nagybetűs írógépe van – *„senkit, még munkahelyi vezetőjét sem engedi be, mindenkivel szemben bizalmatlan, tartózkodó, zárkózott"*. A hálózati személyek és a társadalmi kapcsolatok ezért nem tudtak még írásmintát beszerezni a gépéről, amit egyébként nem használ hivatalos ügyei intézésére.

Az 1980. augusztusi értékelő jelentés szerint *„Jászszentandrás [...] felszabadításával kapcsolatos körülményekről tudomással bír. [...] A részünkre adatot szolgáltató személyek Serfőzőt – szinte kivétel nélkül – mint feltételezett elkövetőt nevezték meg. Az ellenséges anyag megírására mentalitásánál, iskolai végzettségénél, általános műveltségénél fogva alkalmasnak tartották."*

Szeptember 8-án Nádas József hadnagy az ún. vonaltartó operatív tiszttel, Sűrű László századossal azzal az ürüggyel keresi fel munkahelyén dr. Serfőzőt, hogy tudomásuk szerint a Mindszenty-emlékirat egyes részleteit gépírásos formában terjeszti. Az ügyvéd *„idegesen, zavartan viselkedett, azonban folyamatosan megnyugodott és áthívott bennünket lakására versei áttanulmányozása céljából. A lakásán írógép szemmel látható helyen nem volt. A vele folytatott beszélgetés során elmondta, hogy verseit szabadidejében munkahelyén gépeli. A lakás aprólékos átvizsgálására módunk nem volt, azonban a látogatás váratlansága miatt Serfőző az írógépet nem tudta volna elrejteni."*

Serfőzőt mint elkövetőt a tisztek ezért kizárhatónak tartják, de operatív ellenőrzését azért tovább folytatják.

A bíró

Az ötvenes évek végéig Jászszentandráson élt dr. Kelemen Tibor bíróra Balajti Jánosné, a községi tanács vb-titkára hívja fel az őt felkereső Nádas hadnagy figyelmét. Úgy véli, hogy a kérdéses ellenséges anyag stílusa, hangvétele nagyfokú hasonlóságot mutat a bíró beadványaival, szóbeli megnyilvánulásaival.

A hadnagy 1980. január eleji jelentéséből kiderül, hogy Kelemen a faluban lakó idős édesanyja érdekeinek védelmében a községi tanács ellen pert indított. A nem éppen elfogulatlan Balajtiné vádaskodik: Kelemen *„Jászszentandráson kirívóan és elítélendően viselkedik. A közösség érdekeinek figyelembe vétele nélkül [...] édesanyja vélt igazát [...] a végsőkig védelmezi."* Pervesztessége miatt pedig „a *helybeli tanácsi és párt vezetéséről rendszeresen elítélőleg nyilatkozik".*

Kelemenről az elkövetkező hetekben két ügynöktől is kérnek jellemzést. Egyikük – jelentéséből kikövetkeztethetően Kelemen egykori bíró kollégája – elismerően nyilatkozik: *„Mindenki alapos és megfontolt bírónak tartja, aki fáradhatatlanul igyekszik egyezséget elérni a vitáknál."*

„Gondos", feltehetőleg nyugdíjas ügyvéd, aki közeli viszonyban lehet Kelemennel, mert részt vesz annak névnapi buliján, amely *„a [...] változatlan baráti körben [...] este 7 órától éjfélig tartott [...]".* A társalgás *„objektivitást mutató pozitív jellegű volt".* „Gondos" árulkodik is: dr. Kelemen elmaradása és a sok munka miatt aktákat visz haza, *„Otthon a saját írógépén írja le, hogy idejében kimenjen a végzés".*

Nádas hadnagy a községi tanácsnál áttanulmányozza Kelemen polgári peres anyagát, a bíróságon pedig több ítéletét, és elrendelik az ő és édesanyja levelezésének az ellenőrzését.

Az éjjeliőr

A titkosszolgák információ szerint Káli Józsefet és két testvérét (Istvánt és Györgyöt) nagybátyjuk, a háromgyerekes Káli István nevelte fel. (Valójában a nagyapjuk, idősebb Káli József nevelte őket.) A család a felszabadulás előtt jó anyagi körülmények között élt. Házuk, lovuk,

tíz hold földjük volt, és még ezenkívül is béreltek földet. (Ez nem igaz: nem éltek jó anyagi körülmények között.) Káli Józsefné nagynénje, Balassa Irén és férje a háború előtt kb. harminc hold földön gazdálkodott Jászszentandrás területén. A kollektivizálások alkalmával fiukat a helyi tanácsházán – mivel *„ellenszegült"* a tsz szervezésnek – *„más módosabb gazdákhoz hasonlóan tettleg is bántalmazták, és hamarosan meghalt tüdőgyulladásban".*

A Kádár-rendszer szemében – múltja miatt – mindegyik Káli testvér „pöttyös". Az információk szerint István és György rövid ideig a „horthysta" rendőrségben szolgált, (valójában István nem), György pedig 1956-ban részt vett a forradalmi eseményekben. Valójában csak annyit tett, hogy a kocsmában részegen azt énekelte, hogy *„Maléter a vezérünk, senkitől sem félünk".* Ezért később, ellenforradalmi tevékenység vádjával kétévi börtönbüntetésre ítélték.

Ifj. Káli József eredetileg férfiszabó volt, de iparengedélyét az elviselhetetlen adóterhek miatt az ötvenes évek elején visszaadta. Egy ideig a szőlőjében gazdálkodott, majd 1959-től a tsz-ben dolgozott. A megyei III/III. jelentése szerint *„A felszabadulást követően szocialista társadalmi rendszerünkbe nem tudott beilleszkedni, bár leérettségizett, és megfelelő egzisztenciát teremtett, a bekövetkezett realitásokat nem tudta elfogadni".* 1961 októberében izgatás bűntette miatt a Szolnok megyei bíróság tíz hónapi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte. Három hónapot ült előzetes letartóztatásban. *„Ellenséges, kommunista-, és szovjetellenes beállítottságán ezt követően sem változtatott, ezért közösség megsértése miatt 1977 novemberében rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették."*

Őt feltehetőleg az is gyanússá teszi, hogy több rokonuk él Nyugaton. A tisztek úgy ítélik meg, hogy múltja, világlátása, *„családi körülményei"* miatt hasonlóságot mutat a levélíró személyével. (Ifj. Káli felesége sem módos parasztcsaládból származott.) Szinte mindegyik adatszolgáltató lehetséges elkövetőként jelöli meg.

Sipos István, a jászszentandrási művelődési ház igazgatója Káli Józsefet – akivel együtt járt gimnáziumba – elégedetlen valakinek tartja. Medveczki László, a Haladás tsz-elnöke: Káli *„ellenséges, szovjetellenes beállítottságú [...] ember".* Nádas József hadnagy 1980. szeptember eleji

jelentéséből: *„K. J. jól tájékozott, a politikával az átlagosnál többet foglalkozó személy. Szinte mindenről önálló véleményt alkot, bár ezeken érződik ellenséges életszemlélete."*

Káli levelezésére 1979 végétől ellenőrzést rendelnek el. Az adatgyűjtés során bebizonyosodik, hogy van írógépe. *„Látogatóit csak a konyhába engedi be."* Se a munkahelyén, se a helyi tanácsnál nem találnak e gépen írt dokumentumot, beadványt. Ezért a III/III. akcióba lép.

1980. szeptember 8-án Sárkány László százados vámőrségi fedéssel, Balanyi Sándor pénzügyőr hadnaggyal – azzal az ürüggyel, hogy pálinkafőzőt keresnek – leplezett házkutatást tartanak. A padláson találnak egy táskát, benne írógép, amelynek a léptető villás része vagy fél éve szét van szedve. Sárkány százados így a „megfelelő legendával" nem tud gépírásmintát felvenni. Kiderül viszont, hogy Káli lánya, Margit korábban ezen a gépen írta főiskolai szakdolgozatát. A titkosszolgák egyébként őt is feltételezett elkövetőnek tartják, befelé forduló magatartása miatt. A 31 éves pedagógus *„Apjával ellentétben véleményét másokról nem mondja meg, azokat magába folytja. A tv-t rendszeresen nézi."*

„A házkutatás során Káli József több olyan kijelentést tett, melyekből társadalomellenes beállítottságára lehet következtetni. Például a tsz-ben szakképzett agrármérnökök vannak, de vagy nem értenek a munkájukhoz, vagy lusták" – állapítja meg jelentésében Sárkány.

A százados más, fontos felfedezéseket is tesz: *„Megfigyeltem továbbá, hogy az alsó épületben 2 db. 10 és 1 db. 5 literes fehér színű műanyagkannában folyékony mosószer – Ultra Daisy vagy hasonló – volt található. Ilyen mennyiség magánházaknál feltűnően sok. Láttam továbbá 2 használatban levő és 2 használaton kívüli elektromos vízszivattyút is. Ezen anyagok, tárgyak származhatnak bűncselekményből is."*

Októberben úgy döntenek a Cégnél, hogy a hibás gépről is felveszneknek írásmintát. Időközben azonban sikerül beszerezni a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskoláról Káli Margit szakdolgozatát. Ennek alapján kizárható, hogy a levelet Káli József (vagy a lánya) írta volna.

A tanító és az igazgató

Kunráth Sándor, a jászszentandrási iskola pedagógusának nevét az iskola igazgatója veti fel lehetséges elkövetőként Török Sándor századosnak. A magyar–ének szakos tanárt örökké elégedetlen, magát mellőzöttnek érző emberként jellemzi. Szegény munkáscsaládból származik, de pedagógus felesége szüleinek a felszabadulás előtt öt hold földje és korcsmája is volt. Azt is elárulja róla, hogy 1956-ban egy gyűlésen elénekelte a *Nemzeti dal*t. (Ezért 1957-ben vizsgálatot indítottak ellene, s annak lezárásáig felfüggesztették.)

Az igazgató megszerez egy Kunráth által gépelt szöveget, és azt átadja Nádas hadnagynak. Mivel azonban nem lehet tudni, hogy ezt otthon írta-e, az iskolai gépekről is mintát kell venni. Áttanulmányozzák Kunráth és felesége útlevélanyagát is.

Kunráthról kiderül, hogy sógora Nagy M. Andor, a helyi ÁFÉSZ főkönyvelője a Heves Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztály adatai szerint valamikor udvarolt a szovjet katonák által állítólag agyonlőtt Tőzsér D. Annának. Nosza, írásmintát szereznek be a gépéről. „Vereczkeitől" jelentést, jellemzést kérnek róla: Nagy M. és neje *„Nem rebellis, nem vallásos emberek, de nem is politizálnak".*

Időközben az iskolaigazgató maga is gyanúsított lesz. „Balogh Imre" titkos megbízott január 22-i jelentésében ugyanis őt – az eredeti levél szövege, fogalmazása, *„több apróbb részlete alapján"* – lehetséges elkövetőként nevezi meg, és reakciósnak minősíti. Ráadásul a szomszédságukban található Szlávikék tanyája, ahol a tagosítások idején atrocitások történtek. (Az igazgatónak egyébként távoli rokona egy szintén gyanúsított jászszentandrási, akiről a titkosszolgák azt feltételezik, hogy hasonlóan gondolkozik, mint a malommal és nagy földtulajdonnal rendelkezett apja, a helyi Nyilaskeresztes Párt egykori elnöke. A II. világháború idején állítólag elvbarátaival szökött katonákra vadászott.)

A megyei III/III-nál ezek után ellenőrzik az igazgató kitöltött valutaigénylő és útlevélkérő lapját, az ő és felesége levelezésére ellenőrzést rendelnek el. De ezzel nem érik be, meg akarják tudni a leánya új munkahelyi címét, hogy az ottani írógépekről is mintát szerezzenek. Január

végén Török Sándor százados, osztályvezető, és Kabai Mihály őrnagy ezért látogatnak el az iskolába, ahol – jelentésük szerint – az igazgató és a neje is zavartan viselkedett, *„a szokásosnál idegesebbnek látszottak".* Az igazgató *„Szokatlan örömmel fogadott, és rövidesen bizalmas beszélgetést kezdeményezett. »Fontos közlendőm van részetekre« – mondta. Kunráth Sándor 1981. január első napjaiban több kollégája jelenlétében a szilvesztéri televíziós műsort erősen kritizálta, becsmérelte. Kunráth kijelentette, hogy »megírta véleményét a televízióhoz.«"*

Az iratra néhány nap múlva a megyei III/III. egyik vezetője kézírással ezt írja: *„Az MTV Objektum tartója felé intézkedtem, megkéreti a kérdéses levél soron kívüli beszerzését."*

A tisztek március 12-i iskolai látogatáskor aztán az igazgató közli, hogy tévedett: Kunráth a rádiót kritizálta.

Írógépek és egy írógépszerelő

Nádas hadnagy Sipos művelődésiház-igazgatótól tudja meg, hogy a községben Soós Sándor alkalmanként írógépek javításával foglalkozik. Október végén lopott írógépek felkutatásnak meséjével fel is keresi otthonában a műszerészt, aki elmondja, hogy már öt éve nem javít írógépeket, az ügyfeleire sem emlékszik. Megjegyzi, az elmúlt időben két helyi kisiparos akart tőle írógépet venni, az egyiküket Tőzsér D. Sándornak hívják (feltehetőleg rokona Tőzsér D. Annának.)

Néhány hét múlva a tiszt újra meglátogatja. Soós arról mesél, hogy élete során sok problémát okozott neki a származása, ezért nem vették fel például felsőfokú iskolába. Édesapja a felszabadulás előtt Jászszentandráson csendőr tiszthelyettes volt, anyai nagyapja testvére pedig a Horthy-hadseregben vezérőrnagyként szolgált, akit 1956 után a hatóságok zaklattak.

Soós szerint a szülei, nagyszülei a felszabadulás óta bekövetkezett pozitív irányú változásokat elismerik. Mindezt azért mondja el magáról, hogy a tiszt ne mástól tudja meg. Nádas hadnagynak azonban más a véleménye. Úgy véli Soós a különböző tényeket *„gyanakvásunk esetleges elaltatása céljából, vagy rokonai megvédése érdekében közölte".* Soós még

azt is közli, hogy 1978-ban vált el az első feleségétől, és a hosszú ideig tartó pereskedés során sok beadványt kellett elkészítenie, ezért jól megtanult írni a szüleitől örökölt régi típusú írógépén. Így még gyanúsabb. Írásmintája megszerzéséhez, az inkriminált levéllel való összehasonlítás céljából a titkosszolgák a jászberényi bíróságon átnézik válóperes ügye aktáit, emellett figyelni kezdik levelezését.

A hálózati személyek és a társadalmi kapcsolatok „jóvoltából" gyűlnek a nevek, adatok a feltételezett írógép-tulajdonosokról. „Balogh Imre" például kilenc, főleg jászapáti és jászszentandrási illetőt jelent fel, egy kivételével férfiakat. Mindannyian hatvannál idősebbek, és a régi rendszer „kiszolgálói", hívei. Akad közöttük egykori intéző, földbirtokos, három jegyző. Két személyt politikai okok miatt ítéltek el, öt neve mellett szerepel a reakciós jelző. Két embert azt tesz gyanúsabbá, hogy rokonaik élnek Nyugaton.

Megvizsgálják a jászszentandrási iskola, a járás-tanyasi iskola, a községi tanács, kiskörei, békési intézmények gépeit, a Jászapáti és vidéke ÁFÉSZ 28 gépét. Az Állami Biztosító hevesi kirendeltségének gépeihez azzal az ürüggyel fér hozzá az operatív tiszt – a vezetőhelyettest titoktartásra figyelmeztetve –, hogy az országban postai úton terjedő Szent Antal-lánc ügyében nyomoz. *(„Másold le tíz példányban, és küldd tovább tíz embernek! Szerencse fog érni.")* A budapesti Bajcsy-Zsilinszky Kórházban fellelhető összes írógépet kipróbálják, mert az egyik gyanúba keveredett férfi Jászszentandrásról származott el, s ott 1956-ban *„ellenforradalmi tevékenységet"* fejtett ki: a helyi forradalmi tanácsban tevékenykedett.

A gépekről *„leplezett kutatások, operatív kombinációk útján"* vett írásmintákat Fehér István őrnagy és Szilák Jolán alezredes írásszakértők vetik egybe az eredeti levéllel.

Itt a vége, fuss el véle!

A két évig tartó nyomozás során a tisztek a látókörükbe került, *„minden lehetséges elkövetőként számításba vett egyént, megnyugtató ellenőrzésük elvégzése után"* kizárták. Végül nem maradt senki.

1981. március 26-án – a megyei rendőrfőkapitány állambiztonsági helyettese jóváhagyásával határozat születik a nyomozás végleges megszüntetéséről, a keletkezett dokumentumok irattárba helyezéséről. *„Értékelésünk szerint a bizalmas nyomozás további folytatása nem eredményezné az ellenséges levélíró felderítését […] kilétének megállapítását. […] A […] névtelen levél írója újból nem jelentkezett, így a cselekménye társadalomra való veszélyessége csökkent. Arra vonatkozó információkat sem tudtunk beszerezni, hogy az elkövető valóban megyénk területén él-e."*

A belügyi nyelvész szakértő már a nyomozás elején, 1979 áprilisában elkészített szakvéleményében kijelentette, hogy *„a fogalmazó onnan származhat, ahova írásában utal (Jászszentandrás vagy közvetlen környéke.)"* Ugyanakkor leszögezte: *„Nem állapítható meg egyértelműen az, hogy most vidéken él-e."*

A levélíró nem véletlenül nem írta alá a nevét, és nem véletlenül adta fel a levelet Füzesabonyban. Az is lehet, hogy sohasem élt, sohasem járt Jászszentandráson, és az ott történetekről csak rokonaitól, barátaitól vagy ismerőseitől hallott.

Vagyis a nyomozás irányítói téves előfeltevésből indultak ki. Meg is lett az eredménye.

Felhasznált levéltári dokumentum

ÁBTL O-17896 („Vidéki", a nyomozás dossziéja)
ÁBTL M-40617, H-25547 („Vereczkey Árpád"/„Vereczkei Árpád")

Oral History

Telefonon vagy e-mailben több jászszentandrási is adott információt, akik azonban – Soós Sándort kivéve – meg akarták őrizni az anonimitásukat.

Az MTV-ről

1980-ban 2 756 000 előfizetője és két tévécsatornája volt. A heti műsoridő 83, az éves 4300 óra. (1979-es adatot nem találtam.)

SZENVEDÉSTÖRTÉNETEK

Célkeresztben: a Teller család

Teller Ede iránt – akinek meghatározó szerepe volt a hidrogénbomba megalkotásában – a kommunista hatalomátvétel óta érdeklődtek a magyar titkosszolgálatok. Azért, hogy a közelébe kerülhessenek, az ÁVH megpróbálta „becserkészni" Teller rokonságát, tudóstársait és a vele valamilyen kapcsolatban állt személyeket. A „hadműveletben" húsz tiszt vett rész: így a Hírszerző Osztály, majd Főosztály és alosztályainak tíz vezetője, illetve azok helyettesei. (A 20 tiszt közül a legtöbb tovább szolgált a kádári titkosszolgálatoknál.) 1956-ig kilenc vagy tíz dosszié telt meg jelentésekkel, dokumentumokkal, levelekkel, de ezek közül az ÁBTL-ben csak hat kötet található.

Megbízó: a szovjet titkosszolgálat

Az amerikaiak 1952 májusában robbantottak hidrogénbombát, a szovjetek 1953. augusztus 12-én. (Kérdéses azonban, hogy ez – RDS-6 – valójában hidrogénbomba volt-e, vagy csak, ami valószínűbb, egy „felerősített" atombomba. A szovjet bomba kb. 400 kilotonna TNT erejének felelt meg, az amerikai 10 400 kilotonnának.) A szovjet hidrogénbomba elkészítésén dolgozó két tudóscsoport vezetői rendszeresen kapnak információt a szovjet hírszerzéstől, amelynek nyilván nagyon fontos lehet a magyar szál.

A KGB-nek és jogelődjeinek (az MGB-nek, majd az MVD-nek) 1950-től Budapesten operatív munkatársakkal és technikával rendelkező hatfős képviselete, rezidentúrája van. 1952-ben a magyar állambiztonsági szerveknél 33, 1953 őszén 42 szovjet tanácsadó dolgozik. Farkas Vladimir *Nincs mentség* című memoárjában írja: *„[...] a szovjet tanácsadók minden megszerzett információnkat megkapták. [...] minden*

tőlünk telhető módon segítenünk kellett a Szovjetunió politikai hírszerző tevékenységét."

Az 1954. október 4-i, Tellerre vonatkozó feljegyzésre kézírással például ezt írják: *„Le kell adni az Elvtársnak fordításra."* A Teller-családfán a tudós neve, fedőneve és a rokonsági fokot jelölő szavak – nővér, apa, anya, sógor stb. – oroszul is fel vannak tüntetve. A Magos Gábor (Teller sógora, felesége féltestvére) első kihallgatásán elhangzottakat összefoglaló jelentésre Lóránd György alosztályvezető ráírja: *„Nagyon sürgősen* [sic!] *kérem lefordítani!"* Nyilván a szovjet elvtársaktól került ÁVH-s kezekbe a szupertitkos Los Alamos-i laboratórium fényképe is: itt készült az amerikai atom-, majd hidrogénbomba.

Az első atomreaktor-mérnök, Bay Zoltán dossziéjában található dátum és aláírás nélküli orosz nyelvű listán pedig, néhány mondatos kommentárokkal negyven fontos intézményt szerepel: neves egyetemek fizika tanszékei, nukleáris laboratóriumok, különböző intézetek, nagyvállalatok, ahol nukleáris, hadipari, bakteriológiai kutatásokat végeznek, katonai berendezéseket, rakéta- és repülőalkatrészeket gyártanak. Néhány helyen ilyen megjegyzések szerepelnek. *„Ez érdekel minket"* vagy: *„Ez nagyon érdekel minket."*

Nehezen képzelhető el, hogy az alacsony színvonalú és hatékonyságú magyar hírszerzés (amely nem önálló titkosszolgálat, hanem az ÁVH osztálya, majd főosztálya) magától vállalkozna világhírű magyar származású fizikusok – így Teller, s a Manhattan-projektben a kémiai feladatokat megoldó Wigner Jenő s Bay Zoltán – magyarországi rokonai, barátai, tudóstársai megkörnyékezésére, megzsarolására, ügynökök beépítésére környezetükbe. Ezt nyilvánvalóan szovjet inspirációra, utasításra teszi.

A gépezet beindul

A Katonapolitikai Osztály két ügynöke már 1948 első felében három rövid, semmitmondó információt ad Tellerről. Egy 1950. május 16-i tartótiszti megjegyzéséből kiderül, hogy az ÁVH már ekkor foglalkozott Tellerrel, de dossziét csak 1951. szeptember 14-én nyitnak róla.

A cél világosan megfogalmazódik a legelső jelentésekben: *„Értesüléseink szerint az USA-ban atom-kutatásokkal foglalkozik, s ezen a téren lehetősége van bennünket érdeklő hírek szerzésére." „Tudományos hírszerzésre fel tudnánk használni."* Mindennek eléréséhez azt kell kideríteni – ahogy ez az 1952. január eleji tanulmányozási tervből is kiderül –, hogy *„Fűzik-e olyan erős szálak családjához, hazájához, hogy ezen keresztül meg tudjuk szerezni?"*.

Az ÁVH elsősorban Teller Ede és felesége magyarországi rokonainak kiszolgáltatott túsz-helyzetére épít, közéjük akar befurakodni, közöttük akar informátort, árulót találni. Róluk, magánéletükről, magatartásukról, nézeteikről, ismeretségi körükről, környezetükről és persze Teller Edéhez fűződő kapcsolatukról tőlük, de főleg a barátaik, ismerőseik, kollégáik, lakók, házfelügyelők, hálózati személyek révén szereznek információkat. Kimenő és érkező leveleiket, csomagjaikat rövidebb vagy hosszabb időn át ellenőrzik, telefonjaikat lehallgatják, és bevetnek egyéb titkosszolgálati módszereket, eszközöket is.

Teller Edének Budapesten élnek közeli rokonai: édesanyja özv. Teller Miksáné, Ede nővére, Teller Emma, és annak iskoláskorú fia, Kirz János. Emma özvegy: férje, a banki jogász, Kirz András munkaszolgálatosként pusztult el. Emma nemcsak a bátyja miatt gyanús, hanem azért is, mert angol, német és francia nyelvtudása miatt 1945-től az amerikai katonai missziónál, 1948-tól pedig 1950-ig az USA követségén dolgozott tisztviselőként. 1950-ben a követség a rákényszerített létszámcsökkentés miatt őt is elbocsátja. Ezután csekély özvegyi nyugdíjából, fordításból, nyelvtanításból és az Amerikából kapott csomagokból él a család.

A magyar titkosszolgálat nagy játszmájában elsősorban ők jelentik az adu ászt. Telleréket 1951. július elején kitelepítik a tokaj-hegyaljai borvidéken fekvő Tállyára. (Budapestről május 18. és július 18. között 5182 családot, 12 704 embert, a *„régi rendszer elszánt híveit"* száműzik kelet-magyarországi falvakba. Ahogy Rákosi Mátyás fogalmaz: *„A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés."*) A Teller családot azzal az indokkal száműzik a fővárosból, hogy az 1950 szeptemberében elhunyt családfő, dr. Teller Miksa a Hungária Gumigyár főrészvényese és igazgatósági tagja volt. A gyár azonban igazolja, hogy

leváltásáig, az államosításig jogtanácsosaként dolgozott. Erre a tényre hivatkozva özv. Teller Miksáné többször sikertelenül kérvényezi, hogy visszajöhessenek Budapestre. Kéri, hogy akkor legalább azt engedélyezzék, hogy a nyíregyházi zsidó szeretetotthonba költözzön. A család útlevélkérelmet is bead Izraelbe. 1952 januárjában a tállyai rendőrsön az ÁVH tisztjei fedésben – mint a Kitelepítési Bizottság munkatársai – kihallgatják Teller Emmát, aki elmondja, hogy édesanyja meghal, ha nem kerülhet jobb körülmények közé. Az ÁVH kerekei lassan őrölnek: csak egy 1952. június 30-i jelentés említi, hogy a család visszatelepítése nagyon sürgős, mert özv. Teller Miksáné súlyos beteg. *„Jelenlegi lakhelyükön nincs biztosítva a megfelelő orvosi kezelés. […] nem volna helyes, ha a kitelepített helyen halna meg."*

A 14 éves János (Teller Emma fia) az általános iskolát kitűnő eredménnyel végezte el, különösen matematikából átlagon felüliek a képességei. Hiába veszik fel a Vörösmarty-gimnáziumba, és hiába ajánlja fel apai nagynénje és apai nagyanyja, özv. Kirz Oszkárné is, hogy náluk lakhat, nem maradhat Pesten. (Özv. Kirz Oszkárné egyébként súlyos beteg: *„Összetört, beteges asszony, aki csaknem vak, és béna. Úgy, hogy a lakását évek óta nem hagyja el."*)

János magánúton tanul, s anyja, nagyanyja sikertelenül kérvényezik, hogy levizsgázhasson a budapesti Apáczai Csere János Gimnáziumban vagy Sátoraljaújhelyen. Ezek után azt szeretnék elérni, hogy János a közeli Szerencsen járhasson gimnáziumba, de a tállyai községházán arra hivatkoznak, hogy a *„megfelelő rovat hiányában"* nem tudják kitölteni az űrlapot. Az ÁVH helyi kirendeltségvezetője azt jelenti főnökeinek, hogy megakadályozza, ha Teller Emma és anyja az általa osztályidegennek tartott *„gyerek további áthelyezése érdekében még lépéseket tesznek"*. Emma Jánosról 1952 novemberében volt nevelőnőjének ezt írja *„Nagyon szomorú a gyerekkora, amivel a sors sújtotta, de talán kap ő még jóvátételt."*

A család mindennapjairól a lakóhelyül kijelölt ház tulajdonosának, a „Virág" fedőnéven beszervezett asszonynak kellene jelentenie, de nem nagyon tud mit. A tartótiszt elégedetlen a munkájával, és megszidja. Az idős nő az egyik jelentésében magyarázkodik, hogy alig van kapcsolata a lakóival, akik *„most vettek egy kályhát 150 ft.-ért, melyet 60 ft.-ért javítottak ki és ennek következtében minden főzést ezen csinálnak bent a szobában"*. A házigazdától arról is értesülhetünk, hogy Telleréket is felkeresték békekölcsön-jegyzés ügyében: özv. Teller Miksáné egyhavi nyugdíját ajánlotta fel. Néhány nap múlva azonban anyát és lányát behívatják a tanácsra, és közlik velük, hogy fizessenek többet.

A pokol stációi

Telleréket 1952 decemberében nyilvánvalóan taktikai okokból visszaengedik Budapestre, lakásukat azonban – az összes kitelepítetthez hasonlóan – nem kapják vissza. Albérletről albérletre vándorolnak. Emmára újabb, súlyos megpróbáltatások várnak.

1953. május 11-én délelőtt beviszik az ÁVH börtönébe, három napig bent tartják. Egy 1955. februári feljegyzés szerint *„[…] beszervezését pressziós alapon hajtották végre. Beszervezése közben több esetben durván bántak vele."* A beszervezést hárman hajtották végre: Vértes János, az angol–amerikai osztály vezetője, őrnagy, Kolláth Ferenc alosztályvezető-helyettes, főhadnagy és Tihanyi János főosztályvezető, alezredes.

Fontos hangsúlyozni, hogy Emma („Zsoldos Mária") semmilyen használható információt nem ad a hatóságoknak. Eleinte a saját környezetéről és a cionistákról, majd a tanítványairól kellene jelentenie. A *„majdnem kétéves foglalkoztatás során még egyetlen alkalommal sem hozott értékes anyagot. […] attól való félelmében járt el mindig pontosan, hogy meg nem jelenése esetén újból kitelepítjük őket. A találkozókon feltett kérdésekre […] nem válaszolt megfelelő őszinteséggel."*

Emmát folyamatosan figyelik. Feltérképezik munkahelyi kapcsolatait: a Külkereskedelmi Minisztériumban angol nyelvtanfolyamot vezet, különböző külkereskedelmi vállalatoknál vezető tisztséget betöltő kilenc tanítványáról főnökeikkel jellemzést, velük pedig önéletrajzot íratnak. Javaslatként az is felmerül, hogy valamelyik operatív munkatársat elküldik Emmához nyelvet tanulni. Kapcsolatai feltérképezése céljából 1954. október végétől néhány hétig az utcán követik. Az őt követőknek adott leírás: *„Alacsony termetű (kb. 160 cm), őszes hajú, koránál idősebbnek látszó, hajlotthátú nő. Állandóan kalapot visel, leginkább szürke átmeneti kabátot hord, kezében legtöbbször kötött, vagy fonott szatyor van."*

1954 végén Emma súlyos szívbeteg édesanyja néhány doboz Carditalin nevű, hiánycikknek számító gyógyszert kap két magas beosztású titkosszolgától, akik feljegyzést írnak a belügyminiszter állambiztonsági helyettesének: *„A B.M. Egészségügyi raktárában nagyobb mennyiségű Carditalin van raktáron. Ezt a gyógyszert Észak-Csehszlovákiában gyártják, forint értéke 13.60 ft."*

Nyilván más, életfontosságú gyógyszer is azért marad a raktárakban, hogy ez is zsarolási alapot jelenthessen a politikai rendőrség számára.

1954 végén Emmáék a Deák Ferenc utcában bérelnek egy szobát, amelyben már lakik egy 81 éves asszony, akit az ÁVH „Ibolya" fedőnéven beszervez. Az ÁVH idővel lehallgatókészüléket szerel be a helyiségben.

Tellerék kivándorlási kérelmet adnak be az Egyesült Államokba. Emmát azzal hitegetik, hogy kiengedik őket, ha segít öccsét „elvonni" az atomkutatástól, és hazacsábítani, hogy tudását itthon békés célokra fordítsa. (Ugyanakkor két hírszerzési vezető arra utasítja az útlevélosztály vezetőjét, hogy a család kivándorlási kérelmét *„semmiféle indoklásra ne engedélyezze"*.)

Teller Ede bekerítésére olyan alternatív javaslat is készül, hogy Emmát férjhez kell adni egy 50-55 éves, kulturált, megbízható, lehetőleg zsidó származású ügynökhöz (e célból többek között „Robit" tanulmányozzák), és a párt ki kell telepíteni az USA-ba. Igénybe lehet venni – az állambiztonsági miniszterhelyettes segítségével – az elhárítás operatív osztályainak teljes ügynöki állományát. Egy két hónappal későbbi feljegyzés szerint az *„eddigi férjszerzési próbálkozások"* nem jártak sikerrel.

Jánost 1955 nyarán felveszik a Műegyetem villamosmérnöki karára. Az ÁVH-nál 1956 májusában olyan javaslat születik, hogy megfigyelése céljából szervezzék be valamelyik évfolyamtársát. A megfelelő személy kiválasztásában számítanak Emmáék társbérlőjére – az „Ibolya" fedőnevű ügynökre –, hogy segítsen a lakásban megforduló diáktársak tanulmányozásában, lekáderezésében.

A titkosszolgák Teller Emma első férjéről, dr. Kőnig Endre ügyvédről is mindent tudni akarnak. Még azt is, hogy van-e a házasságon kívül szexuális kapcsolata, és azt is, hogy a felesége mikor megy el otthonról vásárolni. Erre vonatkozóan „Katalin" fedőnevű ügynöktől kérnek információt. (Nyilván „körül akarnak nézni" ebben a lakásban is.)

Mici és a rokonok

Az ÁVH-t Teller Ede felesége, Schütz-Harkányi Auguszta és annak rokonsága is érdekli. Mici a húszas években a Pázmány Péter Egyetemen matematikát és fizikát tanult, majd kétéves amerikai ösztöndíjat kapott. Ifjúkori szerelme, Teller Ede 1934-ben vette feleségül Budapesten.

Mici édesapja Harkányi Ede ügyvéd, szociológus, fiatalon elhunyt; testvérét, Edét a nyilasok 1944-ben meggyilkolták. Mici édesanyja, Weissler Gabriella a tízes évek elején férjhez ment Schütz Aladár gyerekorvoshoz. A házasságból hat gyerek született: ketten fiatalon meghaltak, a legidősebb testvért a háborúban elpusztították, egy lánytestvér 1931-ben kivándorolt az USA-ba, a legkisebb fiú pedig 1939-ben Ausztráliába. Mici egyetlen Magyarországon élő féltestvére Gábor, aki később a nevét Magosra magyarosítja.

A kertészmérnök, több nyelven beszélő, baloldali elkötelezettségű Magos 1951-ig a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezetője, majd lefelé bukik, és az Agráregyetem soroksári tangazdaságának vezetője lesz. Az ÁVH Mezőgazdasági Osztálya *„káros tevékenysége miatt"* le akarja tartóztatni, de nem talál ellene elég bizonyítékot. A Magosra állított öt ügynök jelentéseinek alapos tanulmányozása után elvetik azt az elképzelést, hogy eszmei alapon beszervezzék, és kiküldjék Amerikába, hogy Tellerről szerezzen be információkat.

1955 márciusában Magost a Belügyminisztériumban Miciről, Tellerről és a rokonságról faggatják. Úgy emlékezik a húgára, mint nagyon határozott, dacos, kissé különc, szeleburdi lányra, Tellerre pedig mint erélyes, határozott, nehezen befolyásolható, becsületes emberre. Szerinte Teller Ede azért nem vitette ki a szüleit, mert dr. Teller Miksa *„nagy magyar hazafi"* volt, *„befolyása és hatalma miatt"* 1950-es haláláig fel sem merült, hogy közvetlen hozzátartozói kimenjenek.

Az év második felében még néhányszor kihallgatják Magost, aki ígéretének megfelelően szüleitől kicsempészi Mici két, nagyon régen írt levelét és néhány családi fotóját, az érdemi feladatokat és részben a találkozókat azonban szabotálja. Az ÁVH azt tervezi, hogy Magos lakásában titkos házkutatást tart, és lehallgató készüléket szereltet be. Kihallgatják Magos sógorát, Gimes Miklós újságírót, későbbi politikust is, a *Szabad Nép* munkatársát (őt később a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottjaként a Legfelsőbb Bíróság halálra ítéli).

„Utak" Tellerhez

Az ÁVH megpróbálkozik a Teller család egykori alkalmazottaival is. Hess Magda 1914 és 1920 között Ede és Emma nevelőnője és angoltanárnője volt. Magda később férjhez ment a temesvári származású, Amerikában élő John Schutzhoz (Schütz János), és a Chicagóhoz közeli River Forestben telepedtek le, ahol éttermet nyitottak. Teller Ede biztonsági okokból nyilván nem levelezhet szocialista országbeli rokonaival, ezért a közvetítő szerepét Magda vállalja magára: beszámol a tudós és családja mindennapi életéről. Információi onnan származnak, hogy időnként találkozik (vagy telefonon beszél) a tudóssal. Részben Teller Ede megbízásából, részben a saját ajándékaként gyakran küld hiánycikknek számító élelmiszereket (kávét, kakaót, rizst) és néha ruhaneműt Budapestre, de még Tállyára is. Magda leveleiből aggodalom, és szeretet sugárzik. Özv. Teller Miksáné hálás a figyelemért: *„Sokszor köszönöm Nektek és sohasem tudom eléggé megköszönni, hogy Ti oly hűségesen gondoskodtatok rólunk, hogy minden nehézség ellenére se veszítsük el a bizakodást és ne adjuk fel a reményt, hogy még minden jóra fordulhat"* (1955. január 3.). *„Kedves dr. Teller asszony* – írja Magda 1956. június 20-i levelében – *mindig olyan jól megértett engem, mindjárt kezdetben, amikor félve és idegenül a házába jöttem."*

A paraszti sorból származó, elemi iskolát végzett Franczia Erzsébet a két világháború között és aztán 1946-tól 1951 nyaráig dolgozott házvezetőnőként Teller Miksáéknál, akik családtagként bántak vele. Kihallgatása idején segédmunkás, Pesten albérlőként él. Az ÁVH nem jut vele semmire.

Víg Józsefet – aki 1935 és 1949 között házfelügyelő volt abban a házban, ahol Teller Miksáék laktak – 1952 novemberében „eszmei alapon", *„mozgalmi múltjára hivatkozva"* informátorként beszervezik. (1928 óta párttag.) Felesége még leánykorában háztartási alkalmazottként dolgozott Telleréknél. Vígék többször is meglátogatják Tállyán a kitelepített csonka családot, és felajánlják nekik, hogy visszatelepítésük esetén náluk lakhatnak, addig is őrzik értékes ingóságaikat. A lakatos végzettségű, a MÁV-nál kocsivizsgálóként dolgozó férfit 1953 júniusában kizárják a hálózatból, mivel másfél év alatt egyetlen jelentést sem adott.

1956. április 7-én Teller-ügyben sor kerül az első külföldi akcióra. Két titkosszolga Chicagóba utazik azzal a fedősztorival, hogy a szerszámgépipari kiállítást tanulmányozzák. Valójában azonban a Schütz házaspár lakását, vendéglőjét és ezek környékét akarják feltérképezni, Magdát pedig beszervezés céljából kellene tanulmányozniuk. A feladatot azonban nem tudják végrehajtani. A „Kékesi" fedőnevű hírszerző tiszt arra panaszkodik, hogy a kiállítás nagysága miatt a magyar népgazdaság számára fontos katalógusok összegyűjtése rengeteg időt vett igénybe. Ennél nyomosabb ok azonban, hogy nem tudták „leszakítani" az őket *„erősen és agresszívan"* figyelő amerikai ügynököket.

Az ÁVH igyekszik felkutatni a Tellerrel kapcsolatban állt magyar és külföldi tudósokat, illetve tudományos területen (is) tevékenykedő ügynököket (van köztük tudós is). Mivel Teller 1928-tól 1930-ig Lipcsében tanult, majd itt szerzett filozófiai doktorátust, 1956. május közepén a „Légrádi" fedőnevű hírszerző Lipcsébe utazik, hogy felkutassa Teller egykori német iskolatársait. Közülük ki akarnak választani valakit, akit aztán megfelelő előkészítés után Nyugat-Németországon keresztül az USA-ba küldenének. Az egykori hallgatók névsorát azonban csak a dékáni hivatalban őrzött anyakönyvi kivonatok alapján lehetne összeállítani. Az ÁVH ezért segítséget kér a Stasitól, onnan azonban még hónapok múlva sem kapnak választ.

Menekülés

Teller-ügyben érdemben az utolsó bejegyzés 1956. július 23-i. Az eredmény az apparátus erőfeszítése, a befektetett rengeteg munka, energia ellenére a nullával egyenlő.

Teller Ede a termonukleáris fúzión (sugárzásos berobbantáson) alapuló, tökéletesített, „igazi" szovjet hidrogénbomba 1955. november 22-i felrobbantása után már nyilván nem érdekes. Személyére igazán a nyolcvanas években, a csillagháborús tervek kapcsán irányul újra az állambiztonság figyelme.

Teller egyébként többször is próbálja szeretteit Amerikába vitetni. 1956 tavaszán a család kihozataláról Allen Dulles, a CIA igazgatója és Robert Daniel Murphy külügyminiszter-helyettes is tárgyal.

János, Teller unokaöccse, a Műszaki Egyetem diákja a forradalom napjaiban disszidál Amerikába. (1957 elejétől a kaliforniai egyetem hallgatója. Később egyetemi professzor a Berkley-n, nemzetközi hírű fizikus, s meghatározó szerepet játszik a röntgenmikroszkóp feltalálásában.) Emma nem mer nekivágni a bizonytalan útnak, nyilván az akkor már 73 éves mamája miatt.

1957 júliusától rendezik meg a Pugwash-konferenciákat, amelyeken a tudósvilág a leszereléssel, a nukleáris energia békés célokra történő felhasználásával foglalkozott. Az 1958 márciusában, a kanadai Lac Beauportban tartott második konferencián Szilárd Leó megkérdezi a szovjet küldöttség vezetőjétől a Teller Edétől hallottak ismeretében, hogy miért nem engedik ki Magyarországról Teller Emmát és az édesanyját. A két nő ezután hamarosan megkapja az útlevelet a konferencia magyar résztvevője, Jánossy Lajos fizikus, a Központi Fizikai Kutató Intézet igazgatója, az MTA alelnöke közbenjárásának köszönhetően. 1959. január 18-án a San Franciscó-i repülőtéren a családtagok viszontláthatják egymást.

Huszonöt év után.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL K-1547/1-6 (Teller Edéről és magyarországi hozzátartozóiról, ismerőseiről nyitott dosszié, levelezése édesanyjával, Tellerről szóló angol nyelvű cikkek)
ÁBTL K 1419 (Bay Zoltán dossziéja)
ÁBTL 3.2.4.528 (Wigner Jenő dossziéja)
ÁBTL BM Központi Fogyaték 3425 (Lóránd György)

Felhasznált irodalom

A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből, szerk. Gyarmati György és Palasik Mária, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2012, 62, 281. o.

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*, Interart Stúdió, Budapest, 1990, 302, 304. o.

Szegő Iván Miklós: Szovjet hidrogénbomba: kutatás halálfélelemben, II. rész. *HVG* 2009. december 7. *http://hvg.hu/tudomany/20091208_szovjet_hidrogenbomba_igazi_or*sz

AZ ÁLDOZAT

„A kelet-európai történelem, mely tele van röpke nappalokkal és hosszú éjszakákkal, nem ad túl sok okot a bizakodásra. Mégsem kell átadnunk magunkat a fatalizmusnak, az ember különös pontja a világnak, olyan erőtér, ahol a semmiből is lesz valami, ahol a kudarc is energiát szabadít föl. Ne feledjük el, hogy a szokások, az intézmények, az államok mészvázában a személyiség: élet." (Böszörményi Géza, Filmvilág, 1986, 10.)

Iskola a határon

Dr. Nagy Géza (1892–1953) kiváló tehetségű, s tudományos publikációi révén szakmailag ismert orvos. Először Budapesten praktizál, majd a debreceni klinikán tanársegéd, magántanár, címzetes rendkívüli tanár. A harmincas években a berettyóújfalui, 1938-tól a kaposvári kórház igazgató-főorvosa.

Három fia s egy lánya van. Legidősebb fia, Géza életét hosszú időre meghatározza, amikor 1934-ben, tízévesen a soproni Rákóczi Ferenc katonai reáliskolába adja.

„A katonaiskola szelleme számomra idegen volt, apámat minden évben kértem, hogy vegyen ki az iskolából, ezt ő gyerekességnek tulajdonította és nem teljesítette – írta Nagy Géza az egyik önéletrajzában. – *1942-ben érettségiztem Pécsett jeles eredménnyel. 17 éves koromig elégséges rendű tanuló voltam és jeles érettségim főleg annak tudható be, hogy apám ez esetben megígérte, hogy egyetemre küld, nem katonai pályára, ígéretét megtartotta: két írásbeli kérvényt nyújtottunk be elbocsájtásom tárgyában. Az első* [sic!] *Szombathelyi vezérezredes elutasította, azzal, hogy háború van, és szükség van tisztekre, a második kérvényre engedélyezték kilépésemet, de azzal a feltétellel, ha 8 évi ellátási költségeimet apám kifizeti.*

Apám nekem erre nyíltan elmondta, hogy ez számára igen nagy anyagi terhet jelent, amit a család 3–4 évig sínylene meg, és mivel úgyis le kell szolgálnom a katona időmet, arra kér, folytassam a katonai pályát, a háború sem tart már sokáig, utána pedig minden nehézség nélkül el fognak engedni. Ennek a kérésnek eleget tettem. Így kerültem 1942 őszén a Bólyai János műszaki katonai akadémiára. Itt tanulmányi eredményem elég gyenge volt, nem érdekeltek a tárgyak, váltakozva foglaltam el az évfolyam eredmény rangsorában az utolsó három hely valamelyikét."

1937-től Nagy Géza neve – miután édesapja ekkor felveszi a Böszörményi előnevet – Böszörményi-Nagy Gézára változik.

1944. augusztus 20-án avatják műszaki hadnaggyá, majd a piliscsabai vegyiharc-zászlóaljhoz helyezik, s ott a különleges mentőegységéhez osztják be, amelyet nemsokára Komáromba irányítanak. Feladatuk az, hogy a bombázásokat követően a romok között emberek és értékek után kutassanak. Böszörményi november 25-én jelentkezik a Hunyadi páncélgránátos hadosztályba.

„Jelentkezésemnek világnézeti indoka nem volt. Szabadulni akartam eddigi beosztásomból, mert századparancsnokom [...] civil magatartásom miatt gyűlölt [...] a főindok pedig az volt, hogy három ott szolgáló idősebb tiszt [...] jelentkeztek és kalandvágyamat serkentették."

A jelentkezőkkel – így vele is – olyan (a Hadtörténeti Intézet és Múzeum levéltárában megtalálható) dokumentumot írattak alá, amelyben egy szó sem esett arról, hogy az alakulatot a német Waffen-SS állítja fel, vagyis a jelentkezőket szándékosan és tudatosan megtévesztették (még ha ez az önkéntesek nagy részét különösebben nem is zavarta). A német–magyar államközi megállapodás értelmében a hadosztályt 1944. október végétől önkéntes magyar katonákból és civilekből szervezték, akik magyar parancsnokok vezetése alatt szolgáltak magyar egyenruhában. A hivatalos nevén Hunyadi magyar fegyveres SS-gránátos hadosztályt az 1944 decemberében szerveződött Hungáriával együtt Magyarországon akarták bevetni, erre azonban – néhány egység kivételével – a megfelelő felszereltség hiánya s a szovjet hadsereg gyors előnyomulása miatt már nem került sor. Mindamellett formailag a két hadtest kiképzése nem fejeződött be a háború végéig.

1944. december 20-án Böszörményi-Nagy Gézát „hunyadis" társaival Zalaszentgrótról Szileziába szállítják kiképzésre, de ő kb. egy hónap múlva tüdőgyulladással és sárgasággal egy ausztriai kórházba kerül, s csak április végén csatlakozik az akkor Münchenben állomásozó egységéhez.

Május elején amerikai fogságba esik, ahonnan néhány hét múlva megszökik. Átjut a szovjet zónába, itt is elfogják, de szerencsésen azonnal kiszabadul. Vonattal július vége felé hazaérkezik Kaposvárra, ahol apja 1938-tól a kórház igazgatója, belgyógyászatának vezetője.

Egy kis béke

Hősünk kezdetben az újjáépítési munkálatokban vesz részt segédmunkásként. 1945 szeptemberében felveszik a Pázmány Péter Tudományegyetem fizika–kémia–matematika szakára. Jeles eredménnyel tanul. 1947 decemberében azonban letartóztatják, és bekísérik az 1945-ben létrehozott Katonapolitikai Osztályra. Böszörményi-Nagy Gézával közlik, hogy mivel eltitkolta „hunyadis" múltját, súlyos büntetésre számíthat. A háború befejezése után a Hunyadi páncélgránátosoknak komoly retorziókkal kellett szembenézniük. Sokukat megbüntették vagy megzsarolták, s beszervezték. Böszörményi-Nagynak is felajánlják, hogy legyen besúgó, s akkor mentesülhet a következmények alól.

„Hazamenetelem után a legviharosabb lelki kétségek közé kerültem, nem jártam be az egyetemre, nem tudtam több napig tanulni. [...] meg voltam győződve arról, hogy az erkölcsi elveket megszegő ember a társadalomra nézve értéktelen. Én gyerekkoromban sem árulkodtam soha sem. [...] Végül Kaposvárra utaztam tanácsért, apámnak mindent elmondtam és Ő gondolkodás nélkül elvitt a vármegyei párttitkárhoz." Az ő segítségének köszönhetően Böszörményi megússza a beszervezést. *„[...] úgy láttam, hogy az életem rendes kerékvágásba jut."*

1948 májusában azonban *„demokráciaellenes szervezkedésben való részvétel"* vádjával letartóztatják, s internálják. Azzal vádolják, hogy tudott katonai főiskolás osztálytársa, Fejes Géza államellenes tevékenységéről, s azt nem jelentette. Böszörményi-Nagy 1946-ban ugyanis véletlenül összefutott az utcán Fejessel, aki állítólag elmondta neki, hogy nyugati kémszervezetek szolgálatában áll, s részükre jó pénzért levélben adatokat küld. Fejes ajánlatát – hogy vegyen részt ő is a munkában – Böszörményi-Nagy visszautasította. (Ha Fejes tényleg kém lett volna, valószerűtlen, hogy erről ilyen nyíltan beszéljen, ráadásul még „állásajánlatot" is tegyen.)

A találkozás később egy összeesküvés-elmélet része lesz. Az 1948. július 17-i véghatározat szerint – amelyet dr. Münnich Ferenc budapesti rendőrfőkapitány, rendőr altábornagy ír alá – *„megállapítást nyert tagadásával szemben, hogy a szervezet itteni vezetője nevezettet is beszervezte a hálózatba"*.

Böszörményi-Nagy nem kerül bíróság elé, először a Buda-Déli internálótáborba, majd Kistarcsára internálják, 1950. október 25-én pedig a recski kényszermunkatáborba zárják.

Recsk

A hatalom „begyűjt" Recskre mindenkit, aki – ahogy Egri György újságíró, egykori rab fogalmaz – *„az önálló gondolkodás bűnében leledzett"*. Mindenkit, akit a hatalom az ellenségének tekintett: szociáldemokratákat, árulással, elhajlással vádolt trockistákat, deményistákat, de még olyanokat is, akiket üldöztek a Horthy-korszakban, akik részt vettek az ellenállásban, vagy épphogy túlélték a koncentrációs tábort. Egri, az egykori dachaui rab joggal vághatja őrzői fejéhez, ők sem jobbak, mint az SS-pribékek. Recsken embertelen körülmények között mintegy 1500 embert tartanak fogva, akiket a kőbányában dolgoztatnak, s rendszeresen verik, kínozzák, éheztetik őket.

„[...] igen nagy nehézségek vártak rám. Fizikai munkát nem végeztem, gyakorlati érzékem kevés volt, és a megelőző kétéves mozgáshiány miatt teljesen el voltam puhulva. Igen rossz munkás voltam. [...] Kétségbeesésem növekedett akkor, amikor észrevettem, hogy szellemi képességeim jóformán megszűntek, a legegyszerűbb dolgokra képtelen voltam visszaemlékezni. Ennek oka a teljes testi kimerültség volt, de ezt akkor még nem láttam. Úgy gondoltam, hogy evvel végleg megszűntek a lehetőségeim arra, hogy az ipar-

ban vagy a tudományban képességeimet be tudjam bizonyítani. Ennek következtében lettem 1951 januárjában öngyilkos. Több helyen felvágtam az ereimet, és mivel a vér nem folyt eléggé, utána egy drótra felakasztottam magamat. Egy hétig voltam kórházban, és ezalatt teljesen megnyugodtam. Ez a cselekedetem levezette azt a feszültséget, ami bennem hónapok alatt összegyűlt."

Egy hivatalos feljegyzésben úgy jellemzik, mint csendes, magába zárkózott, hallgatag embert. *„Körülötte történő események nem igen érdeklik. Tisztelettudó és félénk. Igen jófejű, értelmes [...] Munkához való viszonya közepes. Nem barátkozó természetű. [...] Hatóságtól nagyon fél. A tábor ellenséges beállítottságú köreinek uszályában van. Ellenséges megnyilatkozást csak félelemből nem tesz. Nem megbízható, klerikális beállítottságú."*

Főleg a kőbányában dolgoztatják, *„munkához való viszonya rossz, azért került a büntető csoportba is, mert kevés volt a teljesítménye. A későbbiek folyamán javulás mutatkozott nála, amit igazol a 70%-os átlagteljesítménye is."* (A büntetőcsoportba kerülők előbb kezdték, s később fejezték be a munkát, s enni is kevesebbet kaptak.)

1952 szeptemberében bizottság érkezik a táborba, hogy felülvizsgálja az internáltak ügyét. Böszörményi-Nagy a két ÁVH-s tiszt előtt tagadta, hogy *„adatot szolgáltatott Fejes Gézának, és vállalkozott a hírszerzésre. [...] A feljelentési kötelezettségét állítása szerint azért mulasztotta el, mert a Hunyadi »SS« páncélgránátosoknál, mint önkéntes ht. hdgy. teljesített [...] szolgálatot. Fejes ezt tudta és így félt, hogy a feljelentésnél ez [...] ki fog derülni."*

„Az alhadnagy úr – írja november 17-én egyik önvallomásában – *megkérdezte tőlem, hogy akarom-e bebizonyítani azt, hogy nem vagyok már a demokrácia ellensége és célzást tett arra, hogy nem* (itt olvashatatlan rész következik) *bizonyos szolgálatokat kell tennem. Kérem [...] ne kívánja a hatóság tőlem, hogy besúgó legyek [...] képtelen vagyok evvel a szereppel megbarátkozni lelkileg. Nekem, mint szellemi munkásnak egy olyan munkatáborban, ahol nehéz testi munkát kell végezni, nagyon nehéz bebizonyítanom az igyekezetemet. [...] Ha majd egyszer a szabad életbe ki fogok kerülni, megfelelő munkakörben a szakmám révén igen hasznos munkát tudok teljesíteni."*

1953. szeptember 8-án kiengedik Recskről, de előtte – nyilvánvalóan fizikai és lelki tönkretétele árán – beszervezik. Erre ráadásul akkor kerül

sor, amikor a tábor vezetői és az ÁVH-sok is már tudják, hogy a júniusi amnesztiarendelet következtében foglyaikat rövid időn belül szabadon kell engedniük.

Szabadon

Kaposvárra utazik, de édesapját már nem láthatja: három héttel korábban, augusztus 13-án meghalt. A *Magyar Sakkélet* 1993. szeptemberi száma így emlékezik az orvosra s a sakknagymesterre, az 1927-es londoni és az 1928-as hágai olimpiai győztes magyar csapat játékosára: *„A mindenki által becsült és szeretett ember élete szomorúan végződött: különféle gondok és megpróbáltatások egészségét szellemileg ásták alá. Elborult elméje."* A megpróbáltatások talán legsúlyosabbika a rab fia sorsáért érzett aggodalom volt. Évekig sikertelenül bombázta a hatóságokat a fiáról tudakozódó leveleivel.

1951. május 20-án Recskről nyolc rab megszökött, közülük hetet elfogtak, Michnay Gyulának azonban sikerült kijutnia Nyugatra, s Münchenben a Szabad Európa stúdiójában beolvasta 600 rabtársa nevét, így Böszörményi-Nagy Gézáét is. Az adást hallgatta dr. Böszörményi-Nagy titkárnője is, aki a hírről beszámolt a főnökének.

Dr. Böszörményi-Nagy 1953. augusztus 13-án, nem sokkal a halála előtt is a fiára gondol, kórházi ágyához hívatja titkárnőjét, s levelet diktál neki, de mivel az asszonynál nincs se toll, se ceruza, az csak imitálja az írást. Főnöke szavait később emlékezetből írja le, de nem derül ki, hogy 1953-ban vagy csak 1996-ban, amikor végül elküldi a levelet a címzettnek. Rejtély, hogy miért várt évtizedekig, s az is kérdéses, hogy mennyire emlékezhetett pontosan. Közlését azonban hitelesítheti, hogy főnöke nyilván többször is beszélt neki fiával kapcsolatos gondjairól, lelkiismeret-furdalásáról.

„Drága fiam Géza!

[...] Tudom, hogy hol vagy, élsz! Lelkiismeretem nem hagy nyugodni, hogy ezt, ami Veled történt, én is segítettem, hogy bekövetkezzék! Most megteszem azt, amit teljes szívemből teszek. Bocsánatot kérek Tőled, mert Te voltál a családban az, aki a kérésemnek eleget tett és a közepes tanulóból kitűnőre végeztél. Te, megtetted azt, amit ígértél és én ezért a tettedért nem

teljesítettem az ígéretemet. Nem tudom megérted-e súlyos és hibás tettemet, de én tudom, érzem, hogy nem haragszol rám! Ebben bízom, mert mindig tudtam, hogy a családban Te voltál az, aki – néha erőn felül – törekedett a tudásért és mindig meggyőződéssel tette azt, amit én csak későn tudtam elfogadni. Ezért kérek Tőled, mint édesapád, bocsánatot azzal a kéréssel, hogy fogadd el tőlem ezt a késői megbánást és kívánom, hogy azt a sok-sok jövőbeli elképzelést sikerüljön megvalósítani és élvezni tudjad annak megérdemelt gyümölcsét. Abban a reményben, hogy ezt a megbánó levelemet egyszer sikerül elolvasnod, kívánom, hogy mielőbb hazajöjjél épségben, egészségben.

Szomorú szívvel ölel: Apád."

A szabadulása utáni hónapokra így emlékezik Böszörményi-Nagy egy évtizeddel később, a Színház- és Filmművészeti Főiskolai vizsgájára írt önéletrajzi novellájában:

„[...] Két nap múlva elment a cukorgyárba dolgozni. Kocsitoló volt. [...] A brigádban csak falusiak dolgoztak. Tudomásul vették, hogy az idegen nem szeret beszélni, ők se sokat szóltak. Munka után lassan, ráérősen, nagy kitérőkkel sétált haza. Beszélni nehezére esett. [...] Az olvasás sem tudta lekötni. Hiába erőltette, elfáradt és elkalandozott közben. Aztán hangosan olvasott, mikor a nagyanyja elment otthonról. Vigyázott, hogy érthető és értelmes legyen, amit mond, de a szája furcsán húzódott a szokatlan munkától. Mikor az ajkaiban már görcsöt érzett és ütni szeretett volna az ideges feszültségtől – járkálni kezdett a szobában össze-vissza. Később felmondta, amit olvasott. Este korán lefeküdt. Fejét a párna alá tette és jólesően olvadt bele a semmibe. Ezt szerette a legjobban. [...]"

A cukorgyárban a múltja miatt hamar felmondanak neki, ezután 1954-ben Budapesten a Hungária Vegyiműveknél helyezkedik el szintén segédmunkásként. Meg vannak vele elégedve, több újítását is elfogadják. Közben egy barátja segítségével visszaveszik az egyetemre, amelyet 1955-ben jeles eredménnyel fejez be. 1955 márciusában műszakvezető mérnökként visszakerül a Hungária Vegyiművek DDT-üzemébe, ahol 1964-ig poloskairtó-gyártásban vesz részt.

A forradalom napjaiban *„Amíg az üzem áramot és klórgázt kapott egyfolytában az üzemben tartózkodtam és az üzem októberben normálisan teljesítette a tervét. A Munkástanács tagjának választottak. A dolgozókra elég nagy befolyásom volt, amelyet kivétel nélkül arra használtam fel, hogy a szenvedélyeket lecsillapítsam, választásoknál, küldöttek kijelölésénél, »követelések« megfogalmazásánál, vagy javaslatoknál minden esetben sikerült a józanabb úton maradni az üzemen belül. Vállalati viszonylatban befolyásom már kisebb volt."*

Aktiválás

Böszörményi-Nagy egy 1957-es önéletrajzában kijelenti: *„A Hatósággal 1955-ben kerültem kapcsolatba Köves majd Kerekes elvtársak útján. A kapcsolatnak nagy nevelő hatása volt rám. [...]"* Vagyis úgy tűnik, hogy bár 1953 szeptemberében szervezték be, de 1955-ig nem aktiválták.

A forradalom után tartótisztje, Oravecz Ferenc rendőr főhadnagy úgy értékeli korábbi ügynöki tevékenységét, hogy *„volt kategóriájára (Hunyadi SS) volt foglalkoztatva, amely vonalon eredményesen dolgozott"*. Egy másik jelentés már leszűkítőbb értelmű, eszerint: *„kezdetben az ügynöki munkát jól végezte, de hírszerző lehetőségek hiányában 1956. elején a hálózatból kizárták."* Vagyis az együttműködés nem tartott hosszú ideig.

1957 márciusában az újjászervezett állambiztonsági szolgálatok II/5-b. alosztálya felveszi a kapcsolatot „Balogh Gergellyel", hogy felhasználják *„az ellenforradalmi elemek felderítésére"*. A Hungária Vegyiműveknél működött munkástanács, s tagjai tevékenységéről akarnak tőle adatokat, információkat kérni.

(A forradalom bukása után az állambiztonsági szolgálat megpróbálja reaktiválni a korábbi hálózati személyeket, s rekonstruáltatja, újraíratja velük a jelentéseiket, legalábbis azok legfontosabb állításait, információit.) Ez történik „Balogh Gergely" esetében is, emellett új környezettanulmányt is készítenek róla. A tisztek megszerzik a BM Lakcímnyilvántartóból „Balogh Gergely" összes korábbi lakcímét, majd kifaggatják többek között lakóhelye házfelügyelőjét, az utcabizalmit és két szomszédnőt, mindketten háztartásbeliek. A környezettanulmányban „Balogh Gergelyről", feleségéről, testvéréről s baráti kapcsolatairól gyűjtenek össze minden elérhető adatot.

Munkadossziéja nincs meg, beszervezési dossziéjában mindössze két ügynöki jelentés található: 1957. március 25-i, illetve március 28-i keltezéssel. „Balogh Gergelynek" – noha ő a Bólyai János Katonai Műszaki

Akadémiára járt – az általa ismerős ludovikás tiszteket kell jellemeznie. Összesen 11 személyről szolgál rövid, tömör, információval: többnyire megadja az illető rangját, azt, hogy a háború alatt hol szolgált, hogy a Ludovikán tanult-e, illetve hogy Hunyadi páncélos volt-e. Ilyeneket ír: *„Igen jó szakember, de jobboldali beállítottságú"* vagy: *„utászpaszományos, 1953-ig internálva volt, jobboldali beállítottságú, természete megfontolt, egyenes, jó munkás, észbelileg konzervatív."* A legerősebb minősítés, a szövegben: *„erősen jobboldali beállítottságú."*

„Balogh Gergely" a lelkiismeretével küzd. A szabadulásáért harcol. 1957. július elején írt sokadik önéletrajza végén arról panaszkodik, hogy belsőleg egyre inkább meghasonlik a megbízatása miatt:

„Érzelmileg képtelen vagyok megbarátkozni a konspirációs módszerekkel, ez az utolsó félévben oda vezetett, hogy időm tetemes részét foglalják le azok az apróbb feladatok, amivel a hatóság megbíz, jellememben sunyi és nem egyenes gondolkodásmód fejlődött ki, amelyek családi és magánéletemet lassan aláássák. [...]

Az bizonyos, hogy ennek az állapotnak nem rendszerellenes érzelem az alapja [...], de az állandó fenyegető veszély, hogy szerepem kiderül és családom és a társadalom – amely nem egyenes eszközöket sosem bocsájt meg – kidob magából."

A tartótiszt feljegyzése szerint „Balogh Gergely" a forradalom utáni időben *„kérte, hogy a kapcsolatot szakítsuk meg vele, mivel tovább nem hajlandó részünkre munkát végezni [...] tudatában volt annak, hogy olyan terhelő, vagy kompromittáló adatokkal nem rendelkezünk személyére, melyek során kényszeríteni tudnánk a velünk való együttműködésre. [...] az ügynök azt is megtette, hogy a korábbi kapcsolatait leépítette és az így kiadott feladatokat kevésbé, vagy egyáltalán nem hajtotta végre."*

Szenvedéstörténet

1957 nyara és 1958 tavasza között kétszer is három-négy hónapig pihentetik, de *„ez sem járt eredménnyel"*. Közben 1958. február 20-án Bösörményi-Nagy újra levélben kéri az együttműködés megszüntetését. (A levélből két helyen, öt-hat sort, illetve kilenc-tíz sort töröltek.)

„[...] Kérem a Hatóságot, hogy mentsen fel önként vállalt kötelezettségem alól.

[...] Az ok: hogy feladatom – bár igen hasznos lehet államvédelmi szempontból – ellenkezik a társadalom jelenleg is elfogadott erkölcsével és ez beszélgetéseknél, filmnél, könyvolvasásnál állandóan felbukkan.

Kérésemet semmilyen ellenséges szándék nem táplálja, ez számomra – az eddigi szolgálat miatt – nem is volna lehetséges."

Oravecz Ferenc rendőr főhadnagy 1958. május 23-i jelentésében arról számol be, hogy „Balogh Gergely" *„[...] az októberi események után több alkalommal kérte, hogy ha lehet, akkor a munkáját az üzem területére szabjuk meg, mivel ezt minden nehézség nélkül el tudná végezni. A vonalon való foglalkoztatását gátolta továbbá az a körülmény is, hogy időközben megnősült és így a munkaidő utáni idejét sem tudta felesége előtt gyanútlanul részünkre felhasználni. [...]*

A fentiek figyelembevételével az utóbbi időben az ügynöknek munkahelyével kapcsolatos feladatot adtunk és ilyen irányban a kapott utasításait megfelelően hajtotta végre. Az ügynök ez év elején [...] kéréssel fordult hozzánk (írásban), hogy ha nem tudjuk megoldani munkahelyén való foglalkoztatását, úgy [...] szakítsuk meg vele véglegesen a kapcsolatot."

A tartótiszt ezután azt javasolja – meglehet azért, mert megelégelte „Balogh Gergely" ellenállását –, hogy *„továbbfoglalkoztatás céljából"* adják át az ügynököt a Hungária Vegyiművekkel elhárítás céljából foglalkozó Budapesti Osztály Ipari Alosztályának.

Az alosztály tisztjei háromszor is találkoznak „Balogh Gergellyel", és meggyőződnek arról, hogy *„az ügynök nem hajlandó tovább dolgozni és ezért az átvételtől elálltak"*.

A II/5-b. alosztály ezután újra megpróbálja az ügynököt foglalkoztatni, de az ismét megtagadja a munkát. 1958 decemberében – kérésére – ismét „pihentetik."

1959 januárjában addigi tartótisztje, Oravecz Ferenc rendőr főhadnagy átadja egy másik alosztálynak, Hegyi Pál rendőr őrnagynak *„tovább foglalkoztatás céljából"*. A január 9-i találkozón Oravecz bemutatja „Balogh Gergelynek" az új „rabtartóját." *„[...] az ügynökkel általános kérdésekről beszéltünk, majd a találkozó második felében a »Hunyadi SS« szervezeti felépítéséről, állomáshelyeiről, parancsnokairól, a bevetésekről be-*

széltünk. [...] a további beszélgetést Hegyi elvtárs folytatta az ügynökkel, mivel nekem másik találkozóm volt. [...]"

A legközelebbi találkozáskor január 22-én „Balogh Gergely" levet ad át tartótisztjének:

„A továbbiakban kérem a hatóságot, ne kérjen tőlem olyan szolgálatokat, amelyet [sic!] a mostani társadalmi felfogás, mint besúgást elítél.

Kiszabadulásom hat éve óta következetesen igyekszem azon – elsősorban saját érdekemből – hogy az új társadalmi rendbe beilleszkedjek munkámmal, magatartásommal, érzelmeimmel. Régi baráti körömmel teljesen megszakadtak a kapcsolataim, még rokonaimmal – öcsémet kivéve – sem érintkezem. A hatóság részére vállaltam bizalmas szolgálatok elvégzését, az idők folyamán azonban ennek lelki hatása mind jobban nyomasztott. Ennek oka az ellentét volt, amely tevékenységem és a társadalmi közfelfogás között volt. Ez az ellentét minden nap jelentkezett [...], ezen nem segített az a tudat sem, hogy tevékenységem nem mérhető össze a polgári rend »besúgó« fogalmával, és hogy szolgálatommal a társadalmi rendet erősítem. Ezt az ellentétet azonban én nem tudom leküzdeni, nem is akarom, mert most már a gondolatára is irtózat fog el. Ha újra kezdeném, néhány hónap múlva idegbeteg lennék. Békében szeretnék élni, mint a többi ember, ezért kérem a hatóságtól a fentieket."

Az állambiztonsági tisztek átlátják, a kényszer, és megfélemlítés többé nem vezet eredményre. 1959. február végén határozati javaslat születik: Balogh Gergelyt kizárják a hálózatból. *„Tartása alatt több alkalommal tettünk vele olyan próbálkozást, melynek eredménye az lett volna, hogy továbbra is felhasználjuk, ezek a kísérletek azonban nem jártak sikerrel. Ez ideig kb. 4 alkalommal írt kérelmet a célból, hogy vele a kapcsolatot szakítsuk meg."*

1959. április 4. „Balogh Gergely" számára valódi felszabadulás: ezen a napon közlik vele az elbocsátó szép üzenetet, s titoktartási nyilatkozatot íratnak vele.

„Én, Böszörményi-Nagy Géza [...] tudomásul veszem, hogy a mai napon a B.M. állambiztonsági szerve megszakította velem az eddig fennállt titkos kapcsolatot. Kötelezem magam arra, hogy a közöttem és a B.M. állambiztonsági szerve között az eddig fennállt titkos kapcsolatról, együttműködésről soha, senkinek, semmilyen körülmények között nem fogok beszélni, vagy azt egyéb, más úton senkinek sem fogom a tudomására hozni, mert ez szigorú államtitok. Tudomásul veszem, hogy a B.M. állambiztonsági szerve a jövőben, amennyiben a szolgálataimra újból igényt tartana, akkor ismételten felvehetik velem a kapcsolatot. A kapcsolat felvétele alkalmával a volt fedőnevemet »Balogh Gergely« jelszót fogják alkalmazni. Kötelezem magam arra, hogy környezetemben, a munkahelyemen, ha esetleg népi demokrácia-ellenes cselekmény jutna a tudomásomra, akkor azt azonnal jelentem a B.M. állambiztonsági szervének. Böszörményi-Nagy Géza"

1959. április 27-én Hegyi Pál rendőr őrnagy lezárja a „Balogh Gergely" fedőnevű ügynök dossziéját.

Pályamódosítás

Miközben 1955 és 1964 között a Hungária Vegyiműveknél dolgozik vegyészmérnökként, régi álmát igyekszik valóra váltani – fiatalon zeneművész akart lenni –, s esténként vezénylést és zeneszerzést tanul a Bartók Béla munkáskarnagy-iskolában. Később kísérőzenét komponál rövidfilmekhez. Herskó János rábeszélésére pedig 40 évesen jelentkezik a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, ahol 1968-ban diplomázik filmrendezőként. Ekkortól csak a Böszörményi vezetéknevet használja. Pályája első felében Gyarmathy Líviával a magyar filmgroteszk megteremtője és művelője, a nyolcvanas évek végétől munkásságának középpontjában azonban a diktatúra természetrajzának a megmutatása, a múlttal való szembesítés áll.

Az 1969-es kőszegi filmszemlén, a felesége által rendezett *Ismeri a szandi mandit?* vetítése után, a fogadáson egy magas rangú BM-tiszt figyelmezteti, hogy ne rendezzen, legfeljebb csak asszisztensi munkát vállaljon. Nem fogadja meg a tanácsot, s ezért a pályáján sok akadállyal kell megküzdeni. Legelső dokumentumfilmjét, az 1970-es *Illetlen fotók*at, s a magyar–nyugatnémet koprodukcióban forgatott, Európaszerte sikerrel vetített tévéjátékot, *Az utolsó tánctanár*t (1975) betiltják, a *Hungarian Dracula* című tévéfilmje pedig csak öt évvel készítése után, 1988-ban kap zöld utat.

1986-ban kezd hozzá feleségével a *Recsk 1950–1953. Egy titkos munkatábor története* című film forgatásához. Eközben telefonon gyakran

megfenyegetik őket, Trabantjuk gumiját több alkalommal, késsel felszabdalják. A Pártközpontban többször feljelentik a házaspárt, a BM figyelteti őket; az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság által összeállított, úgynevezett Napi Operatív Információs Jelentésekben (NOIJ) többször is szó esik a *Recsk* forgatásáról, sőt már az előkészületekről is. A III/III. meg akarja akadályozni a film elkészítését.

A több mint három és fél órás filmben rabok és őrzők, helyi lakosok töredezett vallomásaiból, sok-sok fájdalmas, megdöbbentő, felkavaró tényből, részletből, sokszor kalandfilmbe illő epizódokból áll össze a kép a recski infernóról. Az alkotóknak végül sikerül több, a táborban hajdanán szolgált ÁVH-st, századparancsnoktól operatív tisztig és egyszerű verőlegényig rávenni a tanúvallomásra. Böszörményi így emlékezik az 1989-es filmszemle záró vetítésére: *„megdöbbenve éltük át életünk legnagyobb sikerét. [...] Ennél többet filmkészítő nem kívánhat. [...]"*

Ugyanebben az évben a filmet az Európai Filmakadémia Európa Filmdíjjal tüntette ki.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL 3. 1. 1. B-86282 (Böszörményi-Nagy Géza beszervezési dossziéja)
ÁBTL 3. 1. 9. V-107397 (Böszörményi-Nagy Géza vizsgálati dossziéja, ebben találhatók az önéletrajzai)
ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi Fogyaték, 10411 (Oravecz Ferenc dossziéja)
ÁBTL NOIJ-45/1987.03.18; NOIJ-55/1987.03.18; NOIJ-89/1987.05.28; NOIJ-109/1987.06.18; NOIJ-119/1987.06.18; NOIJ-211/1987.11.26; NOIJ-232/1987.11.26 (Napi Operatív Információs Jelentések a Recsk forgatásáról, illetve annak előkészítéséről)

Hadtörténeti Intézet és Múzeum levéltára:
Böszörményi-Nagy Géza Kötelezvénye, amit a Hunyadi páncélgránátos hadosztályba való jelentkezésekor írt alá.

Felhasznált irodalom

Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: *A Waffen SS Magyarországon,* Paktum Nyomdaipari Társaság, Business Week – Hadtörténeti Levéltár, Budapest, 2001

Kéziratok
Böszörményi Zsuzsa édesapja több kéziratban maradt írását, (így a főiskolai felvételire írt novelláját, önéletrajzát) bocsátotta rendelkezésemre.

A BŰNBAK

Bacsó Péter rendes, pedáns, rettenetesen peches személyiségnek látta, Kovács András rokonszenves, zárkózott embernek, jó gyártásvezetőnek, apolitikus alkatnak. Makk Károly szerint jó megjelenésű, nagyon öntudatos, jó fellépésű, szinte agresszíven határozott karakter volt. Leginkább a valóság, a társadalom érdekelte. Banovich Tamás úgy véli, ideális, megbízható gyártásvezető volt, mindenki szerette. Egykori felesége, Medgyesi Mária arisztokratikus megjelenésű, korrekt, tisztességes embernek, nagy álmodozónak tartotta, akiben látszólagos határozottsága ellenére elég sok volt a bizonytalanság. Az őt beszervező titkos szolgák nagy műveltségű, megnyerő beszédmodorú, kitűnő kapcsolatteremtő képességgel rendelkező, érzékeny személyként jellemzik, akivel nem szabad durván beszélni.

Út a filmhez

Az 1922-ben született Teuchert József élete nagy álma az volt, hogy filmrendező lehessen. A háború előtt erre nem nyílt lehetősége. Négyéves, amikor 1926-ban félárvaságra jut. Festőművész apja – ikerlányai születése előtt két héttel – belehal a hatéves szibériai hadifogságában szerzett betegségébe.

A családot a református papi családból származó édesanya tartja el hadiözvegyként kapott trafikjából. A jeles eredménnyel érettségiző fiúnak kenyeret kell keresnie. 1944 végéig tisztviselőként dolgozik, emellett azonban tanul is. Anyja kérésre elvégzi a jogot, s párhuzamosan beiratkozik a Pázmány Péter Egyetem Bölcsészettudományi Karára is: filmtörténetet, filmesztétikát, filmdramaturgiát, filozófiát és művészettörténetet hallgat.

1944 októberében besorozzák, 1945 elején alakulatával Morvaországba vezénylik, áprilisban Olomoucban orosz hadifogságba esik. Néhány hónapig Oświęczimben (Auschwitzban) romeltakarításon, a német benzingyár leszerelésében, mezőgazdasági munkákon vesz részt, a szénbányában dolgozik. A harcokban szerzett sebesülésének, s a nyáron kapott vérhasnak köszönhetően augusztusban hazakerül.

1945-ben beiratkozik Gertler Viktor Első Magyar Filmiskolájába, de elégedetlen annak színvonalával, s ezért az első félév után átmegy a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendezői szakára, ahol Bacsó Péterrel, Banovich Tamással, Fehér Imrével, Hildebrand Istvánnal, Kovács Andrással, Makk Károllyal, Megyeri Gabriellával, Nádasy Lászlóval jár együtt.

A főiskola mellett tucatnyi orvosi oktatófilmet fényképez, s húsz néprajzi keskenyfilmet készít. 1947-ben nem akármilyen feladattal bízzák meg: a *Valahol Európában* című film felvételvezetője lehet. 1948-ban önálló felvételvezetővé nevezik ki. Első munkájáért, a Bán Frigyes rendezte *Talpalatnyi földért* – az államosított magyar filmgyártás első produktumáért – a stáb többi tagjával együtt Köztársasági Érdemrenddel tüntetik ki.

A főiskolát szakmai képzettségére tekintettel – a népművelési miniszter engedélyével – négy év helyett három alatt fejezi be, 1949-ben. Ekkor a rektor, Hont Ferenc meggyőzi, legyen inkább gyártásvezető. Úgy érvel, hogy azért nem válhat belőle jó filmrendező, mert nincs zenei hallása, s három, háborús légnyomássérülése miatt megromlott a hallása és a beszédkészsége. Valójában csak hadar. (Hont „javaslatának" talán az is lehet a magyarázata, hogy Teuchertnek nem jó a káderlapja: 1947-ben ugyanis Ausztráliába disszidált az egyik húga a három gyerekével.)

Teuchert kényszerűen elfogadja a pályamódosítást, de az életre szóló traumát okoz számára: *„[...] mindig fáradt és csalódott ember voltam* – írja később az önéletrajzában. – *Nem sikerült elérnem azt, amit akartam."*

1950-től kinevezett felvételvezetőként tíz film – többek között a *Ludas Matyi*, a *Feltámadott a tenger*, a *Rákóczi hadnagya*, az *Ütközet békében* – készítésében vesz részt. 1954 júliusától gyártásvezető. Ilyen minőségében ő jegyzi a *Hintónjáró szerelem*, az *Egy pikoló világos*, *Az eltüsszen-*

tett birodalom, a *Keserű igazság*, *A nagyrozsdási eset* című filmeket: utóbbi három rövidebb-hosszabb ideig dobozban marad.

A *Hintónjáró szerelem* forgatása közben ismerkedik meg a főszerepet játszó, még főiskolás Medgyesi Máriával, akinek minden előzmény nélkül – a kölcsönösen érzett szimpátia okán – a forgatás végén megkéri a kezét. A nála tizenhárom évvel fiatalabb lány – szülei tiltása ellenére – 1955 májusában hozzámegy. Lakásproblémák miatt csak egy év múlva költöznek össze. Szűkösen élnek, mert Medgyesi még főiskolás, Teuchertnek pedig – bár az akkori átlagkeresetnél sokkal több, 4500 forint a fizetése – gondoskodnia kell édesanyjáról, vele élő másik húgáról és annak három gyermekéről. (Húga 1953-ban költözött fel Budapestre, a Tolbuchin körúti lakásba, amikor férjét tiltott beruházás vádjával három és fél éves börtönbüntetésre ítélték.)

„Magyarország lángokban"

Teuchert 1956. október 23-án a Pasaréti stúdióban részt vesz egy Háy Gyula drámaíró forgatókönyvéből készítendő – de végül le nem forgatott – film szereplőválogatásán. Este otthon meghallgatja a rádióban Gerő Ernő beszédét, aztán átsétál a Rádióhoz, ahonnan éjjel kettőkor jön el.

Két napig otthon marad, s amikor október 26-án bemegy a filmgyárba, az igazgató, Bányász Imre megbízza, hogy legyen a forradalmi eseményekről készítendő felvételek gyártásvezetője. Megalakul a dokumentumfilm-gyártó csoport. A forgatásokon részt vesz többek között a rendezők közül Banovich Tamás, Herskó János, Makk Károly, Máriássy Félix, Mészáros Gyula, Nemere László, Nádasy László, Révész György, Rényi Tamás, Szemes Mihály, Szőts István; az operatőrök közül Badal János, Forgács Ottó, Hegyi Barnabás, Herczenik Miklós, Magyar József, Pásztor István, Tóth János, Vagyóczky Tibor, Zsigmond Vilmos, és részt vesznek Színház- és Filmművészeti főiskolások is.

A forgatócsoportok tagjai esténként lediktálják Teuchertnek, hogy hol és mit forgattak, mennyi anyagra, s leadják az exponált anyagot, amit egy központi raktárban gyűjtenek. A leforgatott anyagot azonban nem hívják elő, mert a laborban senki sem dolgozik.

„A rendezők maguk választották meg, hogy milyen eseményeket filmeznek, maguk választották meg munkatársaikat is. Mindenki mentalitásának, érdeklődési körének megfelelően filmezett" – vallja Teuchert 1957. július 19-i kihallgatásán. Előzetes letartóztatása idején írt önvallomásában pedig azt állítja, *„A forgatási munka anarchisztikusan, szervezetlenül, központi irányítás nélkül folyt"*.

Teuchert többször maga is jelen van a forgatási helyszíneken, így például a Köztársaság téren, a Kilián laktanyánál, Ferihegyen, egy Ferenc téri temetésnél, a Parlamentben.

November 4-től már nem dolgozhatnak. Teuchert november 8-án azt javasolja Bányásznak, hogy későbbi dokumentálás, felhasználás céljából hozzanak létre az 56-os eseményekről fotógyűjteményt. A megbízást megkapja, s ezután megvásárolja három amatőr fotós hét-nyolcszáz képét. November 23-án kiveszi hátralévő szabadságát, s elutazik Dömsödre horgászni. Izomrándulás miatt azonban három nap múlva hazajön, s több mint egy hétig az ágyat nyomja.

December 29-én – névtelen feljelentés alapján – házkutatást tartanak a lakásán, s lefoglalnak három doboz, harminc méter hosszú 16 mm-es filmet. A házkutatást elrendelő parancs hátoldalán kézírással az áll, hogy *„Mint beszervezendő* (olvashatatlan szó) *kell vele foglalkozni"*.

Balogh József rendőrnyomozó hadnagy 1957. április 17-i jelentésében arról ír, hogy Teuchert ellen bizonyíték hiányában – mivel az anyag a rendőrségen eltűnt – nem lehet eljárást indítani. Megállapítja azonban, hogy Teuchert több jelentés szerzője szerint is reakciós beállítottságú, elég nagy tekintélye van a szakmában, széles ismeretséggel rendelkezik, ezért javasolja, hogy *„ha nem is ügyként, de operatív szempontból foglalkozzunk Teuchert tevékenységével"*.

Az „ügy"

Mégis lesz „ügy". Május 16-án korábbi rendszerellenes magatartására hivatkozva a filmgyár igazgatójával, főkönyvelőjével és még tíz alkalmazottat együtt elbocsátják a filmgyárból. Május 28-án a lakásában házkutatást tartanak. Letartóztatják, s elszállítják a Fő utcába, ahol

szeptember elejéig tartják fogva. Közben ötször kihallgatják. A filmforgatásról, a fotógyűjtemény létrehozásáról és Széll Sándorral való kapcsolatáról faggatják.

A Műszaki Egyetem tanársegédjével 1956. december 5-én a Kossuth Klubban ismerkedett meg, aki azt állította neki, hogy a Műszaki Egyetem rektorátusa megbízásából egy dokumentumgyűjtemény számára anyagokat gyűjt, hogy ezekkel tisztázni lehessen a műszaki egyetemisták forradalom alatti szerepét. Teuchert adott neki fotókat, újságokat, röplapokat és plakátokat is, december 20–21-én azonban megszakította vele a kapcsolatot. Kihallgatásán Széll beismeri, hogy a gyűjteményéhez szükséges anyagok megszerzése céljából ő kezdeményezte a kapcsolatot.

Több tanút is kihallgatnak, akikkel titoktartási nyilatkozatot iratnak alá. Bányász Imre valótlanul azt állítja, hogy nem adott megbízást Teuchertnek dokumentálás céljából fotógyűjtemény létrehozására.

Teuchert időnként elküldheti a feleségének mosatni a piszkos ruháját. Fehérneműje gyakran véres. Inge mandzsettája alatt cigarettapapírra írt üzeneteket rejt el, amelyekben a védelméhez szükséges információkat kér.

1958. február 4-én – egy nappal Nagy Imre és társai ügyének tárgyalása előtt – a Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa (elnöke a hírhedt dr. Tutsek Gusztáv) tárgyalni kezdi Szirmai Ottó, a Tűzoltó utcai fegyveres csoport helyettes parancsnoka és tizenhat társa (köztük három fiatalkorú) ügyét, akiket, kezüket-lábukat megbilincselve hoznak a Markó utcai épületbe. A vádlottak részben Széll társai, részben a Tűzoltó utcai fegyveres csoport vezetői, tagjai, illetve a Péterffy Sándor utcai kórházba *„beférkőzött ellenforradalmi csoport"* harcosai közül kerülnek ki,

Széll Sándor másod-, Teuchert ötöd-, Angyal István, a Tűzoltó utcai fegyveres felkelők vezére tizenharmad-rendű vádlott.

A 118 oldalas vádirat szerint Teuchert *„egy olyan csoportot vezetett, amely csoport az ellenforradalomnak ferde beállításban történő fotografálását tűzte ki célul, és ezen filmanyagoknak külföldre juttatásával hivatva lett volna a népköztársaság elleni gyűlöletet kelteni, az ellenforradalmat pedig dicsőséggel övezni"*. Részt vett a népköztársaság megdöntésére irányuló

szervezkedésben is. Szövetkezett *„a népköztársaság legádázabb ellenségeivel abból a célból, hogy a nyugati imperialisták törekvéseit szolgáló hamis bizonyítékokat összegyűjtse és azokat a külföldi imperialistáknak kijutassa"*. Bekapcsolódott a Széll által összeállítani kívánt ellenforradalmi „Fehér Könyv" szerkesztésébe, s e célból lakását is a férfi és társai rendelkezésre bocsátotta.

Bűnlajstromát gyarapítja az is, hogy 1956. december 4-én Banovich Tamás rendező kérésére felvette az „ellenforradalmi" asszonytüntetést a Hősök terén, illetve hogy lefilmezte a Nemzeti Múzeum megrongálódását, hogy azt külföldön mint a szovjet hadsereg pusztítását mutathassák be.

Tanúként hallgatják meg Banovich Tamást, Eiben Istvánt, Máriássy Félixet, Makk Károlyt, a védelem többi tanújának megidézését azonban a bíróság *„felesleges időpazarlásnak"* tartja.

Teuchert nem érzi magát bűnösnek, a bíróság azonban *„egész védekezését figyelmen kívül hagyta és vele szemben a megnyugtató bizonyítékok alapján a tényállást megállapította"*. Enyhítő körülményként büntetlen előéletét veszik figyelembe, súlyosító körülménynek találják *„a cselekményeiben mutatkozó konok kitartást, a cselekmények folytatásában mutatkozó hosszú időt"*, azt, hogy *„ellenforradalmi tevékenységére a nép vagyonát használta fel [...]"* és *„tevékenysége nagymértékben járult hozzá, hogy annak idején munkahelyén az ellenforradalmi hangulat megerősödhetett és külföldön a tendenciózusan beállított felvételekből a népköztársaságra nézve kedvezőtlen hangulatot teremthettek"*.

A népbírósági tanács úgy látja, hogy *„átnevelésére és a becsületes dolgozók közé való visszavezetésére egy jelentős tartamú szabadságvesztésbüntetés* [sic!] *szükséges"*.

Április 17-én öt év börtönbüntetést kap (Szirmai Ottót, Angyal Istvánt és Széll Sándort halálra ítélik).

A Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa november 18-20. között tartja meg zárt fellebbezési tárgyalását, s november 27-én kihirdeti ítéletét. Teuchert I. fokon kiszabott büntetését a népbíróság helybenhagyja, enyhítő körülményt nem talál. (Széll Sándor ítéletét a Legfelsőbb Bíróság életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatja.)

„Szűrő"

Az 51 562 számú elítéltet a Markó utcából időközben, 1958. május 13-án a váci fogházba viszik, ahol három hónapot tölt, miközben főraktárosként dolgozik. Augusztus végétől Budapesten a Gyűjtőben tartják fogva, itt az úgynevezett „Filatéliában" dolgozik.

A börtönben kezdeményezi a válást. *„Ötéves jogerős ítéletem kilátástalanná teszi további időre házassági kapcsolatunk fenntartását* – írja 1959-ben az önéletrajzában. – *Az eddigi hosszú, 2 éves távollét, a hányatott, ideges, vidéki légkör elhidegítette – érthetően irányomban. Kiszabadulásom után csak felesleges teher lennék egy fiatal, igen tehetséges, sikeres művész életében."* Úgy érzi, a felesége miatta hátrányos helyzetbe kerül. (Az asszony 1957-ben végzett a főiskolán, s Fényes Szabolcs igazgató még előtte leszerződtette a Fővárosi Operett Színházhoz; ősztől azonban mégis a Debreceni Csokonai Színházban kellett játszania.)

A válóperes tárgyaláson rettenetes Teuchert idegállapota, „a családi élet elvesztése" nagyon megviseli.

A gyűjtőfogházban az őrizetesek operatív szempontból történő megszűrése, nem vagy csak részben ismert bűncselekményeik felderítése céljából a BM létrehozza az úgynevezett „Szűrőt", amelynek működtetéséhez újabb ügynökökre van szükség. Javaslat készül Teuchert beszervezésére. Megbízhatóságát úgy tesztelik, hogy utasítják Kollár nevű „tájékoztatójukat", mesélje el zárkatársának, Teuchertnek kisebb bűncselekményét, mintha azt eltitkolta volna a hatóságok elől. Teuchert legközelebbi kihallgatásán beszámol Kollár vallomásáról.

A tisztek jelentésükben hangsúlyozzák: *„Nagyon fontos a vele való foglalkozás során a politikai nevelés, az eddigi kihallgatásai során több esetben olyan kérdéseket vetett fel, melyekből arra lehetett következtetni, hogy jelenleg is több politikai kérdésben, még az ellenforradalmi Széll Sándorék nézetei és a kormányunk politikályának* [sic!] *helyessége között nem tudott dönteni. […]"*

Október 21-én – pótnyomozás ürügyén – Teuchertet a börtönből átviszik a Szalma József vezette Vizsgálati Osztályra, ahol két rendőrtiszt veszi kezelésbe. *„[…] először is a családi problémáival lett foglalkozva, majd utána elkövetett bűncselekményével kapcsolatban úgy lett irányítva a beszélgetés, hogy érezze annak súlyosságát és, hogy magát az elkövetett cselekményét megbánta és azt jóvá akarja tenni, illetve bebizonyíthatja, hogy a társadalmi rendszerünknek értékes munkát akar végezni. Ezek után különböző lehetőségek megvitatása következett, majd rátértünk a börtönön belüli lehetőségekre és ezzel kapcsolatban az állambiztonsági munkát is előtérbe hoztuk. Ezzel kapcsolatban felajánlotta szolgálatait az állambiztonsági szervek részére és hajlandó volt a titoktartási nyilatkozat megírására is. […] Első feladatként kapta, hogy a munkahelyén lévő, ellenforradalomban kompromittált személyeket írja le. […]"*

Odakint

Az „Erdélyi József" fedőnevet kapott ügynök az Elnöki Tanács 1960. április 1-i kegyelmi törvényének köszönhetően tavasszal kiszabadul. Néhány nappal előtte, április 23-án két tartótisztje így jellemzi őt:

„Az általa részünkre végzett felderítő munkát teljes egészében értékel [sic!] *nem lehetett, mivel intézeten belül olyan munkahelyre került, ahol operatív ügynöki munkát végezni nem tudott. Beszervezése óta 1 drb. jelentést adott és nem rajta múlott, hogy nem volt értékes. Nevezett igen magas műveltséggel rendelkezik, megfigyelőképessége és konspirációs képessége igen jó. Megnyerő beszédmodorával, a beszélgetések helyes irányításával a bennünket érdeklő személyek bizalmát könnyen meg tudja szerezni. […] Börtönön belül és kint a polgári életben igen sok kapcsolattal rendelkezik. Vezetésénél és nevelésénél figyelembe kell venni, hogy igen érzékeny, nem szereti a durva hangnemet. Kint a polgári életben nagyobb lehetőségei lesznek az ügynöki munkára, további foglalkoztatását javasoljuk."*

Néhány hét múlva, június 24-én *„személyes megismerés céljából"* beidézik őt a BRFK Személyi Igazolványok Irodájába, a Népköztársaság útja 12. alá. Előzőleg ellenőriztették a „Sípos" fedőnevű ügynökükkel, aki azt jelentette róla, hogy kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik, s barátaival nyilvános helyeken találkozik.

A beszélgetésen – amelyen három tiszt is részt vesz – Teuchertet körülményeiről, anyagi helyzetéről, majd ismerőseiről, barátairól, börtönbeli kapcsolatairól faggatják. Miután látják, hogy az őket érdeklő

személyekről nem akar beszélni, politikai kérdéseket tesznek fel neki. Legelőször azt kérdezik, hogy szabad emberként miként látja az „ellenforradalom" óta eltelt időszak gazdasági és politikai fejlődését. Kijelentette, hogy *„az eltelt időszak fejlődését elismeri, de nyíltan kijelentette, hogy a marxizmus egy sor kérdésével nem ért egyet".* Azt is mondta, hogy *„a kémet, a diverzánst ellenségnek tartja, de az olyan személyt, aki nyíltan bírálja a jelenlegi rendszer politikáját, vagy azzal kapcsolatban kijelentéseket tesz, azt nem tartja ellenségnek.*

Elmondotta, hogy bár a börtönben az elhárítóknak ígéretet tett arra, hogy kint is hajlandó támogatni a belügyi szervek munkáját, azonban mivel őt nem vették vissza a korábbi munkájába, ő meg van sértődve és egyelőre olyan lelki állapotban van, hogy nem tud velünk együttműködni.

»Erdélyi« személyét a fentiek alapján úgy értékeljük, hogy vele a kapcsolatot nem újítjuk fel, de más szerveink felé sem javasoljuk továbbfoglalkoztatásra, éppen a fenti okoknál fogva. Magatartása valamint a személyére vonatkozó eddigi adatok azt mutatják, hogy őt magát kell hálózati ellenőrzés alatt tartani, mivel sértődöttsége és a velünk való szembenállás enged arra következtetni, hogy belekerülhet olyan társaságba, amely aktív tevékenységet folytat ellenünk."

A jelentés szerzői egyébként leszögezik: „Erdélyi József" a beszervezésekor készített saját kezű feljegyzésében sem ismerte el ellenforradalmi bűncselekményét. A beszervezési dossziéban *„olyan terhelő adatok, amelyek biztosítékot nyújtanának arra, hogy »Erdélyi« a részünkre dolgozni fog, nincsenek".*

Július 26-án ugyan lezárják „B" (beszervezési) dossziéját, de abba az elkövetkező évtizedben még több, különféle anyag kerül.

A szabadulása utáni esztendőben sok mindennel próbálkozik, de a fizikai munkát leromlott szervezete miatt nem sokáig bírja. Rövidebb-hosszabb megszakításokkal állástalan, beteg. Bedolgozásból és szomszédai segítségéből élő édesanyja tartja el. Egyre elkeseredettebb, helyzetét reménytelennek látja.

„Meszes" és „Nyugatos"

Szakmai búcsúnak szánja azt a levelet, amelyet 1961. április 22-én ír egy filmes barátjának:

„Kedves Misikém!

Ez a levél egyben búcsú is Tőled és nagyon szeretett filmszakmámtól is.

Három kegyetlen esztendő után most már egy esztendeje vagyok szabadlábon. Voltam asztalos sm., takarmány-előkészítő az Állatkertben, voltam nyomdász, keramikus, műanyagheggesztő [...] parképítő stb. Havi 1000-1200 Ft-ért.

Végignyomorogtam ezt az évet abban a hitben, hogy talán valahogyan képzettségemnek megfelelően el tudok helyezkedni, és talán emberi módon meg tudok élni 71 éves anyámmal.

Nem kértem Tőletek sem kölcsönt, sem ajándékot. Eladtam mindenemet, amim még megmaradt az ügyvédi és perköltségek kiegyenlítése után.

Karácsonykor megjelent az elnöki és a munkaügyi min. rendelet, ami szerint a börtönből szabadultakat képzettség, képesség és szociális helyzet szerint el kell *helyezni szakmájukban.*

Két hónapos szörnyű kálvária után a következők derültek ki:

A Filmfőigazgatóságnak semmi kifogása sincsen alkalmazásom ellen, a megjelent rendelet után azonban nem presszionálhatja a filmgyárakat...

A Szakszervezet nem foglalkozik munkaközvetítéssel... A Hunniában – Horváth Márton támogatása ellenére – Ónodi párttitk. közvetve közölte velem, hogy jól *emlékeznek szakmai múltamra, de meg kell értenem: személyem kínos lenne egyes elvtársaknak...*

A Budapestben Bay igazgató, mint régi ismerőst fogadott, de két hét után kiderült, hogy nincs felvétel, a létszám betelt...

Természetesen utoljára a TV-t is megpróbáltam – hasonló eredménnyel.

Nyilvánvaló, hogy főiskolával megszerzett szakmámat, egzisztenciámat többé nem nyerhetem vissza.

38 éves elmúltam, még van annyi időm hátra, hogy újra, egészen lentről, más pályán próbáljak elindulni.

Nagy nehézségek árán bekerültem az Országos Erdészeti Főigazgatósághoz. Szerződtetett figuráns vagyok vidéken az erdőméréseknél. Megkísérlem, hogy beiratkozzak az erdészeti technikum levelezői tagozatára és így

talán eltűnhetek végérvényesen valamelyik magyarországi erdő közepén – mindhalálig.

Ezt a sorsot azért nem érdemeltem meg. Emlékezhettek még talán, hogy akkor *októberben sem foglalkoztam aktívan politikával. Elsősorban a szakma érdeke vezetett. [...]*

Mindegy. Nem bántam meg. Csak sajnálom, hogy ennyire naiv voltam. Nem tehettem másképp. [...] segítséget és szívességet kérek Tőletek, néhányatoktól, akikkel valaha együtt dolgoztam. Nincsen más eladhatóm már csak 8000 Ft békekölcsön. Ez – állami garanciával – bizonyos időn belül visszafizetésre kerül. Nekem nincs anyagi kitartásom addig. Nektek mégis csak könnyebb.

Mostani 1250 Ft fizetésemből nem tudom fedezni az iskolai beiratkozás, felszerelés, meg az utazási költségeket. Azonkívül olyan ruhaneműeket is kell vennem vidékre, ami eddig nem volt szükséges. [...]

Nem kölcsönt, nem ajándékot kérek Tőled, hanem egy kis segítséget, hogy végtelen nehéz terheimet tudjam elviselni. [...]"

Filmes barátja – akiről nem tudhatja, hogy „Meszes" fedőnéven ügynök – levelét azonnal továbbítja a BM-nek. Július eleji jelentésében arról is beszámol, hogy április 29-én felkereste őt Teuchert, s körülbelül egy órán át beszélgettek. Teuchert elmondta neki, hogy nyolc közeli ismerősének küldött levelet, de csak öten válaszoltak (Illés György, Máriássy Félix, Pásztor István, Ranódy László és Misi keresztnevű barátja.)

A házigazda rögtön átnyújt háromezer forintot Teuchertnak *(„nem régen vettem fel elég nagy összegű prémiumot, amiről Teuchertnek tudomása volt")*. Barátja ragaszkodik a kötvényei átadásához, mondván, ő nem kéregetni jött.

„A börtönről keveset beszélt, nem panaszkodott. Elmondta, hogy nem volt kellemes, de ő igyekezett fegyelmezetten végigcsinálni. Sok okos emberrel került össze. Nyelvet – egyebet tanult a börtönben, ahol mindig tartott valaki előadást a rabok közül is. [...] Elmondotta, hogy felesége mennyire ragaszkodott hozzá. S míg ő börtönben volt, mennyi nehézsége akadt. [...] Teuchert ragaszkodott az elváláshoz [...], felesége rögtön megkapta a Dúvad c. film főszerepét. Válásuk óta nem is nagyon találkoznak, mert Teuchert nem akar neki kellemetlenséget, meg nagyon fáj neki a családi élet elvesztése. [...]"

Teuchert beszámol arról is, hogy Máriássy Félix (*Egy pikoló világos* című filmjének gyártásvezetője volt) milyen rendesen viselkedett az ő letartóztatása után: mikor a lakásukban házkutatást tartottak, egyedül maradt édesanyja telefonhívására azonnal elment hozzá. Végig jelen volt a hivatalos eljárás alatt, aztán pedig vigasztalta az anyját. Rendes volt a tárgyaláson is. Nyilván viszonozni akarta, hogy 1956-ban Teuchert sietett a segítségére. Amikor fegyveresek törtek be hozzájuk, Teuchertnek telefonált, s az *„Összeszedett egy autót, néhány fegyveres őrt a gyár őrségéből, s kiment Máriássy lakására, ahol vad házkutatás volt és Máriássyék élete sem volt biztonságban. Teuchert elzavarta a fegyveres suhancokat."*

Teuchert kitér a munkájára is, amelyhez protekcióval jutott: Bacsó Péter édesanyja, Palotai Boris író, forgatókönyvíró személyesen járt el az érdekében az ismerősénél, az Országos Erdészeti Igazgatóság vezetőjénél. *„[...] Jól érzi magát az erdei munkán. [...] Sokat utazik, kevés embert lát, egészséges levegőn van. Elmondotta még, hogy nagyon szeretett volna, mint horgász és a halaknak bolondja a Lillafüred fölötti pisztrángnevelő telepre bekerülni. Erről még nem mondott le."*

„Meszes" tartótisztje úgy értékeli a jelentést, hogy azt majd fel lehet használni a Teucherttel való esetleges, későbbi kapcsolatfelvételnél.

Teuchert helyzetéről, lelkiállapotáról, problémáiról, találkozásaikról beszámol egy baráti házaspár is, a „Nyugatos" fedőnevű ügynökök (!), akikről az 1961. júniusi eleji tartótiszti jelentéséből egyértelműen kiderül, hogy Molnár Tiborról, a forradalom után disszidált és 1959 nyarán repatriált színészről és feleségéről van szó.

Ebben a jelentésben említi „Nyugatos", hogy először – hazatérésük után, amikor Miskolcon éltek – 1959 júliusában vagy augusztusában kereste meg őket levélben Teuchert. Elkeseredetten kérdezte tőlük, hogy *„[...] vajon Ti, akik a legjobb barátaim voltatok, sem akarjátok velem a régi kapcsolatot felvenni, Ti is féltek Tőlem?"*. Később aztán, amikor először találkoztak Budapesten, Teuchert kifakadt: *„[...] nem volt semmi értelme, hogy ő védte a barátait, mert kiszabadulása után mindenki megtagadta, nem akarnak vele találkozni és a legkisebb segítséget is megtagadják tőle. [...]*

A kapcsolatot Teucherttel fenntartottuk. Úgy látszott, mi vagyunk az egyetlenek, akikkel szemben bizalmas. [...]

Beszélgetéseink során sokszor elmondta, hogy nem érzi magát bűnösnek, nem tett többet, mint a többiek, csupán ott követett el hibát, hogy mindenki ügyét magára vállalta, senkiről és semmiről nem mondott el semmit. De belátja már, hogy kár volt, mert mindenki minden felelősséget ráhárított, és még azok is ellene vallottak, akikkel együtt dolgozott."

A jelentésből az is kiderül, hogy jelenleg Jánoshalmán dolgozik figuráns segédmunkásként. *„Havonta egyszer vagy kétszer jön fel Pestre, s ilyenkor felkeres. Eleinte igen boldog volt új munkahelyén. Elég szépen keres, alapfizetése 1400 Ft. körül van, ehhez még kiszállási, és a napidíjat is kap. Fizetéséből édesanyját is tartja."*

„Hálózati munkára nem alkalmas"

A Molnár házaspárral való beszélgetés során sok szó esik a forradalom idején készített filmfelvételekről s a fotógyűjteményről. Teuchert szerint 1956 végén, 1957 elején több filmes azt tervezte, hogy a felvett anyagot külföldre viszik, s ott abból filmet állítanak össze, amelynek gyártásvezetőjéül őt kérték föl. Ő ezt azzal utasította vissza Molnár szerint, hogy *„a felvételeket a magyar állam és a filmgyár számára készítette dokumentumnak"*. Állítja, a filmanyag egy részének külföldre csempészésében nem volt szerepe. Úgy tudja, a többi filmanyag piros kereszttel megjelölt dobozokban a filmgyári bunkerbe került, amelyhez csak a főoperatőrnek van kulcsa. (A *Filmvilág* 1989/7. számában – a Vicsek Ferenc készítette interjúban – Zolnay Pál úgy nyilatkozott, hogy az anyagot a belügyesek november 4-e körül elvitték a gyárból. Makk Károly ugyanebben az interjúban arról beszélt, hogy november 4-e után a Forradalmi Karhatalmi Ezred 10-12 fős egysége az összes tekercset, vagyis húszórányi anyagot elvitt a gyárból.)

Az anyagok megszerzésére Takács Tibor rendőr főhadnagy (több neves filmes, többek között Szabó István tartótisztje) valóságos haditervet dolgoz ki. Egyik javaslata az, hogy a Hunnia pincéjében tartsanak titkos kutatást, amihez igénybe lehet venni a filmgyári rendészet vezetőjének segítségét, *„aki volt belügyi elvtárs"*. „Erdélyi Józseffel" is fel kell venni a kapcsolatot, jelenlegi gondolkodásának, *„hozzánk való őszinteségének"* megállapítására. Meg kell tőle kérdezni, nála vannak-e a fotódokumentumok. (Teuchert korábban elmondta „Nyugatosnak", hogy kiszabadulása után sikertelenül próbálta meg „illetékes helyekre" eljuttatni a fotógyűjteményt, az jelenleg is nála van.)

Egy felettes kézírással hatpontos programot ír a jelentés végére. Többek között szabályos, titkos kutatási tervet kell készíteni, illetőleg *„kombinációba gondolkodni, hogyan lehetne Teucherttel véletlenül találkozni és rávenni az igazmondásra"*. 1962 elején felmerül esetleges aktiválása, de a betekintésre kikért dossziét Fábián József rendőrtiszt azzal a megjegyzéssel küldi vissza, hogy *„Nevezettel a kapcsolatot nem vettük fel, mivel minket érdeklő területen nincs lehetősége"*.

Talpalatnyi föld

1962. július 30-án a pártbizottság művészeti alapszervezetének támogatásával végre visszakerülhet a filmgyárba, de csak felvételvezető lehet. A sok megpróbáltatás egyre jobban felőrölte a személyiségét. Már nem a régi, precíz munkaerő. Iszik, kölcsönkér. November 30-án *„szerződése lejárt"* munkakönyvi bejegyzéssel megválnak tőle.

Édesanyja 1964-ben kivándorol Ausztráliába két lányához és unokáihoz. Anyja elvesztése – aki nagyon erős, kemény egyéniség, s összetartotta a családot – lelkileg újabb megrázkódtatást jelenthet.

A BM nyilvántartásban szereplő egyik fényképes adatlapja szerint 1964 decemberében családtagként bejelentkezik egy II. kerület, Alvinci utcai lakásba. Tolbuchin körúti, nagyon szép bútorokkal berendezett, hatalmas, háromszobás lakását talán elkótyavetyélte, vagy talán elvették tőle. Az adatlap egy másik bejegyzéséből pedig kiderül, hogy 1964 augusztusától a Budafoki Baromfifeldolgozó Vállalatnál dolgozik.

1965-ben megint megvizsgálják, hogy alkalmas-e hálózati munkára. Újból átnézik a dossziéját, a nagynénjénél, a Köjál és a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat (BGTV) személyzeti vezetőjénél informálódnak az életkörülményeiről, politikai és erkölcsi magatartásáról. Az összefoglaló szerint: *„Börtönből való szabadulása óta talaját vesztett ember benyomást kelti. [...] Napszámosként dolgozott több munkahelyen,*

azonban egy helyen sem tudott hosszabb időt eltölteni. Rövid ideig a filmszakmában is dolgozott, de ezt is otthagyta [...] Jelenleg a BGTV-nél van alkalmazásban, mint figuráns, s Balaton környékén végez felmérési munkákat. [...] Édesanyja kb. egy éve kivándorolt Ausztráliába, ő is ilyen kérelemmel fordult az illetékes szervekhez. Kérelmét több kizáró ok miatt valószínűleg el fogják utasítani. [...] »Erdélyi« jelenleg hálózati munkára nem alkalmas."

Ezzel a közjátékkal fejeződik be Teuchert ügynöki pályája, amely tulajdonképpen el sem kezdődött, hiszen be is volt szervezve, meg nem is, jelentett is, meg nem is.

Fényképes adatlapja hátoldalára kézírással rávezették az 1966. május 12-i legfrissebb változásokat: eszerint a Néprajzi Múzeumban dolgozik könyvtárosként, lakása a XI. kerület, Vak Bottyán utcában, ideiglenes lakása pedig a XIII. kerület, Váci úton található.

Az 1970. március 9-én, a priusz megállapítása céljából kikért adatlapja szerint 1969 decembere óta állandó bejelentett lakása Rácalmáson, a Tanyahajón van. Foglalkozása: „Dunafelmérő", munkáltatója a Közép-dunavölgyi Vízügyi Igazgatóság.

Ismerősei beszámolói szerint időnként felbukkan Budapesten, s ilyenkor, többnyire italos állapotban becsönget hozzájuk. Pénzt, ruhát, ételt kér. Tarhál.

A hetvenes évek elején egy Budapest környéki, elnéptelenedő faluban telepszik le. Ingyen, de mindenfajta írásos megállapodás nélkül lakhat egy kis házban. Boldogan veti magát a háztáji gazdaság művelésébe, s mikor az termést hoz, a fővárosban élő tulajdonos kiteszi őt.

Ekkor Makk Károly közbenjárására Aczél György elintézi, hogy engedélyezzék kivándorlását. Teuchert izgatottan készül az útra, tervezgeti, hogy kertépítésből és halászatból fog élni.

Lelkes hangú levélben számol be barátainak a repülőútról s megérkezéséről. Egy év sem telik el, s a honvágy hazahozza. Barátainak azt meséli, azért nem maradt, mert rossz volt a víz íze, s mert az ausztrálok műveletlenek, ő pedig nem tud olyan helyen élni, ahol nincs zenekultúra, nincs irodalom.

Itthon újra kallódik. Hol itt, hol ott húzza meg magát, a teleket – egy ismerőse jóvoltából – a Lipótmezőn vészeli át.

Élete utolsó éveiben nem jelentkezik többé a barátainál, ismerőseinél, hírt sem ad magáról. Banovich Tamás próbál a nyomára bukkanni, sikertelenül.

Feltehetőleg 1981-ben halt meg. 59 éves volt.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL B – 92730 (Teuchert József beszervezési dossziéja, ebben van az önéletrajza is)
ÁBTL V – 144 758 (Széll Sándor vizsgálati dossziéja)
MOL XX. 10 – k – 110 d. (Szirmai Ottó és tsai bűnügye)

Oral History
Telefonon információt adott Bacsó Péter, Banovich Tamás, Fazekas Lajos, Kovács András, Makk Károly, Südi Miklós, a Hunnia Filmgyár humánerőforrás-vezetője e-mailben válaszolt a kérdéseimre, Medgyesi Máriával pedig személyesen találkoztam.

A LEVÉLÍRÁS BAJJAL JÁR

Amikor Pálos István, a dabasi járásbíróság 35 éves közjegyzője 1968. március 2-án, 15 óra körül kilép a helyi postahivatalból, még nem sejti, hogy levele megírása és feladása beláthatatlan események lavináját indítja el. Hamarosan jóvátehetetlenül megváltozik az élete, sorsa pedig rányomja bélyegét hozzátartozói sorsára is. Korábban a hatalom az apja és anyai nagyapja sorsába is brutálisan beleszólt.

Sokatmondó tény, hogy ez az ügy a Kádár-korszak rövid ideig tartó felívelő korszakában kezdődött. 1963-ban lezárult a forradalom utáni megtorlás időszaka, kiengedték a börtönből az elítélteket; a konszolidáció és az új gazdasági mechanizmus előkészületei társadalmi, gazdasági, szellemi erjedést hoztak. A prágai tavasz eltiprásával azonban végképpen szertefoszlott az emberarcú szocializmus megvalósításának illúziója.

A levél

A túlterhelt, gyakran túlórázó, mindenki által zárkózottnak tartott, érzékeny férfinak gyakran feszült az idegállapota. 1968. február 28-án NSZK-ban élő unokatestvérétől, Anton Feiltől táviratot kap, hogy meghalt a nagyanyjuk, aki megözvegyülése után, 1958-ban ment ki Magyarországról látogatóba a lányaihoz, unokáihoz, s kint is maradt. Addig kettejüket szoros, bensőséges kapcsolat fűzte össze.

Pálos másnap felutazik Pestre, felkeresi az IBUSZ útlevélirodáját, majd a Pest Megyei Rendőr-főkapitányságot, az Igazságügyi Minisztérium Személyzeti Osztályán pedig azt az információt kapja, hogy mivel az előző évben járt az NSZK-ban, biztos nem kaphat útlevelet. A kérdésben azonban a végső szót az igazságügyi miniszter helyettese mondhatja ki, de ha hozzá fordul, a döntésre több napig is várnia kell. Pálos belátja, hogy a március 1-i temetésen nem lehet jelen. Főleg emiatti elkeseredésében – ami egyéb sérelmeit is előhívja – március 2-án levelet ír az NSZK-ba az unokatestvérének.

A levél első felében azt részletezi, hogy milyen erőfeszítéseket tett a kiutazása érdekében, ezután következik az „izgatási kísérlet".

„Ez a dicső Magyarország, a szabadság hazája. Már egyenesen undorító, ami itt van. Alapvető emberi jogokat lábbal tipornak ezek a közönséges csibészek. [...] Terror, rémuralom van. [...] Hirdetik a szabadságot és ott nyomják el az emberi szabadság érvényesülését, ahol csak tudják. Ki van alakulva egy irányzat, egy diktatúra és attól nincs eltérés, és aki ellen szól, annak kitörik a nyakát.

Csak gürcölünk, robotolunk egész nap, látástól vakulásig, mind a barmok, este hazamegyünk testileg, szellemileg kifáradva és tesszük ezt szar pénzért, mint a forint. Bagóért megyünk tönkre idő-nap előtt fiatalon, csibészek, söpredék niemandok miatt, akiknél nagyobb hazaáruló horda még a történelemben talán soha nem volt Magyarországon.

[...] máma a magyar szellem és gerinc kihalt az emberekből ebben az országban. Akiben van is ilyen érzés, az kénytelen tűrni emberi és szakmai megaláztatást szélhámos csirkefogók miatt. Sajnos az értelmiségi réteg egy része is gerinctelen, hazaáruló, szemét. [...] A nagy pártemberek kapják a szép nagy fizetéseket hivatásos hazaárulásért, pribékségért, az embertársaiknak egy idegen hatalom részére történő teljes kiszolgáltatásáért. [...] ezek mehetnek oda, ahova akarnak, Párizsba, Londonba, akár Németországba is, vagy ahová tetszik, nekik mindenhol zöld a lámpa. De én a csóró-fizetésért gürcölő közjegyző, akinek még egy gépírónő sem jut másfél év óta, nem mehetek ki a saját pénzemen szegény Nagyanyám temetésére, hogy legalább a végtisztességet megadjam egy közeli, szeretett hozzátartozónak.

Mi robotolunk [...] a társadalom élősködő, hitvány, semmihez sem értő uralkodó söpredék fenntartásáért, akik naponta országos viszonylatban talán milliókat és milliókat sikkasztanak, lopnak, rabolnak [...]és ezeknek semmi bajuk nincs, párttagsági könyvvel a zsebükben mindent megúsznak. [...] csak gürcölünk és nincs semmi látszatja. Az egyetemi végzettségem [...] egy nagy kalap trágyát ér. [...] olyan emberek szerkesztenek pl. okiratokat,

jogi tudást igénylő szerződéseket, akiknek nem hogy egyetemi végzettségük nincs, de még talán 6 elemijük sem. [...] Talán lesz még változás egyszer és a történelem felelősségre fogja vonni a gazembereket. [...]"

„Szükséges intézkedések"

A levelet néhány nappal feladása után a 72-es postahivatal vezetője *„a szükséges intézkedések megtétele végett"* átküldi a Legfőbb Ügyészségnek. Ott a Politikai Osztály vezetője, dr. Gyöngyi Gyula ügyész elrendeli a levél lefoglalását: *„[...] a postai kezelés során oly mértékben megsérült, hogy annak átborítékolása vált szükségessé. Az átborítékolás során a postahivatal dolgozói észlelték, hogy a levél tartalma bűncselekmény elkövetésére utal. [...]"*

A külföldről érkező vagy oda irányuló küldemények a budapesti 72-es postahivatalon futnak keresztül, a fedésben lévő rendőrök az épület I. emeleti konspirált helyiségeiben válogatják a leveleket. Ellenőrzés és esetleg lefényképezés után a leveleket továbbengedik, visszatartják vagy lefoglalják. Az átborítékolás szükségességét egy ideig a titkosszolgák úgy igazolták, teremtették meg, hogy maguk rongálták meg a borítékot. 1964. szeptember 25-én azonban Galambos József belügyminiszter-helyettes a 0034/1964. számú, titkos utasításában szabályozta az ún. K-ellenőrzéssel kapcsolatos eljárást, mivel – az indokolása szerint – *„a K-ellenőrzés során elfogott ellenséges tartalmú postai küldemények lefoglalása, illetve jogi erejűvé tételének jelenlegi gyakorlata nem mindenben felel meg a törvényes előírásoknak és a konspiráció szigorú betartását sem biztosítja megnyugtatóan"*.

(Benkei András belügyminiszter 1971. december 8-án a 0017/1971 számú paranccsal átfogóan újraszabályozza a postai küldemények ellenőrzését. Szerinte a *„rendszabályok rendeltetésszerű alkalmazása fontos törvényességi követelmény"*. Az állambiztonsági szervek e logika szerint tehát nem sértenek törvényt a levelek felbontásával, hiszen az kvázi külön jogszabályon alapszik. Valójában a „szocialista törvényesség" jegyében utasításokkal és parancsokkal felülírják a törvényeket.)

Pálos levele egyébként nyilván nem szúrópróbaszerűen kerül a cenzorok kezébe. Gyanús lehet Miklós öccse miatt, aki 1956-ban, IV. gimnazistaként részt vett a forradalom szekszárdi eseményein. Jelen volt a szovjet emlékmű ledöntésénél, s elszavalta a *Talpra magyar*t. Bekerült a városi Nemzeti Bizottságba, s nemzetőrnek is megválasztották. Később a *Szabad Szekszárd* nevű rádióadó épületében őrszolgálatot látott el, egyszer pedig részt vett a forradalmároknak gyűjtött élelmiszer Budapestre szállításában. 1957 elején a rendőrség többször kihallgatta, de börtönbe nem került. A többi 56-oshoz hasonlóan azonban feltehetően szemmel tartotta a hatalom. Erre utal, hogy a nyomozás során előkerül róla egy 1957. szeptemberi, egy 1966. júliusi jelentés s egy ún. O- (objektum-) dosszié egyik jelentése. (Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában azonban nincs róla anyag, vagyis a fenti jelentéseket valamikor leselejtezték, vagy a rendszerváltozás környékén megsemmisítették.)

Pálos az NSZK-ban élő rokonai miatt is gyanús lehet. A nyomozás során a belügyi központi nyilvántartásból lekért egyik ún. kérdőjegyen ez szerepel róla: *„Gyanús külföldi kapcsolatokkal rendelkezik."*

Saját jogán, mint bírót, majd közjegyzőt is figyelhetik. Már korábban is ellenőrizték a levelezését, amit bizonyít, hogy a vádiratban két egykori bíró kollégájának, illetve anyai nagynénjének írt leveléből is idéznek.

Március 12-én a Belügyminisztérium III/1. (Vizsgálati) Osztályának jelentésében (*„Szigorúan titkos! Különösen fontos!"* megjegyzéssel) dr. Verók László őrnagy és dr. Könczöl István őrnagy, alosztályvezető megállapítja, hogy Pálos *„izgatás kísérletét követte el"*, mivel levele *„tartalmában a Magyar Népköztársaság ellen gyűlölet felkeltésére alkalmas kitételek vannak"*. A nyomozás elvégzésére a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztálya Vizsgálati Alosztályát jelölik ki.

Pálost 21-én 15 órakor munkahelyén, a dabasi járásbíróság épületében letartóztatják, megmotozzák, irodáját átkutatják. Lefoglalják az íróasztal egyik fiókjában megtalált zsebnoteszét, útlevelét és magánleveleit. Ötven perccel később, távollétében, a lakásában egy másik rendőrpáros tart házkutatást. 18 órakor dr. Barta István rendőr alezredes elrendeli Pálos előzetes letartóztatását. *„[...] alaposan feltételezhető, hogy szabad lábon hagyása esetén bűntett felderítését meghiúsítaná, vagy megnehezítené, illetve újabb bűntettet követne el."* (Írna egy újabb, öngyilkos-

sággal felérő levelet?) Pálos a határozat végére ezt írja: *„[...] fogalmam sincs, hogy miről van szó."* Ekkor még nem közlik vele, hogy mivel vádolják, s feleségét is csak másnap értesítik levélben a letartóztatásáról.

Újabb levelek

Mivel Pálos István irodájában megtalálják az öccse, Miklós négy neki írt levelét, amelyek *„szocialista rendszerünkre sértő kitételeket"* tartalmaznak, 22.15-kor az ő lakásán is házkutatást tartanak. Az akciót egy órával később ügyvédi irodájában folytatják, a leveleket pedig lefoglalják.

Az 1964 óta Szekszárdon praktizáló ügyvéd 1965 júliusában lelkesen számolt be NSZK-beli útjáról: *„[...] Németország egy meseország és gazdagságuk mérhetetlen [...] voltam olyan tökfejű barom és visszajöttem ebbe a kupiba [...] sokszor gondolataimban visszarepülök az imperialista paradicsomba és szinte fizikai fájdalmat okoz, mikor rádöbbenek a meztelen valóságra [...] Az embernek csak magasra szökik a vérnyomása és vak gyűlölet ébred benne, ha arra gondol, hogy mi hirdetjük a jólétet magunkról és ugyanakkor fogalmunk sincs arról, hogy mi is a normális, emberi élet."* Hazugságnak tartja, hogy a német nép háborút akarna.

Egy másik, 1965. augusztusi levelében arról ír, hogy dr. Szigeth Miklós, a szekszárdi járásbíróság elnöke egy tárgyaláson kioktatta őt, azt állítva, hogy védekezése előterjesztése során teljes szakmai hozzá nem értésről tett tanúbizonyságot, szerecsenmosdatást végzett, nem szocialista típusú ügyvéd. Pálos dr. Szigeth bírót – aki egyben a járási pártbizottság VB-tagja – kalandor karrieristának nevezi. *„Nagyon szomorú és egy ország teljes csődjét jelenti az, hogy az elnökök ilyen tökfejű buta emberek és a fiatal bírók csak arra jók, hogy dolgozzanak [...] éhbérért."*

1966 májusában Pálos visszatér NSZK-beli élményeire: *„[...] az ember látja azt a feneketlen jólétet odakint és itt pedig ezt a cigány vircsaftot, buta és tehetségtelen emberek diktatúráját egy katonai hatalom árnyékában szocializmus és szabadság jelszavával. [...] ha még sokáig engedik az embereket szabadon nyugatra, akkor majd csak elnéptelenedik az ország, mert egyelőre naponta vannak a tárgyalások hazatérés megtagadásának büntette miatt."* A megyei főügyészségen száz körül van az ilyen ügyek száma,

ezeket *„a Szigeth elnök úr tárgyalja és három év alatt nem igazán ússzák meg a kint maradottak"*. (Ebben az évben disszidál a szekszárdi járásbíróság bírója, dr. Horváth György is.)

Pálos ellen eljárás indul. Egy március 25-i jelentés szerint *„Ellenséges beállítottságú, a szocialista társadalmi rendszert becsmérlő, a nyugati életformát kritikátlanul dicsérő fiatal értelmiségi, aki rendszerváltozásban bízik [...]"*.

Március 27-én dr. Illár Sándorné rendőr főhadnagy jelentést készít, amelyhez felhasználja a Pálosról korábban készült – az írásban már említett – három jelentést is. A főhadnagynő lekáderezteti Pálost dr. Szigeth Miklós bírósági elnökkel is.

Május 22-ére Pálost Budapestre idézik kihallgatásra. Lehel László százados azzal vádolja, hogy levelei izgató tartalmú, rágalmazó kijelentései *„alkalmasak ara, hogy a Tolna megyei bírósági és ügyészségi szervek működésével kapcsolatos bizalmat másokban megingassa"*. Pálos kijelenti, hogy *„megbánta a tettét"*, de azt is hangsúlyozza: *„a felsorolt leveleket [...] kizárólag bátyámnak írtam és a levelek tartalmát is csak kizárólag vele kívántam megismertetni."*

A kihallgatás késő este ér véget, terhes felesége megvárta, éjszaka érnek haza Szekszárdra. Az asszony vérezni kezd, a kórházban elvetél. Pálos szerint feltételezhetően az átélt izgalmak hatására.

Pálos Miklóst április 12-én fegyelmivel kizárják az ügyvédi munkaközösségből és a Tolna megyei ügyvédi kamarából, az ellene indított eljárást azonban május végén megszüntetik. Az ügyvédi pályára azonban csak 12 év múlva kerülhet vissza, addig egy szövetkezetnél jogtanácsos.

Kihallgatások

Lehel László százados nyolcszor hallgatja ki Pálos Istvánt, aki teljes megbánást tanúsít. A szüleiről, nagyszüleiről, a pályájáról, a leveléről kell beszélnie.

Pálos anyai ágon sváb származású, rokonai közül a háború után sokakat kitelepítettek Németországba. (A törökök kiűzését követően a XVIII. század első évtizedében hazánkba mintegy 200 ezer német/sváb

telepest, földművelőt hívtak be. 1946–47-ben kb. 135 ezer német nemzetiségűt telepítettek ki Németország USA megszállta övezetébe, 1948 végéig pedig további 50 ezer főt a Szovjetunió megszállta övezetbe. Ingóságaikat és ingatlanjaikat – az 1941-es összeírás szerinti kb. 60 400 házból kb. 44 750-t – elvették.) Pálos nagyapja – aki nyolc évet töltött francia hadifogságban – Dunakömlődön élt és gazdálkodott a feleségével 1947 szeptemberéig, amikor őket is ki akarták telepíteni. Fellebbezésükben arra hivatkoztak, hogy az 1941. évi összeírásnál nem vallották magukat német anyanyelvűnek, nemzetiségűnek. Már a vonaton ültek, amikor megérkezett a Belügyminisztérium Népgondozó Osztályának határozata a szerelvény parancsnokának, s elengedték őket. Házukat, ingóságaikat, állataikat azonban nem kapták vissza. A dunakömlődi tanács egy faluvégi kis, egyszoba-konyhás parasztházat s egy tenyérnyi földet utalt ki nekik. A nulláról kezdték újra az életüket.

Pálos István édesapja, dr. Pálos József három évig katolikus teológiát hallgatott, majd jogot végzett, és pénzügyi főtanácsosságig vitte. 1949-ben mint reakcióst eltávolították az állásából. Egy ideig erdei munkásként dolgozott, majd átképezte magát számviteli vonalra. Bár végül főkönyvelő lett, szakmai, emberi önbecsülését soha nem nyerte vissza.

Pálos István tanítónő végzettségű édesanyjának öt gyermeke született, közülük kettő néhány hónapos korában meghalt. István a középiskola elvégzése után – mivel nem vették fel az egyetemre – két évig technikusként dolgozott Szekszárdon egy földmérési irodánál, majd a Vízügyi Igazgatóságon. 1954–58 között a Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán tanult, summa cum laude minősítéssel diplomázott. Először a szekszárdi járásbíróságon, majd a megyei bíróságon volt fogalmazó, később bírósági titkár. 1962 nyarától kinevezték a tamási járásbíróságra bírónak, polgári ügyeket tárgyalt. Ekkoriban családjával, újszülött kislányával anyósánál egy egészségtelen szobában húzták meg magukat, ezért pályázott 1965 elején a dabasi járásbíróságra, mivel ott kétszobás lakáshoz jutottak. Dabason néhány hónapig bontópereket csinált, majd büntetőügyeket bíztak rá, amiket azonban nem szeretett, s ezért 1966 novemberében kérte, hogy minősítsék át közjegyzőnek.

A százados elsősorban arra kíváncsi, hogy *„izgató tartalmú"* kijelentéseit miért írta, s mire gondolt írásuk közben. Pálos annyira naiv, Don

Quijote módon idealista, hogy szinte feljelenti magát különféle okokat, tényeket sorolva fel magyarázatként. Például, hogy nincs biztosítva az állampolgárok szabad helyváltoztatása, a kritikus véleményt megfogalmazókat retorziók érik, a téeszeket erőszakkal szervezték, az ország előnytelen gazdasági szerződéseket köt (pl. a Szovjetunióval bauxit és urániumszállítására), vagy hogy nem piros betűs ünnep március 15. és október 6.

A százados nem érti, hogy ha Pálos február 28-án értesült a halálhírről, másnap pedig arról, hogy nem kaphat útlevelet, a levelét viszont március 2-án írta, akkor *„Mivel magyarázza »felindult« állapotának elhúzódását?"* Pálos kiutazása meghiúsulásán kívül a hajszoltságára, sok munkájára, alacsony fizetésére s néhány megaláztatására hivatkozik. (Elbeszélése szerint például 1965-ben – akkor még bíró volt – a dabasi járási ügyészség értekezletén kipellengérezték, miután feltett néhány kérdést. Ezután berendelték a járási pártbizottságra, ahol a titkár – a járási bíróság, illetve az ügyészség elnöke előtt – megfenyegette, hogy ne feszegessen bizonyos problémákat, témákat. Ebből az ügyből vonta le azt a következtetést, hogy nálunk diktatúra van, mert őt, az alkotmány szerint független bírót egy párttitkár presszionálhatja.)

Evett-e dr. Pálos krumplipaprikást kolbásszal? – ez is fontos kérdéssé válik a kihallgatások során. A második alkalommal ugyanis egy újabb magyarázattal szolgál. Eszerint március 2-án, szombaton is a bíróság közelében levő kisvendéglőben ebédelt, előfizetéses menüben paprikás krumplit fogyasztott kolbásszal. Ezért, s mert ekkor már lázas is volt, elég szomjas lett, s a söntésben a szokásostól eltérően nem pohár sört, hanem korsó sört ivott, egyúttal megtöltette a nála levő, otthoni fogyasztásra szánt kétliteres demizsont sörrel. Tanúként a bíróság épületének földszintjén lakó kollégájára, dr. Krékity Jánosra hivatkozik, aki az ő visszatértekor épp a csirkéit etette a gazos udvaron, s megjegyzést is tett a kezében szorongatott demizsonra. Pálos, állítása szerint az irodájában a levél írása közben kortyolgatott a sörből kb. egyliternyit. Egy idő után úgy érezte, hogy *„kissé spicces állapotba"* került.

A következő kihallgatáson a százados a vendéglő vezetőjének vallomására hivatkozva visszatér az ebédre:

„– Ön elé tárom Szaller József tanúvallomását, mely szerint a kérdéses FMSZ kisvendéglőben 1968. március 2-án az előfizetők menüjében az ön által említett paprikás krumpli kolbásszal nem szerepelt. Mivel magyarázza ezt a körülményt?

– […] akkor az az eset fordulhatott elő, hogy én a szombati napra jegyet nem vettem, hanem étlapról étkeztem. […]

– Szaller József tanúvallomása szerint 1968. márc. 2-án az ön által megjelölt FMSZ vendéglőben paprikás krumpli kolbásszal sem az előfizető, sem a fizető vendégek részére nem készült, ilyen étel az aznapi étlapon nem szerepelt. Mivel magyarázza ön ezt a körülményt?

– […] akkor valószínű én emlékszem rosszul […] Ennek oka valószínű az, hogy az általam megjelölt étel szombatonként igen gyakran szerepel a vendéglő étrendjében. […] Csak arra emlékszem vissza, hogy a kérdéses napon valamilyen sós húsételt fogyasztottam és többek között ezért is voltam az átlagosnál szomjasabb az ebéd után."

Az írásszakértő a vaskos szakértői jelentésében – amelynek felolvasása Pálos kihallgatásán három és fél óráig tart – azt állítja, hogy *„[…] a kézírásos szövegben ittasságból eredő írástorzulás nem található"*. Ha nem is volt részeg, az nem zárható ki, hogy valóban ivott a sörből, esetleg csak épp annyit, hogy elveszítse önkontrollját. A tanúk állítása szerint egyébként nem volt alkoholista, legfeljebb a munkahelyi ünnepségeken öntött fel néhányszor a garatra. *„Előfordult, hogy ilyen állapotban botrányosan viselkedett"* – állítja Hazafi Jenő telekkönyvi előadó.

A százados igazságügyi orvosszakértőt is felkér, s tanúként idézi Pálos Istvánnét, illetve a dabasi bíróság elnöki irodájának adminisztrátorát, a bíróság hivatalsegédjét, az IBUSZ-iroda munkatársát, s két egykori bíró kollégát Tamásiból. Egyikük, Dr. Csáky Árpád szerint Pálos *„[…] egyszerű ügyeket, problémákat elnagyolt, bonyolulttá tett, tárgyalásait általában elhúzta és azok során többször elveszett a részletekben"*. Felidézi Pálos egy 1966 végén neki írt levelét, miszerint ráerőltették a büntetőterületet, amit rendkívül cirkuszos dolognak nevezett, s azt állította, hogy az utóbbi években hat-nyolc büntetőbíró is otthagyta a dabasi bíróságot. Arra is panaszkodott, hogy korábban az állandó közjegyző hiányát alkalmi kisegítőkkel igyekeztek pótolni, akik azonban egy „trágyadombot" hagytak maguk után. A dabasi járásbíróság elnöke, dr. Szabó Szilárd levele szerint

Pálos a közjegyzői munkát *„megfelelően látta el. […] Csendes, zárkózott természetű embernek tűnt."* Több tanú is állítja, hogy Pálosnak nem voltak rendszerellenes megnyilatkozásai, nem politizált.

A nyomozást május végén lezárják, s annak anyagát ismertetik Pálossal. Ekkor visszavonja vallomásai közül a teljes megbánásával ellentéteseket, mert azokat *„felzaklatott idegállapotban tettem meg"*.

Tárgyalás, ítélet

1968. június 12-én Pálost a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Aradi utcai fogdájából átszállítják a Gyorskocsi utcában levő Fővárosi Büntetés-végrehajtó Intézetbe. A tárgyalás november elején kezdődik el a Pesti Központi Kerületi Bíróságon. December 18-án, a harmadik tárgyalási napon dr. Balogh Zoltán tanácsvezető bíró ítéletet hirdet: dr. Pálos Istvánt – mivel *„mások előtt a Magyar Népköztársaság, ennek államrendje, az államrend valamely alapintézménye, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, ennek valamely alapelve […] ellen gyűlölet keltésére alkalmas cselekményt"* követett el – izgatás kísérlete miatt kétévi börtönbüntetésre ítéli, és öt évre eltiltja a közügyek gyakorlásától. Meg kell fizetnie 1173 forint bűnügyi költséget is. A bíróság enyhítő körülményként értékeli betegségét, őszinte megbánását és családos állapotát, súlyosító körülménynek számít, hogy visszaélt *„bizalmi jellegű beosztásával"*, az azzal szerzett *„tapasztalatainak a felhasználását is igénybe vette"*.

1969. március 25-én, napra majdnem egy évvel Pálos folyamatosan meghosszabbított előzetes letartóztatása után a Fővárosi Bíróságon megszületik a másodfokú, jogerős ítélet is. Dr. Linczki Ferenc tanácsvezető bíró helybenhagyja az elsőfokú ítéletet. Az ítélet többek között megállapítja, hogy a vádlott *„[…] levele alkalmas arra, hogy a külföldi ellenséges propaganda saját céljaira használja"*.

Pálos Miklós 1965-ben, István pedig – először járva Nyugaton – 1967-ben látogatott el az NSZK-ba. Rokonaikkal találkozva nyilván részletesen beszámoltak a magyarországi életkörülményekről, s a pártállam sajátosságairól. De a német rokonok is voltak Magyarországon, s ők még a nyugatnémet sajtóból is tájékozódhattak. Pálos István levele

tehát sok újdonságot nem tartalmazhatott volna a számukra. Mindamellett a levelet címzése ellenére *(„Kedves Tőnikám, Rita, Gyerekek és Nóni néni")* csak az unokaöcs, Anton Feil és Pálos nagynénje, Nóni néni olvashatta volna el, mivel csak ők tudtak magyarul.

Megnyomorítva

A Pest Megyei Bíróság elnöke, még jóval a bírósági ítélet meghozatala előtt fegyelmi eljárást indít Pálos ellen, akit az 1968. május 9-i tárgyaláson elbocsátanak állásából. Feleségét már néhány nappal az ő letartóztatása után kirúgják a járási tanácstól, ahol pénzügyi előadó volt. Börtönlátogatásaikor az őrök gyakran órákig megvárakoztatják, s gúnyolódnak rajta és a férjén. Dabason sokan elfordulnak tőle, az utcán megjegyzéseket tesznek rá, megvető tekintetek kísérik, azután pedig, hogy a megyei lapban megjelenik egy „leleplező" cikk a férjéről, alig mer kimenni a házából. De kemény asszony, jól viseli a megpróbáltatásokat.

Miután Pálost kiengedik a börtönből, többé nem tud talpra állni. Hosszú ideig csak fizikai munkát végezhet. Többek között egy savanyítóüzemben dolgozik, majd egy lakatosműhelyben. Később a Művelt Nép Könyvkiadónál, majd a Babits Kiadónál könyvekkel ügynökösködik – ezt a munkát kedveli, bár akadnak kellemetlenségei –, s egy kertész dísznövényeit is árulja. 1990 után ugyan gondol arra, hogy visszamenjen közjegyzőnek, de 20 év kimaradt a szakmai életéből, sokat kellene tanulnia, és beilleszkednie egy olyan társadalomba, amely kivetette magából.

A letartóztatása és szabadulása napjáról minden évben megemlékezik, a feleségének és két lányának néha beszél a vele történtekről. Elmondja például, hogy a börtönben elkeseredésében gyakran a fejét verte a falba. Idővel egyre jobban befelé fordul. 1982-ben agydaganattal operálják, a műtét után leszázalékolják, rokkantnyugdíjas lesz. Néhány éven belül még két kisebb, jóindulatú agydaganatot fedeznek fel nála. A szemével mindig problémái voltak, a nyolcvanas évek elejétől rohamosan romlik a látása, az egyik szemével csak fényeket lát, élete utolsó évtizedében megvakul. Megalázott, megnyomorított, megkeseredett emberként hal meg 2020-ban. Egy héttel azután, hogy a feleségét – hatvanévi házasság után – elvitte egy súlyos betegség.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL3.1.9. V-15607 (Dr. Pálos István)

Felhasznált irodalom

Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1955,* Akadémiai, Budapest, 1988, 101. o.

Oral History

Pálos Miklóssal többször beszéltem telefonon, és néhány e-mailt is váltottunk. Információt adott a család egy másik tagja is, a nevét azonban nem akarta volna felfedni.

ÜGYNÖKPÁLYÁK

ŐSZINTE, LELKES MUNKATÁRS

37 éven át működött együtt a különböző állambiztonsági szolgálatokkal, ez idő alatt négy tartótisztje volt. Jelentései öt vaskos dossziét, közel 1500 oldalt tesznek ki. Nincs nyoma, hogy meg akarta volna szakítani az együttműködést. Ellenkezőleg, élvezi a munkát, titkos hatalmát, a fontosságát, hogy jelentéseivel beleszólhat mások életébe. Számára minden nyersanyag, feljegyezni, jelenteni való információ. Öntevékeny, éber, mindig, minden pillanatban figyel – kitűnő a szimata. Tökéletesen azonosul a szerepével és az állambiztonsági szolgálat világával, szellemiségével, értékrendjével. Pályafutása is bizonyítja, hogy egyetlen hálózati személy is milyen mérhetetlen károkat tudott okozni.

Beszervezés

Földessy Dénes 1934. április 4-én született Baján. Államosításáig a bajai ciszterci gimnáziumba jár. Érettségi után alkalmi munkás. 1953. december 30-án szervezi be Szeles József áv. százados. 6-os kartonját 1955. július 11-én állítják ki. Eszerint *„ellenséges kategóriába"* tartozik, *„foglalkoztatási területe: kulturális élet"*, s *„terhelő adatok alapján"* szervezték be. (*„Nevezett egy fegyveres szervezkedésnek volt a tagja"* – írja róla 1959 végén egy elhárítótiszt. Ez – egy évekkel későbbi tartótiszti feljegyzés szerint – a *„Kosztolányi-féle"* szervezkedés, amelyről azonban nem áll rendelkezésre semmilyen írott forrás.) 1954 őszén vonul be az 50. műszaki zászlóaljhoz, 1955 őszén szerel le, a katonai elhárítás azonban 1956 őszéig megtartja hálózatában. Forradalom előtti jelentéseit megsemmisítették.

Pályakezdés

Első jelentése 1957. április 16-i, kalocsai keltezésű. Az ekkor még „Fekete László" fedőnévre hallgató informátor feladata: *„felderíteni az ellenforradalomban tevékenyen részt vett személyeket illetve szabadlábon levő, illetve hazatért politikai foglyokat"*. Kisemberekre vadászik, filléres „titkaikat" igyekszik kilesni. Például a cukrászdában a Zsuzsi nevű kiszolgálótól első alkalommal azt tudja meg, hogy *„Nyugatra szökött személyekkel áll levelezésben"*. Később azt is kideríti, hogy Szabónénak hívják, és rendőr őrmester a férje. *„Sikerült bizonyos fokú kapcsolatot kiépíteni Szabónéval. [...] következtetni lehet arra, hogy illegális tevékenységet végez."*

1958 elején (vagy talán már korábban) a Bajai Járási Tanács Egészségügyi Osztályán dolgozik egészségügyi ellenőrként. Ügynökként a legalapvetőbb feladata *„az ellenséges érzületű személyek megfigyelése"*: fel kell derítenie a bajai szórakozóhelyeken azokat is, akik *„feltűnően költekező életet élnek. Ezen személyek anyagi forrásait, kapcsolataikat, [...] úgy magyar, mint szovjet vonatkozásban kikkel ismerkednek, milyen jellegű az ismeretség. Nem érdeklődnek-e katonai vonatkozású adatok iránt."* „Fekete László" ontja a részlet- és információgazdag jellemzéseket.

A korszak patologikus légkörére jellemző, hogy legalább tíz jelentésben referál arról, hogyan próbált utasításra megismerkedni egy gimnazista lánnyal, aki azért gyanús a hatalom szemében, mert valamilyen iratot, levelet juttatott Nyugatra. „Fekete László" azt is jelenti, hogy 1958 végén Felsőszentiván községben a tanácsháza és a környező házak falára ismeretlenek *„Le a hazaárulókkal!"* és hasonló tartalmú feliratot firkáltak. Feltételezése szerint *„az írást [...] marékba szorított és összenyomott eperfalevéllel illetőleg annak levével végezték"*. Ezután több személyt is őrizetbe vesznek, de nem sikerül rájuk bizonyítani *„az ellenforradalmi tevékenységet."*

1959 elején újra behívják: társait és parancsnokait, s *„az alakulatánál lévő káros kihatású jelenségeket"* – például a tisztek lógása, korrupciója – kell figyelnie. Az elhárítótiszt elégedett vele: *„A munkához jó a viszonya, jó konspiratív érzékkel rendelkezik. A kapott feladatok végrehajtásában akadályt nem ismer. Műveltségénél fogva jó társalkodó és meg tud ismerkedni mindenkivel. [...] Az operatív munka végzéséhez képzettsége megvan. [...]"* Dossziéját 1959 végén zárják le, következő jelentése már 1960 áprilisában, Pécsett íródik.

A nagy „ugrás"

1960 elejétől Pécsett kap állást, feltehetőleg a MESZÖV (Megyei Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége) központjában. Tartótisztje utasítja, hogy *„kiutazásai során a községekben minél több osztályidegen személyt ismerjen meg"*. Olyan feladatokat kap, mint például hogy jelentsen *„a mezőgazdasági termelés során jelentkező ellenséges vagy káros jelenségekről"*, a Patyolathoz érkező osztrák szerelőkről, a sásdi járás tsz-eiben levő holt beruházásokról, különböző méhészekről, sorolja fel a permetezőgépek hibáit.

Mint későbbi pályáján, most is gyakran kezdeményez. Egy egyetemistát, a pécsi rádió – *„zsidó származású"* – külsős munkatársát azzal árulja be, hogy vezetője volt a bajai Petőfi Körnek, ő szervezte a kisvárosban az első tüntetést. A gyerekklinika portásának Olaszországba disszidált lányára – akinek állítólag egy olasz miniszter fia udvarol – azért hívja fel a szerv figyelmét, mert *„esetleg hírszerzésre alkalmas"*. 1961 elején azt közli a tartótisztjével, hogy újabban IBUSZ-ügyekkel is foglalkozik, s ügyfeleitől megtudhatja, ki hova utazik. Ajánlkozik, hogy márciusban, amikor Nyugatra utazik, *„konspiratív feladatok végrehajtását is elvégezhetem"*. Munkájával elégedett a tartótisztje: *„Egy igen jó felkészültségű informátor. Magatartása ezt még inkább megsokszorozza."*

„Fekete László" 1961-ben befejezi tanulmányait a jogi egyetemen. 1965 szeptemberétől – minden látható szakmai előzmény nélkül – a napi százezer példányszámban megjelenő *Dunántúli Napló*hoz kerül, s nagyjából ekkortól fedőneve „Albertre" változik.

Dunántúli Napló

„Albert" – aki főleg a kulturális rovatnál dolgozik, de többször áthelyezik más rovatba is – évtizedeken át folyamatosan beszámol munkahelye eseményeiről, a hatalmi harcokról, kollégái és főnökei magatartásáról, világnézetéről, megjegyzéseiről, magánéletéről, vélt vagy tényleges titkairól. Környezetéből gyakorlatilag senki sem kerülheti el a figyelmét, van, akiről többször is jelent, akit többször is jellemez.

Egyik kolléganője például gyakran beszél neki szakmai és magánéleti problémáiról, ő pedig többször igyekszik őt a döntéseiben befolyásolni. A lapnál nem érzi magát jól, a *„felettes szervek erősen gátolják az igazság megírásában és sajtóperrel, fegyelmivel fenyegetik"*, a házassága is válságba jutott (férje gyakran megveri), el akar válni, mindezek miatt pedig el akar menni Pécsről. „Albert" őt egy fedőtörténettel a saját tartótisztjéhez küldi, annak utasítására. Nyilván be akarják szervezni, talán azért, mert a lapnál katonai tudósító is, s ír egy rendőrségi lapba is.

„Albert" szerint Bertha Bulcsu író, a kulturális rovat vezetője: *„[...] mióta egy szobában dolgozunk, meglehetősen tartózkodó velem szemben. Alig szól néhány szót, sőt, ha bizalmasabb barátai lépnek a szobába, s valami fontos megbeszélni valója van velük, akkor kihívja őket."* „Albert" a rovat vezetőhelyettesét, a műfordító Gállos Orsolyát is gyakran jellemzi: jól ír, de *„erősen kritikus, nem elkötelezett híve rendszerünknek"*. Kifaggatja helyzetéről, munkáiról. Őt azért figyelteti a BM, mert kapcsolatban áll Göncz Árpáddal. Egy ízben, amikor elkéri a bécsi magyar könyvesbolt címét „Alberttől", az azt tanácsolja neki, hogy *„ha államérdeket sértő tárgyú sajtótermékeket kíván behozni, azt odakint adja fel"*. (Nyilván, hogy még véletlenül se csússzon ki az ellenőrzés alól.)

A főszerkesztő-helyettesről, Báling Józsefről adott jellemzésben sokat sejtetően megjegyzi, hogy *„a múltjában vannak olyan apró jelenségek, amelyek a viselkedését érdekessé teszik"*. A megyei Lapkiadó Vállalat titkárság vezetőjét már súlyosabb vádakkal illeti: *„[...] több ízben tett államellenes kijelentéseket. Néhány hete pedig enyhén ittas állapotban elmondta, hogy »bácsikája« SS-katona volt és az NSZK-ban »neki bármikor, mindent megtennének«."* Őt készülnek kinevezni a nyugdíjba készülő főkönyvelő helyére. (A tartótiszt főnöke szerint azonban *„Nincs arra in-*

fónk, hogy [...] ellenséges kijelentést tett.") Thiery Árpád író *„politikai beállítottságát nehéz kiismerni, nehezen nyilatkozik, láthatólag nem őszinte"*. „Albertnek" az is feladata, hogy fiatal kollégái közül felkutasson olyanokat, akiket érdemes lenne megzsarolni, beszervezni, s ő ad is tippeket.

A *Dunántúli Napló*nál beszédtéma, hogy vajon ki lehet „tégla". Lombosi Jenő szerint *„a szerkesztőségben legalább három ember dolgozik egy bizonyos szervezetnek"*. (Eddigi ismereteink szerint még „Juhász" és „Miskolci" is jelentett.)

„Albert" egyébként úgy véli, a szerkesztőségben kasztrendszer uralkodik. Kifogásolja a lap nem kielégítő technikai felszereltségét is, kevés a gépírónő és a gépkocsi, rossz a telefonhelyzet. Szerinte a szocialista társadalomban is van szenzáció, *„csak szocialista jellegű, erre a társadalomra jellemző szenzáció. [...] Ehhez azonban a lapnak [...] az eddiginél is gyorsabbnak, frissebbnek kell lennie."*

„Albert" a Pécsett dolgozó újságírók magatartásáról, rendszer iránti lojalitásáról is informál, s utasítás nélkül is előre jelzi külföldi tévéstábok Pécsre érkezését, tudósít munkájukról. 1971 elején például közli, hogy egy nyugatnémet tévéstáb magyar gyártásvezetője szerint a német televíziósok *„nem készítik fel a riportalanyt a kérdésre, nem beszélik meg vele előre. Így* – teszi hozzá »Albert« – *könnyebb a lehetőség a provokációra."*

Irodalmi élet

1965-től fontos feladata, hogy figyelemmel kísérje az egyik legszínvonalasabb hazai irodalmi folyóirat, a *Jelenkor* szerkesztőinek *„magatartását, politikai állásfoglalásait"*, figyelje a szerzőket, s a folyóirat köré csoportosult művészeket.

Sokszor jelent a hatalom szemében gyanús és veszélyes szerzők közlése miatt főszerkesztői posztjáról 1964 nyarán leváltott – a III/III. által ellenséges, illetve ellenzéki személynek tekintett – Tüskés Tibor irodalomtörténészről. „Albert" szerint a folyóiratról *„városszerte az a vélemény, hogy haldoklik, legfeljebb megyei kiadvánnyá fejlődik vissza, pedig egy mozgalmas országos érdeklődésű és színvonalas irodalmi művészeti folyóiratnak indult. Ezt sokan annak tudják be, hogy Tüskés rend-*

kívül jó szervező volt, Szederkényiből pedig hiányzik az a készség [...] a főszerkesztői személycsere tönkretette a lapot." „Albert" utasításra gyakran foglalkozik Csordás Gáborral, a kiadó szerkesztőjével, műfordítóval is, 1983 elején részletesen beszámol a kapcsolatairól. Utasításra családi életéről olyan információkat kell szereznie, amelyek felhasználhatók a lejáratására.

„Albertnek" a Pécsre, illetve a megyébe látogató, ott tartózkodó írókat, költőket is figyelemmel kell kísérnie. Többször foglalkozik például Moldova Györggyel, aki 1969-ben Komlón dolgozik a városról szóló szociográfiáján *(Tisztelet Komlónak)*. „Albert" úgy véli, hogy építő szándékú társadalomkritikája a fiatalabb, éretlenebb, világnézetileg bizonytalanabb olvasókra rossz hatással van.

1979 novemberében Eörsi István Pécsett két vitaestet tart. „Albert" az egyik vitáról azt jelenti, hogy Eörsi a fiatalokat *„eléggé egyértelműen ellenállásra buzdította"*. A rendezvényt *„lényegében sikerült ellenzéki fórummá változtatni"*. „Albert" feladatként kapja az Eörsi-estet szervező Szikora János rendező, illetve az esten fellépő Vallai Péter színész *„további szoros megfigyelését, terveik felderítését"*.

„Albert" a cenzori szereppel is kacérkodik. Például átadja tartótisztjének Hajnóczy Péter *Jézus menyasszonya* és Simonffy András *Kompország* című könyveit, amelyekben bejelöli a szerinte *„kifejezetten szovjetellenes és rendszerünk ellen szóló"* passzusokat.

Pécsi Nemzeti Színház

„Albert" munkahelye mellett talán leggyakrabban a Pécsi Nemzeti Színház művészeiről, bemutatóiról, eseményeiről jelent. Szeret fontoskodni, jól értesültnek látszani, pletykálkodni, mindamellett a színház különösen érdekli. (1974-ben fejezi be a Színház- és Filmművészeti Főiskola levelező tagozatán a dramaturg szakot, szervezi a megyében a nemzetiségi színjátszást, s az ő kezdeményezésére jön létre Szekszárdon a német nyelvű színház.)

A színházról egyébként „Alberten" kívül „Csanádi", „Hámori" és „Hajdú" is jelent. Rajtuk kívül a szervnek nyilvánvalóan több hivatalos

és társadalmi kapcsolata is lehet. Egy 1970-es tartótiszti értékelés szerint például egy bizonyos *„színművésznővel fokozatosan, feltűnés nélkül szakítjuk meg a kapcsolatot"*.

A színház a diktatúrában állambiztonsági szempontból különösen veszélyes üzemnek számít, azzá teszi az élő szó és a gondolat ereje, hatalma, a néző és a színész között létrejövő titkos áramkör. Ezért is kell figyelnie a színészek, rendezők, írók magatartására, veszélyes gondolataira. „Albert" lelkesen túl is teljesíti feladatait, túlbuzgóságában mindenütt veszélyt szimatol. 1970 és 1988 között szinte állandóan akad valami jelentenivalója. Jó néhányan nem sejtik, hogy pályájuk, életük alakulásában „Albert" is szerepet játszhatott.

Sík Ferenc főrendezőt és Szabó Tünde színésznőt – akik egyébként célszemélyek – már 1971-től figyelnie kell. Vallai Péter „Albertnek" „köszönheti", hogy 1978-ban Figyelő dossziét nyitnak róla, s „Lázító" fedőnevű célszemélyként tartják számon. „Albert" ugyanis közli: a színész kapcsolatban áll azzal a személlyel, aki a Charta 77 magyar támogatóit kéri fel. Valakit azzal árul be, hogy az apja a régi rendszerben vagy a fordulat évéig politikus lehetett – a tartótiszt prioráltatja apát és lányát is –, az énekkar egyik tagja pedig a családjával együtt disszidálni akar (az érintetteket szigorított vám- és határellenőrzésnek vetik alá). 1981-ben „Albert" javasolja, hogy *„igen hasznos volna"*, ha Szegvári Menyhért rendező *„nem kapna szerződést a jövő évadra"*. Ugyanezt javasolja Molnár Gál Péter színikritikussal, dramaturggal kapcsolatban is.

„Albert" jelent a művészeti főtitkárról, a karmesterről, a Pécsi Balett egyik táncosáról, egy fiatal öltöztetőnőről, s a színház büféséről („bűne", hogy unokabátyja a Szabad Európa Rádió hírolvasója.)

„Albert" tanulmányozza a Pécsre szerződtetett új művészeket – például az Erdélyből áttelepült Káló Sándort és Gáll Ernőt –, s jelzi, hogy kinek a megfigyelése indokolt múltja és magatartása miatt. Új tag Krémer József operaénekes is, vele azért kell beszélgetnie, mert a „Júlia" fedőnevű hálózati személy azt közölte róla, hogy disszidálni kíván.

„Albert" előszeretettel hívja fel a figyelmet az általa ideológiailag zavarosnak vagy kifejezetten lázítónak tartott produkciókra s azok rendezőire is. 1974 novemberében a tartótiszt utasítására a Stúdió K vendégjátékáról: *„eszmei szempontból [...] bíráló"* kritikát ír. Szerinte a *Bankett*

című előadás *„félig »érett« és ezért furcsa gondolati »ízeket« tálal fel. […] Kár a […] világos eszmeiség hiányáért."* „Albert" másik feladatát is teljesíti: interjút készít az együttes vezetőjével, Fodor Tamással, s igyekszik minél többet megtudni nézeteiről, terveiről.

Az eredetileg az I. világháború idején, egy orosz, majd szovjet hadifogolytáborban játszódó *Viktória* című nagyoperettet Sík 1978-as rendezésében Japánba helyezi át. „Albert" kifogásolja, hogy *„sok kínos merészség van a darabban"*, és *„az ázsiai elnyomást jelképező Buddha szobor teljesen Rákosi Mátyás arca"*. Paál István – a tartótiszt szerint Figyelő dossziés személy – 1977-es pécsi vendégrendezéséről, az *Übü király*ról is leszedi „Albert" a keresztvizet: a produkció *„politikai botrányt okozott. […] A kifogásolt jelenetekben sarló, kalapács, és piros könyv mutogatása látható."*

„Albert" az Illyést és Hernádi Gyulát darabírásra ösztönző pécsi dramaturgról, Czímer Józsefről azt állítja, hogy nagyon nagy a befolyása. *„Nem látom lehetőségét annak, hogy […] el lehetne mozdítani."* Egy odavetett megjegyzésében elárulja, hogy Czímer is zsidó. Úgy tűnik, zsidófóbiája van: gyakran riogat azzal, hogy a pécsi színházban zsidó klikkesedéstől kell tartani.

Nagyjából mindig ugyanazt a négy-öt embert keveri gyanúba. 1981-ben például a Molnár Gál Péter rendezte *Chicago* című amerikai musical kapcsán írt hosszabb jelentésében egy fiatal színésznőre hivatkozik, aki a megyei tanács művelődési osztályvezetőjének panaszkodott, hogy *„minden baj alapvető oka a zsidó-színház jelenség"*. Erre az osztályvezető állítólag kifakadt: *„[…] Magát is azért üldözik, mert nem zsidó? Nem tudja, hogy lassan már zsidó színház lesz Pécsett." „A helyzet tehát: politikai síkra is ható érdekcsoportok erősödtek fel* – fejtegeti »Albert«. – *A felerősödés két évtizede tart, lassú, de biztos."* Szerepe van ebben az igazgatónak, Nógrádi Róbertnek is, aki *„vezetésre teljesen képtelen, annyira gátlásos. […] Erre a személyiségre épül rá egy igen erős érdekcsoport."* A klikk tagjaiként „Albert" ezúttal is egy fiatalabb – félzsidó – színésznőt, az élettársát és két színész nevét említi. Az érdekcsoportot a fiatalabb színésznő vezeti, aki elüldözi vetélytársait és a fiatalokat.

A tartótiszt és főnöke értékelése szerint „Albert" ugyan ráérzett egy megfigyelendő ellenzéki klikk tevékenységére, de ezt megakadályozza az erős pártkötődésű igazgató, Pécsett nem jöhet létre a régóta tervezett, Győrben meghiúsult zsidó ellenzéki színház. „Albert" öt évvel később még sötétebben látja a helyzetet: a klikk tagjai az igazgató gyengeségét kihasználva *„a háttérben dolgozva ügyesen átvették a hatalmat, majd egymás ellen fordultak a hatalmi harcban"*.

Pécs

Kisemberekről, véletlen találkozásokról, banálisnak tűnő apróságokról adott jelentései az állambiztonsági tisztek kezében mélyebb értelmet nyernek, s különböző intézkedéseket eredményeznek. Bizonyítva, hogy egy diktatúrában minden információ jó lehet valamire, s hogy így vagy úgy, mindenki gyanús. „Albert" jártában-keltében különböző „ügyekbe" botlik.

Az általa látogatott könyvkötészet például jehovista anyagok kötésével is foglalkozik. A nagyvállalat konyhájának vezetőnője (róla is megjegyzi, hogy zsidó) havonta legalább három-négy ezer forintnyi élelmiszert lop, ebből látja el háromtagú családját, a kapusokat pedig élemmel korrumpálja, hogy ne ellenőrizzék. (A tartótiszt értesíti az illetékes hatóságot.) Egy IV. gimnazista lány újságíró szeretne lenni, ehhez kéri „Albert" segítségét, aki jelent a találkozásról, s utasításra jellemzi is patronáltját. Egy erdőfelügyelő, barcsi férfi a vonaton fogadja „Albertet" a bizalmába, s postán elküld neki egy szamizdatot. (Intézkedés: értesítik a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztályát.) A vonat éttermében a pincér úgy hallgatja a rádióját, hogy azt az utasok is hallhatják. „Albert" ezt is jelenti.

Többször beszámol ismerősei külföldi kapcsolatairól vagy tervezett disszidálási, munkavállalási szándékáról is. Egy sebész a manöken barátnőjével az USA-ba utazik, ahol a férfit jó állás várja. (A hatóság intézkedik.) Egy fényképésznő megismerkedett egy nyugatnémet lókereskedővel. Egy rendelőintézeti asszisztensnő – *„apja a horthysta hadsereg kémelhárító tisztje volt"* – angol nyelvvizsgát tett, mert egy nyugatjemeni kórházban akar dolgozni. (Az egyik főnök írásos megjegyzése: *„[…] Nyugat-Jemen nincs, esetleg Észak és Dél-Jemen.")* A tisztek tájé-

koztatják hírszerző kollégáikat, a nő megfigyeléséből, esetleges beszervezéséből hosszú ügy lesz.

„Albert" figyelmét a városi, illetve megyei tanács vezetői, beosztottjai sem kerülik el. A Népművelési Csoport vezetőjét például – akit ugyan a barátjának nevez – meglehetősen rossz színben tünteti fel. *(„Zavaros »hitvallású« egyén […].")* A kereskedelmi osztályvezető helyettese levelezik egy Pécsről elszármazott ismerősével, aki Franciaországban telepedett le, s rakétakutatással, -fejlesztéssel foglalkozik.

1965-től 1982-ig Pécsett rendezik meg a Magyar Filmszemlét. „Albert" gyakran s többnyire tanulmányhosszúságú jelentésekben számol be a filmszemlén tapasztaltakról, nemcsak a hazai és külföldi vendégek magatartásáról, megjegyzéseiről, de a szerinte problematikusnak érzett filmek ideológiai értékelésére is vállalkozik. (Pl. a *Szerelem „a […] társadalmi fejlődést, forradalmi változásokat nem mutatja meg, kizárólag egy úgynevezett ávó-ellenes film. […]")*

„Albertnek" jelentenie kell arról is, hogy a városban dolgozó, tanuló, idelátogató nyugatiak, románok és jugoszlávok mi iránt érdeklődnek, nem uszítanak-e a Magyar Népköztársaság rendje ellen. „Albert" például informál a TIT nyári egyetem nyugati résztvevőiről, magatartásáról. A pécsi eszperantó világkongresszusról legalább négy-öt jelentésben számol be. Kifogásolja, hogy a rendezvény *„politikailag nem volt előkészítve".* Gyanúsnak tartja, hogy *„[…] a résztvevő közel ezer külföldi fiatal elég jelentős része egyáltalán nem is tud, vagy csak igen keveset tud eszperantóul. Kérdés, hogy akkor miért jön el?"* Figyeli a turistákat is. A Nádor Szálló éttermében például egy négytagú svéd családot szúr ki: az apa ötvenes, fiai 18 és 16 év körüliek, az egyikük zsebéből egy töltény esik ki. (Értesítik az elhárítást.)

Bécsi küldetések

„Albert" kiemelt feladata figyelni az „ellenforradalomban" szerepet játszott és/vagy a különböző emigráns szervezetekben tevékenykedő magyar disszidensekre, illetve ezek itthoni rokonaira, barátaira, ismerőseire. Jó szimatának köszönheti egyik nagy fogását. A vonaton megismerkedik egy pécsi könyvesbolt vezetőnőjével, aki elárulja, hogy filozófia–művészettörténet szakot végzett bátyja 1956-ban disszidált, Bécsben él, a Szabad Európa Rádió külső munkatársa, s a *Nemzetőr* szerzője és terjesztője. *„A beszélgetés annyira bizalmassá alakult* – így »Albert« –, *hogy a könyvesbolt vezetője megkért, hogy amennyiben Bécsbe megyek, keressem fel a bátyját."* A tartótiszt utasítja „Albertet", hogy – a kapcsolat elmélyítése céljából – csináljon interjút a nővel, akit priorálnak, s tanulmányozzák az útlevélanyagát. „Albert" hamarosan ellátogat a könyvesboltba a *Nemzetőr* egy példányáért, amit aztán néhány héttel később visszavisz, de már a vezetőnő lakására, ahol vele és a férjével négy órán át beszélget.

„Albert" 1972. szeptember 29. és október 5. között Hubay Miklós íróval együtt Magyarországot képviseli a gorícíai VII. Közép-európai Kulturális Találkozón. Útja – hogy „becserkészhesse" a szabad európás munkatársat – kiegészül egy hosszabb bécsi kitérővel, amire a BM külön 500 schillinget biztosít. *(„Az ügynök kiképzése saját lakásán történt meg, amelyen 70 azaz hetven forint költség merült fel.")* Hazaérkezése után egy 24 oldalas jelentésben ismerteti gorícíai és bécsi tapasztalatait, információit. Az osztrák fővárosban összebarátkozott a célszeméllyel, aki jelenleg egy építőipari céget vezet. Szerzője és terjesztője az *Integráció* című magyar–német nyelvű emigráns lapnak is, egyáltalában – „Albert" megítélése szerint – fontos szerepet játszik a nyugati emigrációban.

„Albert" a következő nyáron turistaként Olaszországba utazik – valójában a BM küldi ki Bécsbe –, de előtte még felkeresi az elhárítás egyik munkatársa, s utasításokkal látja el. Költségtérítést adnak neki. „Albert" jelentésében felidézi, hogy amikor megjelent bécsi „barátja" lakásán, az egyik szobában valamilyen szerkesztőségi megbeszélés zajlott, ide őt nem engedték be. *„Belefutottam egy láthatóan leleplezett társaságba."* A könyvesbolt vezetőnője „Albertnek" hálából ajándékokkal kedveskedik, hamarosan ő is Bécsbe látogat. A férjét a katonai hírszerzés be akarja szervezni, de az akció dekonspirálódik, ezért az ügyet ad acta teszik.

Tabuk nélkül

„Albert" számára magánélete, hozzátartozói, közeli kapcsolatai sem számítanak tabunak. Orvos asszisztens volt feleségét azért jelenti fel, mert lányainál néhányszor aláírt, lebélyegzett – orvosi igazolásra szolgáló, kitöltetetlen – vényt talált. „Albert" többször is beszámol lányai osztálytársainak és barátainak gyanús megjegyzéseiről és viselkedéséről, például csavargó, csövező társairól *(„A galeri jellegű csoportot és K. L.-t előzetes ellenőrzés alá vonjuk")*, egy ifj. Rajk Lászlóval és más ellenzékiekkel kapcsolatban álló fiúról, s egy 1982. március 15. körül valahonnan nemzeti színű zászlót elcsenő fiatalról.

1985. november: feljelenti a barátnője férjét is, egy nagy pécsi gyár igazgatóhelyettesét, aki az NSZK-ba utazik, de Jugoszláviánál lépi át a határt, mert az ott szolgálatot teljesítő egyik vámos a lekötelezettje, s ő 14 ezer nyugatnémet márkát akar kicsempészni. A tartótiszti megjegyzés szerint, az információ a férfi feleségétől származik, akivel *„megromlott a házastársi viszony, és aki a hálózati személynél keres magának »vigasztalást«"*. (A férfi ellen vám- és deviza-bűncselekmény miatt hamarosan vádat emelnek.) „Albert" szerint a férfi gátlástalan harácsoló, öntelt, hiú, *„érzelmi és erkölcsi kultúrája [...] alacsony illetve szinte nincsen"*. Bűnéül rója fel azt is, hogy évente 10-15-ször jár Nyugaton hivatalos úton, s mindig nagy értékeket csempész be az országba.

„Albert" néhány hónap múlva a barátnőjét is feljelenti a tartótisztjénél, azt állítva, hogy a következő évben érettségiző két lányával kint akar maradni az NSZK-ban. A disszidálás előkészületeiről a tiszt tájékoztatja a helyi III/III. osztályt. „Albert" néhány hónappal később az asszonytól megtudja, hogy a gimnáziumi osztályban, ahova két lánya jár, október 23. előtt néhány nappal valaki egy papírt tett ki a falra *„Éljen a forradalom!"* felirattal. „Albert" ezt jelenti, hozzáfűzve, hogy az igazgató alatt sokat romlott a színvonal, az osztályfőnöknő gyengekezű, a tanári karban pedig sok gyenge képességű pedagógus van. A tartótiszt intézkedik: az ügy *„a szükséges intézkedések megtételét igényli"*.

Az ezermester

„Albert" az évek múlásával a titkosszolgálati munka egyre több területével ismerkedik meg, s egyre előrébb lép a hálózati személyek ranglétráján. 1971-ben már titkos munkatárs (tmt), ez az állambiztonsági szervek hálózatának legmegbízhatóbb tagja. Az 1973-as tartótiszti foglalkoztatási terv szerint fő foglalkoztatási területe a kulturális és tudományos területen levő, ellenséges tevékenységet kifejtő személyek felderítése és ellenőrzése; alkalmas preventív védelemre a *Dunántúli Napló*nál és a Pécsi Nemzeti Színházban; titkos információk szerzésére, felderítésére, elsősorban a tömegkommunikáció területén; operatív kombinációk végrehajtására; nemzetközi jellegű kulturális és tudományos rendezvények hazai biztosítására; évfordulók eseményeinek hálózati ellenőrzésére; nyugati utaztatására való felkészítésre és kiutaztatás koordinálására.

Nemcsak dicséretet kap, hanem megrovást is: egy 1977-es tartótiszti értékelés szerint *„A többszöri figyelmeztetés ellenére állambiztonsági munkájában is sokszor kapkodó és felületes [...] Á. b. szervünkhöz őszinte, lelkes munkatárs. Politikai nevelése fontos. [...]"*

1985 áprilisában „Albert" felajánlja szolgálatait a BM-nek, s sorolja, hogy kitűnő kapcsolatai, személyes jó ismerősei vannak fővárosi lapoknál, néhány minisztérium sajtóosztályán, színházi titkárságokon, színészek között, szinte valamennyi utazási irodánál, a Malévnél s a magyarországi nemzetiségek szövetségeinél.

„Albert" érdeklődik a pop- és rockegyüttesek, s még inkább azok közönsége iránt is. Jelent a zenekarok holdudvaráról is, például a Beatrice-koncerten szerinte rendszerellenes tüntetésre készülő fiatalokról. Magánszorgalomból kérdőíves felmérést végez a Sportcsarnokban egy Omega-, Hobo-koncert hallgatói között. Az ifjúsági szubkultúrával foglalkozó tanulmányában megállapítja, hogy az amatőr rockegyütteseket legfeljebb a műsorengedély kiadásánál lehetne ellenőrizni.

A nyolcvanas években a rockzenéről általa összeállított háromrészes előadással „turnézik" a megye művelődési házaiban, ifjúsági klubjaiban. 1981-ben a komlói művelődési házban a *Jézus Krisztus szupersztár* című rockoperáról többek között megjegyzi, hogy *„Ez zenedráma, itt nem lehet felmenni a mennyekbe az apukához, ahol minden oké, és ettől az egész tragédia elnyálasodik"*.

Jutalmak és kiváltságok

A hálózati ügynök lelkes és lelkiismeretes munkáját a BM különböző formában honorálja. 1973 decemberében *„Állambiztonsági szervekkel való együttműködés 20. évfordulója alkalmából, munkájának elismeréseképpen 3000 Ft jutalmat adtunk át részére. A megemlékezést és a jutalmat meleg szavakkal köszönte meg."* A kedves esemény öt év múlva, 1978 tavaszán megismétlődik, ismét 3000 Ft jutalmat kap. *„[...] ígéretet tett további szorgalmas operatív munkára."* Egy 1979. április 25-i tartótiszti megjegyzés szerint pedig átvette a havi fizetés kiegészítését. (Azt nem tudni, hogy mikortól és meddig díjazták a „másodállását.")

„Albert" különböző ügyekben kéri megbízói segítségét. Feltehető, hogy a pécsi MESZÖV-től, ahol 1960-tól dolgozott 1965-ben titkosszolgálati kapcsolata segítségével került a *Dunántúli Napló*hoz. 1966 végén elintézi, hogy tartalékos katonai behívása alól mentesítést kapjon. 1970-ben családi és lakásügyében kér támogatást. 1972-ben azt jegyzi fel a tartótiszt, hogy „Albert" hosszú ideje tartó családi és lakásproblémája megoldódott, elvált, és új lakásba költözött. Mindegyik lakásában van telefon, ami abban az időben nagy kincsnek számít.

1976 júliusában „Albert" arról tájékoztatja tartótisztjét, hogy esetleg kinevezik a városi televízióhoz szerkesztőnek. *„Semmiféle ígéretet nem tettem ez ügyben* – jegyzi fel a tartótisztje – *[...] ebben a munkában mi csak véleményt nyilvánítunk – legfeljebb be tudjuk folyásolni."* Néhány hónappal később „Albert" a Magyar Televíziónál akar elhelyezkedni Budapesten, tartótisztje is felutazik vele, hogy *„a központi osztály összekötőjétől"* segítséget kérjenek.

Magán- és hivatalos útjai tulajdonképpen szétválaszthatatlanok. Nemritkán a BM utaztatja hivatalosan, költségeit, költőpénzét fedezi, társasútjain pedig az operatív biztosítással bízzák meg. Másfél évtized alatt többek között az alábbi helyekre utazik:

1971. május: NSZK-beli turnéjára elkíséri a Pécsi Balettet. Az utazás előtt eligazítják és kiképezik, s a BM-től 200 nyugatnémet márka költőpénzt kap. Hazatérte után 17 oldalas jelentésben részletesen ismerteti az együttes négy tagja disszidálásának körülményeit, s azt a szóbeszédet, hogy egyikük azért lépett le, mert itthon be akarták szervezni. „Albert" beszámol öntevékeny akciójáról is: névtelen levélben hívta fel a társulatvezető és koreográfus Tóth Sándor figyelmét, hogy az egyik táncos, HeténYi *„szökevénygyanús"*. Az utazás „Albert" szerint tanulságos volt számára, és az állambiztonsági ismereteit gyarapította.

1972. február: London, magánút. A tartótiszt megkéri „Albertet", hogy jelentkezzen a Londonban működő – postai úton bizonyos számú ingyen könyvet a kelet-európai országokba eljuttató – Nemzetközi Könyvtársaságnál. (Feltehetőleg a CIA valamilyen információgyűjtő fedőszerve.)

1974. szeptember 29.– október 4.: Párizs, hivatalos út, részvétel az UNESCO-konferencián. Négy budapesti újságíró költségeit a nemzetközi szervezet fedezi, „Albertét" a Magyar Unesco Bizottság. „Albert" jelent a kollégáiról, magyar emigráns házigazdájáról s a magyar emigrációról.

1976, az év első felében kétszer is jár hivatalos úton Jugoszláviában; ősszel: Bécs, München, Párizs – magánút; december: kétnapos út Zágrábba.

1977. július 5–15.: Bulgária, hivatalos MÚOSZ-út; július 17–21.: Velence, hivatalos út. A város rekonstrukciójáról ír, összebarátkozik a főépítésszel s a polgármester sajtófőnökével. A tartótiszt a két külföldiről 6/A kartont állít ki; szeptember 10–12.: Jugoszlávia, Vinkovici, Nemzetközi Néptáncfesztivál, hivatalos út.

1978. augusztus 6–19.: Anglia, London, kedvezményes nyelvtanfolyam fiatal Baranya megyei angol szakos tanárok, illetve közművelődési dolgozók számára az Expresszel. Két csoportban összesen 64 fő utazik, közülük csak egy fizet be és vesz részt ténylegesen nyelvtanfolyamon. A kiutazókra a belső elhárítás két ügynöke („Albert" és „Érces") és a kémelhárítás három ügynöke vigyáz.

1979. március 16–19.: kedvezményes Expressz-társasutazás. „Albert" feladata a hálózati biztosítás.

1980. január 24.: Eszék, hivatalos út. Vezetői utasításra utazik, hogy vizuálisan felderítse a jugoszláv katonai egységek mozgását. Értékelés: *„több alkalommal eredményesen hajtott végre határon túli feladatokat"*; március 9–12.: Párizs, IBUSZ-társasutazás; május 12–14.: Bécs, magánút; december 19–21.: Bécs, meghívólevéllel. A vonaton hazafe-

lé összeismerkedik egy francia belügyi dolgozóval, akiről megérkezése után telefonon azonnal jelent a BM ügyeletesének.

1981. március 13–17.: Párizs, négynapos IBUSZ-társasutazás. A kiutazó csoport operatív biztosításával őt bízzák meg; december: München, Bécs, hivatalos út.

1982. április 18–23.: London, hivatalos út, a Malév hívta meg mint idegenforgalmi újságírót; november: London, IBUSZ-társasutazás.

1986. szeptember 7–10.: Genf, hivatalos út, a Nemzetközi Szerzői Jogvédő Szervezet 100. évfordulójának jubileumi ünnepsége; október 7–10., Párizs, hivatalos út, az Országos Találmányi Hivatal vezetőjével.

„Mélyül a bizalmi válság"

„Albert" tevékenységének is egyik állandó eleme a közhangulat szondázása, beszámoló a jelentős hazai és nemzetközi események fogadtatásáról. 1986 októbere és 1988 szeptembere között látványosan megszaporodnak a tartótiszti kérések, utasítások. Információkat kell gyűjtenie a lakosság hangulatáról, az embereket irritáló problémákról, a társadalmi változásokra adott reakcióikról, az értelmiség, az ellenzéki csoportok, a pécsi, baranyai művészek, újságírók s színháziak véleményéről. Szükség esetén *„éljen a befolyásolás lehetőségével"*. „Albert" a tőle megszokott lelkesedéssel és lelkiismeretesen teljesíti feladatait, szövegeiben sok konkrét nevet, esetet is idézve.

1987 februárjától egyébként végre felkerül Budapestre, a *Siker* című magazinnál, 1989 februárjától pedig a Pallas Lap-és Könyvkiadónál dolgozik. Talán a III/III. segített neki, mert a fővárosban nagyobb szükség van rá, az ügynöki tehetségére, mint Pécsett.

1987 júliusában azt fejtegeti, hogy *„A rosszkedv sajnos már kezd elkeseredéssé fokozódni, s mélyül a bizalmi válság. [...] A lakosság társadalmi biztonságérzete inog most meg."*

„Albert" novemberben arról ír, hogy *„Magyarországon a sajtó, az irodalom, a film, színházművészet lassan, de biztosan leveti a zablát"*. Ezt a folyamatot meglehetős kritikával figyeli, s relativizálja a személyi kultusz(ok) bűneit. A Gulagot megjárt költőnek, műfordítónak, Karig Sárának az 1947-es választási csalásról, illetve a politikai rendőrség tevékenységéről szóló írásával kapcsolatban felteszi a kérdést, hogy *„Nem túl izgató-e"* ez a publikáció, *„összeegyeztethető-e a nyugalmat igénylő reformpolitikával?"*. Nehezményezi azt is, hogy az *Élet és Irodalom* karácsonyi száma *„teli van a személyi kultuszra való utalással"*. Tengiz Abuladze grúz filmrendező, a glasznoszty szellemiségét tükröző alkotása, a *Vezeklés* kapcsán kijelenti, hogy *„[...] a személyi kultusz hatalma minket jóra és rosszra egyaránt irányított. [...] az Államvédelmi Hatóság egyenruhásai már általánosítva, mint mindig negatív alakok jelennek meg."*

A karrier vége

„Albert" utolsó (be)jelentését 1988 szeptemberében teszi: telefonon közli, hogy két kollégája *„a Dunántúli Naplónál, szervezik a szakszervezetet, s, ha szükséges munkabeszüntetést szerveznek"*. További jelentéseit nem ismerjük, vagy olyanok talán nem is keletkeztek. Ami biztos: 1989. február 15-én *„továbbfoglalkoztatásra átadásra kerül a BM III./III.-5 osztályára."* Öt munkadossziéját – *„amelyekben operatív értékű anyagok vannak"* – irattárazzák.

A BRFK állambiztonsági osztálya „Albertet" is azon hálózati személyek közé sorolja, akikre számítani lehet Nagy Imre június 16-i temetésének előkészítésében, az esemény operatív biztosításában s a dezorientálásban.

A rendszerváltozás utáni két évtizedben is folyamatosan jelen volt a magyar és részben a magyar nyelvű amerikai sajtóban: főleg kulturális, művészeti témákról publikált, színházi produkciókról számolt be, de gyakran foglalkozott a magyarság sorsával, s a letűnt zsarnokságról elmélkedett.

Felhasznált levéltári dokumentum

ÁBTL M-42073/1,2,3,4,5 (Földessy Dénes jelentései)

A KAMÉLEON

A szocializmus évtizedeiben a pszichológia és pszichiátria – amelyek végső célja az egyén integritásának, autonómiájának biztosítása, visszaszerzése – a béketábor többi országához hasonlóan Magyarországon is gyanús, polgári tudománynak számított. A szakmát a hatalom rendkívüli mértékben ellenőrizte, átpolitizálta. A pszichiátriai intézményeket csak megbízható káderek vezethették, a SOTE pszichiátriai klinikájának élén például mindig katonaorvos állt. Nálunk ugyan nem volt gyakorlat – mint a Szovjetunióban –, hogy a másként gondolkozókat elmegyógyintézetbe zárják és kényszergyógykezeljék, a kutatók „csak" egy tucat esetről számolnak be. Arról azonban eddig nem tudtunk, hogy a pszichiáterek között is akadt ügynök, aki jelentett kollégáiról, és gyakran a hatalom szemében gyanús pácienseik egészségi állapotáról, problémáiról is.

Aranyketrecben

Goldschmidt Dénes 1922-ben született Baján. Eredetileg idegsebész, a pályáját azonban viszonylag hamar abba kell hagynia, mert Heine–Medin-kórt (gyerekparalízist) kap a lábaira. Ekkortól bottal jár, és egyik lábán jó ideig ortopéd cipőt visel, de folytathatja a gyógyító tevékenységet, egy másik területen.

1956 augusztusában segédorvosként kerül le a Batthyány-Strattmann László herceg egykori kastélyában berendezett Intapusztai Betegfoglalkoztató Intézetbe (későbbi nevén: Intaházai Terápiás Intézet). Az eredetileg 100 ágyas intézetet idővel még 15 alkoholbeteg gyógyítására szolgáló ággyal bővítette.

Az intézmény betegeinek nagy része korábban már több kezelésen átesett, de állapotukban csak azután következik be valamelyes javulás, hogy 1952 szeptemberében dr. Benedek István pszichiáter lesz az igazgató-főorvos, aki a szocioterápia gondolatát próbálja a gyakorlatban megvalósítani. (Ebben az időszakban dolgozik Intaházán segédápolóként Petri György, aki eredetileg pszichiáter szeretett volna lenni.)

Goldschmidt 1957-től követi Benedeket az igazgató-főorvosi székben, s annak munkáját, szellemiségét viszi tovább. Itt töltött évei alatt sokat tesz a korszerű pszichiátriai rehabilitációért, a terápiás közösség koncepciójának és struktúrájának továbbfejlesztéséért. Az 1960-as években fokozatosan megszülető hazai pszichiátriai kezdeményezésekből néhány év alatt műhelyek fejlődnek: ilyen Intapuszta is.

„Hegyi"

Az igazgató-főorvost – aki mellesleg párttag is – „Hegyi" fedőnéven 1965. június 7-én szervezi be informátorként a Vas Megyei Rendőrfőkapitányság III/II. (Kémelhárító) alosztály százados, Rákos Tibor. 6-os kartonja szerint szociális származása: *„iparos"*, *„értelmiségi"*, beszervezése alapja: *„hazafias"*. Foglalkoztatása vonala *„kémelhárítás"*, később *„tudományos, kulturális"*. Beszervezési dossziéja nem található az ÁBTL-ben, így beszervezése vagy esetleges megzsarolása okát nem ismerjük. Vallomása szerint 1944-től részt vett a kommunista ifjúsági mozgalomban, az ötvenhatos eseményekről pedig csak hallomásból tudott, mert ekkor Benedek Istvánt helyettesítette.

Június 12-i első, majd ezt követő két ügynöki kihallgatását magnón rögzítik, vallomása átirata 25 oldalt tesz ki. „Hegyi" a telefonregiszterében szereplő neveket sorra véve rövidebben-hosszabban jellemzi az ismerőseit, barátait, barátnőit, földijeit, harcostársait a mozgalomból, egyetemi évfolyamtársait, korábbi munkahelyi kollégáit, főnökeit, rokonait. Repertoárján összesen 133 ember szerepel. Vannak olyanok, akiknek csak a nevét, címét, telefonszámát, foglalkozását említi. Így nagybátyjáról, nagynénjéről, Párizsban élő unokaöccséről is csak né-

hány szót ejt, hosszabban beszél viszont második feleségéről, Mérei egykori titkárnőjéről.

A 133 ember között 25 orvos és 12 pszichológus, pszichiáter van. Az ismerősök között több újságíró és művész is akad (például Bálint Endre festőművész, Királyhegyi Pál humorista, Mezei Éva színházrendező, Simon Zoltán zeneszerző, karmester). Barátjaként említi a szülővárosához, Bajához közeli Mohácson született Timár „Matyi" pénzügyminisztert. Sok a nőismerőse is. Jó a kapcsolata két egykori ÁVH-s tiszttel is.

Többeket jellemez kritikusan, egy-egy odavetett megjegyzéssel, epés jelzőkkel. Például egy orvostanhallgató nőről: *„Rettentő nő, zűrös, szakmailag használhatatlan."* Egy kórházi orvosról: *„Alkoholista szélhámos."* Egy szociális gondozóról: *„az ÁVH-nak volt a besúgója."* Egy bajai születésű, munkásőrparancsnokról: *„Rendkívül zavaros fejű tag."* Egy '56-os elítéltről, aki estin elvégezte a tanítóképzőt, és cigány gyerekeket oktat egy iskolában: *„Bolond ember."*

Nincs írásos nyoma, hogy „Hegyi" szabadulni akarna ügynöki megbízatásától, hogy az terhes lenne a számára. Csupán egyetlen alkalommal, az állambiztonsággal való együttműködése kezdetén fordul elő, hogy a munkájával kapcsolatban – nem lényegét, hanem módszereit illetően – fenntartásait hangoztatja. 1966. február 16-án arról beszél új tartótisztjének, a nyolc általánost végzett (a háború utáni években egy cipőgyárban dolgozott) Polgár István őrnagynak, hogy szeretné, ha sok elfoglaltságát figyelembe vennék, és ritkábban találkoznának. Ő azt tartaná praktikusabbnak, ha kijelölnék számára az állambiztonságot érdeklő személyeket, akiket ő aztán *„feldolgozna"*, és jelentkezne, amikor végzett a feladataival. Sérelmezi, hogy az állambiztonság által meghatározott feladatok *„nem kézzel foghatók, az ő képességeihez képest szinte tapogatódzás az egész. Szerinte az ilyen ügyeket ő nem szereti, csak komoly ügyek érdeklik. Nem tanúsít jelentőséget annak, hogy olyan dolgokról tájékoztasson bennünk* [sic!], *amelyről* [sic!] *ő sincs teljesen meggyőződve, esetleg másoktól hallotta."*

Polgár őrnagy megmagyarázza neki, hogy a rendszeres kapcsolatra szükség van. „Hegyi" beletörődik ebbe, bár gyakran különböző indokkal – sok a munkája, rossz az időjárás, rossz a gépkocsija – nem tud (vagy nem akar?) a találkozón megjelenni. Ilyenkor cédulákon üzen.

„Kedves Pista"; „Kedves Pistám!" – szólítja meg az őrnagyot, 1969. március 23-án például ezt írja neki „Hegyi" (mintha ő lenne Polgár tartója): *„[...] nem tudtam Veled találkozni, mert a kocsink megint rossz és rengeteg dolgom volt. [...] Így azt ajánlom, hogy vagy az ünnepek utáni első pénteken 11-re gyere be hozzám, vagy húsvét után bármelyik hétköznap bármikor gyere ki az intézetbe, úgyis régen voltál itt. [...] Szívélyes üdvözlettel: Hegyi."* Akad olyan üzenőcédula, amelyet *„Baráti üdvözlettel"* formulával zár, és olyan is, amelyet a keresztnevén ír alá, és olyan is, amelyen több sor anonimizálva van.

Mulasztásait „Hegyi" mindig pótolja, a találkozók alkalmankénti elmaradását azzal ellensúlyozza, hogy komolyan veszi feladatát, gyakran ír hosszú anyagokat, esetenként alapos elemzéseket. Elégedettek a munkájával. 1970 végén például tartótisztjének panaszkodik, hogy anyagi nehézségekkel küzd, mert volt feleségének a válás alkalmával nagyobb összegeket kellett kifizetnie, s nősülése, a karácsonyi ünnepek miatt nem várt kiadásai vannak. Néhány nappal később Polgár őrnagy a találkozón pénzjutalmat ad át „Hegyinek". *„A jutalmazást nagyon pozitívan fogadta és ígéretet tett arra, hogy a jövőben is tőle telhetően támogatja az állambiztonsági szervezetet."*

Mérei

A politikai rendőrséget „Hegyi" ismerősei közül leginkább az 1956-ban megperzselődöttek, és az előéletük, tevékenységük, kijelentéseik miatt a hatalommal szemben illojálisnak tartott személyek érdeklik. Talán legfontosabb feladata az, hogy jelentsen Mérei Ferencről („Psychológus"), a modern magyar pszichológia történetének egyik meghatározó alakjáról, a magyar szellemi élet kiemelkedő szereplőjéről, akit az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés miatt 1958 októberében letartóztattak, és tíz évre ítéltek. 1963 márciusában amnesztiával szabadult, de élete végéig figyelték. 1965. június 22-én a belügyminiszter hétoldalas jelentést készít az MSZMP Politikai Bizottsága számára a *„belső ellenséges erők"* helyzetéről. Az ehhez mellékelt, 50 nevet tartalmazó listán, az *„ismert főbb revizionista és jobboldali személyek"* között szerepel Mérei is.

„Hegyi" és Mérei 1950 óta ismerik egymást, jóban vannak. „Hegyinek" állítólag úgy nyilatkozik 1970-ben, hogy ő és Kun Miklós a *„közvetlen támaszai a szakmában"*. Mérei gyakori találkozásaikkor őszintén beszél a problémáiról, kételyeiről „Hegyinek", aki minderről részletesen jelent. Mesél, pletykál Mérei múltjáról, életéről, kapcsolatairól, és elemzi, értékeli kijelentéseit, magatartását. „Hegyi" Méreire vonatkozó rengeteg jelentésében rövidebb vagy hosszabb részek anonimizálva vannak, vagyis: „Hegyi" Mérei egészségi állapotára, magánéletére, *„női kapcsolataira"* stb. vonatkozó érzékeny, szenzitív információkat közölhet.

„Hegyi" gyakran értékeli a magatartását, nézeteit. 1965. szeptemberi kétnapos intapusztai látogatása után ezt írja róla: *„[...] az a benyomásom alakult ki közvetett jelek alapján, hogy nem folytat semmiféle szervezkedést, legfeljebb destruál."* Ez év végén azonban kritikusan fogalmaz: *„[...] jelenleg is ellenséges beállítottságú, a felettes vezetőkről lekicsinylően nyilatkozik."* Még súlyosabb, veszélyesebb állítás, hogy *„egy konkrét vád merülhet fel vele kapcsolatban munkája tekintetében: az eszmei fellazítás vádja"*.

Sohasem mulasztja el felhívni a figyelmet Mérei hibáira, negatív személyiségjegyeire. Például: hősködik. Megosztó személyiség, mert saját híveiből tábort szervez, és az általa mellőzötteket ezzel közös frontba tömöríti. Módszere *„erőszakos, sok emberben ellenérzést keltő"*. Méltatlannak tartja, hogy újabban barátkozik az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet női osztályának egy *„közepesen tehetséges, de nagyon törtető"* segédorvosával, társasági kapcsolatot is ápol vele, s számos munkát elvégez helyette. *„Hegyi"* szerint Méreinek azért van szüksége az illetőre, mert annak apósa miniszterhelyettes.

„Hegyi" jelentései között ugyanakkor találunk néhány olyat – és ez korábbi véleménye árnyalódását mutatja –, amelyben nagyra értékeli a pszichológus iskolateremtő szakmai tevékenységét *(„Mindent, amit csinál, jól csinál")*, és arra hivatkozva védi őt a politikai szervezkedés gyanújától, hogy magas hőfokon, maximalista igényességgel végzett munkája miatt erre nem is jutna ideje, de helye, szerepe, szakmai elfogadottsága miatt nincs is rá igénye.

Beosztottak, kollégák

„Hegyi" több kollégáját jellemzi rövidebben-hosszabban. Ezekben az anyagokban is sok rész van anonimizálva. „Hegyi" ecseteli elődje, Benedek István 1956-os „rovott" múltja részleteit, s fontosnak tartja azt is közölni, hogy lakásán fiatalok járnak össze. *Aranyketrec* című háromkötetes könyve kéziratát pedig egy disszidens ismerőse segítségével kijuttatta Svájcba.

„Hegyi" közvetlen kollégáiról is jelent. Mérei mellett a másik legfontosabb megfigyeltje a III/III. által *„veszélyes személyként"* nyilvántartott dr. Heim Miklós (nemesi előneve: báró vitéz san martinói del carsói), az intézet főkönyvelője. Több okból is gyanús a politikai rendőrség szemében: arisztokrata származású, a Horthy-hadseregben főhadnagy volt, a háború végén rövid időre angol hadifogságba esett, mindennek tetejében pedig az apja, Heim Géza vezérőrnagyként szolgált a Horthy-hadseregben. Heim Miklós nagybátyja Heim Pál gyermekgyógyász volt, akiről Budapesten kórházat neveztek el.

„Bűnei" miatt az ötgyerekes Heim Miklós hosszú ideig nem kaphat megfelelő állást. Egy ideig fényképész Bakonyszentlászlón, majd az Erdőkémia nevű vállalat isten háta mögötti telephelyén segédmunkásként, később annak vezetőjeként dolgozik. Afféle rehabilitációval ér fel, amikor 1963-ban pályázati úton Intapusztára kerülhet főkönyvelőnek. (Meg is marad állásában 1980-as nyugdíjazásáig.)

A III/III. mindent tudni akar róla, „Hegyit" utasítják, hogy figyelje a mozgását, a kijelentéseit s a látogatóit. Lakását is le kellene rajzolnia, nyilván egy titkos házkutatáshoz. „Hegyi" szorgalmasan szállítja információit, pletykáit. Például: Heim a rádióján állandóan Bécset hallgatja. Külföldön sok a rokona, kapcsolata. Ő és a felesége is mélyen vallásos. Heimné jóban van a pannonhalmi apátság paptanáraival, mert gyerekeik ide jártak. „Hegyi" enciklopédikus érdeklődése kiterjed Heim gyerekeire is. Miklós akkor a miskolci Nehézipari Egyetem harmadéves hallgatója volt. Pannonhalmán érettségizett, *„klerikális, vallásos"*. A frissen érettségizett, *„szintén klerikális"* László pedig állítólag a budapesti Honvéd Híradó Központ telepén *„döntő jelentőségű telex-gépek karbantartó műszerésze"*. „Hegyi" figyelmeztet: *„Meg kellene nézni, hogy nem*

több ilyen hátterű dolgozó került-e oda, esetleg ugyanennek a protektornak a révén." Egy másik Heim fiúról „Hegyi" elárulja, hogy a celldömölki kesztyűgyárban dolgozott, ahonnan nemrég kirúgták.

„Hegyi" szemmel tartja Heim ismerőseit, egykori bajtársait is. Dr. Pozsgai Jenő, zalaszentgróti körzeti orvos több páciensét is beutalja Intára, „Hegyi" pedig szorgalmasan jelenti, hogy kit, milyen betegséggel.

„Hegyi" egy másik intaházi kollégájára magánszorgalomból árulkodik. Az 1962-tól itt ideg-elme segédorvosként dolgozó Süle Ferenc minden hónapban ugyanazon a napon felutazik Budapestre egy 10-14 fős bibliakörbe. „Hegyi" beszámol arról is, hogy Süle meghívást kapott egy Oxfordban rendezendő kongresszusra a svájci székhelyű Keresztény Ifjak Világszövetsége révén. A szervezet a magyarországi résztvevőknek magánszemélyektől szerez meghívólevelet, hogy itthon útlevelet kaphassanak. „Hegyinek" újabb jelentésben kell beszámolnia a Süléből kiszedett információkról, aki végül nem kap útlevelet. 1966 őszén ugyan távozik Intaházáról a fővárosba, de „Hegyinek" – amikor Budapesten jár – továbbra is jelentenie kell tevékenységéről, s azokról a *„kétes polgári személyekről"*, akikkel rendszeresen összejön.

„Komoly ügyek"

„Hegyit" korábbi állításával ellentétben a csip-csup ügyek is nagyon izgatják. Jelentéseiből kitűnik, hogy jártában-keltében figyel minden apróságra, elejtett megjegyzésre. Ért ahhoz, hogy információival gyanúba keverjen másokat, hogy felhívja rájuk a hatóság figyelmét.

Megtudja a Magyar Néphadsereg egyik polgári alkalmazottjáról, hogy az IBUSZ buszos bécsi társasutazásáról nem akar hazatérni. Jelenti az információt. (A Katonai Kiegészítő Parancsokság elhárítótisztje megteszi a szükséges intézkedést.) „Hegyi" beárulja egy nőismerősét is, aki illegálisan nagy összegű forintot itthon nyugatnémet márkára váltott, s abból férjével Münchenben kocsit vettek, amit egy ott élő baráti magyar házaspár ajándékozási okiratával legalizálva hoztak haza. A jelentést a tartótiszt eljuttatja a BRFK helyettes vezetőjének. „Hegyi" felhívja a figyelmet a megyei tanács egészségügyi osztályán dolgozó régi ismerősére is, akit 1953-ban összeesküvés vádjával tartóztattak le. *„Abban az időben rendszeresen névtelen leveleket írogatott, amelyben különböző személyeket igyekezett befeketíteni."* Emiatt az írógép tulajdonosa is börtönbe került.

Lehet, hogy annak a (fel)jelentésének is lesz következménye, hogy egy környékbeli elmegyógyintézet igazgató főorvosa a hétvégeken hazajár győri otthonába, és ilyenkor vagy tizenöten egy magánlakásban pénzben kártyáznak, hazardíroznak több ezer forintos tételekben. Alkalmanként 10-15 ezer forint is gazdát cserél.

„Hegyi" mindenhol ügynökök után szimatol. Budapesten megismerkedik egy Gizi nevű *„nőszeméllyel"*, egy csepeli papírgyár tisztviselőnőjével, akinek a munkahelyén nemrég angol szakemberek a szigetországból vett gépeket szereltek be. Az egyik angol néhány napja Csehszlovákiából írt Gizinek – most ott dolgozik –, és kihívta magához. „Hegyi" szerint *„előfordulhat, hogy be akarják vonni ellenséges tevékenységbe"*.

Külföldön

„Hegyi" már nem sokkal beszervezése után, 1965 októberében Belgrádba utazik egy háromnapos alkoholellenes kongresszusra. Tartótisztje azt javasolja neki, hogy ha *„be akarják vonni ellenséges tevékenységbe"*, azzal hárítsa el, hogy ő rokkant.

„Hegyi" gyakran megy Nyugatra tanulmányutakra, kongresszusokra, turistautakra. Fontos feladata, hogy nyugati kollégákkal ismerkedjen. Jelentéseiben részletesen beszámol tapasztalatairól, jellemzi új és régi ismerőseit. Egy német professzorral kapcsolatban például kijelenti, hogy *„különböző gyanús körülményeket észlelt"*.

Jó megfigyelő, és előzetes feladatkijelölés alapján, de magánszorgalomból is rengeteg, később részben hasznosítható információt közöl. Egy hivatalos útja után például hosszú tanulmányban elemzi az NSZK társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyait, a németek mentalitását, a magyar emigránsok beilleszkedésének problémáját.

A rendszer iránti (tényleges vagy színlelt) lojalitását vagy csak túlbuzgóságát bizonyítja, amikor azon háborodik fel, hogy az 1968 szeptemberében Bécsben rendezendő kongresszus programfüzetében szerepel egy szerinte *„politikai szempontból kifogásolható"* fakultatív kirándulás is: a Fertő-tavi csónakkirándulás után *„továbbutazás az osztrák–magyar határhoz. […] könnyű minden kommentár nélkül megmutatni a magyar őrtornyokat és drótsövényt, vagy csak egyáltalán szó nélkül kiszállítani a kirándulás résztvevőit néhány percre, aztán továbbutazni."* „Hegyi" úgy véli, hogy a provokáció miatt a magyar kormánynak esetleg tiltakoznia kellene az osztrák kormánynál.

Ideológiai éberségére újabb példa, hogy miután 1968 áprilisában hazaérkezik Bécsből egy alkoholellenes kongresszusról, rendkívüli találkozót kér a tartótisztjétől. A Nemzetközi Alkoholellenes Iroda magyar származású képviselőnője ugyanis arra kérte őt, hogy hozzon el egy néhány gyógyszert tartalmazó kis csomagot Budapestre az édesanyjának. A tiszt a kis csomagban nem talál semmi gyanúsat, csak tablettákat és egy sárgás reumakenőcsöt.

„Hegyi" saját rokonairól is jelent, mikor 1967. augusztus 16. és 30. között a feleségével az NSZK-ban élő apósánál és mostohaanyósánál vendégeskedik. Dr. Szabó Pál orvos 1956-ban disszidált. Nem érzi jól magát az NSZK-ban, ez az *„ötödik tartózkodási helye"*. Nem megy túl jól a praxisa, a lakásában szerény körülmények között végez állatkísérleteket. *„Cikkei után többek között (a levelezését mutatta) a német atomkutató intézet is érdeklődött és meghívták oda munkatársnak."* Ezt azonban nem fogadta el, mert az átvilágításához különböző adatokat kellett volna szolgáltatnia otthon élő rokonairól. Egyébként *„gyűlöli az oroszokat és politikai illúziókat kerget"*. Szabó 1951-ben vagy 1952-ben vette el második feleségét, Apponyi Évát, gróf Apponyi György és herceg Odescalchi Margit lányát. „Hegyi" mostohaanyósa édesanyját is jellemzi: *„Össze-vissza szidta Kádárt, a mai magyar politikai viszonyokat […] amit elmondott talán kicsit zavaros volt elmegyógyászati szempontból is."*

Megfigyelt betegek – és hozzátartozók

„Hegyi" többször is jelent egy-egy páciense egészségi (fizikai, mentális, lelki-) állapotáról problémáiról, és/vagy hozzátartozójuk bizalmas úton tudomására jutott titkairól, gondjairól.

Egyik betege bátyja 1970-ben Angliából tér haza. Első alkalommal, amikor Intaházára látogat új Mercedes Combijával, a betegeknek képeslapokat, folyóiratokat osztogat, „Hegyinek" pedig *„valami ruhaanyagot"* ad ajándékba. Azzal dicsekszik, hogy annyi mindent hozott haza, hogy azzal élete végéig elélhet. Elmondása szerint azért is jött vissza, mert öccsét *„pártfogolni akarja, el akarja vinni, el akarja tartani"*. „Hegyi" minderről beszámol a tartótisztjének, aki utasítja őt, hogy az illető intaházai látogatásaikor beszélgessen vele. Tudja meg többek között, hogy mennyire elégedett itthoni körülményeivel, s milyen volt angliai élete. Az anonim részekkel tarkított jelentésekből kiderül, hogy a férfinak exportvállalata volt Angliában. Hazatérése egyik, ha nem legfőbb oka az, hogy lassítsa a válása kimondását. Középiskolai tanárnő felesége ugyanis beadta ellene a válópert, és ő eltűnt a család szeme elől, hogy a bírósági végzést ne lehessen neki kikézbesíteni. Egyébként csalódottnak érzi magát, mert a londoni követségen, majd a hazajövetele után is mindenfélét ígértek neki, amiből semmi nem lett. Itthon a sok ellenségének, irigyének „köszönhetően" *„feljelentgették"*, és *„ezért a rendőrség állandóan érdeklődött utána, és nem hagyta nyugton, nem kapott állást"*. Már bánja, hogy hazajött. A jelentéseket egy belügyi főnök számára kivonatolják, „Hegyinek" pedig írásmintát kell szereznie.

Olyan eset is akad, amikor „Hegyi" az egyik betege által rábízott, feleségétől kapott leveleit „kikölcsönzi" tartótisztjének, aki azokat a – kézírás azonosítása céljából – továbbadja a helyi III/III. alosztálynak.

„Hegyi" a legtöbbet egy Budapesten dolgozó jugoszláv betegéről jelent, akit pszichés problémákkal és alkoholizmusával kétszer is kezel Intaházán. Korábban egy budapesti székhelyű regionális nemzetközi szervezet *„valami góréja"* volt, történetünk idején a jugoszláv követség kereskedelmi kirendeltségén dolgozik. Nem mellékesen bátyja a nagykövet.

Korábban, amikor Budapesten *„komoly, nagy volumenű külker megbízást kapott, akkor az valahogyan képességeit meghaladta"*. „Hegyi" úgy véli, hogy a nagykövet öccse krakélerkedik, karaktere *„elfajult"*. Pszichés problémái és italozása is szerepet játszhatott lecsúszásában. Most állítólag azon gondolkozik, hogy esetleg végleg hazatér, és állást, munkát változtat. Felesége otthagyta, összeveszett a bátyjával is.

„Hegyi" folyamatosan tájékoztatja tartótisztjét betege állapotáról, problémáiról, mindarról, amit megtud tőle és róla. Hosszasan jellemzi őt; a betegségére vonatkozó kb. háromnegyed oldalas rész anonimizálva van. A titkosszolgálatnak tippet, mintegy szakvéleményt is ad róla: *„[...] lehet esetleg használható ember, vagy pedig [...] lehet valamire felhasználni, saját célra, tehát nem adatszerzési célra, hanem megbízási célra."*

E jelentés után, néhány héttel, 1970 októberében Budapestről Szombathelyre érkezik a jelentésben csak V. alezredesként megnevezett elhárítótiszt azzal az utasítással, hogy „Hegyinek" figyelnie kell az ekkor éppen Intaházán kezelt jugoszláv férfi *„tevékenységét, magatartását, nem-e keresik fel kívülálló személyek stb."*.

Játszmák

Egy másik jugoszláv férfi Intaházán évekig portás volt, később a földműves szövetkezet alkalmazottjaként az intézményben egy kis élelmiszerboltot, büfét üzemeltet. 1949-ben diplomataként a bécsi jugoszláv követségen szolgált, és a szovjet–jugoszláv konfliktus kiéleződésekor menedékjogot kért Magyarországon. A részben aninomizált szövegből annyi rekonstruálható, hogy a belügy kocsival hozta le ide. „Hegyi" akkor azt az instrukciót kapta, hogy ha valami probléma van vele, akkor a szombathelyi kapitányságon a megadott illetékes elvtárshoz forduljon. Az egykori diplomata el is mondja „Hegyinek", *„hogy a belügyminisztériummal átjövetele után szoros kapcsolatba került, és maradt is, rendszeresen információkat adott, főleg a jugoszláv követség munkatársairól és Magyarországon megforduló jugoszlávokról"*. Azt állítja magáról, hogy *„olyan bűnt követett el, ami miatt neki lehetetlen a hazatérése"*. „Hegyinek" azonnal jelentenie kell, ha tudomására jut, hogy a *„személye körül olyan eseményeket tapasztalna, amely az ÁB. szerveket érdekli"*, főleg, ha a jugoszláv nagykövet öccse rá akarná őt beszélni a jugoszláviai hazatérésre.

1970 októberében „Hegyit" a budapesti központból egy másik titkosszolga is meglátogatja Mérei Ferenchez fűződő kapcsolata miatt. A találkozó után „Hegyi" panaszkodik a tartótisztjének, úgy érzi, hogy nem bíznak meg benne teljesen. Holott a pesti vendég értékelése nagyon is kedvező. Lehet, hogy Pestre helyezésében szerepet játszik, hogy a politikai rendőrség megbízik benne, és azt akarja, hogy a fővárosban éljen, hogy minél gyakrabban találkozhasson Méreivel, és jelenthessen róla.

Pesthidegkút

„Hegyi" 1971 áprilisától Budapestre kerül, Pesthidegkútra, a Pest megyei Semmelweis Kórház (Rókus) Egyesített Intézményei kihelyezett Pszichoterápiás Osztály élére. Klebelsberg Kuno egykori kastélyában – amely volt csendőrlaktanya, SZOT-üdülő, majd végül tbc-szanatórium is – eredetileg egy 65 ágyas női pszichiátriai utókezelő működött, ahol azonban 1976-tól férfiakat is gyógyítottak, és létesült egy 15 ágyas nappali szanatórium is.

Munka- és lakóhelyváltozása miatt „Hegyit" ekkor kizárják a hálózatból. Akár Intaházán, Pesthidegkúton is az új gyógyítási módszerek iránti nyitottsággal lát munkához. Így jön létre – munkatársai kezdeményezőkészségére építve – a biblioterápia, színházterápia, árnyjáték, és több műhely, például a táncterápiás vagy a családterápiás olvasó- és gyakorlóműhely.

Goldschmidt titkos kettős élete csak egy évre szűnik meg: 1972 júniusától társadalmi kapcsolatként számítanak rá. 1976 februárjában pedig újra aktiválják, és előrelép a hálózati személyek univerzumában: ekkortól (nyilván új fedőnéven) titkos megbízottként jelent a haláláig, 1988 októberéiga III/III-4. Osztály (kulturális elhárítás) A, majd B alosztályának. Ebből az időszakból nincs meg a munkadossziéja, a levéltárban csak ügynöki munkássága I. kötete található meg.

Goldschmidt és a politikai rendőrség jó kapcsolatát bizonyítja az ekkortájt beadott útlevélkérelmeinek előzékeny kezelése is. Amikor

1985-ben Svájcba kér útlevelet, Dr. Horváth József ezredes, a III/III. csoportfőnöke arra utasítja az útlevélosztály vezetőjét, hogy Goldschmidtnak és vele utazó családtagjainak – *„operatív célból [...] Látogatás célból"* – az útleveleket soron kívül és illetékmentesen állítsák ki. 1987-ben az NSZK-ba utazásakor turistaútlevelét szintén ingyen és soron kívül kapja meg, ezúttal is *„operatív érdekből"*.

A kórház igazgató-főorvosa a következőket írja Goldschmidt útlevélkérő lapjára, 1985-ben: *„Gyógyító tevékenysége, emberi, etikai, politikai magatartása kiemelkedő."* 1987-ben: *„Gyógyító tevékenysége kiemelkedő. Emberi, etikai, politikai magatartása kifogástalan"*

Goldschmidtot 1987-ben nyugdíjazzák, 1988 októberében hal meg. Dossziéját ekkor irattárba helyezik.

1992-ben díjat neveztek el róla, amellyel a Magyar Pszichiátriai Társaság kétévente jutalmazta a hazai szaklapokban megjelent legjobb esettanulmány szerzőjét. A díjat, miután kiderült Goldschmidt ügynökmúltja, nem adják ki többé.

A kaméleon

A Pesthidegkúton folyó gyógyító munkáról Konrád György 1974-ben ezt írta: *„akkoriban a legmegértőbb és a legemberbarátibb intézmény hírében állt."* Solt Ottília úgy vélte, hogy a pesthidegkúti osztály *„rendhagyó függetlenségét"* vezetőjének köszönhette, *„aki személyiségének hitele és kapcsolatai révén védőernyőt tartott föléje"*. Géczi János író, költő így emlékezett a Móricz Zsigmond-ösztöndíjjal Pesthidegkúton töltött néhány hónapra: *„[...] azon az aziliumi helyen sokan fordultak meg tudósok, művészek, vezető értelmiségiek, s nyilván politikusok és politika-közeliek is, olyasféle szabadelvű, az önmegvalósítást támogató menedék, mint manapság egy-két értelmiségi szalon [...] Humánus, s mélyen megértő intézmény, bölcs és nyitott vezetővel. [...]"*

Goldschmidt személyiségéről, tevékenységéről több egykori pesthidegkúti munkatársa egyértelmű elismeréssel nyilatkozott. Dr. Barát Katalinnak élete első munkahelye volt a pesthidegkúti: *„Goldschmidt Dénes személyisége meghatározó volt egyéni és szakmai fejlődésemre is.*

[...] egyenlő partnernek tartott mindenkit az osztályon. Nagyon eltért ez a viszonyulás az egészségügyben megszokottól." Hanisch Erzsébet 15 évig dolgozott itt nővérként: *„Alaptétel volt, hogy mindenre és mindenkinek a problémájára oda kell figyelni. [...] amikor egyetemre jártam, megéltem abból, amit tőle tanultam. [...] Hidegkúton tapasztaltam meg, hogy mi a demokrácia. [...]"* Blága Gabriella szerint *„Különleges volt megjelenésében és gondolkodásában, mindenben, amit és ahogy csinált. [...] Kimeríthetetlenül kíváncsi volt a világ történéseire, beleértve embert, jelenségeket, kommunikációt, patológiát. Kíváncsisága folyamatosan élcelődő, játékos humorba, önirónia ágyazódott. [...] Az ő »iskolája« tette lehetővé számomra, hogy megértsem, a dolgok, emberek, igazságok sokfélék és ezek értése/értelmezése állandó mozgásban, változásban van."*

Dr. Süle Ferenc, aki négy évet töltött Intaházán, másmilyennek látta Goldschmidtet. Szakmailag nyitottnak tartotta, de a munkájában sok kifogásolnivalót talált. Nem volt rossz főnök. Kommunistának vallotta magát, de ideológiája és értékrendje nem tűnt szilárdnak. Hangzatos frázisaival sok fiatalt meg tudott téveszteni. Rendkívüli karriervágy hajtotta. Úgy helyezkedett, nyilatkozott, viselkedett, hogy azzal megfeleljen a mindenkori széljárásnak. Kaméleon természete volt. Több személyiséggel rendelkezett.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL M – 33 556 (Goldschmidt Dénes jelentései)
ÁBTL 1.11.11 – 220813 (Főnökének ajánlása Goldschmidt 1985-ös útlevélkérelméhez)
ÁBTL BM Vas megyei Fogyaték 0773 (Polgár István, „Hegyi" tartótisztjének személyi anyaga)

Felhasznált irodalom

Bakonyi Péter: *Téboly, terápia, stigma,* Szépirodalmi, Budapest, 1983
Konrád György 1982-es önéletrajza *(www. konradgyorgy.hu/cikkek.php?id=60)*

Solt Ottília: Mi történik a cseppel a tengerben? *Beszélő* 25. szám (2. évfolyam/2. szám)
Beszélgetés Géczi Jánossal, *Átjáró* 2014. február 14.
Lélekemelő 2009. november *(www.vandb.hu/files/_index/doc/lelekemelo-4.pdf)*

Oral History
Süle Ferenc írásban és telefonon is adott információt.

„VALAMI TITKA VAN"

Varga Bálint filmtörténész szerint nem kell újra felfedezni, legfontosabb filmjei az elmúlt évtizedekben beépültek a magyar filmtörténeti kánonba. Nem pusztán az ötvenes évek stílusteremtő rendezője, hanem „értékrendjéhez következetesen ragaszkodó, a korszakváltásokban is megújulni képes, tudatosan életműben gondolkodó" művész volt. Kollégái, környezete hallgatag, gátlásosnak tűnő, romantikus alkatú rendezőnek ismerték. 1948-tól haláláig, 1976-ig a Színház- és Filmművészeti Főiskolán film- és televíziórendezők generációit tanította, nagyon sokan őt tekintik mesterüknek.

Sok kis halál

Máriássy Félix húszéves korától, 1939-től dolgozott a filmszakmában, a Hunnia Filmgyárban gyakornokként, vágóként és forgatókönyvíróként neves filmrendezők (Hamza D. Ákos, Radványi Géza, Ráthonyi Ákos, Gaál Béla) mellett. 1945-től a Magyar Filmgyártó Rt. (Mafirt) számára dokumentumfilmeket készített.

Háború utáni rendezői pályakezdésének kényszerű kompromisszumairól, megaláztatásairól, *„sok kis haláláról"* felesége, filmjei forgatókönyvírója, Máriássy Judit újságíró mesél el *„néhány rettenetesen fontos"* részletet a *Mitől hal meg a filmrendező?* című (a *Filmvilág* 1989/6. számában megjelent) visszaemlékezésében. A *Valahol Európában* című filmből – amelynek egyik vágója és egyik forgatókönyvírója – a bemutató előtt Rajk László belügyminiszter utasítására hivatkozva néhány részt kivágatnak. A *Talpalatnyi földet* – ennek is ő a vágója – szintén átvágatják, s új jeleneteket is kell hozzá forgatni. Habozik, hogy megrendezze-e első filmjét, a *Szabónét*. A kész filmet 1949-ben bizottságok

garmadája nézi meg, s megint pótfelvételeket rendelnek el. A filmért – amelyre Máriássy Judit úgy emlékszik, hogy *„ez volt a beteg ló, amin a sematizmus összes hibáját kimutatták"* – Kossuth-díjra terjesztik fel, amelyet akkor nem kap meg. A tervgazdálkodás népszerűsítésére forgatott tréfás kisfilmjét, a *Vidám versenyt* betiltják. (Forgatókönyvírója Bencsik Imre, 1955-től „Budai" fedőnéven ügynök)

A Tanácsköztársaság harmincadik évfordulójára készült dokumentumfilmjéhez, a sok tízezer méternyi archív anyagból ki kell válogatnia azokat a felvételeket, amelyeken nem látszik Kun Béla és még néhány vezető (köztük Lukács György), és előásni azt a két, villanásnyi felvételt, melyeken Rákosi látható. Máriássy a *„történelemkorrigálást"* – felesége szerint – *„kissé rossz szájízzel"* végzi.

1949 októberében őt és egy operatőrt lefüggönyözött autóval a Katonapolitikai Osztály a katonai bíróságra viteti. *„Itt egy forgatókönyvet tettek elébük, mely Pálffy György és társainak másnapi tárgyalásáról készült. Már sápadtan jött vissza, de még azt hitte, a forgatókönyv holmi hipotézis. Kiderült: nem az volt. Szó szerint egyezett minden. A hallgatóság: a későbbi katonai perek vádlottjai. Örök közt érkeztek, de egyenruhában, borotváltan, »szabadon« ültek a padokban. A bíró kérdezett, Pálffy fölényesen, néha mosolyogva mondta az előre leírt válaszokat. Egy ízben a bíró »ugrott« egyet. Pálffy György ekkor felhívta a figyelmét, hogy ez még csak a következő kérdés, előbb önnek azt kell kérdeznie tőlem, hogy... És a bíró javított. A filmrendező akkor elszédült, ezt a katonapolitikai osztályon dolgozó tiszt is észrevette, aki mellette állt. Rosszalló megjegyzést tett, mondván, akkor mi lesz holnap, a kivégzésen? A filmrendező azt dadogta, hogy ő többé nem jön. Napokig ki se mozdult otthonról, várta, hogy letartóztatják. Nem jöttek érte. A kivégzést megúszta."*

Néhány hónap múlva 1950-ben, 31 éves korában infarktust kap.

Betegsége miatt el akarják tőle venni a *Kis Katalin házassága* megrendezését, amellyel kijelölt első asszisztensét Szemes Mihályt bízzák meg. A munkát, némi közbenjárásra, mégis Máriássy kapja meg. Az illetékesek háromheti forgatás után átíratják a forgatókönyvet: az eredeti történettel szemben nem a férfi főhős, a kommunista művezető ébred öntudatra, hanem pártonkívüli felesége – s ráadásul megint szükségessé válnak pótfelvételek. A Vörös Csepelről, egy munkáscsalád életéről

írt forgatókönyvét is többször átíratják vele és a feleségével, őt pedig Rákosi három-négyszer is magához rendeli villájába, konzultálni. Hozzákezdenek ugyan az addigi legdrágább, legnagyobb szabású magyar film előkészületeihez, leforgatása azonban végül kútba esik. A sematikus *Teljes gőzzelt* úgy forgatja, *„ahogy se azelőtt, se azután semmit: magára kényszerített cinizmussal. [...] szép prémiumot kapott érte, Bebrits miniszter külön elismerő fogadást."*

Máriássy Félixnek – ez kiderül felesége fenti visszaemlékezéséből – nagyon fontos, hogy a pályára kerüljön, s filmeket csinálhasson. Ez s több mint előnytelen családi háttere, s talán az eszmében való hite magyarázhatja, hogy vállalja a titkosszolgálati együttműködést.

Egy ügynök azonosítása

„Jenei" munkadossziéját 1957. május 30-án nyitja a BM. Első jelentését azonban csak 1960. február 12-én adja. A mintegy hároméves hiátus furcsa. A dossziét 1962. november 29-én zárják le: a 127 oldalas dosszié tartalma hiánytalannak tűnik, egy 18 oldalas, nagyrészt teljesen üresen hagyott névmutató után következik az első jelentés.

„Jenei" feltehetőleg 1960 előtt is ír jelentéseket, erre következtethetünk abból, hogy egy 1960. végi, nyugati útjáról beszámoló jelentésére a tartótisztje azt jegyezte fel: „Jeneit" ki kell kérdezni, *„részben régebbi jelentései"* figyelembevételével. Életrajzi adatai ismeretében az sem elképzelhetetlen, hogy már a negyvenes évek végén vagy az ötvenesek elején beszervezték, dossziéja pedig – mint oly sok ügynöké – 1956 októberében megsemmisült.

Bár beszervezési dossziéja és 6-os kartonja nincs meg az ÁBTL-ben, egyik jelentéséből egyértelműen kiderül, hogy Máriássy azonos a „Jenei" fedőnevű ügynökkel. A BM egy osztályvezetője és egy alosztályvezetője 1962. június 4-én „Szolgálati jegyen" kérik annak engedélyezését, hogy Máriássy Félix filmrendezőt a tartótisztje, Takács Tibor rendőr százados „kölcsönadhassa" az elhárításnak. Az előzmények: az olasz követség fogadásán Perselli, olasz kulturális attasé bemutatja a filmrendezőt az angol követség kulturális attaséjának, Sinclairnek, aki azt

javasolja neki, hogy hívja fel őt, s beszéljék meg, miként lehetne megélénkíteni a magyar–angol filmes kapcsolatokat. „Jenei" az eseményt jelenti tartótisztjének, akinek feljegyzése szerint Máriássy *„amennyiben nekünk szükséges felveszi a kapcsolatot az angolokkal"*. Az, hogy „Jenei" azonos Máriássyval, kiderül jó néhány más jelentésből is, de abból is, hogy különféle személyekről (például főiskolai hallgatóiról vagy filmjei színésznő főszereplőiről) szolgál olyan információkkal, amit rajta kívül más nem nagyon tudhatott.

Máriássy életében, családi körülményeiben jó néhány olyan életrajzi adalék található, amelyek közül akár egyetlenegy is elég lehetett volna ahhoz, hogy eltávolítsák a művészi pályáról. Felvidéki nemesi család sarja, báró. Máriássy Judit előbb idézett visszaemlékezése szerint a *„buta dzsentri-világot [...] valahol a kispolgáriságnál is jobban megvetette. Volt ebben a dzsentri-gyűlöletben némi arisztokratizmus, a bárságot nem elfogadó Máriássyak gőgje."*

Rákosi hatóságai szemében az is gyanús lehet, hogy 13 éves koráig Ausztriában nevelkedett, 1932-ben tért haza. Édesanyja, Máriássy Ödönné a háború után Olaszországban telepedett le, s újra csak 1956-ban, a forradalom előtt (!) látogatott Magyarországra.

Máriássy Félix testvére, József a nyilas párt tagja volt, később Münchenben a Szabad Európa Rádiónál dolgozott. Felesége szerint Félix megvetette a testvérét, és 1945 után nem is találkozott vele többé. Franciaországi úti jelentésében „Jenei" azt állítja, hogy az anyjuk két hónapos magyarországi tartózkodása tapasztalatairól valahova dicsérő cikket írt, s ezért a testvérét 1956-ban kis híján kirúgták a SZER-től.

Máriássy Judit

Feltételezhető egyébként, hogy a feleség „szerzi meg" a férjének a veszélyesnek bizonyuló szupertitkos filmes feladatot, a Pálffy György és társai elleni per megörökítését. Judit ugyanis hosszú időn át kapcsolatban áll Szűcs Ernővel, aki a Rajk-per és a Pálffy-ügy egyik szervezője, előkészítője, 1950 elejétől pár hónapig a Katonapolitikai Osztály vezetője, s mint ilyen, Péter Gábor helyettese.

Judit 1945-től a Belügyminisztérium Sajtórendészeti Csoportjánál dolgozik, a csoport helyettes vezetője pedig Szűcs Ernő, akkor rendőr őrnagy. Judit egy ideig „Valentik" fedőnéven neki jelent. Főleg vezető szociáldemokrata politikusokról ad információkat, legtöbbször Justus Pálról, az SZDP ideológusáról vagy Schiffer Pálról, az azonos nevű dokumentumfilmes édesapjáról, de jelent a kommunista Sándor Pál filozófusról s más pártfunkcionáriusokról is. Szűcs 1950-es letartóztatása után Judit Horváth Sándor alezredest informálja, néhányszor többek között Kiss Károlyról, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) elnökéről.

Koós Béláné/Sós Vera 1945 őszétől a Belügyminisztérium Sajtórendészeti Csoportjánál Máriássy Judit kolléganője. 1954. június elején négy napon át hallgatják ki az ÁVH irányító testületében betöltött szerepéről. Június 1-i írásos vallomásában számol be Máriássy Judit egykori titkos tevékenységéről.

Filmgyári helyzetképek

„Jenei" 1960 és 1962 között összesen 29 jelentést ír. Négyet a Hunnia Filmstúdióról és a Színház- és Filmművészeti Főiskoláról, az összes többit pedig tizenkét közeli ismerőséről.

Sokatmondó, hogyan látja munkahelyét, éltető közegét és a kollégákat. 1961-ben két hosszú jelentésben is tudósít a Hunnia Filmstúdió helyzetéről, problémáiról. Hangsúlyozza, hogy *„másoktól hallott tényeket, többségükben szubjektív benyomásokat"* próbál rögzíteni. Helyzetképe valóban meglehetősen szubjektív. Panaszlistájában tényleges problémák keverednek elfogultságokkal, megállapításai, értékítéletei nemritkán egyoldalúak, igazságtalanok, egyeseket érzékelhetően nem kedvel. Alapállása az irigység és a sértettség, mintha valami nagy méltánytalanság érte volna. Pedig egyáltalán nincs háttérbe szorítva: 1956-ban Kossuth-díjat, 1969-ben Érdemes Művész díjat kap. 17 játékfilmet rendez: 1957–1968 között szinte minden évben készít egyet, 1960-ban kettőt is. Néhány tévéjátékot és dokumentumfilmet is jegyez. Hosszú ideig a Magyar Film- és Tévéművészek Szövetségének főtitkára.

A filmgyári struktúrát jelentősen érintő változás a három stúdió létrehozása 1961-ben, „Jenei" szerint kapkodva történt, most teljes a felfordulás. *„Az utolsó verzió kialakításánál roppant buzgón szervezkedett Bacsó és a vele egy klikket alkotó Fábri, Makk. Bacsónak hiúsági és anyagi kérdés is volt, hogy ő legyen a »művészcsoport« fődramaturgja és oda bejutassa barátját Gyöngyössy Imrét."*

Elégedetlen a filmgyárat 1960 elejétől igazgató Horváth Mártonnal is. Úgy látja, hogy minden jó szándéka mellett szakmai s politikai kérdésekben is mélységesen bizonytalan. *„Miközben udvarol a nagyoknak (Bán, Makk, Máriássy) Szirmai elvtárshoz egy olyan jelentést küldött, melyben éppen ezeket az embereket vádolta a hibákért [...] azt szeretné bebizonyítani, hogy a művészek ideológiailag talajtalanok, megbízhatatlanok, hogy semmire sem lehet velük jutni."*

Horváth elődeinél kétségtelenül nagyobb hatáskörrel bír, a szervezeti önállóság is megvalósult, de *„az elmúlt egy esztendő alatt készült filmek és még inkább az ez idő alatt készült forgatókönyvek alapján mégis elég gyenge a mérleg [...] a hangulat pedig még soha ilyen cinikus, morálisan ilyen laza a gyár kollektívája nem volt".*

A filmgyárban uralkodó fejetlenséget „Jenei" több hamvába holt vállalkozás történetével illusztrálja. Fábrit – a *„közismerten humortalan embert"* – például a gyár vezetősége rávette, hogy rendezzen Rejtő Jenő *Vesztegzár a Grand Hotelben* című mulatságos ponyvájából egy monstre antiimperialista burleszket. Ebből sem lett semmi, mint ahogy az 1961-es fő filmtervből, Szász Péternek a budapesti pártház ostromáról írt forgatókönyvéből se, mert azt a dramaturgiai tanács rossznak, zavarosnak találta. Fábrit mindez annyira felháborította, hogy állítólag szakítani akar a filmmel, s leszerződni valamelyik színházhoz. De rajta kívül jó néhány más rendező is mélységesen elkedvetlenedett, vagy teljesen nyíltan cinikus lett.

Horváth igazgatása alatt számtalan nagyvonalú, *„borzalmasan újszerű és monstre"* forgatókönyv készült, közülük *„nem egy súlyos százezreket emésztett fel, mert egy részük az un. előkészítési stádiumig is eljutott".*

„Jeneinek" Makk a példa arra, hogy egyes filmrendezők anyagi kényszerből csinálnak filmet: a *Gonoszkátyú* forgatókönyvéből – amelyet állítólag maga Makk is *„szarnak"* tartott – csak azért akar filmet

forgatni, mert ötvenezer forint adóssága van. Az *„ügy a próbafelvételig eljutott, akkor félretették".* Két hajótörést szenvedett filmje után Makk erkölcsi és anyagi válságba jutott, s most a főiskolásokkal akar egy egész estés filmet készíteni május elsejéről. *„»Kell a pénz, édesapám« – felkiáltással."*

„Jenei" hiányolja a mai témájú új magyar filmeket. Ugyanakkor meglehetősen gúnyosan számol be arról, hogy a gyár fő ügye most egy elképzelt riportfilm, amelyet a *Népszabadság* munkatársa ír Máriássynak. *„Az a tény, hogy az Alföldön 20 méter mélységben vizet lehet találni súlyponti ügynek számít, az alkotók most próbálják kifundálni a »történetet«, amiből ők maguk még azt sem tudják, hogy dokumentum vagy játékfilm formájában nyúljanak-e a témához."* (Galambos Lajos, Makk Károly és Máriássy Félix forgatókönyvéből – Máriássy infarktusa miatt – végül Makk rendez filmet *Megszállottak* címmel, amely a magyar új hullám első sikere, alapműve lesz.)

„Jenei" két filmgyári jelentéséből csak néhány sort töröltek, a harmadik, egész oldalasból viszont csak öt-hat sor maradt. Ebben „Jenei" *„a filmgyárban uralkodó erkölcsi állapotokról"* számol be. Egy, a filmgyárnak dolgozó taxisofőrtől úgy értesül, hogy bizonyos gyártásvezetők a statisztákkal és a filmgyári tisztviselőnőkkel külső forgatások alkalmával az ő Volga gépkocsijában bonyolították le szerelmi ügyleteiket.

A főiskoláról

„Jenei" 1948 óta tanít a filmfőtanszakon, tehát jól ismeri az oktatási intézmény helyzetét, problémáit, az emberi, szakmai viszonyokat. Szerinte megszűnt a tanári kar rendszeres közös vitája, amelyen megbeszélték az oktatás fő irányelveit. Mindenki azt tanít, amit akar, az ellenőrzés csak adminisztratív jellegű. Az igazgatóság mint intézmény és mint irányító szerv nem létezik. A főigazgató Olthy Magdának *„a legminimálisabb tekintélye sincs"*, s nem túlságosan törődik a főiskola ügyeivel, a filmfőtanszak ügyeiben pedig teljesen tájékozatlan. Egyébként hónapok óta külön bizottság foglalkozik a tanszakkal, de a vizsgálat résztvevői még egyetlen órára sem mentek be.

Ma alig van tanár, akit tisztelnének: *„[...] Major nem igen törődik a főiskolával, Várkonyit inkább a szüntelen pénz-hajsza izgatja, Keletit sem tisztelik [...] Makk túlságosan pajtási viszonyban van a hallgatókkal, közös murikon vesznek részt, együtt járnak a Pipacsba. [...] Nem jobb a helyzet az adminisztratív munkatársak között sem. K. Nagy igazgatóhelyettes állandó gúnyolódások céltáblája."*

Unikum „Jenei" ügynöki tevékenységében az a szövegrészlet, amelyikben, még ha fenntartásokkal is, de pozitívan fogalmaz. Az ötödikes osztályát dicséri, munkájukat értékeli. Míg a főiskolán nincs komoly szellemi élet, az osztálya *„ma sem vesztette el az ország dolgai iránti érdeklődését, ők legalább olvasnak, vitatkoznak maguk között [...]"*. Az osztály *„a legtehetségesebb, leglelkesebb társaságként indult, ma is sok reményre jogosít. Bár sokféle rossz hatás, bizonyos fásultság jellemzi ma őket, ebben bizonyos része annak is van, hogy [...] mindent el akarnak vetni pillanatnyilag, ami volt, sokszor restellenek őszintén és nyíltan igent mondani, s ha munkáikban (csaknem mindegyikben) kimondják az őszinte igent rendszerünkre, társadalmunkra, a mód, ahogy ezt teszik, az mindig művészieskedő, »európai«, vagyis zavaros formában történik."*

Két vizsgafilmet azért ró meg „Jenei", mert *„megoldásában mind a kettő a nyugati formalista hatások alatt állt. A Szerelmem Hirosima vagy más hasonló exisztencialista filmek nyelvén mondják el, mintegy szégyenkezve"* a mondanivalójukat.

A rossz hatások közé sorolja a Gyöngyössy Imréét, s az ő révén kapott Keresztury Dezső-féle hatást, *„mely bizonyos formalizmussal kevert népiességgel és népies ellenzékieskedéssel fertőzi őket"*. Ugyanakkor elismeri, hogy az előző tanév végén a vizsgaforgatókönyvek közül a legjobb minősítést Gyöngyössyé érte el. Ezért is helyteleníti, hogy művét, a *Simon papot „letiltották a forgatástól, a leggyengébb osztályzatot elért Kézdi Kovács féle »Csutak és a szürke ló«-ból pedig filmet csináltak"*. Ez az eset „Jenei" szerint *„bizonyos fokig tápot adott"* ötödikesei fölényeskedésének. Az is *„mérhetetlenül demoralizálta a társaságot, s a tanárok, vezetők maradék tekintélyét is lejáratta előttük"*, hogy tanítványai csaknem az utolsó pillanatban tudták meg, hogy négy év helyett öt évig fognak tanulni. A harmadik év végén derült ki, hogy a főiskola vezetése az 1956-ban kidolgozott, négy évre szóló tantervtervezetet elfelejtette továbbítani a minisztériumnak.

A hallgatók így a negyedik évben lényegében lötyögtek, az államvizsgákra, a diplomafilmek elkészítésére az ötödik évben került sor.

Míg a jelentés szövegében négy helyen összesen 14-15 sort töröltek, addig a közel egyoldalas tartótiszti értékelést teljes egészében anonimizálták.

Ruttkai, Gábor Miklós, Törőcsik

„Jenei" a legtöbb bizalmas, magánéleti információt filmjei alkotótársairól, színészeiről veti papírra.

Ruttkai Éva négy (egyenként másfél-két oldal terjedelmű) jelentésnek is a főszereplője. Egy kétoldalas dokumentum – a tartótiszti értékeléssel, utasítással együtt – teljes egészében anonimizálva van, de a többi három jelentésből is több helyen kitöröltek két-három sort. „Jenei" beszámol róla, hogy 1949 óta ismeri Ruttkait közelebbről, s arról is, hogy a forradalom napjaiban mindennap beszéltek telefonon. Ruttkai – aki 1960-ig öt filmjében játszott – nyilván megbízik benne.

„Jenei" felidézi az ötvenes évek elejét, Ruttkai pályafutásának kezdetét, amikor férjével együtt még *„lelkes emberek voltak [...] Gábor Miklós szinte szemellenzősen az, betéve fújták Sztanyiszlavszkijt és Révai Józsefért rajongtak"*. Az „ellenforradalom" napjaiban az *„első perctől kezdve megijedtek és féltek"*, 1956 végén kijelentették, hogy többé nem politizálnak. „Jenei" úgy véli, Ruttkai egy pillanatig sem volt közönyös és érzéketlen az ország dolgai iránt, és nem lett cinikus, ha néha ezt a pózt is vette fel. *„Nem fog sokáig ebben a halál-hangulatú, nosztalgikus, nyugatrajongó állapotban megrekedni."*

„Jenei" kitárgyalja Ruttkai *„súlyosan megromlott"* házasságát, véleményt formál magatartásáról, személyiségéről, s ostorozza állítólagos anyagiasságáért. A „bajok" már régebben kezdődtek: Gábor Miklós 1954-es argentínai utazása (a Mar Del Plata-i filmfesztiválon tett látogatása) után a házaspárt *„hatalmába kerítette valami, szinte gyerekes nylon-tiszta gyapjú, külföldi rúzs, külföldi krém, külföldi zokni szédület, eddig kiválónak vélt társadalmi és anyagi helyzetük egyszerre szörnyűnek tűnt a nyugati sztárok életszínvonalával összehasonlítva"*. *„Egyre többet*

keseregtek, utazni vágytak és mikor például együtt bejártuk a nyugat-berlini Kurfürstendammot, Éva sírva fakadt az ernyő üzlet előtt, melyben különleges nyugati esernyőket árultak."

Állandóan anyagi gondokkal küzdenek, és mindenfelé panaszolják, hogy mennyire nincsenek megfizetve. „Jenei" úgy véli, a színésznő a Kossuth-díjnak sem örült igazán. Kifejtette neki, hogy az ilyen őt már nem lelkesíti fel, Audrey Hepburnt irigyli, mert ő nem 35 ezer forintot kap egy díjért. „Jenei" hivatkozik Várkonyira is, tőle tudja, hogy Ruttkai, egy néhány héttel korábbi sajtófogadáson a nyugati hírügynökségek képviselői előtt aprólékos részletességgel az adókról panaszkodott.

„Jenei" azt is Ruttkai szemére veti, hogy egy éve rémisztő képet festett neki egy moszkvai szállodáról, amelyben most ő is megszállt: nem akart hinni a szemének, amikor a szép, modern és tiszta felhőkarcolót meglátta.

„Jenei" megállapítja, hogy Ruttkai és Gábor Miklós mostanában *„a magasröptű gondolatok szférájában élő nagy művész"* szerepét játsszák. A tartótiszt úgy értékeli, hogy Ruttkai Éva férje hatására *„destruktív magatartást tanúsít. Nagy baj, hogy ezzel a magatartásukkal sok fiatal tehetséges művészt maguk köré vonnak és rohasztanak."*

Törőcsiknek is az „anyagiasságával" van baj. Az előbb említett sajtófogadáson arról panaszkodott, hogy kénytelen kétezer forintért dolgozni, Máriássynak pedig azt állította, hogy minden társaságban ő a Hamupipőke.

Egy másik alkalommal „Jenei" együtt utazik Törőcsikkel és a húgával a Balatonra. A beszélgetés pillanatokon belül anyagi kérdésekre terelődik. Törőcsik azon kesereg, hogy csak nálunk fordulhat elő, hogy egy ismert színész házaspár ilyen nyomorultul éljen, hogy egy filmszínésznőnek ennyi film után nemcsak hogy kocsija, de még egy rendes rongya se legyen. „Jenei" szerint a hangos sirámokat a vonat egész utazó közönsége enyhe felháborodással hallgatta, és megjegyzésekkel kommentálta. Néhány héttel később „Jenei" egy siófoki étteremben fut össze Törőcsikkel, aki tréfásan, összetett kézzel könyörög neki, hogy adjon valamilyen szerepet az új filmjében, mert már nem tud mit fölvenni. Pénzért akár statisztálást is vállalna. A tartótiszt úgy ítéli, hogy az információkat a Művelődési Minisztérium tudomására kellene hozni.

Thurzó Gábor

Thurzó, a neves katolikus író „Jenei" egyik legállandóbb munkatársa. Három filmjének forgatókönyvírója, ötnek a dramaturgja, egynek pedig írói konzultánsa. „Jenei" négy jelentésben szedi ízekre kollégáját.

Két filmgyári ismerősre hivatkozik, hogy Thurzó miért volt úgy elragadtatva Egyiptomtól, ahova az *Egyiptomi történet* című koprodukció előkészítése miatt utazott. Egy néhány hónappal későbbi jelentésében visszatér a témára. Az SZKP XXII. kongresszusáról érdeklődik Thurzónál, aki fölényesen és mosolyogva jelenti ki, hogy egy cseppet sem csodálkozik, mert minden egyház, amely fent akar maradni, kénytelen időnként szakítani a korábbi módszereivel. Márpedig *„a jó kommunista is »hívő«, az egyház is párt és az is halad a korral. Ez* – kommentálja Thurzó szavait – *éppoly természetes a számára, mint a rendszeres gyónás, áldozás, a minden vasárnapi mise – és a másik oldalon a [...]"* – és megint tesz egy gúnyos megjegyzést Thurzó szexuális irányultságára.

„Jenei" arról is beszámol, hogy szerinte Thurzó rettenetes idegállapotban van, szeretne szakítani a házastársával, aki viszont ragaszkodik hozzá és a lakáshoz, s őt teszi felelőssé élete tönkretételéért. *„Kettejük kínlódása, a veszekedések és szemrehányások már teljes nyíltsággal folynak, idegenek előtt is."*

Thurzót „Jenei" üzleteléssel is meggyanúsítja: azt állítja, hogy Jugoszláviában egy ottani írónál vendégeskedve pénzt kért kölcsön. (Ez a Kádár-korszakban forintkiajánlásnak, s így büntetendő cselekménynek számít.) Még nagyobb „bűne", hogy csempészésből szerez pénzt. Erre az állításra rá is harap a tartótiszt. Az ismét Egyiptomba készülő – s útközben majd Rómában is megálló – Thurzó elárulja „Jeneinek", hogy Bécsben egy Rudi nevű órásnak műmárvány órákat szokott vinni. Az ott összegyűlt pénze egy részét most átutaltatná valakinek Rómába. Ezért kéri Máriássyt, hogy adja meg neki az ott élő sógornője címét.

Vincze Imre

Vincze Imre zeneszerző Máriássy tizenegy filmjéhez komponált muzsikát. „Jenei" az első jelentésében valóságos pálya- és jellemrajzot készít róla. Úgy véli, a Rákosi-korszakban lelkes párttag volt, sőt kissé balos is, tagja a Zeneművészeti Szövetség pártvezetőségének is. 1956. október végén az első percektől hangoztatta az események ellenforradalmi jellegét, novemberben azonban megváltoztatta a véleményét. „Jeneinek" kijelentette, hogy nem kíván belépni egy olyan pártba, amelyet leszavazott a nép. Elkeserítette az idegen hadsereg beavatkozása, s az is, hogy sok ismerőse, köztük unokatestvére is disszidált. Összetört. Közölte, ő mostantól a csillagászattal kíván foglalkozni. S valóban épített is egy távcsövet, amellyel szabad idejében éveken át fürkészte az eget.

1956 után egyre inkább megváltozott. 1959-ben Máriássy megbízta a *Fapados szerelem* című film zenéjének megkomponálásával. Előleget is felvett rá, majd más elfoglaltságára hivatkozva lemondta a megbízást, s visszafizette a pénzt. „Jeneivel" közölte, hogy *„nem hajlandó olyan filmhez zenét csinálni, ami arról szól, hogy egy becsületes embert kispolgárok megrágalmaznak, és egy kommunista megvéd, amikor az igazság az, hogy nálunk a kommunisták rágalmazzák meg a becsületes embereket, és senki sem meri őket megvédeni".* Vincze a lemondás külön okaként megemlítette még Járdányi Pálnak a Zeneművészeti Főiskoláról történt eltávolítását.

„Jenei" gyanúsnak és *„igen szabadosnak"* találja a zeneszerző baráti társaságát is, amelyet gyógyszerész barátja több hónapos letartóztatása kovácsolt össze 1957-ben. Vinczéék s a „bandához" tartozó *„egy-két ijesztő külsejű házaspár"* együtt segítették, vigasztalták az otthon maradt feleséget. Közös együttléteik alatt isznak, bridzselnek, jelmezbált és többnapos mulatságokat rendeznek Vinczééknél, vagy sátortáboroznak a Szentendrei-szigeten.

Vincze új keletű hobbija az amatőrfilmezés, nyaralásuk eseményeit is megörökítette, felvette, ahogy a barátai pihennek, napoznak, fürdenek a vízben (esetleg félmeztelenül vagy meztelenül), vagy sarat dagasztanak. Az amatőrfilmet megnézi „Jenei" is, aki kéjes részletességgel és purifikátori hevülettel idézi fel a látottakat. „Jeneihez" hasonlóan a tartótiszt is fel van háborodva. *„A jelentés jól mutatja, hogy egy tehetséges fiatal művészt az ellenség hogyan hálózza körül és viszi a züllés útjára"*; a társasága *„tovább rohasztja"* őt.

„Jenei" Vincze minden titkát kifecsegi. A zeneszerző arról panaszkodik neki, hogy a házassága csődbe jutott, a baráti társaság is csak azért kell neki, hogy *„meneküljön önmagától. […] tökéletesen egyedül van".*

43 éves korában halt meg.

Makk Károly

Két filmgyári jelentéséből már kiderült, hogy Makkot nem szívleli. Erre utal az is, hogy a négy teljes egészében neki szentelt jelentés a szenzitív adatok miatt csak részben ismerhető meg.

„Jenei" szeret más zsebében kutakodni. Különösen Makkéban. Palotai Boristól azt hallotta, hogy Makknak zűrös az anyagi helyzete, kb. hetvenezer forinttal tartozik, nagyrészt az írónő fiának, Bacsónak. Egy másik információ is másodkézből, Bányász Imrétől, a filmgyár igazgatójától származik: Makk eddig 14 olyan forgatókönyvet írt, amelyeket kifizettek, s amelyekből nem lett film. (Mindez cenzurális és anyagi okok miatt mindennapos gyakorlat a filmgyárban.) Makk dramaturgként, társíróként több filmből is pénzt húz. Még egy Jókai-regény átírására is vállalkozott, pénzt is vett fel érte, de ebből sem lett film. „Jenei" úgy véli Makk kivételezett helyzetet élvez a filmgyárban, ezért még a nagy öregek – Kalmár László, Gertler Viktor, Bán Frigyes – is beveszik a saját forgatókönyveikbe, mert az remélik, hogy ezzel az igazgatóságot is megnyerik a vállalkozásuknak.

„Jenei" tájékoztat Makk szocialista rendszer iránti viszonyáról is: Grigorij Csuhraj szovjet filmrendező magyarországi látogatása kapcsán Makk kijelenti, hogy *„a Szovjetuniót tisztelni a »relativitás alapján« nevetséges, afféle »kispajtás«-álláspont. Ott az emberek meg vannak hatva, ha elérhetik egy Rottenbiller utcai házmester életszínvonalát."*

A tartótiszt Makkot ellenséges beállítottságú személynek nevezi, s javasolja, hogy *„piszkos pénzügyeire"* hívják fel a Művelődési Minisztérium illetékeseinek a figyelmét, a filmgyárban pedig indítsanak vizsgálatot.

Gyanús elemek

„Jenei" többekről is jelent szubjektív benyomások, információmorzsák, innen-onnan hallott történetek, pletykák alapján. Információi között nem egy olyan akad, amely veszélyes lehet, és további következményekkel járhat az illetőre nézve.

Petrovics Emil zeneszerzőről négy jelentést is ír: az „információk" meglehetősen érdektelenek, az igazi gyúanyag nyilván az anonimizált részekben rejlik.

Török Tamás, a Magyar Rádió rendezője – a Szabad Magyar Rádió szerkesztője – a forradalom napjaiban még az utcáról betévedők anyagát vagy az egyetemisták kiáltványát is leadta. Tamási Lajos *Piros a vér* című versének pedig örült. A napok múlásával egyre határozottabb, egyre *„forradalmárabb"* lett. Páger kijelenti, hogy a Színészkamara annak idején nagyon igazságos volt, Keleti Mártont például az elsők között tették ki. Balázs Béla egy csibész, mert elfogadta a villáját. Páger szidja *„mindazt az őrültséget"* is, amit a kommunisták nálunk elkövettek.

Sok rosszat – vagy inkább pletykát – hord össze Ungvári Tamásról is: tehetséges, művelt, jó íráskészséggel rendelkező, de opportunista és karrierista értelmiséginek tartja. Illés Béla kedvence volt, akit azonban a háta mögött kigúnyolt. 1958-ban azt mondta „Jeneinek", bánja, hogy nem ment ki Angliába: mi lehetett volna belőle, ha barátja és pártfogoltja, Krassó Miklós ilyen komoly karriert csinált az oxfordi egyetemen. Ungvári tervezett házasságától állítólag azért lépett vissza, mert szerelmének Major felmondott a Nemzetiben, ő pedig nem akarta volna, hogy az esküvőt Major provokációnak vegye.

„Jenei" franciaországi „úti beszámolójában" Fehér Imrét is feljelenti, mert az odakint *„sok hamis és felületes dolgot fecsegett a művészet és a művészek helyzetéről és általában a mi életünkről"*. Többek között azt, hogy Darvas Iványt megkínozták a börtönben, s ott tüdőbajos lett. Néhány évvel korábban pedig úgy tájékoztatta Louis Marcorelles francia filmkritikust, hogy Soós Imre politikai okokból lett öngyilkos.

„Jenei" úti jelentésében érdekes részlet olvasható a forradalomban fontos szerepet játszott, majd Franciaországba disszidált Csongovai Per Olafról. A filmesnek – aki valamilyen baloldali szervezetben dolgozik

– fő baja, hogy a gyerekét Pesten hagyta. Kiengedése ügyében állítólag a francia kommunista párt is közbenjárt az MSZMP-nél. Csongovainé 1960-ban, amikor Nyikita Hruscsov, szovjet pártfőtitkár Franciaországban járt, az őt elkísérő s egy kórházba látogató Nyina Hruscsova lábai elé vetette magát, s könyörgött neki, hogy engedjék ki Magyarországról a gyerekét. A jelenetről készített fotó az egész francia sajtót bejárta, de a párizsi szovjet nagykövetség úgy nyilatkozott, hogy az ügy a magyar kormányra tartozik. A tartótiszt szerint ezek az információk komoly operatív értékkel bírnak.

„Valami titka van"

Bódy Gábor önéletrajzában úgy emlékszik, hogy a főiskola *„rendkívül nívótlan és hisztérikus"* klímája elviselhetetlen lett volna, ha azt nem enyhíti többek között Máriássy Félix *„lankadó embersége"*. Az egykori tanítvány, Szabó István pedig arról beszél egy interjúban, hogy nagyon tisztelte és apaként szerette Máriássyt: *„[...] nagyon sokat tanultam tőle [...] és bár én is nevettem a hibáin, mint minden kollégám, számomra mindig tiszteletre méltó volt a tartása, ezt próbáltam valamiképpen eltanulni tőle."*

Gábor Pál – aki öt évig Máriássy asszisztense, majd a főiskolán négy évig a tanársegéde volt – nekrológjában nagy művésznek és teljes embernek nevezi, s megpróbálja felidézni *„a fegyelmezett vonások mögött az igazit, melyből emberi lénye összetevődött. [...] örök elégedetlensége mögött, mellyel olykor már aggályoskodónak, nem rokonszenvesnek tűnt mások számára, olyan ember rejtőzött, aki keresztülment minden lehetséges szenvedésen [...] ez tette mindenkivel, de elsősorban önmagával szemben kritikussá, ugyanakkor, paradox módon, minden emberi gyengeséggel szemben megértővé. [...] az életben legendásan szűkszavú, fegyelmezett ember a műveiben a forma gátjai közül is kicsapó mély érzéseivel, sőt érzelmességével tusakodik. [...] Mi tanítványai fiatal fejjel rejtélyesnek láttuk őt, sőt diákgúnnyal néha többértelműen használtuk a kifejezést, hogy »valami titka« van. [...]"*

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL M-18658 (Máriássy Félix munkadossziéja)

Felhasznált irodalom

Bódy Gábor: Önéletrajz, *Filmkultúra* 1986/2.
Csala Károly: Fogalommagyarázatok. Beszélgetés Szabó Istvánnal, *Kritika* 1992. május
Gábor Pál: Máriássy Félix, *Filmvilág* 1975/4.
Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes és elágazásai 1946–1955*, Corvina, 2009, 133–134. o.
Máriássy Judit: Mitől hal meg a filmrendező? (Befejezetlenül maradt visszaemlékezés Máriássy Félixre), *Filmvilág* 1989/6.
Varga Bálint: *„Kötelékek"*, *www.filmintezet.hu*

BÖRTÖNBŐL „BÖRTÖNBE"

Az 1956-os forradalom leverését követően a népbíróságok 1956 novemberétől 1963-ig mintegy 26 000 embert ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre. A szabadultak a hatalom szemében ellenforradalmároknak, gyanús „elemeknek" számítottak, akiket a politikai rendőrség évtizedeken át kiemelten figyeltetett. Gyakran utánuk nyúlt, s akadályozta a boldogulásukat. Nehezen tudtak elhelyezkedni – s nem a végzettségüknek, szakmájuknak megfelelő munkakörben –, hosszú ideig arra sem gondolhattak, hogy folytathassák vagy elkezdhessék tanulmányaikat az egyetemeken, főiskolákon, és útlevelet sem kaphattak, még szocialista országba sem. A szabadultakat – függetlenül attól, hogy leülték-e a teljes börtönbüntetésüket, vagy engedménnyel szabadultak (mint sokan az 1963-s ún. „nagy"amnesztiának köszönhetően) – a III/III. fenyegetéssel és ígérgetéssel előszeretettel szervezte be ügynöknek, akiknek elsősorban egykori rabtársaikról kellett jelenteniük. A megzsaroltak tudták, hogy egy mondvacsinált ürüggyel könnyen visszakerülhetnek a börtönbe, s azzal is kecsegtették őket, hogy a BM-mel való együttműködésükkel megszűnhet addigi diszkriminálásuk. Ezért ügynökként általában igyekeztek megfelelni a tartótisztjük elvárásainak.

„Keszthelyi" életre kel

Budai József 1925-ben született, munkás származású, iskolai végzettsége gimnáziumi érettségi. 1945 után tagja a Magyar Kommunista Pártnak, beszervezése idején pártonkívüli. 1956-os tevékenysége miatt elítélik, s 1960. április 2-án szabadul Vácról. Azt nem tudjuk, hogy mi volt a „bűne", s azt sem, hogy kitöltötte-e a büntetését.

Először öltözőőrként dolgozik, majd 1964 októberétől az egyik VI. kerületi házkezelőségi igazgatóságon helyezkedik el, 1965 nyarán az ugyancsak a kerületben levő Elektromos Mérőműszer Ktsz.-hez kerül normatechnikusnak. Két gyereke van, fizetése 2600 forint.

1966. február 11-én szervezi be Molnár Ferenc százados (a BRFK Politikai Osztálya III/C. alosztályáról). Beszervezési dossziéja nincs meg a levéltárban. Foglalkoztatási vonala: „belső reakció". Életrajzi adatait a 6-os kartonból ismerjük, a jelentéseiben elejtett megjegyzéseiből pedig töredezett képet kaphatunk előéletéről. Anélkül, hogy mentegetnénk ügynöki tevékenységét, de feltételezhetően ő is retteg attól, hogy visszakerülhet a börtönbe. Ezért is engedelmes ügynök, s tartótisztje utasításait gyakran még túl is teljesíti.

Beszervezésének az lehet az oka, hogy a III/III-hoz „Hallgatók" fedőnéven „jelzés" érkezik, miszerint munkahelyén többen is hallgatják a Szabad Európa Rádiót. Kik és milyen körülmények között? „Keszthelyi" első ügynöki feladata ezt kideríteni. Már egy hét múlva eredményt produkál. Jelentése szerint 1965 decembere óta a laboratóriumi szerelde helyiségeiben a Selmeczi Attila által behozott „Velence" típusú rádióhoz csatlakoztatott fej- vagy fülhallgatón hat kollégája (Baráth Ferenc, Becker Mihály, Németh László, Selmeczi Attila, Tornyi László és Vida Pál) kollektívan és rendszeresen hallgatja az adásokat, főleg a híreket, kommentárokat és a *Mai nap* című adást. Az egyes műsorokat nemcsak egymás között vitatják meg sokszor, hanem olyanokkal is, akik nem hallották az adást. A rádióhallgatásról „Keszthelyi" szerint tud a teremben dolgozó többi 21 ember is, tud a részlegvezető és a ktsz. elnöke is. Március elejére „Keszthelyi" kideríti azt is, hogy Selmeczi 1956-ban Jugoszlávián keresztül disszidált, majd Svédországba került, ahonnan 1960-ban vagy 1961-ben tért haza.

„Keszthelyi" megadja azok nevét is, akik szívesen értesülnek a legújabb hírekről. Csatolja a helyiség helyszínrajzát is, *„[...] A piros vonal jelzi, hogy kik hallgatják közvetlenül, valamint a rádió helyét".* Valamelyik főnök elégedetten rá is firkálja a jelentésre: *„Igen precíz munka egy új hálózattól."*

„Keszthelyi" mindenütt nagyon figyel a ktsz.-ben, hogy a kollégái mit beszélnek, s azt jelenti is. Május 30-tól gyártás-előkészítői (anyagbeszerzői) beosztást kap, ezért az üzemben csak perceket tud tölteni. Ennek ellenére gyakran felmegy a laborba, főleg 13 óra körül. *„Olyankor mindig be volt kapcsolva a rádió és hallgatták."*

„Likvidálás" és házkutatás

Június 8-án a rendőrség razziázik a mechanikai laborban: elviszik a rádiót behozó Selmeczit és a leglelkesebb hallgatókat, Baráthot, Beckert, Némethet, Tornyit és Vida Pált.

„Keszthelyi" úgy véli: az elnököt kivéve *„Mindenki más csak sajnálja őket, és azt ítélik el, aki feljelentette őket".* Panaszkodik a tartótisztjének, hogy a munkahelyén több személlyel is volt nézeteltérése. Szerinte azért tartózkodóak vele, mert a lazaságokkal szembeszáll, s beosztása miatt őt is a rendszer kiszolgálójának tartják. Nyilván azonban nemcsak a munkája miatt utálják. A razzia reggelén, amikor megjelenik a laborban, a kollégái hangosan azt tárgyalják előtte, hogy vissza kell adniuk az összegyűjtött pénzt, mert ezek szerint mégsem halt meg.

A ktsz.-ben találgatják, hogy ki lehet közöttük a spicli. Többek neve felmerül: kié azért, mert párttag, vagy azért, mert a férje rendőrtiszt, illetve ügyész, vagy pedig azért, mert Selmeczi miatt lépett ki. A legtöbben persze „Keszthelyire" gyanakszanak, *„előtte nem értékelik olyan nyíltan a dolgot".* A tartótiszt intézkedik: *„Az ügynököt is megprovokálták a gyanúsítással. Kombinációt dolgozunk ki arra, hogy az ügynökről másra tereljük a gyanút."*

Többeknél házkutatást tartanak. Tornyinál állítólag rövid pisztolyok és egy rotációs nyomda, Baráthnál pedig műszerek kerülnek elő. Vidánál – aki a magnóján több adást felvett – külföldi leveleket, filmfelvevőt találnak, és lefoglalják azokat a holmikat is, amiket a menyasszonya éppen összepakolt. Június 10-én két nyomozó Körmendi Aladárnál is házkutatást tart, mert „Keszthelyi" azt jelezte, hogy várhatóan nála is több lopott holmi van. „Keszthelyinek" és tartótisztjének azonban csalódnia kell, mert *„A vizsgáló et tájékoztatása szerint Körmendinél kb. 500 Ft. értékű szerszámot találtak, ami a KTSZ tulajdona, de ez a nevére van írva és így nem képez bűncselekményt. A szer-*

számokat visszavitette, eljárást TT. lopásért nem indítanak ellene." Új beosztást kap, meós lesz.

A hatóság a ktsz.-ben felejti „Keszthelyi" laborrajzát, amit az egyik dolgozó megtalál. Úgy véli, hogy a kézírás alapján be tudják majd azonosítani a feljelentőt.

Bosszú és ítélet

Június végén a ktsz.-t büntetésből egyesítik a Radelkis szövetkezettel. A tartótiszt elégedett azzal, hogy az Elektromos Mérőműszer Ktsz.-t – amelynek legtöbb dolgozója szerinte ellenséges beállítottságú személy – *„egyesítették egy rendesebb, erősebb ktsz-szel"*. A volt elnökhelyettes részlegvezető, az elnök pedig telepvezető lesz, a mechanikai műhelyből pedig kb. 15 fő átkerül a központba és különböző műhelyekbe.

„Keszthelyi" július végén új beosztást kap, és ezért nem vagy csak perceket tud beszélgetni a kollégáival. Az átszervezés miatt nagyon megszaporodott a munkája, de azért jut ideje arra, hogy kollégáit bemártsa, mint például Sziklait, aki szerint *„az a hibája ennek a rendszernek, hogy a párt és a rendőrség mindenhova beépít spicliket és ezért riad vissza a dolgozók nagy tömege a rendszertől"*. Sziklai szerint aljas volt a feljelentő, akit hamarosan megtalálnak, és megszabadulnak tőle.

„Keszthelyi" jelenti, hogy Schmidt, Vida, Németh arról beszéltek: vigyázni kell, hogy mit hogyan mondanak a tárgyaláson. A tartótiszt intézkedik. *„[...]a bíróság elnökét tájékoztattuk, aki felhívja a figyelmét a bírónak a hamis tanúkkal kapcsolatosan."*

A Pesti Központi Kerületi Bíróság szeptember 10-i tárgyalásán az I. rendű vádlottat, Selmeczi Attila precíziósmérlegkészítőt, meóst bűnösnek találja, mert *„[...] hangszórón át válogatás nélkül és rendszeresen bekapcsolta a SZER adásokat, és ezzel lehetővé tette az ellenséges és gyűlöletkeltő kijelentések hallgatását olyanok részére is, akik azt nem hallották volna"*. Ezért *„nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás kísérletéért és társadalmi tulajdont károsító kisebb súlyú lopásért"* halmazati büntetésül hét hónapi szabadságvesztésre ítéli. A másodrendű vádlott, Baráth

Ferenc elektromos műszerész, csoportvezető hat hónapi szabadságvesztést kap. A harmadrendű vádlottat, Tornyi Lászlót a *„társadalmi tulajdont károsító lopásban"* marasztalják el (az otthonában lefoglalt alkatrészek, műszerek összértéke 2205 forint), és három hónapi szabadságvesztésre ítélik. Mindhármuk börtönbüntetését háromévi próbaidőre felfüggesztik. Az 1967. január 4-i másodfokú tárgyaláson, a Budapesti Fővárosi Bíróság a korábban kiszabott büntetést helybenhagyja.

„Keszthelyi" 600 forint jutalmat kap, mert a segítségével *„eredményesen realizálták"* a „Hallgatók" fedőnevű ügyet.

Új hely – régi módszerek

„Keszthelyi" – feltehetőleg – 1967 elejétől a VBKM 2. sz. Anód- és Áramirányító gyárába kerül. A munkahelyi hangulatról, kollégái magatartásáról, megjegyzéseiről ezután is jelent.

Jelent egykori kollégájáról, Körmendi Aladárról is – akinek a lakásán annak idején az ő tanácsára tartottak házkutatást –, aki azt fejtegeti az 1967-es közel-keleti háborút követően, hogy Magyarországnak nagyon rossz lesz, ha gazdaságilag kell segíteni az arabokat, mert *„akkor pedig meg fogják húzni a nadrágszíjunkat"*. „Keszthelyi" szerint Körmendi *„szélsőjobboldali személy, nem híve a rendszernek"*.

1969. február elején egyetlen jelentésben többeket is beárul. Németh Ernő: *„Nem hisz a rendszernek."* Martin Andrásnak *„semmi sem jó"*, kevesli a fizetését, és az árdrágulásra panaszkodik. A műhelyekben *„Farkas Miklós forgácsoló diszpécser, valamint Tóth Ferencz lakatos diszpécser a legelégedetlenebbek, a legnagyobb hangadók. Tóth Ferencz mindenkin túltesz. Neki csak akkor volt jó, amikor maszek volt. Jelenleg is még ingatlanok közvetítésével és különböző tárgyak eladásával foglalkozik."*

A tartótiszt elégedett: *„A jelentést értékesnek tartom. [...] A jelentésben szereplő személyeket, ellenőrzés céljából minden vonalon leprioritálom."*

„Keszthelyi" még a gyár termelésirányítását is kritizálja, és ecseteli, hogy milyen nagy a káosz, a pazarlás, és hogy a felhasznált arany

és ezüst mennyiségét sem pontosan számolják el. Hivatkozik a belső ellenőrre, Aczélnéra, aki attól fél, hogy ha feltárja a sok hiányosságot, akkor vagy kinyírják, vagy összeroppan. Az asszony kéri őt, hogy minderről *„még álmomban sem beszéljek senkinek sem. Én persze megígértem."*

Becserkészési kísérletek

„Keszthelyi" munkahelyi „tudósításai" mellett a másik fő feladata, hogy kapcsolatot létesítsen néhány '56-os elítélttel – főleg azokkal, akikkel együtt ült a váci börtönben –, jelentsen magatartásukról, politikai nézeteikről, más „gyanús" elemekkel való kapcsolataikról. „Keszthelyi" éveken át, folyamatosan, kiapadhatatlan energiával igyekszik is a számára kijelölt célszemélyek közelébe kerülni, információkat kiszedni belőlük. Ha kell, napokon át telefonálgat, ha kell, a munkahelyük vagy a lakásuk előtt, környékén ácsorog egy „véletlen" találkozás érdekében.

Talán legfontosabb „ügyfele" dr. Zajgóvári Károly („Jogász" fedőnevű célszemély), aki a forradalom napjaiban megalakított Keresztény Magyar Párt ideiglenes elnöke, pártigazgatója volt. 1958-ban másodfokon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

Zajgóvári tisztában van azzal, hogy az állambiztonság figyelteti minden lépését. Elmondása szerint szabadulása után éjjeliőri állást kínáltak neki, de nem fogadta el, mert attól tartott, hogy meggyilkolják. A mérgezéstől is fél, ezért enni-innivalót csak ismerősök vagy rokonok lakásán fogad el. Fordításból és a felesége szőlőjéből, az ott termelt bor eladásából él. „Keszthelyi" borvétel ürügyén keresi fel. Zajgóvári nagyon elővigyázatos: mielőtt például beszélgetni kezdenének, leveszi a telefonkészüléket, és egy pléddel letakarja. Máskor meg *„mondta, hogy nyissam csak ki a kabátomat, hogy nincs-e nálam magnetofon. Én kinyitottam, megnézte. Egy kicsit megsértődtem."*

A tartótiszt látva, hogy Zajgóvári bizalmatlan „Keszthelyivel", intézkedik, hogy helyette (vagy mellette még) a „Tarcsai" fedőnevű ügynököt állítsák rá. „Keszthelyi" árulkodik: Zajgóvári nagyon tart attól, hogy esetleg rendőri felügyeletes (refes) lesz. A tartótiszt erre intézkedik: Zajgóvárit refre helyezteti, és még a telefonját is leszerelteti.

„Keszthelyi" viszont nem tud a szénszállítóként dolgozó, megfigyelés alatt álló Katona József bizalmába férkőzni, és nem jár több szerencsével az egykori joghallgatóval, Töttösi Zsolttal sem, akit *„fel kellene szednie"*. Egy megrendezett véletlen során egy presszóban összeismerkedik vele, beszélgetést kezdeményez, de a férfi mereven elzárkózik minden kapcsolatfelvétel elől.

„Keszthelyinek" be kellene cserkésznie egykori cellatársát, a Széna téri felkelő, Pokorny Gyula ex-hajóskapitányt is. „Keszthelyi" többször lesben áll a férfi munkahelye, a Globus nyomda előtt, de amikor felbukkan Pokorny, az nem akarja őt észrevenni. „Keszthelyi" ezt azzal magyarázza, hogy azért, mert egy évvel korábban száz forintot adott neki kölcsön, amit végül csak fenyegetéssel sikerült visszaszereznie. Annyit mindenesetre megjegyez róla a jelentésében, hogy *„szívvel-lélekkel a fennálló rendszer ellen van"*.

Hörcsög kölcsön

Földvári Attila, szintén '56-os elítélt viszont nyílt és barátságos a lakására gyakran telefonáló, őt néha felkereső „Keszthelyivel". Sokat dolgozik, és mellette újra tanul: a gimnáziumi után most technikumi érettségit akar szerezni, a harmadik osztályba jár. Nagyon fáradt, egyszer „Keszthelyi" azért nem találja otthon, mert – mint utóbb kiderül – *„a 68-as villamoson elaludt, kiment a végállomásra, onnan visszafelé megint elaludt és a Keletinél ébredt fel, akkor megint átszállt a zuglói villamosra és nyolckor ért haza"*.

1967 februárjában, amikor „Keszthelyi" ellátogat Földvárihoz – akiről ekkortól a „Román" fedőnevű ügynök is jelent –, az neki ajándékozza az egyik núbiai aranyhörcsögét. A tartótiszt örül a fejleménynek. *„Földvári Attilával továbbra is tartsa a kapcsolatot, számoljon be a tőle kapott hörcsögről."* Egy-két héttel később „Keszthelyi" újra felmegy Földváriékhoz, de csak a feleségét találja otthon. Megkérdezi, hogy *„a hörcsöghöz egy fiút kérhetne-e pár napra, mert nagyon helyes"*.

Földvári budaörsi telkét is megmutatja „Keszthelyinek". A tartótiszt utasítja őt, hogy a kapcsolat erősítése céljából menjen ki a telekre, *„se-*

gítsen a kert gondozásában". Az ügynök 1967 augusztusában háromszor is kilátogat Budaörsre. Földvári többek között arról beszél neki, hogy milyen nagy a felelőssége a Gyár- és Gépszerelő Vállalat főraktárosaként. (Havi fizetése 1180 forint plusz prémium.) „Keszthelyi" megjegyzi neki, hogy ilyen munkakörhöz erkölcsi bizonyítvány is kell, Földvári kijelenti, hogy azt meg is kapta. *„Nem akartam forsztrozni, hogy hogyan, mert hátha feltűnő lett volna."* A tartótiszt figyelmét mindenesetre sikerül felkeltenie: *„Földvári, annak ellenére, hogy ellenforradalmi bűncselekmény miatt el volt ítélve, tiszta erkölcsi bizonyítványt kapott. Feltehető, hogy kapcsolatán keresztül szerezte meg."*

Pályamérleg

1970 augusztusában megbízói összefoglaló jelentésben értékelik „Keszthelyi" addigi munkáját, a 158 oldalas dossziéja anyagát. Eszerint az együttműködés során ellenőrizték, és megbízhatónak bizonyult. Szeptember 1-én a BRFK Politikai Osztály III/A.„Keszthelyit" továbbfoglalkoztatásra átadja *„társ szervnek"*, a Társadalmi Tulajdon Osztálynak. További tevékenységének írásos nyomát nem ismerjük.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL M-31312 (Budai József munkadossziéja)

ÜGYNÖKÖK A TEVÉKENYSÉGÜKRŐL

ÉREZTEK-E BŰNTUDATOT A BESÚGÓK?

Beszélgetés Szőtsné Fritz Ágnes grafológussal

2004-ben – a XXI. Századi Intézet pályázati támogatásával – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában öt grafológus (W. Barna Erika, Demeter Anikó, Sütő-Nagy Krisztina, Szőtsné Fritz Ágnes, Vincze Edit) 56 ügynök kézírását dolgozta fel. A vizsgált időszakok hossza átlagosan több mint négy év, a legrövidebb négy hónap, a leghosszabb viszont kis híján húsz év volt. A dossziékat a levéltár munkatársai választották ki véletlenszerűen, az ügynökök személye így rejtve maradt a kutatók előtt. A besúgók egy kivételével férfiak, elsősorban humán értelmiségiek, műszaki csak két-három akadt közöttük. Az egyszerű, kevéssé iskolázott személyek legtöbbje fiatal férfi volt, aki különféle klubokban fellépő együttesek holdudvarába tartozott. 51 ügynöktől három, öt ügynöktől pedig két különböző időszakból származó írásmintát elemeztek. Az interjú 2010-ben készült.

– Mire voltak kíváncsiak?

– Elsősorban arra, hogy az ügynökök hogyan élték meg tevékenységüket, s az hogyan hatott a személyiségfejlődésükre.

– A kézírásokból választ lehetett kapni arra, hogy ki miért vállalta az együttműködést?

– Az egyéni motivációk lenyomatai a kézírásokban jól felismerhetők. A kényszerítést és a megfélemlítést általában a legtöbbjüknél feltételeztük. Harmincegy személynél az elismerésigény, a bizonyítási vágy volt a legfontosabb motiváció, s a biztonságra törekvés meglepő módon csak tizenötnél.

– Hogyan dolgozták fel, értékelték a kézírásokat?

– A kéziráselemző egy személyiségkép elkészítéséhez legalább kétszáz grafológiai jegyet térképez fel. Mi a tizennégy legfontosabbat

vizsgáltuk: az írómozgás jellegét, sebességét, ritmusát, kontrolláltságát, esetleges gátoltságát, az írófelület használatának s a betűformák alakításának egyedi sajátosságait. Néztük az írás feszültségét, az írás strukturáltságát, a betűk méretét, az írás egységességét, az íróvonalak minőségét is.

– *Hogyan, miben változtak leginkább az ügynökök az évek során?*

– A folytonos szerepjátszás, a megfelelési kényszer mindegyiküktől erős, áthatolhatatlan maszk felvételét, egy erőteljesebb látszat-viselkedés kiépítését követelte meg. A vizsgált időszakok elején gyakoriak voltak az ún. mesterkélt írások: az ügynök gondosan ügyelt arra, hogy – viselkedéséhez hasonlóan – írását is elváltoztassa, álcázza. Gyerekes írást éppúgy láttunk, mint iskolásat, vagy elmerevedett, ütemes, nagyon megformált írást. Ezek az álarcra utaló ún. persona írások idővel csökkentek, az illetők belejöttek, beletörődtek szerepükbe, s egyre kevésbé figyeltek arra, hogy más, esetleg jobb képet mutassanak magukról. Így lazábban készíthették el jelentésüket. Másoknál a gátlások feloldódtak, a kimódolt, mesterkélt írás helyett a spontaneitás nőtt: az írás lazább lett, az önellenőrzés, önkontroll grafikus jegyei – az írómozgás visszafogottsága, a megállás szavakon belül, stb. – lecsökkentek. Az ötvenhat vizsgált személyből harminchárom mindenképpen negatív irányban változott: személyiségük szétzilálódott. A vonalak feszültebbé váltak, az íráskép töredezett lett, az írómozgás hektikus, torzultak a formák. Csalódottság, céltalanság, rezignáltság és az életvezetés szervezetlensége látszik. Tizenegy ügynök kézírása a vizsgált időszak alatt nem változott lényegesen. Személyiségük nem fejlődődött, egyensúlyuk – ami sok esetben bizonyos merevségen alapult – nem borult fel. Ez az adott helyzetben jó önvédelmi stratégia lehetett, segíthette a túlélést.

– *Olyan hálózati személyekkel is „találkoztak", akiknek „jót tett" az állambiztonsági munka?*

– Tizenkét személy határozottan fejlődött, kézírásuk javult. Lelki egyensúlyuk erősödött, az életvezetésük hatékonyabbá vált, az önbizalmuk megnőtt. Élvezték a szerepüket, a hatalmukat. A kezdetben laza, erőtlen vonalak határozottabbá váltak, az írómozgás lendületesebb lett, a sorvezetés határozottabb, a betűk formái karakteresebbekké váltak. Az erősödő önbizalom jegyei mellett azonban mindenütt sűrűsödtek a szorongás apró, felületes szemlélő számára alig észrevehető jelei: egy-egy torz ovális, reszketeg vonal. Öt-tíz év után pedig még náluk is megjelent a bizonytalanság, a csüggedés, az enerváltság. Egyeseknél a vonaltorzulások mutatták ezt, másoknál a nyomás elgyengülése vagy a vonalak feszültsége erősödött fel. Az írómozgás indokolatlan megtorpanása is sok írásban jelezte a meghasonlást.

– *Az ügynökök lelkiismeret-furdalására, bűntudatára utalnak-e jelek?*

– A bűntudat grafológiai jegyei akarva-akaratlanul belopóztak az írásokba. Megjelentek például a kereszt formájú *t* betűk, az elmaszatolt, befeketített szár nélküli betűk, vagy a ponttá zsugorodó oválisok.

– *Annak vannak-e az írásban, írásképben jelei, hogy valaki szabadulni akart a feladatától?*

– Egy fiatal férfi színvonalas írása jelentésről jelentésre romlott, s aztán egyszer csak újra elkezdett javulni. A tartótiszt megjegyzéséből derült ki, hogy a fiatalember disszidált. Az írásán rögtön meglátszott, amikor megtalálta a kiutat. Egy frissen végzett katolikus pap a jelentésében leírta, hogy egy papi összejövetel után az idős püspök bizalmasan megkérdezte tőle: *„Mondd, fiam, te ezeknek jelentesz?"* Mire ő azt felelte, igen. A tartótiszt jelentéséből kiderül, hogy a papot dekonspiráció miatt kizárták a hálózatból. Egy festőművész első jelentését a feleségével íratta meg, amit közölt is. Második jelentését kellő dorgálás és kioktatás után már ő írta: hetven oldalon elmélkedett művészeti kérdésekről. A legrövidebb írásműve is közel ötvenoldalasra sikerült. Nagyon hamar kitették a szűrét. Egy vidéki nehézipari gyárban dolgozó műszaki férfi mindent leírt, ami körülötte történt, de mindegyik „történetében" loptak, normát csaltak, gépet rongáltak, s a történetek „hősei" kivétel nélkül pártbizalmik, párttitkárok, felelős pártaktivisták voltak. Rövidesen tőle is megszabadult a Cég. Mindegyikük írásai – a határozott sorvezetéssel, az erőteljes függőlegesekkel s más grafológiai jelekkel – azt mutatták, hogy nagy erkölcsi erővel, belső tartással rendelkeztek.

– *A tartótisztek írásából milyen következtetéseket lehet levonni?*

– Rideg, kíméletlen, de közben erősen szorongó, s a szorongást hazugsággal, keménységgel leplező személyiségeknek látszanak. Kézírásaik szinte mindenütt merev, néhol a görcsösségig feszült vonalvezetése, a szorongás torz betűformái arról árulkodnak, hogy félelem, erőteljes

önkontroll, fegyelmezettség jellemezte őket. Sehol egy ívelt vonal, szépen formált ovális, szemnek kellemes gördülékeny mozgás – az érzelmek, a felszabadult őszinte megnyilvánulások jelei –, csak szúrós, hegyes vonalak, szögességnek nevezett kötésmód. A jelentésírók kézírásai sokkal árnyaltabbak, változatosabbak, valahogy több bennük a lendület, a mozgás, még akkor is, ha az évek folyamán a személyiségük szinte kivétel nélkül deformálódott valamennyire.

– *Nem gondoltak arra, hogy folytassák a munkát?*

– Nem sokkal vizsgálatunk befejezése után még vagy negyven ügynökdossziét tanulmányoztunk, de a munkát nem fejeztük be teljesen. Elemezni akartuk olyanok kézírásait is, akik megtagadták az együttműködést a politikai rendőrséggel. A tervből azonban nem lett semmi: a felkutatottak közül – az ismerőseimet kivéve – mindenki nemet mondott a kérésünkre.

– *Mi lett a sorsa az első vizsgálatról készült tanulmányuknak?*

– Nem találtunk rá kiadót. Az elutasítás mélyebb oka a bizalmatlanság lehet: Magyarországon a grafológia, amely tulajdonképpen a pszichológia egyik segédtudománya, a Kádár-korszak nagy részében nem deklaráltan a nyilvánosság számára tiltott terület volt. Szinte kizárólag az állambiztonsági szervek művelték és használták. A nyolcvanas években ugyan lazult a tiltás, de majdnem mindent elölről kellett kezdeni. Nem voltak szakmai anyagok, oktatási lehetőségek, alig maradtak grafológusok. Az intézmények, szervezetek, szakmai műhelyek lassan teremtődtek meg, s a folyamat máig sem fejeződött be.

„JÓLESŐ ÉRZÉS EGY ERŐS SZERVEZETHEZ TARTOZNI"

A rendszerváltás óta Molnár Gál Péter fenntartással kezelhető memoárját leszámítva egyetlen hálózati személy sem állt a nyilvánosság elé, hogy beszámoljon beszervezése körülményeiről, okairól, a tartótisztek módszereiről és a velük való kapcsolatáról. Takács Tibor ezért komoly hiányt pótolt, amikor felkutatta és *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakról* című könyvében közreadta öt ügynök visszaemlékezését, amelyek az ÁVH felkérésére születtek, segédanyagként a tisztek oktatásához. Bár a szerzők dolgozataik megírása közben nyilvánvalóan erős öncenzúrát gyakoroltak –nem mertek és nem akartak igazán őszintén nyilatkozni, meg akartak felelni tartótisztjeik s az állambiztonság elvárásainak –, de ennek ellenére az ÁVH, s a kádári titkosszolgálatok működésével, „filozófiájával" kapcsolatban mégis felvetettek több fontos problémát, s kritikát is megfogalmaztak.

Az öt szerzőt az ÁVH szervezte be, hármat 1948 és 1951 között, a negyediket 1955-ben, az ötödik (K. J.) beszervezésének dátuma nem szerepel a szövegben. Négy emlékezés 1958 és 1960 között született, az ötödik 1970-ben. Így az ÁVH és a korai, majd konszolidálódó Kádár-korszak politikai rendőrségének működéséről, módszereiről sok mindent megtudhatunk, a hetvenes, nyolcvanas évekről viszont egyetlen hálózati személy sem tudósít – bár a politikai rendőrség természete lényegét tekintve nyilván mindvégig változatlan maradt.

A dolgozatok szerzői mindannyian foglalkoznak beszervezésük körülményeivel, tapasztalataival, a tartótisztek magatartásával, képzettségével, a besúgók kezdeti lelkiismeret-furdalásával, munkájuk nehézségeivel, a feladataikra való szakszerű felkészülés kérdéseivel.

Az első dolgozat ismeretlen szerzője 1958-ban összegezte tízéves állambiztonsági együttműködése tapasztalatait, *„szerencsés és kedvező"* fejlődése tanulságait: az állambiztonsági munka átformálta a szemlé-

letét, közel hozta a szocializmus ideológiájához. Bár már 1948 végétől önként (!) az ÁVH ügynöke volt, mégis úgy érzi, hogy először csak 1954-ben ért el jó eredményt, mert tartótisztje a *„szolgálati szigor mellett az emberi hangot is mindig fenntartotta"*.

Szerinte sok módja (dicséret, jutalom, pénz, jobb állás) van annak, hogy a külső munkatársat *„szemléletében legalább belső munkatárssá tegyék"*. Rá az gyakorolta a legnagyobb hatást, akkor érezte, hogy erősen kezd kötődni a szervezethez, amikor tartótisztje egy óra alatt szerzett hiánycikknek számító antibiotikumot beteg fia számára. Az elmúlt évtizedben sokszor látta, és megtapasztalhatta, hogy a *„BM-nek szinte korlátlanok az eszközei"*. 1951-ben, illetve édesanyja halálakor súlyos anyagi zavarából segítették ki, egy operatív feladat ellátásához kéthetes beutalót kapott a feleségével együtt, a tartótisztje pedig jegyet szerzett neki az angol–magyar meccsre. *„Jóleső érzés egy erős szervezethez tartozni"* – szögezi le.

Azt viszont kritikaként említi, hogy sohasem kérték megbízható besúgójelöltek felkutatására, kiválasztására. Azt is kifogásolja, hogy nem kapott megfelelő szakmai oktatást, és sohasem tudhatta meg, hogy jelentései, a részvételével is folyó akciók milyen eredményre vezettek. *„A fejlődését az szolgálná, ha a jelentős ügyekben vagy az ügyészi vádiratot vagy a tárgyalási anyagot átolvashatná az, aki már megbízható külső munkatárs, aki jól dolgozott. [...] Tisztábban látná saját szerepét is."* (92, 94, 96, 98–99, 101. o.)

A *Kedves Barátom! Egy ügynök visszaemlékezései, 1960 körül* az egyik legalaposabb, legösszetettebb dolgozat. Szerzője, M. T. 1951 novemberében írta alá a beszervezési nyilatkozatát, de csak azért, hogy véget érjen megalázó kihallgatása, és kiengedjék az ÁVH épületéből, mert másnap reggel kórházba kellett vinnie két beteg gyerekét. Hitt a rendszerben, bár osztályidegennek tartották, terhes feleségét pedig *„1948-ban [...] tanúnak hívták fél órára, s két hónap múlva jött ki a rabkórházból, és utána szült egy szellemi nyomorék gyermeket"*.

M. T. azt is elárulja, hogy az első időkben erkölcsi hullának érezte magát. Ráadásul egy ideig *„udvariasan"* felelősségre vonták, hogy *„még egyetlen összeesküvést sem fedeztem fel, egyetlen titkos merénylőt sem lepleztem le"*. Gyakran nem látta a kapott feladat értelmét. *„Rengeteg időt pocsékoltam, mert sohase tudtam, mit miért csinálok, sohase mondták, hogy mi eredményes, mi fölösleges. Nekem kellett kitalálgatnom újabb és újabb ötleteket a céltudatos, tervszerű munka helyett."*

A munkára való felkészülés komoly feladatot jelentett számára. *„Úgy készültem egy-egy látogatásra, mint egy jó pap a prédikációra. Rengeteg időt fecséreltem el ezzel. Meg kellett ismernem sok ember érdeklődési körét és beleélnem magam olykor rögeszmeszerű gondolataikba. [...] Hülye kabarékat, színdarabokat kellett végignéznem, s meginnom sok-sok kávét, bort, s egyebet, mert ez a társasági élet rituáléjához tartozik."* A beszélgetés, véleményalkotás és a megfelelő kérdés feltétele *„alapos felkészülést, az ügy, és az ember(ek) beható tanulmányozását teszik szükségessé. Különösen a tudományos meg az irodalmi életben. Ahhoz, hogy egy tudóstól, írótól valóban a kellő választ kapjuk [...] ismernünk kell az embert és szellemi problematikáját. [...] Ehhez rengeteget kellett olvasni, a számunkra többnyire érdektelen, sőt halálosan unalmas írásokat, s tanulni, tanulni mindig olyan ismereteket is, amelyekre tán soha az életben nem lesz szükségünk."*

Tízéves ügynöki tevékenysége alatt nagyon hiányolta, hogy tartótisztjei nem voltak a partnerei. *„Volt dolgom antipatikus, közömbös és rokonszenves kollégákkal, a barát azonban mindig hiányzott [...] mekkora hiányérzet, hogy épp az ilyen munkakörben az ember sohasem tudja kibeszélni magát [...]."* Tanácsolja, hogy emeljék a tisztek pszichológiai ismereteit, mert képzettségük *„átlagon aluli"*.(63, 66, 77–80, 87. o.)

A harmadik – jogtanácsos foglalkozású – ügynök 1958. májusi keltezésű dolgozatában felidézi: a beszervezése után azon tanakodott, hogyan szabadulhatna meg megbízatásától, a rá nehezedő lelki tehertől. Kételyei eloszlatásában, önbecsülése visszanyerésében nagy szerepet játszott a tartótisztje segítsége, sok okos tanácsa. Azt bizonygatta neki, hogy mindig éreznie kell, hogy megbecsülés övezi a munkáját, és azt is, hogy nem mindenki részére osztogatott lehetőséghez jutott. *„[...] alapos mérlegelés és kiválasztási vizsgálat előzte meg azt az aktust, hogy velem olyan komoly és nyílt tárgyalás kezdődjék, mint amiben részesültem."* A tartótiszt azzal is kecsegtette, hogy több eredményesen tevékenykedő elődjéhez hasonlóan magas kormánykitüntetésben részesülhet. Ő azért viszonyult pozitívan a besúgói tevékenységéhez, mert feléledt a kalandvágya, *„[...] felébredt bennem egy bizonyos fokú szenvedély, a tennivalók nagyszerűsége, komolysága és »romantikája« iránt"*.

Ebben a visszaemlékezésben is sok szó esik a tartótisztek eltérő habitusáról, emberi, szakmai, pszichológiai, szakmai gyengéiről, felkészületlenségéről. A megfelelő hely és biztonságos körülmények híján a jelentések megírása is nem kis nehézségbe ütközött, komoly konspirációt igényelt. Mindez hatványozottan igaz a jelentések otthoni elkészítésére. *„Nehéz dolog több éven át »állni a sarat« lebukás nélkül a világban, de még nehezebb szűk körben gyanútlan helyzetet teremteni."(105, 112. o.)*

A negyedik ügynök a „Koroknai" fedőnevű – az MTI-nél is dolgozott – debreceni újságíró (Reményi József). 27 éves korában, 1950-ben „hazafias" alapon szervezték be, hogy jelentsen újságírókról, s később a fővárosban élő írókról. *Így láttam. Névtelen feljegyzések egy elhagyott lakásból* címmel készített 295 oldalas dolgozatából csak két fejezet olvasható. A nagyrészt dialógus formájában megírt szövegben a tartótiszt képzeletbeli kérdéseire a szerző válaszol: nagyjából a könyv korábbi részeiből már ismert tényeket ismétel meg, illetve a beszervezés különböző formáiról, a tartótisztek felkészületlenségéről, gyakran majdnem az ügynökök lebukását eredményező ügyetlenségéről sztorizik.

Leszögezi, hogy nem hisz a kényszerrel, zsarolással való beszervezésben, *„[...] hosszú távon, s legjobb ügyet sem lehet rossz eszközökkel szolgálni"*. Úgy véli, hogy az ügynöktartás jellegében, tendenciájában, normáiban háromféle eltérő korszak különíthető el (1953-ig, 1954–1956 között), az *„ellenforradalom után [...] más alapokon dolgoztunk"*. *„Az ellenforradalom óta a párt politikája nyilvános is, őszinte is. Ha pedig a pártnak nincsen szüksége hazugságokra, akkor az állambiztonságnak sincsen."*„Koroknainak" alapvetően nem voltak sohasem kételyei, hitt az eszmében – a Rajk-ügyben még gyújtó hangú cikket is írt –, és állambiztonsági munkáját is fontosnak tartja. Húszéves állambiztonsági együttműködése során azt a tapasztalatot szűrte le, hogy újságírói munkája, *„jellege annyira hasonlított titkos feladataim jellegéhez, annyi ponton metszették egymást, hogy az egészet egyetlen egységes folyamatnak foghattam fel".(131, 139, 143. o.)*

P. J.-t 1955-ben azért zsarolták be ügynöknek, hogy külföldre szökött rokonát hazacsalja. 1957 elején bebörtönözték. Őt kivéve a többi négy ügynök az állambiztonság lelkes „külső munkatársa", legalábbis a bevallásuk szerint. Nincs lelkiismeret-furdalásuk jelentéseik következményei miatt. Az „ügy" és az eszme megszállottjai. Vagy mindez részben látszat, önbecsapás, szerepjátszás lenne? *„[...] nem feltétlenül tudatos »hazugságról« beszélhetünk, hanem az emberi elme erőfeszítéséről annak érdekében, hogy életünket koherens egészként tudjuk felfogni"*– írja Takács félszáz oldalas – az ügynökszövegeket pszichológiai, szociológiai és nyelvfilozófiai szempontból elemző – tanulmányában. (38. o.) A lényeg, hogy hőseink azt mesélik el, amit helyzetükből, szerepükből következőleg csak ők tudhatnak elmesélni. Visszaemlékezéseikből nemcsak róluk tudunk meg sok mindent, de a kollaboráció különböző fokozatairól, formáiról is.

Felhasznált irodalom

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakról*, L'Harmattan, Budapest, 2013

AMIKOR AZ ÉN ÁTJÁRÓHÁZ

Molnár Gál Péter (MGP) a színházi világ ikonja volt. Nagy tehetségű, ragyogó tollú, epés humorú kritikus, színháztörténész, forrásértékű könyvek szerzője. Rettegett és gögös. Bukásával, leleplezett ügynökként maga is drámai szereplővé vált. Az érintettek közül elsőként írt könyvet az állambiztonsági szolgálatokkal való együttműködéséről. Memoárja, a Coming out a maga módján unikális vagy legalábbis az lehetett volna.

Szerepzavar

MGP legkésőbb 2001 júniusában már tudja, hogy megvan a levéltári dossziéja, miután a Madách Színház szovjetunióbeli és olaszországi vendégjátékáról írt két jelentését fedőneve („Luzsnyánszky Róbert") feloldása nélkül Markó György publikálja a *Kritika*ban. MGP azonban vár. Csak idő kérdése, hogy lebukjon. 2004 vége felé *A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan" Luzsnyánszky dosszié* címmel, egy nagyon rövid bevezető kíséretében Fonyódi Péter, a Corvina együttes egykori dobosa, a *Beatkorszak a pártállamban* című könyv szerzője közzéteszi MGP 67 jelentést tartalmazó dossziéját. (Kérdés, hogy volt-e ehhez, ilyen formában joga, mert bár kutatott az ÁBTL-ben, s publikált is tanulmányokat, de ez a kötet nem az ügynöki pálya tudományos elemzése, hanem inkább csak üzleti vállalkozás. Az is érdekes kérdés, hogy vajon járt volna-e a jelentések szerzőjének jogdíj.)

MGP csak ekkor, 2004. november 20-án ismeri be a lapjában, a *Népszabadság*ban az igazságot: *„Hetek óta feltételezések terjengenek egykori ügynökmúltamról. 1963-ban valóban aláírtam egy beszervezési nyilatkozatot. Elszámolással önmagamnak tartozom a történtekért. Többet erről nem fogok mondani."* Aztán meggondolja magát.

Megírja *Coming out* című könyvét (Magvető, Budapest, 2020), amelyben a töredezett memoár mellett sok, az ügynökügyhöz nem kapcsolódó (s részben korábban megjelent) írás is olvasható. Ezekben MGP a Kádár-korszak légkörét, a sajtó és a színház világát, cenzurális gyakorlatát idézi fel, s mesél pályájának fontos szereplőiről, meghatározó élményeiről, de ezúttal a rá jellemző cinizmus nélkül. Különösen emlékezetes, amit a családjáról, felesége ápolásáról vagy barátjáról, a díszlettervező Makai Péterről ír.

A könyv alapproblémáját Lakos Anna a bevezetőjében így foglalja össze: *„MGP bele-belejavított írásába, megpróbálta szerkeszteni, de végül elállt a közléstől. Sokat kellett volna dolgoznia a szövegen, amely végül töredékes maradt. Szerkesztetlen. Pontatlan. Tele tévedéssel. Emlékezete sokszor cserbenhagyta, nem ellenőrizte a leírtakat. A rá amúgy nem jellemző pongyola, rosszul megfogalmazott mondatokat sem javította. A kirekesztett, magányossá vált embernek sem ideje, sem ereje nem volt, hogy mindezt megtegye. Már kiírta magából a történetét."*

Mindennek ellenére, s annak ellenére is, hogy MGP lemond a publikálásról, 2011-es halála után kilenc évvel – talán végakarata ellenére? – a Magvető megjelenteti a félkész kéziratot. Arra szinte szent szövegként tekintve, megszerkesztetlenül. (Sajtó alá rendezte: Schmal Alexandra.)

Nem merült fel kétely a kiadóban hogy ez megjelentethető szöveg? – teszi fel a kérdést László Ferenc a kiadó szerkesztőjének, Szegő Jánosnak a *Coming out* online sajtóbemutatóján 2020. április 16-án. Nem igazán, így a válasz, mert szerinte a könyv egyedi, szerkezete érdekes, a szöveg kompakt, a korrajz erős.

A kötet szerkezete sajnos kusza, öt fejezetébe gyakran tematikailag különböző írások kerültek, az ügynökügyre vonatkozó írások, emlékezések négy különböző fejezetben vannak szétszórva. (Talán a kötet első részébe kerülhettek volna az önéletrajzi történetek, s utána az ügynökügyhöz nem kapcsolódó portrék, anekdoták, tartalmuk alapján újabb fejezetekbe rendezve. Az olyan kakukktojásnak számító írásokat pedig, mint például a *Nők Lapja* főszerkesztőjéről szólót és több szösszenetet pedig jó szívvel ki lehetett volna hagyni a kötetből.)

A könyv a remek *Tények és Tanúk* sorozatban jelent meg, sajnos azonban a szerző gyakran éppen a tényekkel áll hadilábon: nyilván az

emlékezet torzítása és az önellenőrzés hiánya miatt sok a szövegében az ellentmondás, szándékos vagy akaratlan torzítás, kiszínezés, mellébeszélés. S talán el is hallgat dolgokat. Az alapos és gazdag jegyzetanyag szerzői pedig – mert nyilván arra kaptak megbízást – főleg az adatokat pontosítják, s nem a valótlan tényállításokat helyesbítik.

MGP memoárja egyik helyén megjegyzi, hogy az emberek az 56-os forradalom idején és aztán is gyakran változtatták a meggyőződésüket. *„Másik énjük rukkol elő. [...] Átjáróházat csináltak magukból, egyik ideológiából a másikba. [...] Azóta többször gyönyörködhettem polgártársaim én-cseréjében"* (119–121. o.). MGP-nek azonban nem jut eszébe, hogy az epés kritika rá hatványozottan illik: közel két évtizeden keresztül folyamatosan ki-be jár egyik énjéből, személyiségéből a másikba. Egyszerre magán-, illetve társasági ember, ellenzéki szalonok szívesen látott vendége, ugyanakkor a *Népszabadság* munkatársa, s mindeközben a BM ügynöke. Nehéz lehet számára identitása megőrzése, hiszen ügynökként rejtőzködnie, színlelnie kell, a pártlap munkatársaként pedig ellenzéki barátainak kellene bebizonyítania, hogy hozzájuk tartozik. MGP könyvéből azonban nem olvasható ki, hogy a belüggyel való együttműködése, a folytonos szerepjátszás (valamiféle maszk felvétele) és a lebukástól való félelme következtében változott vagy torzult volna a személyisége.

MGP szerepzavarára – és sajátos újságírói moráljára – jó példa, hogy míg színikritikáit, tárcáit MGP szignóval, a hosszú és unalmas írásait, a *„nem szeretem házifeladatokat"* Molnár Gál Péter néven jegyzi. Rényi Péter, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese kérdésére nem is tagadja: ő azt terjeszti a városban, hogy a neve felett megjelent cikkekért (s itt nyilván a teljes nevével, s nem az MGP szignóval megjelentekre gondol) nem vállalhat felelősséget (210. o.). Ezt tökéletes álcázásul, „kritikusi szavahihetősége" védelmében teszi. Nem vállalja az általa kínosnak tartott, valójában csak érdektelen cikkeit sem (például az egri Gárdonyi Géza Színház 1962-esbudapesti vendégjátékáról, a *Nem* és *A nagy kék jelzés* című magyar filmről, *A bujdosók* című, Vörösmarty Mihály drámájából készített rádiójátékról írt kritikáit s emlékezését Egressy Gáborra, a XIX. század első felében élt színészre), amelyeket ügynöki fedőneve kezdőbetűivel, L. R.-ként jegyez. Bevallottan tudattalanul játszva a lepleződéssel. MGP szerepjátszására, énje látványos megkettőződésére jó példa, hogy még a *Népszabadság* színes mellékletében és a *Rakéta Regényújság*ban *Lujza néni pletykái* néven vezetett rovatait is álnéven, az L. R. szignóval jegyzi (169. o.). MGP lényegében újságírói, kritikusi tevékenysége egy részével nem vállal közösséget, a *„Luzsnyánszy Róbert"* fedőnévvel aláírt jelentéseit viszont vállalja (168. o.).

A sorsüldözött

MGP úgy érzi, elvárnák tőle a megbánást, erre azonban nemigen mutat hajlandóságot. Magát céltáblának (13. o.), ellen-karrieristának, prügelknabénak/áldozatnak (52. o.), kvázi sorsüldözöttnek tartja. A Kádár-rendszerben jól él. Budagyöngye felett, a káderdűlőn, Horthy Miklós lánya, Horthy Paulette egykori úszómedencés villájában lakik, igaz, a szuterénben. Szomszédai Biszku Béla és a Nemzeti Bank elnöke a családjaikkal. MGP modern, nagy lakását cserélte el az anyja pártközponti ismerőse segítségével. *„[...] Csábító volt a villanegyedben lakni. [...] A néphatalom adta villában én voltam a cserével bekerült proletár"* (173–176. o.). A proletárnak Visegrádon még teraszos faháza is van.

A nagyhatalmú *Népszabadság* újságírójaként kiváltságos a helyzete. Míg az átlagember csak háromévente kaphat útlevelet, ő rengeteget utazik. (Magánúton még Dominikán is jár.) Arra, hogy mit tehet meg, jó példa mexikói és kanadai utazása. Egy nyugati fesztiválon szeret bele egy torontói reklámfilmesbe, akit meg akar látogatni. Ekkoriban azonban Torontóhoz legközelebb csak Acapulcóban (Mexikó) van filmfesztivál. A *Népszabadság*nak felajánlja, hogy maga fizeti a repülőjegyét, valutát sem kér, csak a szolgálati útlevelét, cserében cikksorozatban számol be a fesztiválról és mexikói élményeiről. Egy kollégája elintézi a KLM holland légitársasággal, hogy hirdetésért cserébe MGP ingyen repülőjegyet kapjon, s végül még a lap is ad neki 100 dollárt (a turistaútlevélhez akkoriban 70 dollár jár). A fesztivál után másfél hónapot tölt el Kanadában a szerelménél. Végül csak főnökei sürgető táviratainak hatására tér haza, de hosszúra nyúlt nyaralásának nincs semmilyen következménye.

1978 júliusában, mikor Caracasba utazna a Nemzetek Színháza fesztiválra, a Ferihegyi repülőtéren lebukik, mert Kenedi János mikrofilmre vett tanulmányát Nyugatra akarja csempészni. Ezután elbocsátják a *Népszabadság*tól, s a III/III. sem tart igényt a további szolgálataira. Komolyabb retorzió azonban nem éri, a lapja közbenjár az érdekében: *„[...] protekcióból nem kerültem börtönbe, csak tíz évig tartó szilenciummal sújtottak. Nem biztos, hogy jó üzletet csináltam: később mártír lehettem volna (amire kevéssé hajlottam), és hamarabb szabadultam volna"* (223. o.).

MGP ráadásul kirúgása után a *Népszabadság*tól – hogy ne maradjon pénz nélkül, s ne legyen esetleges igazoltatáskor kellemetlensége – még néhány hónapig fizetést kap, amíg a Pártközpont illetékes munkatársa nem szerez neki állást. Emellett Réz Pál jelentős „kölcsönnel", Horváth Ádám pedig egy ideig havonta nagyobb összeggel támogatja. Először a Magyar Színházi Intézetben főmunkatársként két évet húz le, s havi kétezer forinttal – ez az akkori átlagkereset kicsit több mint a fele – többet keres, mint a *Népszabadság*nál. Ezután a békéscsabai, majd a veszprémi, kaposvári színházban dramaturg, ezekben a színházakban több regényadaptációját, prózai, operett és musical átdolgozását játszszák (köztük Weöres *Octopus*át, Bernstein *Candide*-ját.) Pécsett nemcsak dramaturg, de rendezhet is. Később a *Mozgó Képek* nevű laphoz kerül, a *Népszabadság* 1988-ban veszi vissza.

Mindeközben – a *Népszabadság*ot kivéve – folyamatosan és sokat publikál (például a *Kritika*ban, *Mozgó Világ*ban, *Filmvilág*ban). A Magyar Televízió *Mestersége színész* sorozatában többek között Dajka Margittal, Páger Antallal, Ráday Imrével, Sulyok Máriával, Turay Idával készít hosszú portréinterjúkat, az MTV sugározza a forgatókönyvéből (Jókai regénye alapján) készített hatrészes *Névtelen vár*at, Sándor Pál *Csak egy mozi* című filmjének forgatókönyvét szintén ő jegyzi. MGP így értékeli ezt az időszakot: *„Kirúgattam hálózatból, sajtóból, publikálási lehetőségből"* (332. o.).

Ha MGP-t nem is üldözte a sors, a felmenőit azonban igen. A kötet egyik legjobb írásából, az *Alapélményeim* című*ből kiderül, gyerekkorában sok tragédia érte: apai nagyapja, Gál Benő – aki 1923-tól a Magyarországi Szakszervezeti Tanács titkára – Mauthausenben, munkaszolgálatos fia, MGP apja pedig 38 éves korában, 1944-ben, az Ausztria felé

tartó gyalogmenetben pusztult el, tarkón lőtték. Az apai nagymama férje és fia halála miatt öngyilkos lett, a 92 éves anyai nagyanyját pedig egy nyilas az ágyában ütötte agyon. Az 1936-ban született MGP átéli a zsidótörvények következményeit, sárga csillagot hord, megtapasztalja az antiszemitizmus durva megnyilvánulásait. Ezek a traumák sok mindent érhetővé tesznek mentalitásából, magatartásából: cinizmusa, arisztokratikus gőgje nyilván védekezés, páncél is.

„Itt a büdös besúgó!"

Mintegy felvezetésként beszervezése előzményeihez, MGP több történetet is elmesél melegségéről (és biszexualitásáról), még dicsekszik is szexuális kalandjaival. Például szüzessége kétszeri – két különböző nemű partnerrel történt – elvesztésével, vagy azzal, hogy egy fiatal pincérrel a Karlovy Vary-i filmfesztiválon, egy közeli erdőben szexel. Bukaresti hivatalos útján utcán ismerkedik meg egy fiúval, akivel végül nem kerül sor az aktusra a feydeau-i bohózatba illő bonyodalmak miatt. A pécsi színházban *„Fekete Bandi színész portásnő feleségétől igazgatóig"* elcsábít, akit csak tud (294. o.). Beavatódhatunk a Michel Gyarmathyval folytatott hármas szex részleteibe is.

Nem sokkal a *Népszabadság*hoz kerülése után, 1961-ben „lebukik", mert egy melegek látogatta ismert pesti presszóban fényképek készülnek róla, amelyeket a BM eljuttat a lap személyzeti ügyekkel foglalkozó főszerkesztő-helyettesének, Szamosi Károlynak, aki diszkrécióra inti őt. MGP azonban nem óvatos.

1963-ban két belügyes tiszt megzsarolja: ha nem vállalja az együttműködést, akár tízévi börtönbüntetést is kaphat két kiskorú megrontása és *„természet elleni fajtalankodás miatt"*. MGP szerint – aki magát áldozatnak tartja – a BM csapdát állított neki, a barátja nyilván nem véletlenül s nem önszántából hozott neki „prezentként" két vidor, szemreváló fiút. Közülük szerinte csak az egyik lehetett kiskorú, aki *„erősen önjáró nagykorúnak"* tűnt. Egyébként is: *„inkább ő csábított el engem, mint én őt"* (163. o.), bár nem biztos, hogy MGP jól emlékszik, mivel éjszaka nem volt józan. Nem ez az egyetlen ellentmondás a szövegben: a

két srácról – akik nála kevésbé szemérmesnek és szexuális téren nagy tapasztalattal rendelkezőknek tűntek – nem feltételezi, hogy pénzért álltak a rendelkezésére (164. o.), ugyanakkor úgy véli, hogy partnerei ismert prostituáltak, a BM is használta őket csaliként, ilyenkor fizette a honoráriumukat (164–165. o.). Utóbbi csak feltételezés, MGP-nek nem lehetett erre vonatkozó információja.

MGP felidézi a különböző konspiratív magánlakásokat, és beszámol a tartótisztek viselkedéséről, a *„kellemetlen feszültséget"* okozó találkozásokról. 16 év alatt öt tiszt tartja. Egyikükkel, Farkas Jánossal – akit korábbról ismert, mint az Egyetemi Színpad adminisztratív vezetőjét – egy idő után összebarátkozik. Vele és feleségével, valamint szomszédjukkal, Márkus László színésszel gyakran vacsorázik együtt (181. o.).

Úgy emlékszik, hogy tartótisztjeivel kéthetente, kedd délelőttönként kellett találkoznia. De akkor 16 évig tartó belügyi pályafutása alatt közel 450 jelentést írt volna. Ezzel szemben a 258 oldalas dossziéjában csak 67 jelentés található. Spiró György szerint azonban neki annak idején *„MGP azt mondta, a Luzsnyánszky-dossziéban megjelent jelentések csak a tizede az összesnek"*. Akad olyan év, amikor egyáltalán nem jelent, és hat olyan év is, amikor összesen csak egy-három jelentést ad. Van olyan is, amikor két találkozás között több mint egy év telik el. Miután MGP előrelép a hálózati személyek ranglétráján titkos megbízottá, már csak szóban kell jelentenie. Neki – nyilván munkahelyi elfoglaltságára hivatkozva – elnézik, hogy csak ritkán ad jelentést. (*„A kesztyűs bánásmód a Népszabadság munkatársának szólt"*; 182. o.)

Szolgálatait pénzzel is jutalmazzák. Miután valamikor a hatvanas évek közepén tartótisztjének panaszkodik a 2000 forintos fizetésére, legközelebb 3000 forintot kap tőle. A pénzt átveszi, a nyugtát aláírja. A vitathatatlan tényt kétféleképpen kommentálja: cinikusan és megbánóan. Nehéz eldönteni, hogy melyiket gondolja komolyan: *„Tizenhat évre elosztva csekély zsold. Mégis égetett a nadrágzsebbe gyűrt júdáspénz. Szégyelltem"* (206. o.).

MGP állításai, illetve a tények között sok az ellentmondás. Önfelmentő magyarázkodásai, sztereotip „érvei" pedig beleillenek a lebukott ügynökök narratíváiba. Memoárja alaphangja az önsajnálat, sértettség,

az önmagával szembeni elfogultság. Nem kér bocsánatot senkitől, mert meg van győződve arról – vagy ezzel csak áltatja magát –, hogy a jelentéseivel nem ártott senkinek.

(Az egykori ügynökök azonban általában nem tudják jól megítélni korábbi tevékenységüket. Nemcsak az emlékezetük torzítása, s szubjektív elfogultságaik okán, de azért sem, mert nem tudhatják, hogy egy-egy szerintük ártalmatlannak tartott információjuk, jelzésük milyen kontextusba kerül: lehet, hogy egy másik hálózati személytől származó, önmagában szintén ártalmatlannak tűnő információval együtt már gyúanyag lehet a tartótiszt kezében.)

Arra, hogy miért nem állt ki már a rendszerváltozás után a nyilvánosság elé, csak könyve utolsó lapjain válaszol. *„Elégedett nem voltam informátor-múltammal, szégyelltem is. Előállni bevallásával meddő-hősiesség lett volna"* (353. o.). *„Lapultam. Reméltem, megúszom"* (359. o.). Így vall arról, hogy ügynök volta okozott-e neki lelkiismeret-furdalást: *„Belül voltam szabad."* Relativizálja a tényt: *„Igazi lelkiismereti problémám (minden undorodásom mellett) nem az informátorságommal volt, erősebben azzal, hogy a Népszabadság munkatársa vagyok"* (356. o.). Máshol viszont ennek az ellenkezőjét állítja: itt *„több lehetőség volt igazat írni, mint más lapoknál"* (257. o.).

Úgy nyilatkozik, mint aki átlátta a III/III. működését: *„A testületről tudtam [...], hogy lehet játszani velük"* (170. o.). Ennek ellenére ő nem „játszik": nem tesz azért, hogy szolgálata ne tartson 16 évig. Pedig sokaknak sikerül szabadulni a hálózat fogságából. (A munkavégzés megtagadása, passzív ellenállás vagy a hírszerző lehetőség beszűkülése miatt a hatvanas évektől minden évben kizárják a teljes ügynöki állomány 20 százalékát. Az újonnan beszervezettek fele pedig már a második ügynöki találkozóra sem megy el. Jó néhányan szándékosan dekonspirálják magukat.)

MGP csak kacérkodik a gondolattal, hogy szól a *Népszabadság*nál a főnökeinek, szabadítsák meg a zsarolóitól. Pedig, ha kiderül, hogy leleplezte magát, a BM azonnal kizárja a hálózatból. Mindenesetre MGP-nek, legalábbis egy idő után belső konfliktusai lehetnek: abból következtethetünk erre, hogy a hatalomhoz kötődő szerepei ellenére, és annak ellenére, hogy bevallása szerint gyáva, törvénytisztelő ember,

elvállalja Kenedi tanulmányának kicsempészését. Öntudatlan lázadás ez, de bizonyítás is a barátainak.

Korábban neves ellenzéki barátai azzal vádolták, hogy elárulja a tehetségét, és hülyeségeket ír az igazság helyett. Az esetre emlékezve, MGP-nek csak annyi a reflexiója: nem is értette, hogy mi ellene a morális kifogás. Cinikusan még megjegyzi, hogy a baráti ítélőszék kérdéseinél és vádjainál jobban izgatta, hogy új fiúja felhívja-e őt telefonon (334–340. o.).

„Belül voltam szabad"

„Csak azt mondtam el, amit leírtam az újságban is, vagy leírhattam volna, ha átmegy a szerkesztőségi szűrön. […]". „Nem írtam vagy mondtam tollba-magnetofonba mást, mint amit a nyilvánosság előtt leírtam" (354. o.). Néhány jelentése egy-egy vonalas megjegyzésével, gyanúsításával, rövid jellemzésével azonban felhívhatja a figyelmet az érintettre, árthat neki. Mindamellett nemcsak a kötelező feladatait teljesíti, de öntevékenyen is jelent.

Czímer Józsefről, a pécsi Nemzeti Színház dramaturgjáról például közli, hogy *„olyan drámákat javasol és tűzet műsorra, amelyek eszmei mondanivalója alkalmas arra, hogy nem barátságos hatást keltsenek a közönségben"*. Megrója, amiért *„Elsősorban a hatalom és erkölcs lerágott és elnyűtt témaköréhez kapcsolódó drámákat forszírozza"*. A tartótiszt mindezt fellazítási kísérletként értékeli. Mensáros László: *„Jelenleg bizonyos prófétai szerepben tetszeleg, a tiszta művészet papja."* Szembenállása *„főként ideológiai elkülönülés"*, baráti köre *„a művészértelmiségtől terjed le, egészen az alvilágig". „Egyáltalán nem ért egyet a rendszerrel, makacsul különáll […]."* Könyvében viszont azt állítja, hogy jelentésében Mensáros *„ártalmatlanságát"* festette le (145. o.). Kremsier Edittel, a Magyar Televízió szerkesztőjével három jelentésben is foglalkozik, az egyikben azt árulja be, hogy *„hajlamos kirohanásokra ragadtatni magát a munkásosztály és a párt elvesztett vezető szerepéről"*. Egy operatív értékűnek minősített jelentésben pedig egy Magyarországon élő bolgár lányról, Maja Vapcaováról informál (állandó pénz-

zavarral küzd, gátlástalan, céltalan és céltévesztett, *„szocialista úrilány, elkényeztetett hercegkisasszony"*).

MGP szerint igyekezett *„visszavonulni a társaságoktól, társadalmi élettől, minél kevesebb érintkezési felületem legyen a Hivatalt érdeklő eseményekkel"* (254. o.). 1965 elején azonban önszorgalomból és részletesen jelent egy pótszilveszteri buli „gyanús" vendégeiről, akik között ott van Karinthy Ferenc, Kenedi János, Örkény István, Ungvári Tamás és a világhírű fotós, Henri Cartier-Bresson is. MGP szerint *„Az alaptársaság"* a belügyi szempontból gyanús *„Muskátli espressóban székel. […] A társaság összetétele meglehetősen vegyes volt. Kezdve fiatalkorú bűnözőktől, bűnözőjelölteken át. Irodalmi huligánokon át […]."* Az egyik szoba *„Hitler, Mussolini és Sztálin képekkel és e tárgyból vett szintén ironikus felírásokkal volt »diszítve« […]."* A tartótiszt értékesnek és operatív szempontból fontosnak tartja a jelzést, s feljegyzi, hogy a huligánokon és alvilági elemeken kívül voltak itt *„politikailag problémás irodalmi, kulturális személyek"*. MGP részben anonimizált jelentésének egyik következményeként a 20 év körüli házigazda, Faragó Klára tanítónő bekerül az operatív és bűnügyi nyilvántartásba.

A buliról szóló, kötetbeli, színes és szórakoztató írásában MGP nem említi, hogy mit jelentett az esetről. Önigazolásul a könyvében egyébként is csak néhány neutrális tartalmú, esetleg kifejezetten jó szándékú jelentéséből idéz. Az olvasó nem tudja megítélni állításai valóságtartalmát, mert nem ismeri a jelentéseket. Ezeket hasznos lett volna közzétenni a könyvben, sokkal inkább funkciójuk lenne, mint sok más írásnak.

MGP így vall ügynöki stratégiájáról: *„Hányingerem támadt, ahányszor a legártatlanabb nevet is be kellett mondani. Védtelen embereket hátuk mögött megnevezni zsaruknak. […] Azt mérlegelhettem, hogy nyakon nem csíphetőt nevezzek meg. Persze, nem tudhattam, hogy, mire használják a fölcsípett információt"* (191. o.). Ennek ellenére például az 1964-es mexikói és kanadai útján megismert magyar származású emigránsok – újságírók, művészek, értelmiségiek, üzletemberek – politikai beállítottságáról, foglalkozásáról, anyagi helyzetéről, kinti baráti és itthoni rokoni kapcsolatairól többször és hosszasan referál. Egy jó politikai kapcsolatokkal rendelkező orvosról például ezt írja: *„mindenfajta sötét, vagy*

nem sötét üzelmekkel foglalkozik", majd a kézzel írt szöveget áthúzza és kijavítja: *„mindenfajta üzelmei vannak."*

Hangsúlyozza: *„Szükség esetén bárkiről részletes felvilágosítást adhatok, amennyire az információim kiterjedhetnek"*. Információi, akár a morzsák is, aranyat érnek a magyar hírszerzésnek, több megnevezettnek és itthoni rokonaiknak azonban esetleg zsarolást és beszervezést jelenthetnek.

Akkor sem lázad fel, amikor visszaélnek szakmai tekintélyével, s 1972 vége és 1976 eleje között a III/III. által *„feldolgozás alatt tartott"* Orfeo együttes tevékenységét, előadásait, s a csoport vezetőjét, Fodor Tamást kell szakmailag, ideológiailag értékelnie. Megnézi *Szüret* és *Vursli* című előadásukat, utasításra pedig részt vesz egy próbán, s meglátogatja az együttest pilisborosjenői kommunájában, ahol munkájukról el kell mondania a kritikáját. A tartótiszt szerint MGP *„eddigi tapasztalatai szerint befolyásolni tudja őket, sokat adnak a véleményére"*. A III/III. célja az Orfeo bomlasztása, 1975 szeptemberében MGP azt az utasítást kapja, hogy olyan befolyást gyakoroljon rájuk, amelynek következtében *„felhagynak fellazító tevékenységük folytatásával"*. Utasításra a Juhász Ferenc *A tékozló ország* című műve alapján készített bábdarabról 1976. március 7-én cikket publikál a *Népszabadság*ban, amelyben a csoportot igen tehetségesnek, saját útját járó amatőr színháznak nevezi. Munkájukról *„sok lelkes dicséret mondható el"*. Javasolja, hogy az Orfeo kapjon több lehetőséget a fellépésére.

Akad MGP jelentései között néhány kifejezetten bátor, kritikus szellemű, segítő szándékú is. Nyilván ezekre a jelentésekre gondolva írta Spiró György az *Élet és Irodalom*ban (2005. január 7.): *„Egy forradalmár, egy alapvetően balos beállítottságú lelkes ügynök [...] ügynökként bátrabban beszélt a lényegről, mint a párt lapjának nagyhatalmú kritikusaként. MGP üzent [...] a Luzsnyánszky-jelentések intenciója: jusson el a véleménye a lehető legmagasabbra."* Ezekben művészeti, strukturális, cenzurális kérdésekről fejti ki a véleményét. Szerinte a közhely, a sablon, a giccs, a kispolgári idill előnyt élvez a korszerű és igényes művekkel szemben színházban, de filmen, irodalomban, zenében, építészetben is. A színházvezetők elszakadtak a közönségtől, a legtöbb rendező pedig nem akar semmit sem közölni a társadalommal, mert nincs mondanivalója,

koncepciója, művészi látomása. MGP leszögezi, hogy a mai jó és haladó művészet nem lehet más, csak ellenzéki, s a művészeknek nagyobb autonómiát kellene biztosítani. Felrója a Színházművészeti Szövetségnek, hogy a hatalommal szemben nem áll ki a magyar színházművészet érdekeiért, így az igazságtalanul betiltott darabokért sem. Önmagának ellentmondva ugyanakkor azt is leszögezi, hogy mivel az állam adja a pénzt, *„megkívánható, hogy az állam érdekeit szolgálják a művek"*.

Lehet, hogy MGP naivan azt hiszi, hogy elemzései a KB vagy a minisztérium illetékeseinek asztalán landolnak, s azok nyomán esetleg valami változik. A III/III. tisztjei azonban illetékesség hiányában nyilván nem foglalkoznak kultúrpolitikai, cenzurális problémákkal.

MGP hangulatjelentéseket is ad, a 68-as csehszlovákiai bevonulás visszhangjáról kétszer is. Szerinte ezzel az üggyel csak az értelmiség foglalkozik, az ország nagy részét *„túlságosan elfoglalta a táncdalfesztivál bonyolult problematikája"*. És: míg 56-ban valóban fennálló *„ellenforradalmi fenyegetettség"* miatt avatkozott be a szovjet hadsereg, *„most ezt a szilárd elvi alapot nem találja meg senki"*. Az MSZMP 1970-es X. kongresszusával kapcsolatban dicséri Kádárt. A Madách Színház szovjetunióbeli vendégjátéka kapcsán elismeréssel ír a moszkvai viszonyokról, a korábbiakhoz képest kifogástalan élelmiszer-ellátásról, az emberek ruházatáról, a magyar követségről.

A nagy mesemondó

MGP a könyvében csapongva meséli anekdotákkal színesített, változó hitelességű történeteit, fecseg, pletykálkodik. Életének fontos szereplőit, újságírókat, művészeket, kávéházi, társasági figurákat s a kultúrpolitika különböző szintű működtetőit vonultatja fel és jellemzi.

A *Népszabadság*ról nosztalgiával ír, ez azonban nem meglepő, hiszen itt kezdte pályáját, nagyobb megszakítással 32 évet húzott le, s szövegeiből kiolvashatóan jól is érezte itt magát (a rendszerváltozás előtt is). Külön cikket szentel a *Népszabadság* nagy műveltségű, de rendkívül vonalas főszerkesztő-helyettesének, Rényi Péternek, a doktriner, gyakran feljelentésszámba menő kritikák, jegyzetek szerzőjét, E. Fehér Pál

kulturális rovatvezetőt pedig egyenesen felmagasztalja; egy hosszabb írás pedig részben a külpolitikai rovat vezetője, a Pázmány Péter Egyetemen végzett, majd a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesét vezető Bognár Károly alakját idézi meg. Mindhármukra szeretettel emlékezik, de még a lap 1961–1965 közötti főszerkesztőjét, a párt moszkovita szárnyához tartozó Komócsin Zoltánt is kedveli.

Dicsekszik. A *Csárdáskirálynő* 800. előadásáról írt köszöntőjéhez Kádár is gratulál, ezt Komócsin közli vele. Beszámol találkozásairól külföldi hírességekkel (például Grigorij Kozincevvel vagy a világhírű grúz filmrendezővel, Szergej Paradzsanovval), még világsztárokkal (Josephine Bakerrel, Elisabeth Bergnerrel, Eggerth Mártával, Rökk Marikával) meghiúsult interjúi történetét is elbeszéli. Példákat sorol, hogy ki mindenki kéri ki a tanácsát (többek között Honthy Hanna), Ljubimov pedig meghívja Moszkvába a *Borisz Godunov* bemutatójára. MGP egyébként sokat foglalkozik a szovjet rendező személyével, rendezéseivel, s a cenzorokkal folytatott harcával.

Saját fontosságát gyakran túldimenzionálja. Például: szerinte a *Hamlet*ről írt kritikája a rendező Ádám Ottónál és sokaknál annyira kiverte a biztosítékot, hogy Aczél György miniszterelnök-helyettes, Pozsgay Imre, kulturális miniszter, Nemes Dezső, a *Népszabadság* főszerkesztője és még néhány fontos elvtárs öt órán át vitatkozik a Parlamentben arról, hogy ő helyesen értelmezte-e a *Hamlet*et és annak rendezését. Aczél egyébként nagyon nem kedveli, hol személyesen teremti le, hol a lap vezetőinél szorgalmazza a kirúgását. De azért annyira nem utálhatja, mert valamikor a hetvenes évek vége felé, még MGP reptéri lebukása előtt neki és Kerényi Imrének színházat ígér (318. o.).

MGP nagyvonalúan kezeli a tényeket, vagy nem is ismeri azokat, a valóságot gyakran fikcióval keveri. Az egyik szösszenetében például fél oldalban minősíti Kodály Zoltánt, aki szerinte azért legitimálta a rendszert, s ült ott a pártkongresszusok elnökségében, mert meghatódott Aczél, majd Kádár gesztusaitól („*Tanár úr* – mondja neki MGP szerint az első titkár egy fogadáson – *biztos elfelejtett engem. A Wesselényi utcai polgári iskola énekkarában szopránt énekeltem*"). Valójában Kodály életében kilenc pártkongresszust rendeztek, de ő ezek közül csak a VIII.-on vett részt. Kádár egy levélben azt írta a zeneszerzőnek 1959 októberében, hogy ő is a Wesselényi utcai polgári iskolába járt. „*Nem volt zenei hallásom [...], így nem kerültem a karénekesek közé.*"

A Thurzó Gábor- (eredeti nevén Rutterschmidt Károly) portré egyik „jelenetének" (217. o.) is szereplője Kádár: Aczél társaságában lép be az Írószövetség nagytermébe, ahol a színikritikus egyetemi tanár – talán Nagy Péter – éppen készül előadást tartani a kortárs magyar drámáról, amelyben majd kivégzi Thurzó Gábor *Hátsó ajtó* című darabját. (Ezt vajon MGP honnan tudja előre?) Kádár nagyon megörül, amikor meglátja a jelen levő írót: „*Szervusz, Karcsi! Nem ismersz meg? [...] Fél évig egy osztályba jártunk, és én mindennap azt tízóraiztam, amit te hoztál [...] az édesanyádtól. [...]*" MGP szerint az előbbi jelenet hatására az előadó ezután a szocialista dráma példájaként emlegeti a Thurzóét. De: Kádár nem volt az a barátkozós fajta, még féltestvérének, Kertész Jánosnak is először csak 1958 márciusában írt, s aztán első és utolsó alkalommal 1961 februárjában találkozott vele. Mindamellett nem életszerű, hogy Kádár csak úgy odatévedjen az Írószövetségben egy rendezvényre. Ha ő ott jár, akkor ott ő tart előadást.

S még két apró példa MGP emlékezetének torzítására. (Persze, az idő.) Almási Miklósról azt állítja, hogy „*eltemették az elfekvőnek nevezett*" Színházi Intézetben; valójában kétévi igazgatóság után tanszékvezető egyetemi tanárként visszakerült az ELTE-re. MGP bemutatja az intézet könyvtárának „*altisztjét*" is; az „*angolosan nyírt, finom arcú, ősz úr [...] kifogástalan modor mögé rejtett undorral, rideg távolságtartással szolgált ki. Később tudtam meg, hogy Festetics gróf, aki teljes megelégedésre hozta-vitte a könyveket az olvasóknak a raktárból*" (271. o.). A probléma csak az, hogy a kis intézetben nem volt könyvtári altiszt (a könyvtárakban sincs ilyen), Festetics gróf a Gyűjteményi Osztály munkatársa volt. És a példákat sorolni lehetne...

Tükör által homályosan

A gőgös ítésznek – aki a színház világában szinte élet és halál ura, s aki egyes művészek nevét rövidebb-hosszabb időn át vagy véglegesen nem írja le, létezésükről nem vesz tudomást – szokatlan a szerep, hogy

ezúttal ő a kritika tárgya: ügynöki tevékenységét, múltját kell mérlegre tennie.

Feltehetőleg azért is duzzasztja fel a könyvét, hogy kidumálja magát, s elterelje a figyelmünket. Ahogy fogalmaz: *„Pletykás vagyok, bőbeszédű. A beszéd a gondolatok elrejtésére való. Mértéktelen pletykázás közben lehet legjobban titkot tartatni"* (188. o.). Másrészt meg akarja magát mutatni, bebizonyítani, hogy mit tett le az asztalra. El akarja nyerni olvasói (köztük majd a sok „katasztrófaturista") megértését, hogy elnézőbben ítéljenek róla. Ez a szándék, az együttérzés felkeltése vezeti akkor, amikor közzéteszi, s ráadásul mindjárt a könyve első fejezetében az *Itt a büdös besúgó!* című közel 50 oldalas válogatását a lebukása után kapott levelekből, e-mailekből, újságcikkekből, őt előszeretettel becsmérlő megnyilatkozásokból.

MGP töredezett memoárja inkább feladatteljesítés, reflexió az őt ért támadásokra, de nem a belső világába bepillantást engedő, érzelemgazdag vallomás. Úgy tűnik, hogy még nem érett meg a vállalt feladat teljesítésére, még nem dolgozta fel ügynökmúltját, s mindazt, ami lelepleződése után történt vele – talán ezt maga is érezte, s ezért hagyta félbe könyve megírását

Felhasznált levéltári dokumentum

ÁBTL 3.1.2. M-37960 (MGP munkadossziéja)

Felhasznált irodalom

Molnár Gál Péter: *Coming out,* Tények és Tanúk, sajtó alá rendezte Schmal Alexandra, Magvető, Budapest, 2020
a könyv online sajtóbemutatója: *https://www.facebook.com/watch/live/?ref=-watch_permalink&v=215661013191756*
A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan" Luzsnyánszky dosszié, Kapu Kiadó, Budapest, 2004
Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989, szerk. Huszár Tibor, Osiris, Budapest, 2002, 143. o.

Spiró-cikk: 2005. január 7; interjú: Sándor Zsuzsa: Balek a horgon – Molnár Gál Péter az ügynök és áldozat, *168 Óra,* 2020. május 21.
Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990,* 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008

II.

SZOVJETUNIÓ – A CSEKÁTÓL A KGB-IG

AKIK SZTÁLINNAK GYILKOLTAK

A Generalisszimusz

Sztálin nem pusztán könyörtelenségének és a lehetőségeknek köszönheti a karrierjét. Gyermekkorától kivételes személyiség, karizmatikus figura. Ugyanakkor egész életében kisebbségi komplexussal küzd, érzelmileg sérült. Nagyigényű egoista. Irigy, bosszúálló, alattomos, kegyetlen, fanatikus, szadista figura (áldozatai haláltusájáról részletes beszámolót kér, perverz örömmel lépteti elő olyan cimboráit, akiknek hozzátartozóját korábban meggyilkoltatta).

Születetett szélsőséges és összeesküvő, intrikus, de kitűnő szervező, zseniális konspirátor. 1917 előtt zavargásokat, sztrájkokat szervez. Grúziában vele kezdődik a bankrablások kora. Tervezi és irányítja azokat, még tengeri kalózkodásba is kezd. Afféle keresztapa. Elvtársai pénzt hamisítanak, védelmi pénzt szednek, embert rabolnak, kémkednek, zsarolnak. A kaukázusi bűnözői világban tanul bele mások manipulálásába, itt szocializálódik diktátorrá.

A húszas évek végétől egyre megkérdőjelezhetetlenebbé válik vezéri szerepe. Magát az orosz cárokhoz (Nagy Péterhez, I. Sándorhoz és I. Miklóshoz) hasonlítja, Rettegett Iván alteregójának tekinti. Birodalma népeit, nemzetiségeit egységes masszává, az embereket engedelmes alattvalókká gyúrja, kapcsolataikat pedig szétrombolja. Saját népét pusztítja. Meg van győződve arról, hogy az ország és a Párt problémáit az egyének likvidálásával lehet a legjobban megoldani. Fanatizmusa és paranoiája miatt Ukrajnában négymillió embert éheztetnek halálra, mintegy húszmilliót meggyilkolnak, huszonnyolcat pedig deportálnak (részben a Gulagra). Lelkiismeret-furdalást nem érez, mert vallásosan hisz az eszmében – a pártot tekinti családjának, szinte azt vette feleségül –, s még inkább hisz messianisztikus küldetésében.

A politikai rendőrség névváltozásai

1917–1922: Cseka; 1922. február–1923. november: GPU (Állami Politikai Hivatal);1923–1934: OGPU (Egyesített Állami Politikai Hatóság); 1934–1946: NKVD (Belügyi Népbiztosság), ennek része 1934–1941 között a GUGB (Állambiztonsági Főigazgatóság); 1941. február–július, majd 1943–1946: NKGB (Állambiztonsági Népbiztosság) kiválik az NKVD-ből; 1946–1953: MGB (Állambiztonsági Minisztérium); 1953: MVD (Belügyminisztérium), újraegyesül az MGB és az MVD; 1954–1991: KGB

A külföldi hírszerzést és a katonai hírszerzést 1947-ben külön szervezetben, a Minisztertanács Információs Bizottsága néven összevonják, majd 1949-ben átszervezik és a Külügyminisztérium Információs Bizottsága néven működik 1952-ig, ekkor visszakerül az MGB-be (az Állambiztonsági Minisztériumba).

1954-ben a politikai rendőrség kiválik az MVD-ből (a Belügyminisztériumból), új neve: KGB (Комитет государственной безопасности / Állambiztonsági Bizottság). 1991-es megszűnéséig a Szovjetunió Minisztertanácsa alárendeltségébe tartozott, vezetője (a Bizottság elnöke) miniszteri rangban van, a munkát azonban ténylegesen a Szovjetunió Kommunista Pártja felügyelte és irányította. Hatalma csúcsán a KGB-nak több mint egymillió tisztje, ügynöke, besúgója volt.

Sztálin káderei

A hatalom megszerzéséhez és megtartásához, az alattvalói elleni hadjárathoz, s információéhsége kielégítéséhez Sztálinnak elengedhetetlen szüksége volt a politikai rendőrségre és annak élén engedelmes vezetőkre. A szovjet titkosszolgálati vezetők személyisége sokat elárul a rendszer első közel négy évtizedéről, s Sztálinról, aki egész élete során mágnesként vonzotta az erkölcstelen és féktelen pszichopatákat. Ha Sztálin valamiben zseninek tekinthető, hát, személyzetisként az volt.

Feliksz Dzerzsinszkij tekintélye és támogatása nélkül Sztálin soha nem emelkedhetett volna fel a hatalomba. A lengyel nemesi származású, papnak készült, aszketikus, puritán, túlfejlett kötelesség- és tisztességérzettel rendelkező Dzerzsinszkij a titkosrendőrségi vezetők közül az egyetlen karizmatikus figura. Ő hozza létre 1917-ben a Csekát (CSK, Össz-oroszországi Különleges Bizottság), s teremti meg minden törvény felett álló hatalmát. A Cseka mind központosítottabbá válik, osztódással szaporodik, bonyolult organizmussá fejlődik. 1919 végére az egész országot behálózza, állam lesz az államban. Az induló maroknyi csapat húszezresre duzzad. Dzerzsinszkij 1921–1922 között Lenin „hű ebeként" sokkal többet tesz a forradalom egységéért, mint Sztálin. *„Tökélyig jutott a csekista művészetben, az ellenség ízekre szedésében, amiben fejjel magaslott ki a munkatársai közül"* – ahogy utódja, Menzsinszkij jellemzi.

Vjacseszlav Menzinszkij származására nézve szintén lengyel, de neveltetését, iskolázottságát és anyanyelvét tekintve orosznak tekinthető. Eredetileg joggal is próbálkozik, foglalkozik költészettel, zenével, festészettel, jelölték pénzügyi népbiztosnak, és dolgozik diplomataként is. Érzékeny és udvarias, a Cég legműveltebb vezetője, értelmesebb Dzerzsinszkijnél. A legtöbb európai nyelvet kitűnően beszéli. 1926–1934 között vezeti az OGPU-t, s azt a sztálini hatalom legerősebb és legfontosabb fegyverévé formálja. Cselszövések és koncepciós forgatókönyvek zseniális kieszelője, ő – a Cég *„legtapasztaltabb egyházkáromlója"* – vezeti az egyház lerohanását is.

Genrih Jagoda is lengyel (zsidó) családban született Észak-Oroszországban. Statisztikát és gyógyszerészetet tanul. Szorgalmas, de átlagos képességű, kapzsi és korrupt, őszintétlen. (Virágszerető, hatalmas dácsájában kétezer rózsa és orchidea virágzik). Engedelmes pribék, saját magát „láncra vert őrkutyaként" jellemzi. Ugyan hiányzik belőle Dzerzsinszkij fanatizmusa, de ő is gátlástalan az öldöklésben, pusztításban. 1934 júliusa és 1936 szeptembere között áll az Állambiztonsági Főigazgatóság (GUGB) élén. Működése alatt kozákokat égetnek el elevenen, a Kaszpi-tenger felé tartó folyók vizét eltorlaszolják a beledobott holttestek. A munkatáborokban annyian halnak meg, hogy a raboknak csak egyharmada él tízéves büntetése lejártakor. Jagodának egyébként az a Sztálin által is támogatott stratégiája, hogy a Gulagok rabjait gazdasági célokra „hasznosítja". Az ő kezdeményezésére építik meg két év

alatt politikai foglyokkal, bűnözőkkel és kulákokkal az Onyega-tótól a Fehér-tengerig tartó, 228 kilométer hosszú fehér-tengeri csatornát.

Agyonlövik, és egy jeltelen gödörben földelik el, míg a Sztálinhoz hű, súlyos hibákat is elkövető, öntelt Dzerzsinszkij és Menzinszkij viszont ünnepélyes állami temetést kapott. Róla szinte semmit nem neveznek el. Jagodát két évvel Gorkij halála után azzal vádolják, hogy három orvos segítségével eltetette láb alól az írót, akit korábban ő csalt haza Capri szigetéről. Gorkij megbízott benne, rokonának és barátjának tekintette. Talán nem is sejtette, hogy a feleségének viszonya van vele. Jagodát halála után három évvel azzal is meggyanúsítják, hogy ő mérgezte meg higanygőzzel (méreggel átitatott tapétával) Menzinszkijt.

Nyikolaj Jezsov, ez a néhány elemi osztályt végzett, egész életében betegeskedő, idegbeteg, depressziós, alattomos, alacsony (151 centiméter magas) emberke a gyilkolás megszállottja, sohasem tud leállni. Tökéletes végrehajtó. 1936-tól áll az NKVD élén, regnálása idejére esik (1937 ősze és 1938 tavasza) az országon végigsöprő kannibalisztikus „nagy terror." A kivégzendők, illetve deportálandók számát kvótákban határozzák meg (nemzetiségi kontingenst is kidolgoznak), a számokat aztán folyamatosan emelik. Szisztematikus, nagyipari gyilkolás folyik. A trojkák – az NKVD egyik főembere, egy ügyész és egy helyi pártvezető –éjjeli üléseiken óránként hatvan halálos ítéletet hoznak. (A Moszkva környéki Butovóban egy 12 NKVD-sből álló csapat például több mint húszezer emberrel végez.) A négymilliós párt tagjai közül is sokakat elpusztítanak, később a hadsereg és a városi lakosság következik. Az NKVD tagjai közül 11 ezret elbocsátanak, háromezret kivégeznek. Megölnek több mint hatezer papot is. A Politbüro 15 tagjából ötöt, a Központi Bizottság 139 tagjából 98-at, a XVII. kongresszus 1966 küldöttjéből 1108-at tartóztatnak le.

Az NKVD egyébként már 1937-ben – Hitlert nem sokkal megelőzve – gyilkol kipufogógázzal: az áldozatokat, oldalukon friss kenyeret reklámozó teherautókba zárva kocsikáztatják az Urál útjain. 1938 novemberében a Gulag népessége meghaladja az egymilliót, s közel ugyanennyien ülnek börtönben. Jezsov perverz figura, szodomista, biszexuális orgiák résztvevője. Gyakran részegedik le, s hozzá hasonlóan a legtöbb NKVD-s is alkoholba és szadizmusba fojtja a rettegését. 1940 elején agyonlövik.

A Sztálinhoz hasonlóan szintén grúz, vízügyi mérnökként végzett Lavrentyij Beriját kezdetben szerzetesi szerénység jellemzi. A grúz párt első titkáraként a nagy terror lelkes helyi irányítója, Jezsovot is túlszárnyalja. Saját kezűleg kínozza áldozatait. Szexuális ragadozó. Nyitott Buickjával járja Tbiliszi utcáit, és egyszerűen elrabolja az ínyére való iskolás lányokat. Később – Jezsovhoz hasonlóan – a kiválasztott nőket úgy csábítja el vagy erőszakolja meg, hogy előtte letartóztatja a férjüket, szeretőjüket vagy az apjukat. Bosszúálló, rendkívül szadista. Ugyanakkor okos, energikus. Sztálin jó szervezőnek, rátermett és üzleti gondolkodású embernek tartja, a „mi Himmlerünknek" nevezi. De ő a Szovjetunió Albert Speerje is, mert az ország történetének a Gazda után a legnagyobb kádermozgatója. Ő irányítja a szovjet atomprogramot, amelyen 340-460 ezer ember – köztük tízezer szakértő – dolgozik.

Berija tud nagyon is pragmatikus lenni, ez magyarázhatja pálfordulását: Sztálin halála után, száznapos belügyminisztersége alatt elvben „visszaállítja" a törvényesség uralmát, neki köszönhetően 1 200 ezer fogva tartottat szabadon engednek, közel félmillió folyamatban levő ügyet pedig ejtenek. Jelentős reformokat is javasol, többek között a kolhozok megszüntetését, a magántőke engedélyezését, tárgyalásokat az NDK és az NSZK között Németország újraegyesítése céljából. Elképzeléseiből nem lesz semmi, mert 1953. december 23-án kivégzik.

Felhasznált irodalom

Donald Rayfield: *Sztálin és hóhérai. A zsarnok, és akik neki gyilkoltak,* fordította Makovecz Benjamin, Park, Budapest, 2011

Simon Sebag Montefiore: *Sztálin. A Vörös Cár udvara,* fordította: Király Róbert, Alexandra, Pécs, 2009

RETTEGETT IVÁN BUDAPESTEN

„Oroszországban szeretik azokat, akik sok oroszt kínoztak és gyilkoltak meg. Az orosz hatalom lényegében a saját lakosságát irtotta ki, nem idegeneket, vagy ellenségeket, mint más országokban szokás." (Viktor Jerofejev: Az orosz lélek enciklopédiája)

Ivan Szerov, a KGB első elnöke, az 56-os forradalom eltiprója. Ő irányította október-novemberben a szovjet államvédelmi szervek magyarországi tevékenységét (beleértve Nagy Imre és társai letartóztatását és Romániába deportálását). Sztálin egyik főhóhéra, aki a parancsokat engedelmesen végrehajtotta, és túl is teljesítette azokat. Jeleskedett a megtorlások, leszámolások, tömeggyilkosságok megszervezésében, végrehajtásában, a Szovjetunió különböző népeinek, nemzetiségeinek száműzésében, és európai népek leigázásában.

Pályarajz

Az Oroszországban 2016-ban, Lengyelországban egy évvel később, nálunk pedig 2023-ban az Időjel Kiadó gondozásában megjelent *A bőrönd titkai. A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései* című visszaemlékezéseiben Szerov felidézi pályája fontos eseményeit, fordulópontjait, konfliktusait, s felidézi a kort és szereplőit is. Bepillantást nyújt a „kommunizmus" építésének nehézségeibe, a sztálini diktatúra működésébe, az NKVD tevékenységébe, s azokba a módszerekbe, amelyekkel „szovjetizálta" a felszabadított területeket (Baltikum, Belarusz, Ukrajna, Lengyelország, Németország, Románia). Sokat foglalkozik a hatalmi elit tagjainak kicsinyes intrikáival, kulisszák mögötti csatározásaival. Mesél, értékel, pletykálkodik, összeesküvés- elméleteket gyárt. Történeteiből úgy tűnik, igazi superman. Nem ismer nehézséget, teljesíthetetlen feladatot. Bátor, kemény és csalhatatlan, vagy legalábbis magát ilyennek festi le.

1939-től 1963-ig időrendben követhetjük nyomon karrierje alakulását fontosabbnál fontosabb posztjain, a kezdetektől a bukásig. Üstökösszerű felemelkedését az teszi lehetővé, hogy az NKVD-t vezető Jezsov tisztogatása következtében káderhiány lép fel. Szerovot 1939-ben kinevezik az NKVD Állambiztonsági Főigazgatóság 2. (titkos-politikai) ügyosztályának vezetőjévé és az Állambiztonsági Főosztály helyettes vezetőjévé. 1939–1941 között az ukrán hírszerzés főnöke. 1941 végén megbízzák a lágerek ellenőrzésével is.

1941–44 között megszervezi, irányítja különböző nemzetiségek, a volgai és a balti németek, a krími tatárok és balkárok, kalmükök, karacsajok, csecsenek, ingusok tömeges deportálását Szibériába vagy Közép-Ázsiába. A kezdeményezésére a Krím félszigetről a bolgárokat, örményeket, görögöket is száműzik. Nem kérdőjelezi meg Sztálin vádját, hogy ezek a nemzetiségiek mind hazaárulók. Visszaemlékezéseiben nincs nyoma, hogy kitelepítésük valamilyen érzelmet váltott volna ki belőle. Számára ezek az emberek csupán számok, adatok a siker-jelentéseiben. Hogy pl. 470 000 volgai németet két nap alatt sikerült bevagonírozni. *„Én [...] végrehajtó ember vagyok"* – írja magáról (313. o.), vagyis neki semmilyen felelőssége nincsen, hiszen parancsra cselekedett. 1964-ben az SZKP KB Pártellenőrző Bizottságának a deportálásokkal kapcsolatban írt levelében azt bizonygatja, hogy e nemzetiségiek tagjai terrorakciókat követtek el szovjet katonák ellen, illetve szövetkeztek a németekkel. Őt, mint ahogyan más tábornokokat és tiszteket is arra kötelezték, hogy végezze el ezt a munkát. *„Úgy gondolom, hogy közülünk bárki végrehajtotta volna ezt a döntést. [...] Más kérdés, hogy ezek miatt az árulók miatt nem kellett volna kitelepíteni az egész népet"* (217–218. o.). (Érdekes, hogy kételyeiről annak idején egy szót sem ejtett a feljegyzéseiben.)

Szerov 1944-ben megszervezi a lengyel földalatti Honi Hadsereg (Armia Krajowa) egységei elleni harcot, vezetőit letartóztatja. Később közreműködik a lengyel közbiztonsági (állambiztonsági)minisztérium létrehozásában.

Ott van Berlin elesténél, a kapituláció aláírásánál, a szövetségesek potsdami konferenciáján, a Führer és Eva Braun, Goebbels és felesége

összeégett holttestének kiásásánál. (Ő egyébként úgy tudja, hogy Goebbels Hitler helyettese volt.) 1945–46: a Németországi Szovjet Katonai Adminisztráció főparancsnok-helyettese, s az NKVD és MVD (Belügyminisztérium) megbízottja. Létrehozza a német hadifoglyok számára az első szűrőtáborokat, a német fogságból szabadult szovjet hadifoglyokat pedig letartóztatja. Feladata az is, hogy megfigyelje Zsukov hadseregtábornokot,és jelentsen róla, s hogy felkutassa és a Szovjetunióba vitesse a Harmadik Birodalom atom- és rakétatechnikai kutatásain dolgozott tudósokat, mérnököket, s azok laboratóriumi eszközeit, műszereit. A családtagokkal együtt kb. 5000 embert telepítenek át. (A Németországban vezett naplójában, az 1945. szeptember-október közötti feljegyzésekben felbukkan az 1933-ban Berlinben letelepedett, s német nyelvterületen korábban roppant népszerű színésznő, Rökk Marika neve is. *„[...] meglépett valahova az ország belsejébe, aztán Ausztriába. Köpök rá"* [342. o.].)

1947-ben visszahívják a Szovjetunióba, s 1954-ig a belügyminiszter első helyettese. 1954 márciusától 1958-ig a KGB elnöke, s az SZKP Központi Bizottságának tagja. 1958-ban leváltják a KGB éléről, de nem bukik nagyot, mert 1963-ig a GRU (a katonai hírszerzés) vezetője, egyúttal a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének helyettese lesz. Pályája azonban derékba törik, miután 1962-ben kiderül, hogy Oleg Penykovszkij, a GRU ezredese a CIA-t és az MI6-t a rakétaprogramról és a szovjetek kubai terveiről tájékoztatta. Penykovszkijt 1963-ban kivégzik, Szerovot pedig leváltják GRU-s és vezérkarifőnök-helyettesi posztjáról, hadsereg tábornokból vezérőrnaggyá fokozzák le, megfosztják a Szovjetunió Hőse kitüntetéstől és három tábornoki csillagától. Eltávolítják Moszkvából, s egy távoli vidéken kap jelentéktelen posztot. 1965-ben a pártból is kizárják. Ezután Moszkva környéki dácsájában él haláláig, 1990-ig. A könyvében azt bizonygatja, hogy Penykovszkij valójában a KGB ügynöke volt, aki megbízóinak hamis információkat adott; az akció egyúttal arra is szolgált, hogy tőle, Szerovtól is meg lehessen szabadulni.

A titkos „archívum"

Hatalma elvesztése, megaláztatása isnpirálja Szerovot 1964-től visszaemlékezései megírására, egybeszerkesztésére. Nyilván azt reméli, hogy könyvével igazságot szolgáltathat magának, bebizonyíthatja, hogy érdemtelenül lett kegyveszett, hogy mindig a hazáját szolgálta. Halála után a KGB házkutatást tart a dácsájában, de nem találják meg a kéziratokat. Unokája, Vera 2012-ben örökli meg a házat, s annak felújításakor kerül elő a garázs falából Szerov „archívuma" két bőröndben. A könyv egyik bevezetőjében Vera tiltakozik nagyapja egyoldalú megítélése, besározása ellen. *„Rettegett Iván, ahogyan az angol sajtó nevezte, a hétköznapi életben szokványos ember volt, szerető apa, férj és nagyapa, aki imádta a családját [...] nem pedig valami vámpír, ahogyan manapság beállítani igyekeznek [...]"* (18. o.). Szívügye nagyapja visszaemlékezéseinek a megjelentetése. Hosszú időn át silabizálja, rendszerezi, majd szkenneli a kéziratokat.

Az eredeti, teljes anyag mintegy 100 szerzői ívet tett ki. Az irdatlan mennyiségű szöveget Alekszandr Hinstejn szerkesztette meg, de ő írta az egyik tanulmányt, az egyes fejezetek előtti összefoglalókat is, s összeállította a jegyzeteket. Hinstejn nem akárki: újságíró, propagandista, a kormányzó párt parlamenti képviselője. A Dumában 2023-ban a Biztonsági és Korrupció-ellenőrzési Bizottság elnökhelyettese, 2024-ben az Információs Politikai, Információs Technológiai és Kommunikációs Bizottság elnöke. Egyik társszerzője annak a 2022-ben elfogadott törvénynek, amely megtiltja, és súlyos bírsággal sújtja az LMBT, a nemátalakítás és a pedofília propagandáját a filmekben, könyvekben, reklámokban, médiakiadványokban és számítógépes játékoknál. Gyakori vendég a Russia 1 tévében Vladimir Szolovjov sztár-propagandista újságíró műsorában.

Hinstejn kihagyott vagy lerövidített minden, szerinte jelentéktelennek vagy kevésbé érdekesnek tűnő részt. Sajnos félmunkát végzett, a könyvet nyugodtan meg lehett volna jobban húzni, mert Szerov – aki amúgy sem egy stílusművész – gyakran bő lére ereszti a mondandóját. Fecseg, kinyilatkoztat, sokszor pletykák alapján von le következtetéseket. Az is zavaró, hogy rengeteg, a maga korában is csak kevesek által

ismert funkcionáriust, katona- és állambiztonsági tisztet is szerepeltet, jellemez.

A számtalan fotóval illusztrált könyv – amelynek egy előszava, három bevezetője és két utószava is van – nem emlékirat, inkább afféle, a kelleténél terjedelmesebb (750 oldalas) kompiláció. Szerkezete, tartalma meglehetősen eklektikus, szövege nem koherens, hanem mozaikszerű. Új anyag viszonylag kevés van benne, Szerov főleg az 1939-től vezetett naplóiba, noteszeibe, füzeteibe írt feljegyzéseit, beszámolóit, reflexióit dolgozta át, egészítette ki vagy írta tovább. Különböző hosszúságú, különböző színvonalú, „műfajú" írásokat igyekezett összeilleszteni, egységes „történetté", önéletrajzzá, kortörténetté összegyúrni.

Sok állítása erősen vitatható, vagy egyáltalán nem felel meg a tényeknek, amit nemcsak romló emlékezete magyaráz, hanem az, hogy semmi olyat nem akar leírni, elárulni, amiről addig nem tudott a közvélemény. Jó példa erre, ahogy Sztálin haláláról beszámol: *„1953. március 4-én közlemény jelent meg az újságban, hogy Sztálin elvtárs megbetegedett [...] a díványa mellett, a földön feküdt ruhástól [...] Azonnal orvost hívtak."* Valójában Szerov csak a lényegről hallgat: Sztálin vasárnap hajnalig mulatozott az elvtársaival. A testőrség vezetője vagy a házvezetőnője csak aznap este fedezte fel, hogy mi történt. A párt helyszínre érkező vezetői nem tudtak, nem mertek, de talán nem is akartak cselekedni, segíteni. Végül csak hétfőn reggel hívták az orvosokat.

Fontos hangsúlyozni a szerző lojalitását: bevallása szerint sok mindent szeretett volna leírni a KGB munkájáról, *„de sajnos nem tehetem"*. (Hinstejn szerint Szerov jelentős munkát végzett a KGB élén, s működését új alapokra helyezte.) Szerov a szocialista rendet, a hatalmat sem kritizálja, csak annak egyes képviselőit. Az 1943 elején létrehozott SMERS (a három katonai titkosszolgálat közös elnevezése) vezetőjét, leggyűlöltebb ellenségét, Viktor Abakumov állambiztonsági minisztert például kalandornak, három osztályt végzett gazembernek tartja. Sztálinról nincs egy rossz szava sem. Úgy véli, hogy szigorú, de igazságos és puritán vezető volt. Meglepő módon viszont korábbi szövetségeséről, Hruscsovról különösen rossz a véleménye. Híres, a XX. kongresszuson a sztálini törvénytelenségekről elmondott beszédét manipulatívnak tartja, mert Hruscsovot szerinte kevéssé érdekelte az igazság, elhallgatott egyes adatokat (ezeket részben Szerov gyűjtötte össze). Arról nem beszélve, hogy Hruscsov maga is részese volt a tömeges megtorlásoknak, a két véreskezű titkosszolgálati vezetőt, Jagodát és Jezsovot pedig tisztességes embernek tartotta. *„A kongresszus delegáltjaira ez a beszéd rettentően nyomasztó hatást tett"* (500. o.). Sokuk szerint nem kellett volna minderről beszélni.

Wallenberg és 1956

A magyar olvasót két téma érdekelheti különösen: Wallenberg szovjetunióbeli sorsa és Szerovnak az 56-os forradalom leverésében játszott szerepe.

Szerov először 1942-ben hallotta a svéd diplomata nevét, amikor az *„megérkezett az ideiglenesen megszállt területre – konkrétan Pszkovba, ahol kapcsolatot tartott fenn a fasiszta polgári adminisztrációval és az Abwehrrel"* (576. o.). Információi szerint Wallenberg Budapesten a Vöröskereszt svéd képviselője volt, amely szoros kapcsolatban állt a német és az amerikai titkosszolgálatokkal. Amerikai ügynök. A zsidómentésről folytatott tárgyalások örve alatt így *„nemhivatalos,* (sic!) *rendszeres csatorna működik a hitleri és az amerikai hírszerzések között"* (578. o.). Ugyanakkor Szerov elismeri, hogy nem találtak bizonyítékot kémtevékenységére vonatkozóan.

Hinstejn *A magyarországi felkelés (1956. október – 1957. január)* című fejezet elé írt összefoglalójában – a KGB titkosítás alól felszabadított dokumentumaira hivatkozva – olyan képtelenségeket állít, mint hogy 1956. október végétől az osztrák határt kb. 4 ezer horthysta katonatiszt lépte át, a Vöröskereszt gépeivel pedig kb. 500 harcost juttattak el Budapestre. Az osztrák, illetve jugoszláv határon nagy számban dobtak át CIA-ügynököket, Münchenben pedig rekordgyorsasággal kiépítették a CIA katonai bázisát. Hinstejn teóriája szerint a *„forradalom a mára már jól ismert metódus szerint robbant ki. Budapest utcáira kétszázezres diáktüntetést vonultattak ki. [...]"* Kik? – kérdezhetnénk. November 2-án a SZKP KB elnöksége jóváhagyja a forradalom katonai leverésének és az új hatalom felállításának a tervét, amelyet Zsukov marsall, védelmi miniszter és Szerov dolgozott ki (515–516. o.).

Szerov a forradalomról és annak utóéletéről október 23.–november 6. közötti, illetve „november 7. után" megjelölésű, és 1957. január 1-i naplóbejegyzéseiből kiderül, hogy úgy tekint a Magyar Népköztársaságra, mintha az a Szovjetunió tulajdona, gyarmata lenne. Október 24-én azt jegyzi fel, hogy a 23-i tüntetést s a zavargásokat, utcai harcokat, ezt az *„egész dolgot Nagy Imre agyalta ki"*, mert elégedetlen Gerő politikájával, s ő akar Magyarország feje lenni. *„Tervei megvalósítója a veje, Kopácsi Sándor a magyarországi rendőrségi főigazgatóság vezetője"* – valójában „csak" Budapest rendőrfőkapitánya – *„aki aktívan fegyverzi fel a fiatalokat, az egyetemistákat és más jöttmenteket"* (518. o.). Szerov aznap a párt KB PB-ülésén kijelenti, hogy a felkelőkkel végezni kell.

25-én a Belügyminisztériumban az ÁVH vezető munkatársait *„igazítja el"*, hogy a felkelők bujtogatóit tartóztassák le. A nap legfontosabb eseményéről azonban – hogy a Parlament előtti tüntetés vérfürdőbe torkollt – egy szót sem ejt. (Az áldozatok pontos száma, és az, hogy kik adták le az első lövéseket, máig tisztázatlan. Lehetséges, hogy Szalay Zoltán államvédelmi alezredes adott parancsot határőr katonáinak, hogy célozzanak a tüntetőkre. De van olyan feltevés is, hogy a téren megjelenő Szerov adatott le először riasztólövéseket, amelyek következtében káosz alakult ki a Kossuth téren. Annyi bizonyos, hogy a szovjet katonák meghatározó szerepet játszottak az öldöklésben.)

28-án: *„[...] feltevésem, miszerint Nagy Imre vezeti a felkelőket, beigazolódni látszik"* (522. o.). Helyteleníti Hruscsov döntését, hogy engedve a magyar kérésnek, a szovjet hadsereget vonják ki Budapestről. November 2.: az SZKP KB Elnöksége ülésezik Moszkvában, amelyen ott van Kádár és Münnich is. Zsukov marsall is felszólal: *„[...] úgy vélem, nincs miért eljönnünk onnan, ha berzenkednek ellene, beverjük a pofájukat, akkor majd lecsöndesednek"* (525. o.). November 3-án Szerov visszatér Magyarországra. Estére kicsalja Tökölre a magyar kormány képviselőit, akiket a tárgyalás végén letartóztatnak. (Ugyanígy csalta csapdába, s tette ártalmatlanná korábban a lengyel és ukrán ellenállás vezetőit is.)

November 4–6.: Érzékletes és részletes helyzetképet rajzol az összecsapásokról az „ellenforradalmárokkal", a káoszról, rendcsinálásról. Érdekes epizód, amikor a jugoszláv nagykövetséget kereső Kopácsi Sándort beinvitálják a szovjet nagykövetségre, ahol rögtön le is tartóztatják. Az aktatáskájában állítólag nagy mennyiségű készpénzt és aranytárgyakat találnak. Feljegyzi Szerov azt is, hogy Ausztriából áramlanak vissza az országba a mindenféle, nagykapitalistákból álló *„kiválóságok"*, (fehér) emigránsok, egyházi emberek.

(Szerov gyakran említi a szövegben az elnöki palotát. Csak a kontextusból derül ki, hogy valójában a Parlamentről van szó. Vagyis Szerovnak fogalma sincs, hogy mi ez az épület, mi a funkciója. Persze, ezt mi magyarok sem nagyon tudtuk.)

November 7-e után az egyik főtiszt javasolja, hogy a még ellenálló Corvin egész környékét bombázzák le, Szerov szerint viszont inkább ki kell őket éheztetni. Az új kormányról írva fontosnak tartja megjegyezni, hogy Kádár magyar, Rákosi viszont zsidó (536. o.). Ezt a könyvben mások esetében is gyakran megjegyzi. Büszkélkedve írja le, hogyan csapták be a jugoszláv követségről kijövő Nagy Imrét és társait, s végül hogyan „irányította" át őket Romániába. December 1-én hazatér Moszkvába. Egy kötetbeli, publikálatlan interjúban Szerov úgy nyilatkozik, hogy *„Nagy további sorsáról a magyar vezetők döntöttek, habár megtanácskozták Moszkvával. Nagy Imre kivégzése teljes egészében az új magyar vezetés lelkiismeretét terheli"* (540. o.). 1957. január 1-én Hruscsovval – annak javaslatára – „elugranak" Budapestre, hogy meggyőződjenek a rend helyreállításáról. Szerov néhány nap múlva megkapja a Kutuzov-rend I. fokozatát. Megérdemli, jó munkát végzett.

Mérlegen

Hinstejn a bevezetőjében sajnálkozva állapítja meg, hogy *„[...] a mai történészek Szerov portréját jobbára csak komor, fekete és vérvörös színekkel festik meg. Valós érdemei és sikerei szinte teljesen ismeretlenek maradtak a széles nagyközönség előtt, a tudományos munkák java részében csak, mint szűklátókörű sztálinista hóhér jelenik meg, aki kizárólag kegyetlen megtorlásokra volt képes"* (13. o.). Ugyanakkor Hinstejn a könyvbe beszerkesztett, Oleg Penykovszkij ügyét elemző hosszú tanulmányában már meglehetősen kritikus megjegyzéseket is tesz Szerovra. *„Még a GRU-hoz*

való átkerülése után is egykori beosztottjai [...] megszokásból is reszkettek tőle" (657. o.). *„[...] elévülhetetlen érdemei vannak a tömeges represszziók végrehajtásában, Európa népeinek rabigába hajtásában, és egy rakás más aljasságban"* (658. o.).

Mihail Mjagkov – a történettudományok doktora, a 2012-ben Putyin rendeletére létrehozott, befolyásos Oroszországi Hadtörténeti Társaság tudományos igazgatója – rövid Szerov-portréjában jeleskedik a szerecsenmosdatásban: *„A róla kialakított általános vélekedés nagyon is előítéletes volt: nem tudhatott a törvénytelenségek időszakának ilyen magas rangú alakja az ország biztonságára gondolni, amikor a saját karrierjével volt elfoglalva"* (678. o.). És: *„Ha voltak is komoly bűnei a múltban, hát ilyesféle csontvázakat lehetett találni az állambiztonság többi munkatársának szekrényében is"* (679. o.).

Mjagkov egyébként egy 2023-as interjúban arról beszélt, hogy az új, 10. és 11. osztályos tanulóknak készült történelemtankönyv – amelyben az 56-os forradalmárokat lefasisztázzák – objektíven ítéli meg Sztálin szerepét, személyiségét. Nem brutális zsarnokként ábrázolják – mint az elmúlt néhány évtizedben –, hanem olyan valakiként, aki egyértelműen védte a Szovjetunió külpolitikai érdekeit. Az orosz politikában (s részben a történelemtudományban) egyébként már jó ideje tendencia az orosz/szovjet történelem átírása, egyes szereplői tevékenységének átértékelése. Részben talán ez történik most Szerov esetében is.

Ezért is lett volna hasznos, ha Bank Barbara történész nem egyoldalas előszót ír, hanem alaposan és tárgyilagosan értékeli Szerov személyiségét és tevékenységét. (Hinstejn és Mjagkov „védőbeszéde", Szerov érdemeinek elősorolása 14 oldalt tesz ki.) Az anyag kezelhetősége szempontjából pedig fontos lett volna egy névmutató. Esetleg – ha ehhez a jogtulajdonosok hozzájárulnak – lehetett volna a szovjet történelmet ennyire részletesen nem ismerő magyar olvasók számára egy rövidebb változatot készíteni. Goretity József műfordító igen nehéz munkát végzett, kitűnően.

Felhasznált irodalom

Viktor Jerofejev: *Az orosz lélek enciklopédiája,* fordította Holka László, Európa, Budapest, 2007

Ivan Szerov,: *A bőrönd titkai. A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései,* fordította Goretity József, Időjel, Budapest, 2023

ÁRULÓ VAGY HŐS?

Oleg Gorgyijevszkij tevékenysége legalább olyan jelentős Nagy-Britannia, de a Nyugat számára is, mint Kim Philbyé a szovjetek számára. Jelentéseinek fontos újdonsága, hogy azokban ablakot nyit a Kremlre, beavat a Párt, de a KGB vezetőinek a gondolkodásába is, s azt is prognosztizálja, hogy Thatcher miniszterelnök esetleges döntései milyen reakciókat válthatnak ki a szovjet vezetőkből.

Az 1938-ban született Oleg apja és bátyja is KGB-tiszt, hithű kommunista, anyja és nagyanyja azonban megveti a rendszert. Ebben az álszent légkörben szocializálódik Oleg, aki egy ideig kétely nélkül azonosul a fennálló renddel, noha a kezdetektől kritikusabb szellemű a társainál, érdeklődik a nyugati kultúra iránt, tiltott könyveket olvas. Bátyja, Vaszilij 1960-ban kerül az I. Főcsoportfőnökség Speciális Csoportfőnökségére illegális hírszerzőként. Ő ajánlja be Oleget, akit főnökei 1961 augusztusában több hónapos terepmunkára Kelet-Berlinbe küldenek. Ekkorra már kb. 3,5 millió keletnémet disszidált az NSZK-ba. Már folyik, s novemberben fejeződik be a várost két részre osztó, a kelet-berlinieket a Nyugattól elzáró fal építése. Ez sebzi meg először Oleg hitét. 1963-tól a Cég tagja, eleinte adminisztratív munkát végez, majd a németül, dánul, svédül beszélő, angolul tanuló fiatalembert Dániába helyezik: konzuli ügyintézőként az országban tevékenykedő szovjet ügynököket irányítja. A követségen dolgozó 20 fő közül egyébként csak hat a diplomata, a többiek a KGB vagy a katonai hírszerzés emberei. Oleget lenyűgözi az áruválaszték, az élet minősége, a kulturális élet sokszínűsége. A szabadság euforisztikus élményének megtapasztalása, majd a szocialista országok 1968-as csehszlovákiai bevonulása adja meg a végső lökést, s ideológiai meggyőződésből kezd el az MI6-nek, a brit hírszerzésnek dolgozni.

1981-ben országa londoni nagykövetségére kerül, ahol 23 KGB-s tiszt, fedésben pedig a kereskedelmi kirendeltségen nyolc, újságíróként pedig még négy KGB-s tevékenykedik, rajtuk kívül a szovjet katonai hírszerzésnek még 15 embere van Londonban. 1983-ban, Thatcher újraválasztásakor a KGB nagy erőkkel, aljas trükkökkel, rejtetten beavatkozik a Munkáspárt javára. (A külföldi választásokat a KGB ezek szerint már évtizedekkel korábban igyekezett meghekkelni.)

Oleg szupertitkos iratokhoz jut hozzá, amelyek segítségével lelepleződik több, a KGB-vel együttműködő befolyásos brit állampolgár (köztük a Munkáspárt vezetője, veterán képviselője, Michael Foot, reménybeli miniszterelnök) is. 1985-ben a rezidentúra vezetését Gorgyijevszkijre bízzák. Ekkoriban történik Washingtonban, hogy Aldrich Ames, a CIA ügynöke felajánlja szolgálatait a nagykövetségen a KGB-nek, hamarosan azonosít is tíz magas rangú CIA- és FBI-tisztet, akik jelentettek szovjet ügynökök USA-beli tevékenységéről. Elárulja azt is, hogy a londoni szovjet követség egy magas rangú tisztje az MI6 ügynöke. A nevét nem tudja. A KGB hajtóvadászatot indít a felkutatására. Gorgyijevszkijt hazarendelik Moszkvába. A logika és a konspiráció szabályai szerint maradnia kellene Londonban, a brit hírszerzés vezetői azonban – akár John le Carré a regényhőseivel – vabankot játszanak az életével. Az MI6 egy tisztje évtizedekkel később be is vallja: *„Cserbenhagytuk. Az élete forgott kockán és meg kellett volna védenünk."* Oleg otthon halálos csapdába kerül, az utolsó pillanatban azonban, csodával határos módon az MI6-nak sikerül őt Finnországba csempésznie. A könyv negyedét a bonyolult és ezer veszélyt tartogató szöktetés lélegzetelállítóan izgalmas, filmszerűen pergő eseményei töltik ki.

1986-ban hősünket fogadja a kémromantika iránt lelkesedő, jelentéseit rendszeresen olvasó Thatcher, és három órán át beszélgetnek, 1987-ben újra találkoznak. 1987-ben Ronald Reagan elnök is vendégül látja az egykori szovjet ügynököt, akinek nagyon sokat köszönhet a Nyugat.

Új személyazonossággal valahol egy angol kisvárosban él. Itt kereste fel őt az író, publicista Ben Macintyre, és több mint száz órán át beszélgetett vele az életéről, korábbi tevékenységéről, s kifaggatta a brit szolgálatok jó néhány egykori tisztjét is. *Kém és áruló. A hidegháború legnagyobb kémtörténete* című, krimi izgalmú tényregénye nemcsak egy

mesterkém életét, két rivális titkosszolgálat játszmáit mutatja meg, de a KGB és a hatalom működését, módszereit, a tisztek szellemi és morális állapotát is, és sokat elárul a félelemben és kettős tudattal élő Szovjetunió mindennapjairól, de a korszak hidegháborús légköréről is.

Felhasznált irodalom

Ben Macintyre: *Kém és áruló. A hidegháború legnagyobb kémtörténete,* fordította Tamás Gábor, Gabo, Budapest, 2019

NDK – STASI

A STASI BELÜLRŐL

Beszélgetés prof. dr. Helmut Müller-Enbergs történésszel

Az NDK állambiztonságért felelős központi államigazgatási szerve, az MGB (Ministerium für Staatssicherheit / Állambiztonsági Minisztérium) – röviden Stasi – a KGB után a szocialista táborban a maga „műfajában" a legszervezettebb, legrettegettebb volt, s a leghatalmasabb elnyomó gépezetet működtette. Felépítése és működése modelljéül a szovjet Állambiztonsági Minisztérium szolgált. Még túl is tett a KGB-n: a Szovjetunióban egy tisztre 595 lakos jutott, a keletnémet államban 180. Az Állambiztonsági Minisztérium 1949 és 1989 között foglalkoztatott kb. 275 ezer alkalmazottjából 100 ezer volt a hivatásos tiszt.
A professzor a BStU tudományos munkatársa. Számos tanulmányt írt, s társszerzőkkel több könyvet publikált a Stasi működéséről, ügynökeiről, 1950–1953 közötti első vezetőjéről, a keletnémet titkosszolgálatok NSZK-beli tevékenységéről, a keletnémet civil kurázsiról, a modern titkosszolgálatok demokratikus kontrolljáról. Müller-Enbergs három kötetben fontos Stasi-dokumentumokat is közzétett: a nem hivatalos munkatársakra (ügynökökre) vonatkozó irányelveket és végrehajtási határozatokat, s útmutatót a Német Szövetségi Köztársaságbeli ügynökökkel végzett munkához.
Az interjú 2008-ban készült, e-mailben.

– Először egy magántermészetű kérdés: miért választotta munkahelyéül a Stasi iratait őrző és feldolgozó szövetségi hivatalt?

– A nyolcvanas évek közepén politológia, szociológia és filozófia szakra jártam, de hallgattam pszichológiai szemináriumokat is. Az NDK iránti érdeklődésem egyetemi tanulmányaim befejezése után ébredt fel, amikor a nyugat-berlini Szabad Egyetem demonstrátora lettem. Később az egyetem egyik kutatóintézetének NDK-részlegében dolgoztam tudományos munkatársként, s megtapasztalhattam, hogy

milyen nehéz hozzáférni a forrásokhoz. Ezért, amikor 1992-ben nagyon sok akta elérhetővé vált, nem tudtam ellenállni a kísértésnek, s beléptem a BStU-hoz. A nem hivatalos munkatársakkal kapcsolatos kutatás lett a feladatom.

– A berlini Polizeiwissenschaft Kiadónál nemrég megjelent Intelligence-Service Psychology (Titkosszolgálati pszichológia) *című kötet – a Stasi rendkívül széles körű dokumentációjára támaszkodva – a kortörténet, a szociológia és a pszichológia segítségével vizsgál elméleti és empirikus kérdéseket, a titkosszolgálati munka néhány fontos aspektusát, részterületét kívánja megvilágítani. Az izgalmas kötetben ön két tanulmányt is jegyez. Miről szólnak ezek?*

– Két kérdést járok körül a motiváció-pszichológia és az operatív pszichológia szempontjából. Az első tanulmányomban bemutatom, hogyan hozták létre 1951-ben a Stasi fiatal tisztjeinek oktatása céljából a kiképzőközpontot, s az hogyan, milyen körülmények között működött. Arra is választ keresek, hogyan sikerülhetett fiatal felnőtteket teljesen megnyerni a szocialista állam eszméjének. A nemzetiszocialista időktől eltérően az NDK-ban az első időkben csak egy nagyon kezdetleges besúgói hálózat létezett, az információszerzést meg kellett szervezni. A Stasit szovjet mintára, szovjet tanácsadók irányításával 1950-ben hozták létre. Rendkívüli hatalmát bizonyítja, hogy a szocialista országok közül egyedül az NDK-ban volt a titkosszolgálatoknak önálló minisztériuma, aminek fennmaradásához a keletnémet és a szovjet vezetés is ragaszkodott. A szovjet állambiztonság emberei tanácsadóként vagy összekötő tisztként a kezdetektől az NDK fennállása alatt mindvégig mindenütt jelen voltak, és feltehetőleg meghatározó szerepet játszottak. 1950 táján egyébként – éppen azért, mert a szervezetnek még nem készült el a saját szabályzata – rövid ideig néhány főtiszt a Gestapo módszereit is felhasználta. Hozzátenném: a két szervezet operatív munkája közötti lényeges különbség, hogy a Stasinál elvileg tilos volt fizikai erőszakot alkalmazni. Előfordulhatott, de nem volt meghatározó; a fizikai megsemmisítés, a gyilkosságok pedig egyedi esetek voltak.

– Milyen volt a tisztek képzettsége, intellektusa?

– A lojalitásuk fontosabb volt, mint a tehetségük. Intellektusuk vitatható. Nyelvhasználatuk alapján valószínűleg fenntartásokkal kell

élnünk. A vezető tisztek rendelkeztek bizonyos pszichológiai ismeretekkel, hogy az ügynököket megfelelően tudják irányítani. A Stasi-tiszteket egyébként megpróbálták intellektuálisan és érzelmileg izolálni a külvilág hatásaitól. Munkájuknak, életmódjuknak ezért voltak bizonyos gettószerű vonásai. A szervezet saját betegbiztosítóval, takarékpénztárral, üzletekkel, de még futballcsapattal is rendelkezett. A tisztek általában külön lakótelepen laktak, szabadidejüket is együtt töltötték, sőt – a minisztérium szervezésében – akár együtt is nyaraltak. Mégsem voltak teljesen elzárva a külvilágtól, sok szervezetnek és testületnek voltak tagjai, a kívülállók persze nem sejthették, hogy mivel foglalkoznak.

– Miért ment az NDK-ban valaki Stasi-tisztnek?

– Ez fordítva történt: választották őket. A jól fizetett munka, a szervezet híre és hatalma sokak számára csábító lehetett. Általában fiatalokat szerveztek be, akiket a társadalom még nem tudott igazán a maga képére formálni. A másik tanulmányomban annak motívumait kutattam, hogyan lett valaki besúgó az NDK-ban, hogyan sikerülhetett a Stasinak, ennek a rettegett szervezetnek ügynöki és állambiztonsági munkára értelmiségieket megnyerni. A problematika általában is nehezen kutatható, a besúgók felkutatásának, beszervezésének kérdéséről a titkosszolgálatok a világon sehol nem tettek-tesznek közzé empirikus kutatási anyagokat, s vonakodnának attól, hogy ez vizsgálat tárgya legyen.

– Milyen írásos és egyéb forrásokat használt? Beszélgetett egykori besúgókkal és tisztekkel is?

– Kutatásom fő forrását a levéltári anyagok jelentették, de éveken át folytattam beszélgetéseket a Stasi korábbi főállású munkatársaival – többek között Markus Wolffal, a külföldi hírszerzés főnökével – és ügynökökkel.

– Mi volt a benyomása: hogyan viszonyulnak ezek az emberek a múltjukhoz? Büszkék rá, szégyellik, ideológiát gyártanak maguknak? Esetleg olyan is akadt közöttük, aki meghasonlott önmagával?

– Azok, akikkel az elmúlt közel két évtized során beszélgettem, túlnyomórészt vállalták a tetteiket, védték a múltjukat. Igaz azonban, hogy mindig a múltbeli tevékenységükről kérdeztem őket, s nem arról, hogy ma mit gondolnak róla. A tényekre voltam kíváncsi,

és választ is kaptam a kérdéseimre. Csak nagyon ritkán találkoztam olyan emberekkel, akik azt mondták, hogy soha többé nem tennék meg, amit tettek, hogy nem helyesen cselekedtek, hogy rosszul érzik magukat, ha életüknek erre a szakaszára visszagondolnak. Csak egyetlen olyan nem hivatalos munkatársat ismerek személyesen, aki önszántából felkeresett mindenkit, akiről annak idején jelentett. Ez nem kis teljesítmény, hiszen jelentései következtében az érintetteket általában letartóztatták. A nem hivatalos munkatársakat inkább az izgatta, hogy vajon miért pont őket találtam meg, hogy kérdéseket tegyek fel nekik. Tehát inkább attól féltek, hogy most minden nyilvánosságra kerülhet, hogy társaik, barátaik, kollégáik, sőt számukra teljesen idegen emberek felelősségre vonhatják. Nem az érintettekkel szemben volt szégyenérzetük, azért érezték magukat kínosan, mert nyíltan kellett vállalniuk azt, amit korábban eredményesen elfojtottak és elrejtettek. Az elfojtás azonban csak részben működik, hiszen a nem hivatalos munkatársak lelepleződéséről szóló hírek nem hagyják a többiek lelkiismeretét nyugodni, és magukban már azt gyakorolják, hogyan fognak reagálni, ha ők is lelepleződnek.

– 1949 és 1989 között a Stasi hatszázezer nem hivatalos munkatársat tartott nyilván, belső statisztikája szerint pedig 1989 decemberében 174 ezer besúgóval dolgozott. Milyen volt az arány a meggyőződésből, pénzért, illetve kényszerből jelentők között?

– A nem hivatalos munkatársak nagyobb része ideológiai indíttatásból dolgozott a Stasinak. Jóval kisebb volt azoknak az aránya, akik anyagi okokból jelentettek, illetve akiket megzsaroltak. A vizsgálatokból azonban kiderül, hogy a motívumtól függetlenül beszervezésekor majdnem minden második nem hivatásos munkatárs úgy érezte, hogy nyomás nehezedik rá. Nem feltétlenül attól féltek, hogy az esetleges visszautasítás szakmai vagy személyes következményekkel jár. Az állambiztonság tisztjei – ha jónak látták – felhasználták kompromittáló adataikat, vagy legalábbis célozgattak ilyen információkra. Ez meggyorsíthatta a beszervezést, de ehhez – a Stasi belső irányelvei szerint – megfelelő bizalmi szintet is ki kellett alakítani. Mindenképpen valamiféle „nevelési" folyamat eredménye volt, ha a beszervezettek félelme elmúlt az Állambiztonsági Minisztériumtól.

– Meg lehetett tagadni az együttműködést?

– Igen, s aki nemet mondott, azt általában semmiféle retorzió nem érte. Persze ezt az érintettek közül kevesen tudták.

– Hogyan találtak rá a meggyőződésből jelentőkre?

– Az NDK polgárait a Stasi könnyen tudta ellenőrizni: a meglévő és naprakész információk és káderanyagok alapján eldönthették, hogy kivel kívánnak közelebbről is foglalkozni. A nem hivatalos munkatársaknak legalább a fele pedig azok közül került ki, akiket egy közeli ismerősük, egy megbízhatónak tartott nem hivatalos munkatárs ajánlott. Az illetőről az Állambiztonsági Minisztérium titokban vagy nyíltan további információkat gyűjtött, amíg pontos képet nem kapott róla. A kapcsolat létesítésekor a szilárd bizalmi viszony kialakításán s az ügynök jó terhelhetőségén volt a hangsúly. Az együttműködésben rendkívül jelentős szerephez jutott a nevelés, ami azonban észrevétlenül történt. A beszervezettek csak operatív képzésben részesültek, a szakmát tanulták, politikailag nem képezték őket. Ezt azért nem tekintették szükségesnek, mert a besúgók több mint a fele tagja volt az állampártnak, a Német Szocialista Egységpártnak, vagyis valamilyen formában már eleve szimpatizáltak az NDK-val, illetve a párttal.

– Családtagok egymást is ajánlották?

– Igen, így például szülők a gyerekeiket, mintegy továbbadták a besúgói stafétabotot.

– Tudtak, tudhattak egymás tevékenységéről?

– Bizonyos esetekben igen. Például, ha egy nem hivatalos munkatársat – főleg férfit – egy időre külföldre küldtek, akkor az utazás igazi okáról gyakran a párjuk is tudott. Úgyszintén, ha valaki felajánlotta a lakását konspiratív célokra, vagy főállású munkatárs lett, a döntésbe – a Stasi egyetértésével – bevonta a partnerét, házastársát is.

– Hogyan választotta ki a Stasi az NSZK-ban tevékenykedő ügynökeit?

– Leginkább a nem hivatalos munkatársak tippjeit hasznosították. Pontosan következtethetünk az NSZK-beli ügynökök összetételére, kiválasztódására a Stasi HV A (külföldi hírszerzési) osztályának 1988. decemberi szúrópróbaszerű, százötven főre kiterjedő vizsgálatából. Eszerint a tippek 58 százalékát a nem hivatalos munkatársak adták, ezenkívül a Lipcsei Vásárról hat, a beutazásokat ellenőrző VI. főosz-

tálytól öt, a hivatalos kapcsolatokból öt, a levelezés ellenőrzéséből két százalék származott. Az NSZK-ba áttelepült NDK-s nem hivatalos munkatársak aránya hét százalék, s az ügynökök között meglepően sok, ötszázaléknyi önként jelentkező volt.

– *Megváltoztatták-e az aktákból és a Stasi ügynökeitől, tisztjeitől szerzett ismeretei a gondolkodásmódját?*

– Munkám során két alapvető tapasztalatot szereztem, amit szívesen nélkülöztem volna. Korábban biztos képem volt arról, hogy mi a normális és nem normális emberi viselkedés. Ezt ma már nem tudom pontosan megítélni. Számomra az abnormális lett a normális. Ennek a mindennapokban elég komoly következményei lettek: nem tudtam senkivel anélkül beszélgetni, hogy közben ne kutattam volna a hátsó szándékait. A másik alapvető tapasztalatom: korábban azt hittem, minden ember olyan, amilyen, és nagyjából olyan is marad élete végéig, ám rá kellett döbbennem, hogy megfelelő módszerekkel szinte bárki bárminek eszközévé válhat, manipulálható. A nagykorú polgárról alkotott demokratikus képem szertefoszlott. Aki ebben a hivatalban, ezek között az akták között dolgozik, folyamatosan változáson megy keresztül, anélkül hogy észrevenné. A folyamat akkor válik fájdalmassá, amikor az ember ennek tudatára ébred. Kutatásaink arról is szólnak, hogyan lehet tovább élni azzal a tudással, amit az akták tanulmányozása során szereztünk. A legtöbben azzal a meggyőződéssel dolgoznak tovább, hogy a mienk a világtörténelemben példátlan lehetőség arra, hogy egy társadalom saját magáról reális képet alakíthasson ki.

ARCHÍVUM A SEMMIBŐL

Beszélgetés dr. Peter Busséval

A Stasi iratait őrző, feldolgozó szövetségi főhatóság, a BStU (Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik), korábbi népszerűbb nevén Gauck Intézet megbízott igazgatója. (Az 1990. október 3-án létrejött BStU 2021-től beolvadt a Német Szövetségi Archívumba, a Bundesarchivba.)

Az interjú 1997-ben készült.

– *Ön korábban mit csinált?*

– Eredetileg a Német Szövetségi Köztársaság Belügyminisztériumában dolgoztam, főleg alkotmányjogi kérdésekkel foglalkoztam, később pedig a sport területére kerültem át: NSZK és NDK sportszervek egyesülését készítettem elő.

– *Mennyi anyagot őriz az intézetük?*

– Amikor a kommunista rendszer összeomlóban volt, az elnyomás központja, az Államvédelmi Minisztérium s az állambiztonsági szervek nagyon sok anyagot, aktát, fotót elégettek, széttéptek, bedaráltak. Sok komputerben tárolt adatot – például a kémfőnök, Markus Wolf osztályának adatait – megsemmisítettek. El is rejtettek sok dokumentumot, amelyek remélhetően előbb-utóbb megkerülnek. Mindennek ellenére a különféle megyei állambiztonsági központokban és a berlini minisztériumban 36 millió kartotékot s – 88 millió ív papír felhasználásával íródott – 180 km hosszú akta-kígyót találtunk. Birtokunkba jutott 10-20 ezer zsáknyi bedarált, s részben elégetett anyag is, amit sziszifuszi munkával megpróbálunk rekonstruálni.

– *Hány besúgó szállította az információkat?*

– Az Állambiztonsági Minisztérium fennállása alatt, 1949 és és '89 között kb. hatszázezer. A nem hivatalos munkatársak száma – így nevezte a Stasi a spicliket – a nyolcvanas évek végén becslésünk szerint

174 ezer lehetett. Ugyanebben az időben a katonai elvek alapján felépült Cégnek kb. kilencvenezer alkalmazottja volt. A hivatásos és nem hivatásos Stasi-besúgók a lakosság kb. 2 százalékát tették ki. Az NDK-ról mégsem mondható, hogy a spiclik országa volt, hiszen az NSZK-ban is sokan, becslések szerint kb. 30 ezren dolgoztak a Stasinak.

– Egyes vélemények szerint a Stasi anyagainak hozzáférhetővé tételével, a Gauck Intézet létrehozásával tulajdonképpen az egykori NSZK revansot vesz az NDK-n, Németország a győztes igazságszolgáltatását érvényesíti.

– Ez nem igaz. Az akták megnyitása a keletnémet akaratnak felel meg. 1989 végén polgárjogi aktivisták tüntettek a Stasi épületei előtt, majd el is foglalták azokat. 1990 augusztusában az NDK Népi Kamarája törvényt hozott arról, hogy az anyagot az állampolgárok tájékoztatása, az átvilágítás, a kutatás, a múlttal való szembenézés céljából meg kell őrizni. Az egyesülési tárgyaláson az NSZK küldöttségvezetője ellenezte az akták nyilvánossá tételét, attól tartva, hogy ez nehezítheti a német egység létrejöttét. Az aktákat az általános archíválási, illetve levéltári jog hatálya alá akarta volna helyezni; ez 30 év kutatási moratóriumot jelent. Az NDK küldöttségvezetője viszont azt az utasítást kapta, hogy csak akkor írhatja alá az egyesülési szerződést, ha az NDK népi kamarája által hozott törvény betartásra kerül. '91 végén, az össznémet Bundestag első ülésén – a Demokratikus Szocializmus Pártját kivéve – mindegyik párt elfogadta a Stasi-dokumentumokról hozott törvényt, ami kijelölte hivatalunk kereteit, feladatait. A hivatalt a semmiből kellett létrehozni. Fenntartására a költségvetésből évente 210 millió márkát kapunk.

– Hány munkatársuk van?

– 3100. Legnagyobb részük, 97 százalékuk az NDK állampolgára volt, s 67 százalékuk nő. Kiválogatásuk – hogy ne kerüljenek közéjük olyanok, akik kiszolgálták az egykori NDK hatalmát – nem volt könnyű. A legkülönbözőbb területről toboroztuk őket; az orgonakészítőtől az orvoson, fizikuson, közgazdászon keresztül a fodrászig a legkülönfélébb szakmák képviselői megtalálhatók közöttük. Mivel sokuk semmilyen közigazgatási gyakorlattal nem rendelkezett, s az idő sürgetett minket, intenzív tanfolyamokat indítottunk a számukra. '92-ben már hatalmas megterhelés nehezedett rájuk: tízezrével özönlöttek a titkos dossziék megismerésére vonatkozó kérvények.

– Eddig hány érkezett?

– 1,3 millió. Az átlag még mostanában is havi 15 ezer, ez a szám azonban a politika hullámveréseitől függően időnként megugrik. Az akták kb. 30 százalékához – idő hiányában – még nem lehetett hozzáférni. Állami szervezetektől, intézményektől és magáncégektől 2,3 millió kérvényt kaptunk – ebből 2 milliót már lezártunk –, megvizsgálandó, hogy alkalmazottjuk vagy a felvételre jelentkező nem dolgozott-e az állambiztonságnál vagy informálisan Stasi-ügynökként. A többpontos eljárás szerint történő átvilágítás eredményeképpen már jó néhány embert elbocsájtottak. Egyébként a sajtó is nagy szerepet játszott abban, hogy sikerült leleplezni sok ügynököt, köztük neves személyiségeket is.

– Az akták betekinthetővé tételén, az átvilágításon kívül mi tartozik még intézetük feladataihoz?

– A kutatók, újságírók részére lehetővé tesszük az anyag történelmi-jogi feldolgozását. Adatainkat rendszerezzük, archiváljuk. Az új, keleti tartományokban is létrehozunk információs-dokumentációs központokat, tevékenységünkről vándorkiállítást is rendezünk.

– Mennyi ideig tart, amíg az érdeklődő adatokhoz, dokumentumokhoz juthat önöknél? Mi történik a hivatalban?

– Nagyon időigényes, amíg munkatársaink feldolgozzák egy-egy személy anyagát, végigolvassák az aktáit. Az azokban szereplő más személyekre vonatkozó információkat pedig – az eredetiről készített másolaton – anonimizálni kell. Az akták megtekintése előtt munkatársaink felkészítik az érintettet a rá váró lelki megterhelésre. A dokumentumok átnézése két-három napig is eltarthat – mi közben foglalkozunk az illetővel, válaszolunk esetleges kérdéseire –, végül pedig sor kerül egy záró beszélgetésre is.

– Megtudhatják-e az érintettek, hogy kik súgták be őket annak idején?

– Külön kell kérvényezniük, hogy kutassák ki és fedjék fel számukra a dokumentumokban látott fedőneveket. Az anonimitás feloldásakor – a törvény kijelölte keretek között – mérlegelnünk kell az áldozatok érdekeit, de az informátorok személyiségi jogait is. Az akták megnyitása óta személyiségi jogai megsértése miatt senki sem perelte be a hivatalt. A kérelmező csak akkor tudja meg, hogy ki az álnév tulajdonosa, ha az százszázalékos biztonsággal kideríthető.

– *Tud-e olyan magánvádas esetekről, amikor az állampolgár egykori besúgója-tönkretevője ellen indított eljárást?*

– Folyamatban vannak ilyen perek. Említhetnék egy olyan ügyet, amelyben ítélet is született: a nagybátyja szökési tervét beáruló és ezzel őt börtönbe juttató unokaöccsöt például nemrég kártérítésre és szabadságvesztésre ítélték.

– *A korábbi szocialista országok közül hasznosították-e valahol az önök tapasztalatait?*

– Majdnem mindegyik egykori szocialista országgal van kapcsolatunk, sok helyről – például Bulgáriából, Romániából, Szlovéniából – jártak is nálunk tapasztalatcserén. De máshonnan, így Dél-Afrikából is érdeklődnek a munkánk iránt, s a jövőre dél-amerikaiakkal rendezünk nemzetközi konferenciát.

– *A magyar Történeti Hivatal létrehozásához kérték-e az önök segítségét?*

– Ilyen kérés nem érkezett hozzánk Magyarországról. A mostani lesz az első hivatalos kapcsolatfelvétel a két intézmény között.

A széttépett, bedarált dokumentumokról

A Stasi Dokumentációs Hivatal Rekonstrukciós Munkacsoportjában, a Nürnberg közeli Zirndorfban 1995-ben kezdték el a tisztek által 1989-ben megsemmisíteni akart, összetépett, bedarált akták, kartonok, fotók fecnijeinek összerakását. 2000-ben 18 nő és 13 férfi dolgozott itt. A Munkacsoport igazgatója szerint: *„1 dolgozó átlagosan 10 oldalt rak össze naponta. 40 dolgozó átlagosan 400 oldalt rak össze naponta. 40 dolgozó évi 250 munkanapon átlagosan 100 000 oldalt rak össze. Egy zsákban átlagosan 2500 lap van. 100 000 lap évi 40 zsák feldolgozását jelenti. A Stasi Dokumentációs Hivatalban összesen 15 000 zsák van. Ez annyit jelent, hogy az összes akta rekonstruálása 40 dolgozónak 375 év munka"* (Anna Funder: *Stasiország*, fordította Daróczi Péter, Európa, Budapest, 2014, 311–312. o.).

A KÉMFŐNÖK „MEGVILÁGOSODÁSA"

Markus Wolf vezérezredes 34 éven vezette a rettegett Stasi külföldi hírszerzését (a HVA-t). Állambiztonsági miniszterhelyettes, a keletnémet elnyomó rendszer egyik első számú irányítója, haszonélvezője, életveszélyes akciók, titkosszolgálati játszmák kitervelője, elrendelője. A kommunista eszme, a létező szocializmus s az NDK elkötelezett híve.

Út a csúcsig

Az 1923-ban született Markus útjából, pályaválasztásából, (ki tudja, meddig tartó) elvhűségéből sok mindent megmagyaráz neveltetése, gyerek- és ifjúkora, szülei személyisége, gondolkodása. Zsidó származású antifasiszta apja, Friedrich a feleségével együtt a német kommunista párt tagja. Orvosként praktizál, de országosan ismert drámaíró is. Az abortusztilalom ellen kiálló *Ciánkáli* című darabjáért 1929-ben többhavi börtönbüntetésre ítélik. Az 1933-ban Zürichben bemutatott *Mamlock professzor* az elsők között örökíti meg a németországi zsidóüldözést. Friedrich nem sokkal Hitler hatalomátvételét követően a Szovjetunióba menekül, családja egy év múlva tudja követni. A háború kitörésekor Markus öccse, Konrád – aki később az NDK egyik legismertebb filmrendezője lesz – belép a Vörös Hadseregbe, ő pedig az 1940-től 1942-ig a moszkvai Repülőgép-építő Egyetemen folytatott tanulmányait félbeszakítja, hogy az Ufába (Baskíria) telepített Kommunista Internacionálé (Komintern) partizánképzőjében tanuljon. (*„Az ebben az iskolában megélt internacionalizmus nagy mértékben hozzájárult gondolkodásom alakításához"* [30. o.]). 1943–45 között a német kommunista párt adója, a Deutscher Volkssender bemondója, kommentátora. 1945 tavaszán visszatér Berlinbe, s a Berliner Rundfunk ri-

portere és külpolitikai kommentátora, részt vesz a nürnbergi tárgyalásokon is. 1949 végétől 1951 augusztusáig követtanácsos Moszkvában. A Szovjetunió számára élete egyik meghatározó helyszíne. Itt nőtt fel, itt szocializálódott. *„Ott hagytam szívem egy darabkáját."* Élete során – ahogy fogalmaz – sokszor került olyan helyzetbe, *„amikor Oroszország-Anyácskától vártam segítséget"* (11. o.).

Az arcnélküli ember című könyve nemcsak kissé bulváros, fecsegős visszaemlékezés több évtizedes titkosszolgálati pályájára és hírszerző szolgálata tevékenységére, de a belnémet politikai háttér megrajzolása, elemzése is. A memoár azonban nagyon nem utolsósorban önigazolás is. „Bizonyítványa" magyarázása.

1951-től a hírszerző szolgálat értékelési, majd kémelhárító osztályának helyettes vezetője, majd utóbbinak 1953-tól a vezetője. Szervezete *„teljes mértékben tükörképe volt a szovjet hírszerző szolgálatnak"* (294. o.).

Az együttműködést – amelyet bizonyos mértékben ellenőrzésnek, felügyeletnek is nevezhetnénk – utólag kritikusan látja. *„Moszkva igazán elégedett lehetett azokkal a katonai és katonapolitikai információkkal, amelyeket tőlünk kapott, ugyanakkor a szovjet kollégáktól mi alig-alig kaptunk információkat"* (228. o.).

Wolf a kezdetektől, időrendben követi pályája alakulását. Magatartásáról sokat elárul az első évek egyik drámai eseménye. 1952-ben a brutális megszorítások, az élelmiszerek árának emelése és a teljesítménynormák felemelése június 17-én országszerte tüntetésekhez, megmozdulásokhoz vezetnek. Mindez Walter Ulbricht, a párt főtitkára politikájának a következménye, aki *„a szocializmus erőltetett felépítésére [...] kiadott program hajtómotorja"* (55. o.). Ulbricht utasítja Wolfot, hogy derítse ki, a zavargásokban mennyire volt benne a nyugatiak keze. Wolf tisztában van azzal, hogy az okokat otthon kellene keresni, ennek ellenére hozza a „bizonyítékokat". *„Gyerekjáték volt egy olyan anyagot összeállítani, melyből kitűnik, hogy meg voltak a tervek az NDK likvidálására"* (55. o.).

Belnémet kapcsolatok

A könyv fókuszában – akár annak idején a keletnémet hírszerzés célkeresztjében – az NSZK áll. Wolf sztorizik, ügyeket, fontos titkosszolgálati műveleteket, játszmákat, sikereket és melléfogásokat idéz fel, mutat be. Rengeteg, többnyire csak fedőnevén nevezett ügynök történetét ismerteti: hogyan sikerült beszervezni, mennyire számított eredményesnek a tevékenysége, milyen volt a személyisége. Wolf hosszasan tárgyalja, hogyan alakultak a két német állam közti kapcsolatok a szélsőséges szembenállástól, iszapbirkózástól, az enyhülésig, elemzi a nyugat-, illetve keletnémet s a szovjet politikusok eltérő elképzeléseit, céljait, érdekeit. Adenauer fegyverkezni akar, s az országot be akarja léptetni a NATO-ba, az NDK kormánya viszont az újraegyesítés híve. Hruscsov pedig – aki *„vérbeli politikus [...] hitt a saját eszméiben. [...] a békés egymás mellett élés híve"* (95. o.).

A belnémet politikát nagyban meghatározza a Szovjetunió, amely nem akarja, hogy a két német állam túlságosan jóban legyen egymással. 1983 áprilisában például Honeckernek szovjet nyomásra le kell mondania az útját, az NSZK vezetőivel tervezett találkozóját.

Wolf szolgálata NSZK állampolgárok közül is tud „toborozni" ügynököket, többen maguk ajánlkoznak – ideológiai meggyőződésből vagy anyagiakért – az együttműködésre. Akad köztük képviselő, magas rangú katonatiszt, minisztériumi tisztviselő, üzletember is. Kelet- és nyugatnémet ügynökeik közül többeket is sikerül a Szövetségi Köztársaságban a legmagasabb helyekre is beépíteni. Az NSZK állampolgárságú Günter Guillaume például a bonni kancellári hivatal egyik vezetője lesz, 1972-től pedig Brandt közelébe kerül. Lebukása után a kancellár lemond. Az enyhülési politika elindítóját tehát tulajdonképpen Wolf buktatja meg. Az őt követő Helmut Schmidt számára a prioritást már az USA-hoz és a Szovjetunióhoz fűződő viszony jelenti. Az NDK csak sokadik országként következik (221. o.).

Wolf dicsekszik az eredményeivel, úgy gondolja, hogy hírszerző szolgálata *„információi és kapcsolatai a maguk specifikus módján elősegítették az enyhülési politikát"* (178. o.). Bizonygatja, hogy a szocialista országok titkosszolgálatai azért működtek hatékonyabban, mint a nyugatiak,

mert *„náluk az összetartozás érzetet a szocializmus eszméje erősítette, a hit abban, hogy egy jobb világ megteremtésén fáradozunk [...]"*. Ezzel szemben a nyugati titkosszolgákat csak az anyagiak motiválták (201. o.).

A Stasi külföldön

Wolf ismerteti a külföldi hírszerzésük harmadik világbeli szerepvállalását is, de jelentőségéhez képest meglehetősen szűkszavúan, s a tényeket részben bagatellizálva, részben elhallgatva. A keletnémet szakértők, titkosszolgák szinte mindenütt ott vannak, ahol segíthetnek az egykori gyarmattartók, imperialisták elleni harcban, ahol keresztbe lehet nekik tenni. Wolf szolgálata együttműködik Szudánnal, Zanzibárral, Dél-Jemennel, Mozambikkal, Etiópiával, Nicaraguával s egy ideig Egyiptommal. Állambiztonsági rendszereket, apparátusokat építenek ki, tiszteket képeznek ki, fegyvereket, műszaki berendezéseket szereznek be, szállítanak. Mindez sok fáradságukba, pénzükbe kerül, sok emberüket köti le, s – a szerző értékelése szerint – befolyásuk minimális értékű a ráfordításokhoz képest. Wolf 1965-ben tanácsadóként Kubában segíti az állambiztonsági rendszer kiépítését, de részletekkel nem szolgál, ehelyett turistamagazinba kívánkozó impresszióit, élményeit osztja meg az olvasóval. Bár Wolf tagadja, de támogatják Allendét és a chilei kommunista pártot is. Erről John O. Koehler, német származású amerikai újságíró – 28 évig az Associated Press berlini és bonni tudósítója, 1987-ben pedig Reagan kommunikációs igazgatóhelyettese – ír *Stasi. A keletnémet titkosszolgálat feltáratlan története* című könyvében.

Wolf állítása ellenére a nemzetközi terrorizmus támogatását nem a Stasi 22. ügyosztálya végzi, hanem sokkal inkább az általa vezetett HVA, annak hármas osztálya. A Kelet-Berlin környékén felépített táborokban folyamatosan képezik a különböző országokból érkező *„nemzeti szabadságharcososokat"*. Wolfék jó néhány felszabadítási mozgalmat támogatnak pénzzel, fegyverrel, kiképzéssel (például a namíbiai Felszabadítási Mozgalmat és az Afrikai Nemzeti Kongresszust). Több terrorszervezet vezetőit és tagjait pedig bújtatják az NDK-ban, és pénzelik őket. Köztük van például a nyugatnémet RAF/Vörös Hadsereg

Frakció, az IRA, a PFSZ Habas és Abu Nidal csoportja, illetve az Abu Daud Fekete Szeptembere. (Daud az izraeli sportolók ellen a müncheni olimpián elkövetett merénylet kitervelője.) Carlos a hetvenes, nyolcvanas években gyakran élvezi az NDK vendégszeretetét.

A „másként gondolkodó"

Az arcnélküli ember megírásnak egyik fő motívuma, inspirálója a pénzkereseten kívül nyilván az lehetett, hogy Wolf az imázsát építse, magát fényezze. Az olvasójával el akarja hitetni, hogy ő – legalábbis pályafutása utolsó éveiben – kritikusan szemlélte a keletnémet rendszert, látta a problémákat, hibákat. Tulajdonképpen tehát reformkommunista, sőt másként gondolkodó volt. A szövegben ez a narratíva nagyon hangsúlyosan és gyakran ismétlődik különböző megfogalmazásban. A szerző rövid bevezetőjében előadja, hogy *„már a hetvenes évek végétől kezdtem nyugtalankodni, és hozzáfogtam, hogy elgondolkodjam az általunk szocializmusnak tartott rendszer egyre inkább előrevetülő betegségének tünetein és okain. Hozzáláttam az íráshoz – akkor még abban a hitben, hogy a betegségre van gyógyír. Ezért kértem 1983-ban a nyugdíjaztatásom"* (8. o.). A könyve vége felé arról ír, hogy *„Minél kevésbé tudtam magam elől eltitkolni vezetőim politikájával és társadalmuk fogyatékosságaival kapcsolatos rossz érzéseimet, annál inkább erősödött az a meggyőződésem, hogy csak úgy alakíthatom ki a magam világos álláspontját, ha írásban végiggondolok mindent. Bár még nem ismertem fel a végső következtetést, hogy a betegség tünetei a Szovjetunióban és az NDK-ban azonosak, és a »létező szocializmusnak« igen csekélyek a túlélési esélyei, kétségeimet már nem tudtam elnyomni"* (293. o.). És: *„Hosszas belső vívódások után, kétségektől és ellentmondásoktól gyötrődve tettem meg az utat Sztálin ifjúkori csodálójától a demokratikus választások szószólójáig"* (307. o.).

Utólag sok mindent világosan lát, kimond. Ulbricht sztálinista, szívtelen, rideg, együttérzésre képtelen, skrupulusok nélküli ember volt, határozott érzékkel a hatalomhoz. Utódja, Honecker gyönge, önfejű vezetőnek bizonyult, utolsó éveiben dogmatikusan gondolkodott, ön-

magát túlértékelte, elszakadt a valóságtól. *„[...] gyengesége hű tükre volt a rendszer gyöngeségének"* (294. o.). Személyi kultusza elviselhetetlen volt.

Wolf a 68-as csehszlovákiai beavatkozást elítéli, úgy gondolja, hogy az egy olyan hatalmi doktrína megnyilatkozása volt, amely két évtizeddel később a létező szocializmus összeomlásához vezetett.

Az olvasó némi gyanakvással fogadja Wolf „megvilágosodását" (amelynek része, hogy elkezd érdeklődni zsidó gyökerei iránt is). Meglehet, ez csak egy új szerep. Miért csak közel harminc év után támadtak (már ha tényleg támadtak) kételyei, hiszen nagyon is jól láthatta az NDK terrorra, hazugságra, doktriner elvekre épülő valóságát, rendőrállami berendezkedését.

Nyugdíjban?

Wolf a Cégtől való távozását is úgy állítja be, mintha az nemcsak az elfáradás, hanem főleg a rendszerből való kiábrándulásának a következménye lett volna. Hosszasan ecseteli nyugdíjba menetele körülményeit, bonyodalmait (annak bejelentésétől a tényleges leszereléséig, 1986 májusáig három év telik el).

Itt érdemes egy pillanatra megállni. Prof. Helmut-Müller Enbergs történész Markus Wolfról írt szócikkében az szerepel, hogy Wolf lemondása után különböző okok miatt továbbra is a HVA munkatársa maradt.

Koehler a *Stasi. A keletnémet titkosszolgálat feltáratlan története* című könyvében a Stasi kémtevékenységéről könyveket író Wilhelm Schlomann ügyvéd közlésére hivatkozva állítja, hogy Wolf sohasem lépett ki a Stasiból. Álnéven továbbra is szerepelt a fizetési listán Mielke után a második helyen (421. o.). Karl Grossman ezredes, Wolf egykori beosztottja pedig arról beszél Koehlernek, hogy „távozása" ellenére Wolf megőrizhette az irodáját, a titkárnőjét, a szolgálati kocsiját is, s egy elegánsan berendezett lakást kapott egy káderekneк épített elit negyedben.

A német újraegyesítés után Wolf Moszkvában keres nyugalmat és segítséget, de nem sokkal a Gorbacsov elleni puccs után, 1991. szeptember végén hazatér. Letartóztatják, s vádat emelnek ellene. Ügyét

1993-ban hét hónapig tárgyalja a düsseldorfi tartományi törvényszék, hazaárulás és vesztegetés miatt hatévi börtönbüntetésre ítélik. Az ítéletet azonban hatályon kívül helyezik azután, hogy 1995 nyarán az alkotmánybíróság olyan döntést hoz, hogy a Stasi hírszerzési tisztjeit hazaárulás és kémkedés vádjával nem lehet a Szövetségi Köztársaságban eljárás alá vonni. 1997-ben jogtalan fogva tartás, kényszerítés, testi fenyítés miatt ismét bíróság elé állítják, kétévi felfüggesztett börtönbüntetésre és 50 000 márka megfizetésére kötelezik.

Wolf végül is mindent megúszott, a tíz országban, tizenkét nyelven megjelent könyvével pedig rengeteg pénzt kereshetett. A könyv bombasztikus hátsó borítószövegének szerzője Wolfot a *„hidegháború legsikeresebb hírszerzőjének"*, emlékiratát pedig *„szenzációsnak"* nevezi. Mi a könyvből nem is annyira a szenzációt hiányoljuk, hanem sokkal inkább az őszintébb hangot és a múlttal való kritikusabb, szigorúbb szembenézést. Wolfról 1978-ig senkinek sem sikerült fényképet készíteni, senki sem tudta, hogy néz ki. Ezért is ragadt rá Nyugaton az arcnélküli ember elnevezés. Az arcát már jól ismerjük, a maszkja(i) mögé azonban nem látunk be.

Felhasznált irodalom

John O. Koehler: *Stasi. A keletnémet titkosszolgálat feltáratlan története,* fordította Czapp Erzsébet, Hamvas Intézet, Budapest, 2005

Helmut Müller-Enbergs: *Wolf, Markus. Mfs-Lexikon,* BStU archívum

Markus Wolf: *Az arcnélküli ember,* angolból fordította Striker Judit, Zrínyi, 1997

EGY ÁRULÓ STASI-TISZT

Werner Stiller eredetileg 2010-ben Németországban megjelent önéletrajza – *Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál* – olyan, mint egy kitűnő John le Carré-kémregény. A különbség „csak" annyi, hogy Stiller nem fikciót írt, hanem tömör, lényegre törő visszaemlékezést: élete legizgalmasabb eseményeit idézi fel. Írása nemcsak azért érdekes, mert bepillantást enged a totalitárius rendszer működésébe, a hidegháború mindennapjaiba, hanem mert megismerhetjük egy magát kalandornak tartó, abszolút profi titkosszolga személyiségét, magatartását, értékrendjét, s döntései motivációit. (Történetét, pályafutását feldolgozta Kristie Macrakis is, a Georgia *Institute of Technology* kémkedés témakörét kutató professzora 2008-ban kiadott *Seduced by Secrets: Inside the Stasi's Spy-Tech World* című könyvében.)

Stiller már iskolásként szeret üzletelni. Másodéves egyetemistaként belép a Pártba, diplomázás előtt pedig besúgó, *„nem hivatalos munkatárs"* lesz, szerinte kalandvágyból. *„A nyílt ellenállás nem az én világom."* 1971-ben fizikusként végez, a következő évben pedig a Stasi főállású tisztjévé avanzsál. A Cégnél kulcsfogalom az osztálygyűlölet, ez *„a minisztérium szemében a kommunista személyiségének alapköve volt"*. Hétéves működése alatt kb. harminc keletnémet és külföldi ügynököt tart, akik főleg tudományos kutatásokról, eredményekről, így például mikroprocesszorokról, az NDK-ban szovjet ellenőrzés alatt folyó uránbányászatról vagy a nukleáris fegyvergyártás technológiájáról jelentenek neki.

Arról ábrándozik, hogy fontos szerepet játsszon a nemzetközi titkosszolgálatok történetében, hogy mélyreható változásokat érjen el. Valójában inkább a jobb élet, az anyagiak izgatják, felismeri, hogy számára az NDK s a Stasi hosszabb távon nem jelent perspektívát, ezért keres kapcsolatot a nyugatnémet titkosszolgálattal (BND), ezért szövetkezik az ellenséggel.

Az idegei kötélből lehetnek, mert a várható halálbüntetés sem riasztja el. Közel egyévi együttműködés után, 1979 elején, a lebukása előtti utolsó pillanatokban, kalandos körülmények között menekül ki az országból. Nyomában vannak, a Stasinak 460 ezer levél átvizsgálása után sikerült beazonosítania a kézírását. Német barátnője ekkor már Lengyelországban tartózkodik, őt és fiát – a BND vezetőjének és az NSZK külügyminiszterének az engedélyével – az NSZK varsói nagykövetségéről csempészik ki diplomáciai útlevéllel.

Stiller igyekszik minél több információt összegyűjteni, s magával visz 20 ezer oldalnyi titkos iratot, szolgálati dokumentumot, és megszerzi az NSZK-ban dolgozó ügynökök listáját. Átállása nagyon nagy veszteséget okoz, az NDK 70 ügynököt, forrást és kapcsolatot veszt el, amelyek közül 56 ügyet közvetlenül vagy közvetett módon összefüggésbe lehet hozni a szerző disszidálásával. A nyugatnémet titkosszolgálatnak nagy segítséget jelent az is, hogy be tudja azonosítani a Stasi kémfőnökét, Markus Wolfot, akiről nem állnak rendelkezésre fényképek. Árulásáért Stillert halálra ítélik, s 1992-ig, a német újraegyesítéséig, a Szovjetunió összeomlásáig nem látogathat vissza a hazájába.

A gyakran neki szegezett kérdésre – hogyan birkózott meg az erkölcsi dilemmával, hogy olyan ügynököket buktatott le, akiket maga tartott – apologetikát gyárt: *„[...] semmiképpen sem tartom magam árulónak. [...] Nem az NDK-t és a szocializmust árultam el, hanem azokat, akik az NDK-t a szakadék szélére vezették, azokat, akik szemében a pártdiktatúra dogmája mindenekfelett áll, akik nem tűrték a kritikát és kiskorúsították a népet."* (281. o.) Átállásával, árulásával azonban nem a pártállam vezetőinek, hanem jó néhány, a hatalommal kollaboráló alattvalónak az életét teszi tönkre, nyomorítja meg. Nem csoda, hogy a Stasi bosszújától tartva, a „Sakálra" egy ideig a BND mintegy húsz embere vigyáz három műszakban. Furcsa, hogy kicsit csodálkozik azon, amikor – már a fal leomlása után – néhány általa lebuktatott, börtönbe juttatott ügynök, de több kollégája sem akar szóba állni vele.

1980-ben Amerikába utazik, ahol új identitást kap, útlevelét Klaus-Peter Fischer névre állítják ki, születési helyeként Budapest szerepel. (Első felesége révén ugyanis megtanul magyarul.) Két nyugdíjas CIA-tiszt vigyáz rá.

A könyv alcíme kissé félrevezető, hősünk nem dolgozik három különböző titkosszolgálatnál, kettővel (BND, CIA) „csak" megosztja a Stasi felépítésére, működésére, módszereire és főleg ügynökeire vonatkozó információit, segít titkai leleplezésében. Jutalma nem marad el, a BND *„kiadós indulótőkével"* látja el. Amerikában angolul tanul, majd St. Louisban a Washington Egyetemre jár, ahol 1983-ban MBA diplomát szerez. Londonban a Goldman Sachsnál kap állást, s egyre előrébb jut, idővel a cég európai eladásaiért felel. 1990-ben a Lehman Brothershez kerül Frankfurt am Mainba, 1994-ben pedig visszatér a Goldman Sachshoz, a vagyonkezelési osztályt vezeti. Brókerként és befektetési bankárként dollármilliókat keres, a Côte d'Azuron villát, Lipcsében pedig ingatlanokat vásárol, pilótajogosítványt szerez.

Tőzsdei szakértőként többször is szerepel a televízióban, s ezzel felhívja magára a figyelmet, több cikk és a *Spiegel*ben egy cikksorozat is megjelenik róla: lelepleződik ügynöki múltja, s emiatt fel kell adnia pénzügyi karrierjét.

Második, keletnémet exfeleségével és két közös gyerekükkel újra 1990-ben találkozik. Harmadik, amerikai felesége – mert eltagadta előtte a gyerekek létezését – elválik tőle. 1997-ben Budapestre költözik, mert egy volt kollégája felajánlja, hogy társuljon a kis befektetési bankjához, amit azonban végül lenyel egy nagy német bank. Ismét rosszul dönt, amikor egy magyar brókerházba társul be, mert átverik, anyagilag lenullázódik. Próbál talpra állni, s egy sokadik barátnő oldalán divatáru-bolthálózatot hoz létre. Később újabb nő lép az életébe, s új üzleteken gondolkozik. 2017-ben, 70 éves korában hal meg.

Felhasznált irodalom

Werner Stiller: *Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál,* fordította Malyáta Eszter, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2011

ROMÁNIA – SECURITATE

EGY „SZABADÚSZÓ" DIKTÁTOR ÉS A BIRODALMA

Ion Mihai Pacepa (1928–2021) a Securitate Külföldi Hírszerzési Igazgatóságát (DIE) vezette. Altábornagy, belügyminisztériumi államtitkár, egy ideig Nicolae Ceaușescu tanácsadója. A bukaresti Műszaki Egyetemen 1947 és 51 között vegyészetet tanult, de még a diploma megszerzése előtt leigazolt a Securitatéhoz. 1955-ben került a Külföldi Hírszerzési Igazgatósághoz. 1978. július 24-én disszidált, s a bonni amerikai nagykövetségen politikai menedékjogot kért. 1987-ben jelent meg a Vörös Horizontok. Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései című vaskos könyve, amelyet 29 országban adtak ki.

A Ceaușescu família

A könyv „főszereplői" Ceaușescu, a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság és persze a „mesélő", Pacepa.

A *Vörös horizontok*ban a szerző közelről mutatja meg a Ceaușescu házaspárt: a durva, ellentmondást nem tűrő, iskolázatlan diktátort, közönséges stílusát, az önkontroll teljes hiányát, magatartását, szokásait, (az ő és felesége, három gyereke) fényűző életmódját, nagyratörő terveit, az általa teremtett rémuralom és megfélemlítettség légkörét, amelytől mindenki szenvedett.

Szinte senkiben nem bízott (a kivételek közé tartozott Pacepa is). Első titkárrá választása után kiadta a parancsot, hogy a régi gárda tagjait, akár hatalomban maradtak, akár nem, életük végéig le kell hallgatni. Az új Politikai Bizottsági tagokat is meg kellett figyelni a hivatalukban és az otthonaikban is, de őket „csak" hivatali idejük lejártáig. Ceaușescunak üldözési mániája volt, attól félt, hogy megölik, akár úgy, hogy a ruháit méreggel itatják át. Ezért soha nem vette fel kétszer ugyanazt az

öltözéket, s a Securitate V. osztályán, a védelmét szolgáló titkosszolgálatnál külön részleget állítottak fel, amely viseletének minden darabját tervezte és gyártotta.

Ceauşescu az őt kritizálókat otthon könnyen el tudta hallgattatni, a személyét sötét színekkel festő emigráns román újságírók likvidálásra pedig előszeretettel adott utasítást. Először 1975-ben a Szabad Európa Rádió egyik népszerű fiatal román riporterét késelték halálra Münchenben. 1976. október 19-én a román szekció szerkesztő-riporterének, Emil Georgescunak két, a DIE által felbérelt francia kábítószercsempész súlyos autóbalesetet okozott, de a feladatukat – hogy áldozatukat félholtra verjék – már nem tudták végrehajtani, mert a helyszínen két autós is megállt. Az újságíró ugyan négy hónap után felgyógyult, de fél év múlva váratlanul meghalt. Ceauşescu el akarta tetetni láb alól a román szekció vezetőjét, a román Noël Bernardot is, aki különösen sok borsot tört az orra alá. 1981. február 21-én a SZER/Radio Liberty müncheni épületében egy négytagú terroristacsoport Carlos vezetésével elhelyezett egy kb. 15 kg-os román gyártmányú bombát, de tévedésből nem a román, hanem a cseh szerkesztőség elé. A robbanás során négyen súlyos sérülést szenvedtek, az épületben pedig komoly károk keletkeztek. Bernard életben maradt, de fél év múlva váratlanul elhunyt rákban. Két utódja az elkövetkező hét évben ugyancsak rákban hunyt el. Egyes (meglehet összeesküvés-) elméletek szerint az újságírók halálát a DIE idézte elő radioaktív sugarakat kibocsátó készülékeivel.

Gyakran feltűnik a könyv lapjain Ceauşescu Lady Macbethje, a közönséges és erőszakos, mohó, luxus iránti vágyában kielégíthetetlen Elena is. Külföldi látogatásaikon kívánságlistákat állított össze, hogy mivel illik őt és férjét megajándékozni. A mindenkit kritizáló, lenéző asszony nemcsak az országot, a férjét, de három gyerekét is ellenőrizte. (Főleg a lányát, akinek újságíró udvarlóját utálta, és megfigyeltette a titkosszolgálattal. A férfit valamelyik afrikai országba akarta száműzni. Legifjabb fiából, az alkoholista, botrányt botrányra halmozó Nicuból viszont külügyminisztert akart csinálni, a későbbiekben pedig férje utódjának szánta.) Elena, a négy elemit végzett asszony 1980 és 1989 között a miniszterelnök első helyettese és a Román Tudományos Akadémia elnöke volt. Pacepa azt állítja, hogy „bedolgozott" a román

Belügyminisztérium Különleges Osztályának munkájába is: a nómenklatúra krémjét hallgatta le, mert kíváncsi volt magánéletükre, szerelmi viszonyaikra (254. o.).

A DIE

A könyv középpontjában a Securitate külföldi hírszerzése (DIE) és világméretű felforgató tevékenysége áll: piszkos akciókat, műveleteket hajtott végre, nyugati politikusokat fizetett le, embereket rabolt el, gyilkosságokat hajtott végre, nemritkán bérgyilkosokat igénybe véve. Jó néhány terroristaszervezetet és vezetőit pénzzel, fegyverekkel, hamisított vagy lopott útlevelekkel látta el, ki- vagy tovább képezte őket. A DIE hatalmas ügynökhálózatot épített ki. Például New Yorkban, a román ENSZ-misszió céljaira megvettek egy addig szállodaként használt 17 emeletes épületet, amelyet szinte erőddé építettek át. Tíz emeleten irodák voltak, egy emeletet Ceauşescu lakosztálya, hármat pedig a DIE tisztjeinek szobái, különböző technikai felszerelései, lehallgatóközpontja, laboratóriumai foglaltak el.

Tulajdonképpen a DIA működtette a TIR-t, a román nemzetközi szállítmányozó vállalatot is, amely hűtőkamion-flottájával elvileg zöldséget, gyümölcsöt, húst szállított. 1974-re a sofőrök nagyobb része DIE-tiszt volt, akiket kiképeztek az emberek, kábítószer és fegyverek Nyugatra, illetve katonai felszerelések és a fejlett technológia Romániába csempészésére.

A DIA felügyelte és irányította az emberkereskedelmet is. Az üzletelés még az ötvenes években kezdődött, Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt első titkára jóváhagyásával. Egy magyar származású angol üzletember, Henry Jacober felajánlotta, hogy 500 zsidó Izraelbe történő kiengedéséért cserébe automata csirkefarmot építtet. Az első titkár idővel még öt ilyet akart. 1964 végére a belügy lett az ország első számú húsfeldolgozója, automata vágóhidakkal, hűtőházakkal, csomagolóüzemekkel. Az 1965-től regnáló Ceauşescu inkább pénzt kért, először fejenként 2000–2500 dollárt, 1978-tól pedig – nemtől, életkortól, iskolázottságtól függően – 2000–50 ezer dollárt. Így jutott ki 230 ezer romániai zsidó Izraelbe. A zsidók után megkezdődött a

romániai németek, főleg az erdélyi szászok, bánáti svábok „kiárusítása" is. A hetvenes, nyolcvanas években kb. 225 ezren hagyták el Romániát, az NSZK több mint egymilliárd márkát fizetett értük.

Az emberekért cserébe Ceauşescu szeretett volna fegyvereket is kapni. 1972 elején az az ötlete támadt, hogy a kivásárolt zsidókat és szászokat csak akkor engedjék ki, ha vállalják az együttműködést a DIA-val, és jelentenek. 1978-ig azonban csak néhány ezer embert sikerült beszervezni.

Ceauşescu többször kijelentette, hogy Románia három legértékesebb kincse, legfontosabb exportcikke az olaj, a zsidók és a szászok. Az emberkereskedelemből befolyt óriási összeg Pacepa állítása szerint Ceauşescu magánszámláján landolt. Erre azonban nincs bizonyíték, különböző források szerint a kb. 1,5 milliárd dollárt Románia a hitelei visszafizetésére fordította.

A „szabadúszó"

Ceauşescu iskolázatlan, de ravasz ember volt. *„Igazi prűd paraszt"* – ahogy Pacepa jellemzi őt (21. o.). De megvolt a magához való esze, paraszti intelligenciája. Az egykor hívő kommunista idővel egyre jobban eltávolodott Moszkvától, szabotálta az együttműködést. Az ország képviselői több fontos nyilatkozatot nem írtak alá, 1967-ben nem szakították meg a diplomáciai kapcsolatot Izraellel, 1968-ban nem vettek részt Csehszlovákia megszállásában, s nem bojkottálták az 1984-es Los Angeles-i olimpiát sem.

Ceauşescu rájött arra, hogyha erősíti a saját és országa függetlenségének imázsát, azt a Nyugat honorálja. A „Horizont" fedőnevű titkosszolgálati, befolyásszerző művelet arra irányult, hogy Románia kiérdemelje a Nyugat politikai, pénzügyi és technikai támogatását. Ceauşescu el akarta hitetni, hogy Románia újfajta kommunista ország, ő pedig egy szabadúszó, mindenkitől, Moszkvától is független politikus.1972 februárjában átvette a „Horizont" irányítását. 700-ról 2800-ra emelte a hírszerző tisztek számát, az éves költségvetést pedig megnyolcszorozta.

Bár a nyugati politikusok tisztában voltak azzal, hogy Románia sötét diktatúra, de a saját Szovjetunió-ellenes propagandájukhoz Ceauşescut kitűnően fel lehetett használni. Külpolitikai sikereit jelzi, hogy feleségével együtt fogadta őt az angol királynő, s többször is meghívták az USA-ba hivatalos látogatásra (1970, 1973, 1975, 1978), Richard Nixon pedig még elnöksége első évében, 1969-ben ellátogatott Bukarestbe.

Talán maga Elena is elhitte, hogy ők ketten a férjével csodát tettek az országgal: *„Manapság Romániát jobban ismerik, mint az Eiffel-tornyot, és jobban megbecsülik, mint az Angol Királyságot. És mindez csak az Elvtárs és énmiattam van"* (83. o.).

A diktátori hatalmától megrészegült Ceauşescu nem érte be a learatott babérokkal, nagyobb nemzetközi sikerekre, szerepre vágyott. Fixa ideája volt, hogy ő lesz a harmadik világ vezetője, ő teremt békét a Közel-Keleten, közvetít Izrael és Egyiptom között. Nobel-békedíjban reménykedett. Kitűnő kapcsolatokat ápolt Arafattal (aki egyébként a névmutató szerint az egyik leggyakrabban említett szereplő a könyv lapjain). A béketárgyalások előtt Ceauşescu arra próbálta rábeszélni őt, hogy alakítson menekült kormányt, a különböző terrorszervezetei, csoportjai persze tovább tevékenykedhetnének, látszólag Arafattól függetlenül. Ceauşescu jóban volt Kadhafival is, Pacepa szerint *„egyik legközelebbi barátja és szövetségese lett"*. A madridi száműzetésben élő Juan Peront anyagilag támogatta.

Kádár, 1956

A könyvnek van néhány magyar vonatkozása is. Király Károly politikus 1978-ban memorandumot juttatott el nagy nyugati lapokhoz arról, hogy a zsidókat, németeket és magyarokat elnyomják Romániában. Ceauşescu őrjöngött: *„Nem Király az, aki aggaszt engem. Eltaposom, mint egy poloskát, amikor csak akarom. Hanem Kádár. Tudom, hogy a zsidó disznó van a dolog mögött. A nyakamon érzem a lihegését. Vissza akarja csatolni Erdélyt Magyarországhoz. De akkor háború lesz"* (220. o.).

Pacepa szerint 1956-ban Románia több száz magyar nemzetiségű Securitate-ügynököt dobott át Magyarországra, hogy információkat

gyűjtsenek. 1956-ban Bukarestben Nyikita Hruscsov és Georgij Malenkov tárgyalt a magyar helyzetről. Ceauşescu erélyesen követelte a katonai beavatkozást. Gheorghe Gheorghiu-Dej beleegyezett, hogy Nagyékat majd tartsák fogva Romániában, amíg megszilárdul az új magyar kormány helyzete (525–528. o.).

Pacepa a Duna Tv vele készített (és 2000. augusztus 15-én sugárzott) filmjében 1956-ról viszont már egy képtelen teóriát adott elő: *„Ceauşescu [...] irányította azt a nagyon kifinomult kémakciót, amelyet Románia Magyarország szovjet megszállása támogatására indított. Azt az akciót is ő irányította, amellyel kicsalták Nagy Imre magyar miniszterelnököt a jugoszláv nagykövetségről, elrabolták, és Romániába vitték. Ceauşescu felügyelte Nagy Imre szovjet és román belügyesek által végzett kihallgatását Bukarest egyik külvárosának egy eldugott házában, majd Budapestre szállítását. Trónra kerülése után egyre jobban kezdett félni attól, hogy e politikai bűntettnek meg kell majd fizetnie az árát. Ezért mindent megtett, hogy megsemmisítsen minden írásbeli dokumentumot, és megpróbált megszabadulni azoktól az emberektől, akik be tudták volna bizonyítani Nagy Imre kivégzésében játszott személyes szerepét."*

(Pacepa Amerikában több könyvet is írt; többek között: *The Kremlin Legacy*, 1993; *The Black Book of the Securitate*, 1999. A *Programmed to Kill: Lee Harvey Oswald, the Soviet KGB and the Kennedy Assassination* című könyvében Pacepa azt állítja, hogy JFK meggyilkolására Hruscsov adta ki a parancsot, aki később meggondolta magát, de akkor már nem lehetett leállítani Oswaldot. Pacepa gyakran nyilvánított véleményt konzervatív amerikai lapokban – *The Washington Times, National Review online, The Walll Street Journal, PJ Media* nevű blog – amerikai, román és világpolitikai kérdésekben, nem fukarkodva a meglepő állításokkal és összeesküvés-elméletekkel.)

A szerzőről és könyvéről

Pacepa – a Stasi kémfőnökéhez, Markus Wolfhoz hasonlóan – igyekszik magát kedvező színben feltüntetni. Úgy meséli a történeteket, úgy idézi fel szinte adomázva a Ceauşescu személyével, stílusával,

parancsaival és azok végrehajtásával kapcsolatos emlékeit, mintha mindvégig csak megfigyelő lett volna. Kimondatlanul is érezteti, hogy parancsot teljesített. Nincs lelkiismeret-furdalása. Ellenkezőleg, büszke a múltjára, arra, hogy otthon és külföldön 39 kitüntetést kapott, s arra is, hogy a világpolitika jó néhány fontos szereplőjével is találkozott, tárgyalt.

Ő finom lelkű ember. Elárulja, hogy eredetileg festőművész akart lenni, nagy képgyűjteménye volt. *„Mindig szerettem a művészetet." (90. o.)*

Mélyen hívő keresztény: *„[...] mindig, elalvás előtt elmondtam imámat. Buzgó keresztény voltam világ életemben, és soha sem mentem el aludni anélkül, hogy hálát ne adtam volna az Úrnak. De amióta betiltották a vallást, ezt az imát csak magamban mondtam el. Az évek során megtanultam addig koncentrálni, amíg tisztán nem láttam Jézus képét, megfeszítve a kereszten. Ez volt az én templomom, oltárom és ikonom, csaknem harminc éven keresztül"* (172. o.).

És a szokásos toposz, az, hogy neki valójában egyre kevésbé tetszett a rendszer, aminek korábban nemigen láttuk a jelét. *„Huszonhét évembe telt, amíg el tudtam dönteni, hogy otthagyom a Securitátét. Hosszú évekig érlelődött bennem a kommunizmus elleni lázadás gondolata, aztán betelt a pohár. 1978. július 24-én elfogyott a türelmem [...]"* (Duna Tv-interjú).

Pacepa a könyvében gyakran felnagyít vagy bagatellizál, s kiszínez eseményeket, fontos történéseket. (A hatalmaskodó, durván viselkedő és beszélő Ceauşescu házaspár dialógusait például még önleleplezőbbre, még közönségesebbre veszi.) Sokszor túloz, sok állítása megkérdőjelezhető. A valóságot és a fikciót gyakran érezhetően keveri. Mindenesetre nehezen képzelhető el, hogy évtizedekkel később olyan pontosan emlékezne arra, hogy egy-egy helyzetben, bizalmas megbeszélésen, tárgyaláson ki mit mondott, mit csinált, hogyan viselkedett. El tudom képzelni, hogy a vegyész végzettségű szerzőnek – aki közel három évtizeden keresztül főleg nyilván csak száraz, bikkfanyelven fogalmazott jelentéseket olvasott vagy írt – a megírásban, a részletek kidolgozásában, a történetek kiszínezésében, s a könyv ilyen hatalmas méretűre duzzasztásában segített egy vagy több szellemíró.

Pacepa, egy rettegett szervezet egyik irányítója volt, fogaskerék a diktatúra elnyomó gépezetében. Élvezte a hatalmát, kiváltságos helyzetét. Aztán a megbánás minden jele nélkül megírta ezt a könyvet, amivel egy vagyont keresett...

Felhasznált irodalom

Ion Mihai Pacepa: *Vörös Horizontok. Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései*, a fordító nincs feltüntetve, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, Szentendre, 2022

A SECURITATE „FOGSÁGÁBAN"

Nadia még csak 14 éves, amikor már felfigyel rá a világ, az 1976-os olimpián pedig tornából olimpiai aranyérmet nyer. „Montreal istennője" Románia egyik legfontosabb személyisége, exportcikke, brandje lesz, megkapja a Szocialista Munka Hőse kitüntetést és a Sarló és Kalapács aranyérmet. Az ötszörös olimpiai bajnok átírja a sportág történelmét.

A dédelgetett sztárt, a nemzet hősnőjét, a nehezen megfejthető, belső világába menekülő lányt azonban a hatalom szinte házi őrizetben tartja. A Securitate 1976-tól titkosügynökök és besúgók hadával fokozottan figyeli és vigyázza lépéseit, mindennapjait, külföldi szerepléseit. Kíséret, indoklás és az útvonal előzetes bejelentése nélkül általában nem mehet sehova. Figyelik a szüleit is, feltérképezik rokonságukat, baráti, ismerősi körüket, a lakásukat bemikrofonozzák, telefonjukat lehallgatják. De a sportklubja életében részt vevők is kiemelt célpontnak számítanak. A legfontosabb informátorok a sportág irányítói és Nadia edzői, s az ún. hivatalos kapcsolatok közül kerülnek ki. Pozsár Géza, a csapat koreográfusa például hat éven át szorgalmasan jelent, többek között későbbi, a Secuval már 1972 óta együttműködő idegenvezető feleségéről is. Felmerül annak a lehetősége is, hogy Nadia több, 16 éven aluli osztálytársát is beszervezzék.

Stejárel Olaru *Nadia Comăneci és a Securitate* című könyvében a Nadia pályafutásában meghatározó szerepet játszó edző, Károlyi Béla is főszereplő, neki is kijut a titkosszolgálat megkülönböztetett figyelméből. Ugyan beszervezik, de szabotálja az együttműködést, sőt dekonspirálja magát, s ezért kizárják a hálózatból. Rengeteget dolgozik, folyamatosan képezi magát, fejleszti a módszerét, de brutalitása miatt a környezete diktátornak tartja: a verést a korrekció eszközeként alkalmazza, sértegeti, érzelmileg zsarolja és a jobb teljesítmény érdekében éhezteti fiatal tanítványait. Sikerei és befolyásos pártkapcsolatai miatt azonban a hatóságok mindent elnéznek neki.

Nadia 1981 májusában versenyez utoljára, majd elvégzi az egyetemet és a versenybírói tanfolyamot is. Szerelmi kapcsolatai miatt továbbra is figyelik, lehallgatják. Havi kb. 150 dollárnyi jövedelméből nem nagyon tud megélni, az anyagi segítséget jelentő számtalan külföldi meghívásának azonban nem tehet eleget. A tiltást Elena Ceaușescu rendeli el, aki nem nézi jó szemmel legkisebb fia, Nicu és Nadia viszonyát, és attól tart, hogy ha a lányt kiengednék Nyugatra, kedvezőtlen színben festené le a Ceaușescu családot.

Kár, hogy a szerző túlságosan csak Nadia és a Secu kapcsolatára, a titkosszolgálati dokumentumokra, illetve Nadia versenyeredményeire koncentrál, s anyagát nem helyezi tágabb kontextusba. Hősnője sorsát például csak 1989-es Magyarországra disszidálásáig, s az USA-ba érkezéséig követi nyomon, élete újabb három és fél évtizedére már csak alig két oldal jut. Nem ártott volna az sem, ha a szerző – a magyar kiadás számára – valamennyire megismerteti az olvasót a Securitate szervezetével, tevékenységével, módszereivel is.

Felhasznált irodalom

Stejărel Olaru: *Nadia Comăneci és a Securitate*, fordította Koszta Gabriella, Corvina, Budapest, 2023

NAGY-BRITANNIA – SOE, MI5, MI6

KIM PHILBY ÉS A NAGY ÁRULÁS

Kim Philbyről, az MI6 fenegyerekéről, a Brit Birodalmi Érdemrenddel és a szovjet Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett kettős ügynökről és felmérhetetlen károkat okozó árulásáról könyvtárnyi irodalom született. Az angol Ben Macintyre író, publicista mégis tudott újat, érvényeset mondani. Nem egy sokadik Philby-életrajzot akart írni, őt a személyiség, a jellem (és Philby legjobb barátjának, Nicholas Elliotnak a pályája) izgatta. Kutatott köz- és magánlevéltárakban, sok tanút kifaggatott, a bőséges szakirodalom fontos állításait, a leginkább érintettek emlékeit, vallomásait pedig szembesítette egymással. Különösen termékeny eredménnyel járt, hogy a történetet és szereplőit szociológiai és szociálpszichológiai szempontból is elemezte. Letehetetlenül izgalmas, remekül megírt munkája nemcsak Philbyről és az MI6-ről szól, de legalább annyira a brit politikáról, az elit értékeiről, érdekeiről, gondolkodásmódjáról, a Birodalom állapotáról.

Philby kedves, szerető barát, gondoskodó, remek apa, nagylelkű házigazda volt. Jóképű, elbűvölő modorú, derűs férfi. Szórakoztató, szellemes, figyelmes társalgó, nem nagyképűsködött, és nem volt sznob sem. Vissza-visszatérő dadogása csak még szimpatikusabbá, emberibbé tette a külvilág szemében. Mindenki rajongott érte, csüngött a szaván. Munkatársai a profi hírszerzés fároszának tartották. Egykori beosztottja és barátja, az író Graham Greene szerint elképzelni sem lehetett volna jobb főnököt nála. (Rajta és John le Carrén kívül egy ideig egyébként az MI6-náldolgozott többek között Dennis Wheatley író, Tim Milne, A. A. Milne unokatestvére, és Hugh Trevor-Roper, akiből később történész és lord lett.) Bár Philby egy-két kollégája apró jelekből, felvillanásokból érzékelte számító becsvágyát és könyörtelen céltudatosságát. Valójában az átrázás nagymestere volt, aki élvezte a csalást, szerepjátszást, titkolózást. Személyisége egyik, látható felét a másik elrejtésére használta. Nem lehet véletlen, hogy apja még kis-

korában a Kipling-regény két személyiséggel rendelkező címszereplője után Kimnek becézte.

Philbyt a szovjet hírszerzés nagy-britanniai legfőbb ügynök-vadásza (a cseh zsidó születésű, de még gyermekkorában Bécsbe költözött, és ott kémiai doktorátust szerzett) Arnold Deutch szervezte be még egyetemistaként, 1933-ban. Szerinte Philby bizonytalan önmagában, és ezért állandó bátorításra szorul. Jómódú burzsoá szüleiről *„hamisítatlan megvetéssel és gyűlölettel beszél"*. Nyilván ezért nem okozott neki lelkiismeret-furdalást, amikor első feladatai egyikeként – mintegy bizonyítandó keménységét, osztályharcos elkötelezettségét – az apja után kellett kémkednie, és legfontosabb iratait lefényképeznie. Sir Harry John Philby híres tudós, nyelvész és ornitológus, író és felfedező volt, aki ekkortájt már áttért a mohamedán hitre, és a szaud-arábiai királynak, Ibn Szaudnak adott tanácsokat.

Philby – rövidebb, kényszerű megszakítással – három évtizeden át kémkedett a szovjeteknek. 1951-ben – amikor a cambridge-i ötök néven ismert kémhálózat tagjai közül lebukott Guy Burgess és Donald Maclean – Philby is gyanúba keveredett. Állásából kirúgták, telefonját lehallgatták (a beszélgetések leírt szövegei 33 kötetet töltenek meg), leveleit felbontották. Hosszú ideig állástalanul kallódott, majd másfél évig fuvarleveleket töltögetett, egyre jobban ivott, csúszott lefelé. 1956-tól azonban egy befolyásos barátja kérésére felvették a *The Economist* és az *Observer* bejrúti tudósítójának, emellett az MI6 ügynöke lett, jó pénzért. Ekkortól újra jelentett Moszkvának is.

Philby elárulta az MI6-et, a családját, a barátait, a társadalmi osztályát és a hazáját, de a Szovjetunióhoz és a 18 éves korában megismert kommunista eszméhez élete végéig doktriner módon hű maradt. Hitét tartótisztjei eltűnése, a sztálini tisztogatások hírei sem tudták megingatni. A háború alatt az ő jóvoltából kb. 10 ezer politikai, gazdasági, katonai dokumentumot küldtek Londonból Moszkvába. A szovjet hírszerzés nagy-britanniai megállítására 1944-ben az ő javaslatára és vezetésével jött létre a MI6 IX. osztálya, 1948 és 1951 között – a washingtoni brit követség első titkáraként – pedig az MI6 amerikai rezidentúráját irányította, és szorosan együttműködött a CIA elnökével. Pozíciói révén 1944 és 1951 között mindent tudott a Szovjetunió és

csatlósai elleni akciókról, műveletekről – és azokat le is leplezte. Árulásával – és erre még büszke is volt – sok-sok ezer embert küldött a halálba. Többek között dezertálni készülő KGB-tisztet, Hitler ellen szövetkező kommunistaellenes németeket, a szovjet blokk országaiba felforgató céllal eljuttatott emigránsokat. Egyedül Albániában 100-200 diverzáns és összes hozzátartozója esett a megtorlás áldozatául.

Philbyt többször is csak egy hajszál választotta el a lebukástól. A talán legveszélyesebb eset 1945 augusztusában történt, amikor az isztambuli brit alkonzulnak KonsztantyinVolkov, az ottani szovjet konzulátus tisztviselője – valójában a szovjet hírszerzés helyi vezetőhelyettese – fantasztikus ajánlatot tett. Szép pénzért, brit állampolgárságért és új személyazonosságért cserébe felajánlotta 314 Törökországban, illetve 250 Nagy-Britanniában tevékenykedő szovjet ügynök nevét, adatait és bizonyítékként sokuk lefényképezett jelentéseit. A szovjet átálló azt is közölte, hogy a brit ügynökök közül heten dolgoznak a Külügyben, illetve a brit titkosszolgálatnál. A brit diplomácia és titkosszolgálatok impotenciájának, figyelmetlenségének „köszönhetően" azonban Philby lépéselőnybe került. Azonnal riasztotta Moszkvát, ahonnan két titkosszolgát menesztettek Isztambulba, akik kábítóinjekcióval elaltatták és repülőre ültették Volkovot és a feleségét, Moszkvában pedig kihallgatták, megkínozták, majd kivégezték őket.

Az életfontosságú információ pedig – az, hogy az MI6 egyik osztályának vezetője szovjet kém – kézen-közön elsikkadt Londonban. Óhatatlan a kérdés, hogyan úszhatta meg Philby annyiszor a lelepleződést. Az ok a szervezeten belüli ellenőrzés hiányosságaiban, a konspiráció elemi szabályainak semmibevételében is keresendő. Philbyről például a felesége, az apja és az anyja is tudta, hogy kém. Az anyjának ezt Philby főnöke kotyogta el egy klubban, az apjának pedig a háborús kabinet egyik tagja újságolta el egy koktélpartin.

Leginkább azonban a személyi állomány érinthetetlensége volt az oka, hogy Philby olyan hosszú ideig minden gyanú felett állt. Az MI6 – Nagy-Britannia legzártkörűbb klubjának – tagjai a felső középosztályból és részben a főnemesség soraiból kerültek ki. Jó iskolából való, válogatott úriemberek, a származás, rang, vagyon biztosította előjogokkal, kiváltságokkal. Egy családba tartoztak. Felül álltak minden gyanún.

John le Carré a Philbyről 1968-ban megjelent tanulmánykötet bevezetőjében a brit titkosszolgálatot hazája társadalmi viszonyai és felfuvalkodottsága mikrokozmoszának nevezte. Azt is állítja, hogy a szolgálat *„[…] mindig a nagytőke világát, a nemzetközi kereskedelmi útvonalakat, a gyarmati jólétet és a külföldi befektetéseket védelmezte, a »rendezett« társadalmat"* óvta. Ez a szemlélet, mentalitás és persze a botrány elkerülése lehetett az oka, hogy Philbynek leleplezésekor büntetlenséget ígértek – részletes beismerő vallomás fejében. (Ő azonban ehelyett Moszkvába szökött.) Két évvel korábban egyébként George Blake kettős ügynököt 42 év börtönbüntetésre ítélték. Persze, ő nem tartozott az elithez.

Felhasznált irodalom

John le Carré előszava a *Philby: The Spy Who Betrayed a Generation* (*Philby: A kém, aki elárult egy generációt*) című tanulmánykötetben, in: John le Carré: *Árulás*, Agave Könyvek, Budapest, 2009, 300–315. o.
Ben Macintyre: *Kém a csapatban*, fordította Tábori Zoltán, Gabó, Budapest, 2015

Felhasznált dokumentumfilm

Kim Philby: The Most Intimate Betrayal, kétrészes amerikai, 2014, rendező Tom McCarthy, Francis Whately

A HIDEGHÁBORÚ IRODALMI EMLÉKMŰVEI

John le Carrét (1931–2020) nálunk általában kémregényszerzőnek könyvelik el, míg Angliában része az irodalmi kánonnak. A Times 2008. január 5-i számában, a második világháború utáni legjobb 50 brit író listáján a 22. helyre került, s jelölték a szigetország legrangosabb irodalmi kitüntetésére, a Booker-díjra is, amit azonban visszautasított. Sokat tud a hatalom és az ember természetéről, titokról és árulásról, az egyén létbe vetettségéről. Nagy irodalom az övé.

A kém, aki bejött a hidegről

John le Carré (eredeti neve: David Cornwell) 1950-től közel másfél évtizeden át titkosszolgálati munkát végzett. Először a hadsereg hírszerzésének, 1952-től pedig, oxfordi tanulmányaival párhuzamosan az MI5-nak jelentett, 1958-ban tiszti rangot kapott, 1960-tól 1964-ig pedig külföldön, diplomáciai fedésben dolgozott. A Cég egykori munkatársaként belülről ismeri a titkosszolgálatok világát, működésüket, irányváltásait. Piszkos játszmáit, gyakran értelmetlen, cinikus döntéseit meglehetősen kritikusan látja.

Utolsó előtti, 85 éves korában publikált, *Galambok alagútja. Történetek az életemből* című könyvében hangsúlyozza, hogy ő nem egy irodalomba dezertált exkém. A regényeit fikciós alkotásokként kell olvasni, *„amelyeknek csekély közük van az őket ihlető valósághoz"*, valójában rengeteg munkát fektetett abba, hogy feltérképezze megírandó regényei helyszíneit, témáikkal, konfliktusaikkal kapcsolatban kifaggasson minél több illetékest. Évtizedeken át kint járt a „hidegben", a terepen: sokat utazott, részben háborús és válságövezetekbe (például Kambodzsába, Kelet-Kongóba, Laoszba, Libanonba, Ruandába), találkozott többek

között az izraeli és a nyugatnémet titkosszolgálat vezetőivel, a KGB korábbi elnökével, Andrej Szaharovval, Arafattal.

Írói indulását és a pályáját jó időre meghatározta a két világrendszer szembenállása és ezzel kapcsolatos élményanyaga. Leghíresebb regénye, hidegháborús emlékműve, a korszak paranoiás légkörét felidéző *A kém, aki bejött a hidegről* Kelet- és Nyugat-Berlin közötti határátkelőn kezdődik és fejeződik be. E miatt a könyv miatt lettem az író rajongója.

Le Carré harmadik,1963-ban megjelent regénye a berlini fal 1961-es felhúzása után játszódik, főhőse Alec Leamas, a tisztes titkosszolgálati múlttal rendelkező terepügynök hálózata lebukásáig Berlinben tevékenykedik. A tiszta jellemű férfi *„még a régi szabásmintára készült"*, nem egy intellektuel, de sokat elárul róla, hogy emlékezetes olvasmánya Arthur Koestler *Sötétség délben* című könyve. Tudtán kívül lesz csali a brit hírszerzés, a Körönd nagy játszmájában, amelyben a Stasi egyik, Londonnak kémkedő főnökét mentik meg a lebukástól.

Az akció kitervelésében – bár ekkor éppen nem dolgozik a Cégnél – szerepet kap George Smiley is, aki 1951-től a brit elhárításnál a berlini területi igazgatóhelyettes, az operatív munka irányítója volt. Ő egyébként már Le Carré két előző, majd a trilógián kívül más regényeiben is megjelenik.

Le Carré többször is csavar a történeten, s Leamast váratlan helyzetekbe sodorja, nem várt megpróbáltatások elé állítja. Hőse tragikus végű sorsával azt akarja bizonyítani, hogy a nyugati titkosszolgálatok sem válogatnak eszközökben, módszerekben, az emberélet számukra sem erkölcsi prioritás. Ahogy a Körönd főnöke, Kontroll fogalmaz: *„Mi sem lehetünk irgalmasabbak csupán azért, mert a mi kormányunk irányvonala jóindulatúbb."* Ugyanezt az „igazságot" Le Carré némi didakszissal egy Stasi-főnökkel, Fiedlerrel is kimondatja: *„Az a vicc* – mondja Leamasnak –, *hogy mind egyformák vagyunk."(18. o.)*

A szerző nemcsak a sodró erejű cselekményért, a pazarul felépített és működő dramaturgiai konstrukcióért érdemel elismerést, hanem azért is, ahogy apró részletekből, hiteles gesztusokból, félmondatokból és mozgalmi frazeológiából megidézi a kettéosztottság valóságát, s megsejteti a szögesdrótok közé zárt keletnémetek kilátástalan helyzetét.

64 évvel később a *Kémek örökségé*ben Le Carré folytatja a *Kém, aki bejött a hidegről*, annak történetére, szereplőire, élményanyagára épít. A mérlegkészítés szándékával újra nekirugaszkodik a nagy témának: ezúttal egy másik fénytörésből, évtizedekkel későbbről tekint vissza a két világrendszer szembenállására, a hidegháborúra, a titkosszolgálati játszmákra és módszerekre. *A kém, aki bejött a hidegről* úgy fejeződött be, hogy a két főszereplőt, Alec Leamas brit terepügynököt és szerelmét, Elizabeth Goldot, a kommunista könyvtárost menekülés közben lelőtték Kelet-Berlinben. *A kémek örökségé*ben Le Carré utódokkal „ajándékozza meg" őket. Christoph és Karen a rendszerváltás után a brit hatóságoktól erkölcsi és anyagi jóvátételt, nyilvános bírósági tárgyalást követelnek. Azzal vádolják Peter Guillamet, az egykori titkosszolgát, hogy becsapta, „megdolgozta" a szüleiket, s ezáltal részes azok tragikus halálában. Guillam az, aki egykor beszervezte a Nagy-Britanniában gyilkosságon ért Hans-Dieter Mundt Stasi-tisztet. Évekkel később ugyancsak ő dolgozta ki (Peter Smiley műveleti főnökkel közösen), akkor már a Stasi egyik vezetőjének tisztára mosására a brit titkosszolgálat nagyszabású megtévesztési műveletét.

Ahogy felidéződik a múlt, tovább íródik *A kém, aki bejött a hidegről* története, újabb részletekkel egészül ki. Le Carré igyekezete ellenére azonban nem túl meggyőző, hogy szükség lett volna a két szereplő megpuhítására, és hogy félrevezetésükért, feláldozásukért legfőképpen Guillamot kellene felelősségre vonni. (Smiley-t például miért nem?) A regény dramaturgiai gépezetét pedig éppen a két leszármazott fellépése, vádjai hozzák mozgásba.

A cselekmény a lehetséges per megelőzése, szereplői s Guillam múlttal való szembesítése körül bonyolódik. Az ő magatartásából, vallomásaiból, emlékeiből és a titkos iratokból feltárul *A kém, aki bejött a hidegről* történetének előzménye, háttere, s a rivális titkosszolgálatok gyilkos küzdelme. Különösen izgalmas a keletnémet brit ügynökhálózat lebukása, főleg Tulipán ügynök, alias Doris – a Stasi nagyfőnök szép és diplomás titkárnője – kiszöktetése hét határon át Nagy-Britanniába.

A kém, aki bejött a hidegről azt mutatta meg, hogy az emberélet a nyugati titkosszolgálatok számára sem fontos. *A kémek öröksége* ugyanerre az erkölcsi tanulságra épül, fut ki. A regény fináléjában Guillam a rövid

időre felbukkanó agg Smiley-nak szegezi a kérdést: *„[...] én is pusztán járulékos veszteség voltam? Na és mi a helyzet a maga emberségével, miért kellett a másodhegedűs szerepét játszani valami magasabb rendű, absztrakt ügy mellett [...] mennyit áldozhatunk fel emberi érzéseinkből a szabadság nevében, mire végleg megszűnünk embernek vagy szabadnak érezni magunkat?"* (251. o.). S a szkeptikus, bizonytalan válasz: *„[...] Angliáért tettük? [...] De kinek az Angliájáért? Melyik Angliáért? [...] Az az elérhetetlen cél lebegett előttem [...] hogy kivezessem Európát a sötétségből az értelem korába"* (256. o.).

A hidegháborús évek reménytelenségét, nyomasztó légkörét felidéző *A kém, aki bejött a hidegről* katartikus élményt, átélhető drámát kínált. *A kémek öröksége* olvasója azonban inkább csak rejtvényt fejt, annak szemlélője, ahogy a főhős egy puzzle darabjait, emlékeket, dokumentumokat rak össze. Kitűnően megírt regény, de elolvasása után hiányérzetünk marad.

Karla-trilógia

Az *Árulás* – a Karla-trilógia első része – nagyszerű regény. Főhősét, Smiley-t, a Körönd egyik vezetőjét egy évvel korábban nyugdíjba száműzték a szervezet egyik katasztrofálisan végződő akciója miatt. Történetünk idején, a hetvenes évek elején fontos feladatot kap: ki kell derítenie, hogy a brit hírszerzés vezetői közül ki a szovjet Központ (titkosszolgálat) beépített kémje. Az Oxfordban végzett, alacsony, tömzsi, középkorú férfi gátlásos, zárkózott személyiség, gyámoltalan csodabogárnak tűnik, valójában sebezhetősége ellenére kitartó és kemény fickó, kitűnő szimatú, briliáns képességű elemző. Aprólékos munkával rakja össze a puzzle darabjait, az olvasó vele együtt nyomoz, s jut el a megdöbbentő felismerésig.

A „rossz fiú" Bill Haydon – Smiley régi vetélytársa, a Körönd egyik nagyágyúja, az elhivatottság példaképe, a nőfaló sármőr, a sikeres amatőr festő –, akit még egyetemistaként, a harmincas évek végén szervezett be Karla, a moszkvai Központ egyik későbbi, rettegett vezetője. Haydon három évtizeden át meggyőződésből jelent a megbízóinak, sőt karrierje vége felé

Londonnak a szovjetek által összeállított hamis hírszerzői jelentéseket ad el. (Ezekben néhány magyar téma is szerepel; például a magyar revizionizmusról és Kádár tisztogatásairól *„a politikai és akadémiai színtereken".*) Haydon modelljéül Kim Philby szolgált. Le Carré rendkívül részletgazdagon és hitelesen mutatja be az MI6-nek a bel- és külpolitikai barométer-változásaitól függő irányváltásait, a szervezet játszmáit, piszkos trükkjeit, emberi viszonyait és azt, hogy a politikusok, és a szolgálatok vezetői osztályuk és a Birodalom érdekeit szándékosan összekeverik a nemzet érdekeivel.

A könyv dramaturgiailag (is) tökéletes, a szerkezet feszes, nincs benne egyetlen lényegtelen részlet, fölösleges kitérő sem. Le Carré bravúrosan bonyolítja a cselekményt, és mesterien adagolja, sőt fokozza a feszültséget. A környezetrajz és a jellemzések árnyaltak, összetettek, találóak, a nyelv színes és érzékletes. A fojtogató, atmoszférájú regény hatásától nehéz szabadulni, mintha csak a Shakespeare-királydrámák nagy mechanizmusa tárulna fel előttünk. Ebben az abszurd világban – amely nehezen vagy alig látható át – az egyén senki, csak a mindenkori kormányok, a „Birodalom" érdekei számítanak.

Az áruló lelepleződik, a küzdelem pedig tovább folytatódik Karlával, az irracionális erőkkel, s a szereplőket körülvevő káosszal.

Az 1974-ben megjelent regényből 1979-ben hétrészes tévésorozat készült (Smiley-t Alec Guinness alakította), 2011-ben pedig Gary Oldman (Smiley), Colin Firth (Haydon) és John Hurt (Kontroll) főszereplésével – *Suszter, szabó, baka kém* címmel filmet forgattak, részben Magyarországon.

A *Hajsza* az *Árulás*hoz viszonyítva, de önmagában is csalódást okoz. A könyv erősen túlírt (494 oldal), az első másfél száz oldalon nehezen rágjuk át magunkat, de a többi sem nyújt felhőtlen szórakozást. Le Carré elkanyarodik fő témájától (Moszkva és a Nyugat élet-halál harca), egy titkos bankszámla és a Karla után nyomozva a cselekményt főleg a Távol-Keletre helyezi, s belevész a lényegtelen részletekbe, a sok-sok információba, akcióba.

A *Csapdá*ban Smiley megint a Körönd agyaként, megmentőjeként tündöklhet. Bár ismét nyugdíjas – s végre a német barokk költészet tanulmányozásának szentelheti idejét –, reaktiválják egy hajdani ügy-

nöke, egy emigráns észt tábornok rejtélyes meggyilkolása miatt. Hősünk – akiről a Körönd folklórja úgy tartja, hogy túl sok feje van a kalapja alatt – ezúttal is kitesz magáért: minden egyes rejtély megfejtése újabb rejtélyek és titkok kulcsát adja a kezébe. Annyit elárulhatunk, hogy a nyomozás végén sikerül sarokba szorítania Karlát, aki tényleg bejön a „hidegről".

A regény letehetetlen, Le Carré avatott kézzel irányítja, mozgatja többnyire karakteresen jellemzett szereplőit, s a különböző helyszíneket – mint például a londoni balti emigránsok vagy a párizsi disszidens, Osztrakova asszony lerobbant lakásbelsőit – érzékletesen festi le. A cselekmény sodró lendületű, szórakoztató, de az alkotói konstrukció mögül hiányzik a világ olyanfajta teljessége, összetettsége, jelentéssel telítettsége, mint ami az *Árulás*ban megjelent. Kicsit több a mesterségbeli rutin, technika, mint az invenció, a nagyívű koncepció. Minden arra fut ki, hogy a trilógia végét kerekre lehessen zárni. De hogyan, milyen áron, milyen írói megoldással?

Az még hihető, hogy az amúgy könyörtelen Karla magánemberként sebezhető. Éppúgy, mint Smiley, aki rengeteget szenved gyönyörű felesége hűtlensége miatt. Karla tudja ezt, s úgy tartja, hogy illúzióit vesztett vetélytársának Ann az utolsó illúziója. Smiley azonban magánéleti kudarcai miatt nem követ el végzetes szakmai hibákat – ellentétben Karlával. Ő olyan okokat szolgáltat lebuktatáshoz, családi problémája megoldására olyan konspirációba bonyolódik, s közben olyan szarvashibákat vét, amelyek pszichológiailag és logikailag valószínűtlenek, nehezen magyarázhatóak.

Egy tökéletes kém

Az életmű egyik legkitűnőbb darabja, az *Egy tökéletes kém* nevelődési-, apa- és kémregény ötvözete. Philip Roth egyenesen a háború utáni legjobb brit regénynek tartja. Le Carré hatalmas társadalmi tablóban, színes és érzékletes stílusban, Dickens, Thackeray „ecsetjére" méltóan festi hőse, Magnus Pym kettős ügynök mozgalmas gyerek- és ifjúkora eseményeit, szocializálódását, és a mindenkit kihasználó, őt megnyomorító sármos, szélhámos apa, Rick kalandjait, ámokfutását. A figurát az író saját apjáról mintázta. A *Galambok alagútja. Történetek az életemből* című könyvében apját *„ötcsillagos szélhámosként"*, gátlástalan, lehengerlő modorú életművészként, igazi szörnyetegként jellemzi, aki amíg élt, megnyomorította őt és másokat is. (Ráadásul anyja ötéves korában elhagyta őt, és csak 16 év múlva látták viszont egymást. Gyerekként nem ismerte, felnőttként nem értette őt.)

Az anya nélkül felnőtt Magnus megfelelési kényszere, a siker, elismerés iránti mérhetetlen vágya szeretethiányából, apja személyiségéből, a vele egy életen át folytatott küzdelméből következik. Akitől szeretetet, elismerést vár, akihez hasonulni akar. Így válik tulajdonságok nélküli emberré, a mimikri nagymesterévé. Nem pénzért, meggyőződésből, hatalom- vagy kalandvágyból lesz titkosszolga, hanem mert két, ellentétes oldalon álló szuperügynökben talál apapótlékot.

Le Carré az idősíkokat mesterien váltogatva, remek szerkezetbe rendezi anyagát: a szereplők cselekedetei, a jelen és múlt eseményei átvilágítják, ellenpontozzák és magyarázzák egymást. Az apák bűneiért, személyiségük torzulásért fizetik meg az árat. A reménytelenséget sugárzó, a feszültséget mindvégig fenntartó regény középpontjában az a folyamat áll, ahogy Magnus – kettős ügynöki létéből, állandó szerepjátszásából következően – egyre inkább elveszti önmagát, és megpróbálja identitását visszaszerezni. A titkosügynök alakja és „ügye" – esetünkben éppen ügynélkülisége – így válik az emberi létállapot egyik lehetséges szimbólumává, modelljévé. Mindeközben az író ítéletet is mond egyik brit főszereplőjéről: *„Ez az egykor nagyszerű szolgálat mára mozgásképtelen korccsá vált"* (550. o.).

1990 után

Petri György *Smiley karácsonya* című versében 1989-ben így tűnődik: *„A férfi, aki bejött a hidegről, / Zavarban volt: hogy is lesz ez most? / Lehet, hogy többet nem kell fáznia?"*

Le Carré 1990 előtti művei a hidegháború irodalmi emlékművei, későbbi regényeinek azonban már nincs igazi tétje. Bár néha visszatér az

általa ismert (kém)világhoz, talál magának új anyagot, kurrens témákat: összeesküvések és háborúk a világ forró pontjain, fegyverkereskedelem, terrorizmus, gazdasági bűnözés stb. Könyvei egyre inkább példázatokká válnak a kapitalizmus természetéről, azt illusztrálják – többé vagy néha kevésbé szórakoztatóan –, hogy a pénz szinte mindenkit korrumpál, szétporlasztja a társadalmi értékrendet, morált, s hatalma különös érdekszövetségeket szül.

Új témáiról Le Carré ugyan sokkal több információval rendelkezik, mint annak idején a két világrendszer és az ellenséges titkosszolgálatok harcáról, mélységében és összefüggéseiben mégis kevesebbet tud megmutatni a világból, az emberi létállapotról. Úgy tűnik, pályáján a hidegháború megszűnése törést jelentett, ilyen értelemben ő is a rendszerváltás vesztese.

A kissé sematikus *A zebra dalá*ban például a dél-kongói bányakincsek megszerzésére afrikai hadurak, brit politikusok és pénzemberek szövetkeznek a brit titkosszolgálat koordinálásával. A 2010-es *A mi emberünk*ben pedig az orosz maffia vezetői, brit üzletemberek, politikusok – köztük a brit hírszerzés egyik korábbi vezetője – svájci bankárok és háttérben maradó befolyásos körök fognak össze a maffia londoni bankjának megnyitása érdekében. Két brit titkosügynök hősünk folyamatosan konfrontálódik a szolgálat bürokratikus működésével, nehezen átlátható érdekviszonyaival, megalkuvó és politikusokkal alkudozó főnökeivel.

Nem okoz viszont csalódást az utolsó előtti, 85 éves korában publikált, *Galambok alagútja. Történetek az életemből* című könyve, amelyben életéhez, több mint fél évszázados írói munkásságához fűz „lábjegyzeteket". De nem önéletrajzot írt, s nem is számvetést. Bölcsen és szórakoztatóan sztorizik. Mesél könyvei megszületésének, megfilmesítésének hátteréről, élményeiről, *„meztelen igazság"* és fikció viszonyáról. Élvezetes, érdekes, tanulságos történeteiben gyakran felidézi titkosszolgálati tevékenységét, anélkül hogy a részletekbe, módszerekbe beavatna. Szíven ütő őszinteséggel vall a szüleiről: szerencsére egészséges személyiség maradt, bár bevallása szerint (268–269. o.) nem kis lelki terhet jelentett neki az okozott traumák feldolgozása: *„Ha most vissza-*

tekintek az életemre, foglalatosságok és menekülések sorozatának látom, és hálát adok Istennek azért, hogy az írás megtartott viszonylag becsületesnek és többnyire normálisnak. [...]"

Felhasznált irodalom

A kém, aki bejött a hidegről, fordította Falvay Mihály, Agave Könyvek, Budapest, 2008
A mi emberünk, fordította Falvay Dóra, Agave, 2010
A zebra dala, fordította Falvay Dóra, Agave, 2008
Árulás, fordította Falvay Dóra, Agave, 2009
Csapda, fordította Falvay Dóra, Agave, 2011
Egy tökéletes kém, fordította Falvay Dóra, Agave, 2012
Galambok alagútja (Történetek az életemből), fordította Fazekas László, Agave, 2017
Hajsza, fordította Falvay Mihály, Agave, 2010
Kémek öröksége, fordította Orosz Anna, Agave, 2017

EGY ANGOL–MAGYAR BÁRÓNÉ A GULAGON

1942 májusában a brit Mary Allison Walters – egy magyar arisztokrata diplomata felesége – elvállalja a titkos brit katonai szervezet, a SOE megbízását, hogy leveleket csempésszen Isztambulból Budapestre fontos közéleti személyiségeknek. Nem sejti, hogy döntése hosszú időre drámaian meghatározza a saját sorsát és másokét is (a férjéét, a mostohafiáét és annak anyjáét).

Báró és bárónő

Mary Allison Walters az angliai Newcastle on Thine-ben született 1894-ben. Élete első néhány évtizedéről keveset tudunk. Legmagasabb iskolai végzettsége – amint ezt 1942-es bírósági tárgyalásán vallja – gimnáziumi érettségi, nyelvtudása pedig (állítása szerint) magyar, német, olasz, francia. Valószínűleg a húszas évek elején érkezik Magyarországra, először egy gazdag családnál társalkodónőként dolgozik, majd angoltanításból él.

Az 1886-ban született báró lovag magyarcsesztvei és reichseggi Miske-Gerstenberger Jenő 1934-ben veszi feleségül Maryt, – ahogy 1945-ös végrendeletében fogalmaz – *„igazi mély rokonszenvből és szeretetből"*. A báró a jogi egyetem elvégzése után Szombathelyen a vármegyén dolgozik (aljegyző, a főispán titkára, majd később szolgabíró), 1922-től a Külügyminisztériumban az elnöki osztályon miniszteri titkár, majd a sajtóügyekkel megbízott kabinetirodát vezeti. Ezután II. osztályú követtanácsos Bécsben (1929–31), Varsóban (1931–34), konzul Triesztben (1935–39), majd főkonzul Münchenben (1939–41), Isztambulban (1941–42). Lengyel, osztrák és olasz kormánykitüntetéseket is kap.

SOE

A brit Basil Risbridger Davidson újságíró, történész 1939 novemberétől dolgozik a magyar fővárosban az *Economist* és a Reuters tudósítójaként. Britanova néven hírügynökséget alapít, s kiadja a nyíltan németellenes, elsősorban az angol kormány álláspontját ismertető *Külföldi Hírek* című kőnyomatos kiadványt. Rövid titkosszolgálati tanfolyam elvégzése után őt bízzák meg a Special Operation Executive (SOE; Különleges Műveletek Parancsnoksága) nevű, titkos brit katonai szervezet magyar részlegének vezetésével. 1940 júliusában Churchill utasítására, Hugh Dalton hadigazdasági miniszter vezetésével – három meglévő titkos szervezet egyesítésével – jön létre a SOE, hogy Európában, majd később Délkelet-Ázsiában és Nyugat-Afrikában is támogassa, erősítse a nácik és csatlósaik által megszállt, Nagy-Britanniával ellenséges országokban az ellenállási mozgalmakat. És: kiképzéssel, tervezéssel, fegyverrel is segítse az ellenzéki szabotázs- és diverzáns akciók, likvidálások végrehajtását, terjessze a brit propagandát. A szekciókra tagolódó szervezetet 1946. január 15-én oszlatták fel.

(A SOE tagjai különböző társadalmi hátterű és foglalkozású emberek közül kerülnek ki, arisztokratáktól kezdve munkásosztálybelieken át európai bevándorlókig, megszállt országokból elmenekült katonákig, palesztin mandátumterületről származó zsidó ejtőernyősökig. Sok ügynököt a SOE tisztjei az ismerősi körükből toboroznak, mások a fegyveres erők speciális nyelvtudású vagy képességű tagjai. A legfőbb szempont többnyire az, hogy az illető mélyen ismerje azt az országot, ahol bevetnék, és különösen, hogy annyira beszélje annak a nyelvét, mint az ottani őslakosok. A beszervezésnél figyelmen kívül hagyják az érvényes társadalmi konvenciókat, előítéleteket, így bekerülhetnek a szervezetbe ismert homoszexuálisok, bűnözők, rossz „káderlappal" rendelkező katonák, kommunisták, brit-nacionalisták. A szervezetnek rövid idő elteltével már 13 ezer tagja van, közülük 3200 nő, akik – rendhagyó módon – nemcsak adminisztrátorként, futárként, rádiókezelőként dolgozhatnak, hanem önkéntesként fegyveres kiképzést is kapnak, s harctéri egységekben elsősegélynyújtó nővérként vagy az önkéntes Női Légierőnél szolgálhatnak. A SOE ügynökei a megszállt országokban különböző

akciókat hajtanak végre. Például SS- és Gestapo-tiszteket, valamint kollaboránsokat likvidálnak. A SOE által kiképzett szlovák Jozef Gabčík és a cseh Jan Kubiš például Prágában meggyilkolja Reinhard Heydrich SS Obergruppenführert, a Cseh-Morva protektorátus vezetőjét.)

Davidson megismerkedik a politikai, gazdasági, kulturális élet fontos képviselőivel, és – Teleki Pál miniszterelnök jóváhagyásával, valamint a Vezérkari Főnökség (VKF) tudomásával – elkezdi építeni a hálózatát. Ignotus Pál újságíró – aki 1938-tól 1949-ig Angliában élt, dolgozott a BBC-nél, 1945-től pedig a londoni magyar követség sajtóattaséja volt – Rákosi börtönében azt vallja, hogy *„[...] Davidson egy politikailag tarka hírszerző és hírterjesztő magyar kört toborzott össze, melynek szálai legitimistáktól és »nempolitizáló« angolbarátoktól szociáldemokratákig, a falukutatók »forradalmi« szárnyáig, s állítólag a földalatti kommunista sejtekig terjedtek"*. Ignotus szerint – állítását némi fenntartással kell kezelni – Davidson hálózatához tartozott többek között Békeffi László író, színész, konferanszié, Odescalchi Margit hercegnő, Kovács Imre író, Pálóczi Horváth György újságíró, Cserépfalvi Imre könyvkiadó is. Valójában a SOE-nak Magyarországon nem sikerül kapcsolatokat kiépítenie és akciókat végrehajtatnia.

Davidson a miniszterelnök 1941. áprilisi öngyilkossága s Jugoszlávia készülő megszállása előtt elmenekül Magyarországról. Német fogság, fogolycsere után Nyugat-Afrikán és Egyiptomon keresztül jut el 1941 augusztusában Isztambulba, amely a világháborús években a szövetségesek és a tengelyhatalmak titkosszolgálatainak gyülekezőhelye, regionális központja.

(Törökországnak geopolitikai beszorítottsága és a szemben álló nagyhatalmak folyamatos nyomása, ígérgetése és fenyegetései ellenére – még ha bizonyos kompromisszumok árán is – sikerül kimaradnia a világháborúból. 1940 júniusában nem hadviselő félnek nyilvánítja magát, s aktív semlegességet fogad. Az ország ügyes, késhegyen egyensúlyozó diplomáciával mindkét féltől igyekszik hiteleket és 1 300 000 katonájának fegyvereket szerezni.)

Davidson Isztambulban is megkezdi a magyar hálózat kiépítését, először a budapesti angol követség segítségével – nem sok sikerrel. Később, 1941 decembere és 1942. április vége között titkos futárokkal kísérletezik. Köztük van a feltehetőleg már Pestről ismert báróné, akit 1942 tavaszán szervez be Fruit fedőnéven, és megbízza, hogy juttasson el leveleket Szakasits Árpádnak, a *Népszava* főszerkesztőjének, a Szociáldemokrata Párt főtitkárának; Kertész Róbertnek, a *8 Órai Újság* szerkesztőjének és Barankovics Istvánnak, az *Esti Kis Újság* szerkesztőjének (1944-től a Kereszténydemokrata Néppárt főtitkára). Davidson és titkára, Pálóczi Horváth György arról írnak a levelekben, miszerint Magyarországnak mindent el kell követnie, hogy bebizonyítsa, csak kényszerből vesz részt a tengelyhatalmak oldalán a háborúban. Ezért is fontos ipari szabotázsakciók, röpcédulakampányok szervezése, illegális újságok kiadása.

A báróné 1942. május elején a férjével szabadságra hazajön Budapestre, ekkor csempészi be a *„forradalmi utasításokat"* tartalmazó leveleket. A kézbesítés konspirációs hibák miatt balul sül el. Ő Davidson rövid időn belül lebukott harmadik futára: személyüket ismerik a Vezérkari Főnökségen, és azt is tudják, hogy mikor érkeznek Magyarországra.

Davidsont 1942 májusában visszarendelik Londonba. (Ő és Isztambulban maradt titkára, Pálóczi Horváth György egyébként – mint Szekér Nóra *Fedőneve: Marslakó* című könyvéből kiderül – a szovjeteknek is jelentenek.)

Kötél általi halál

A báróné Szakasitsnak ugyan át tudja adni a levelet, de Barankovicsnak és Kertésznek nem, a nekik szánt levelek „kézbesítésére" ifj. gr. Bethlen Andrást (a volt miniszterelnök fiát), a *8 Órai Újság* főszerkesztőjét kéri meg. Ő azonban a címzettekkel együtt úgy dönt, hogy a leveleket átadják a hatóságnak. A bárónét június 8-án letartóztatják. Kihallgatásain azzal védekezik, hogy az isztambuli brit követség tisztviselője, Buday Kálmánné kérte meg a kézbesítésre. *„Nem tudtam azt, hogy a leveleket egy angol ügynök kézbesítteti velem, és így annak horderejével sem voltam tisztában."* Állítása szerint a levelek tartalmát sem ismerte. Gróf Bethlen András a tárgyaláson azt vallja: a bárónő előadásából és

magatartásából arra a következtetésre jutott, hogy a levelek tartalmával tisztában van.

A bíróság a június 15-i főtárgyaláson ismerteti dr. Makkai Endre orvos őrnagy véleményét. Eszerint a báróné klimaxa miatt közepesen beszámítható. *„Reflex ingerei fokozottabbak, lelki állapota hiszteroid, érzelmi világa feltűnően labilis."* A bíróság kötél általi halára ítéli, amit azonban vitéz Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar főnöke kegyelmi jogkörével élve azonnal életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtat. Tollát *„minthogy annak bírósági őrizetben tartása az eljárás céljából többé nem szükséges, vádlottnak kiutalni rendeli".*

A bárónő a büntetését a Conti utcai fegyházban kezdi meg, majd betegsége miatt a Honvéd Kórházba szállítják, 1942 őszén pedig áthelyezik Márianosztrára. Itt súlyos betegséget szerez, emiatt meg kell műteni.

A bárót felesége elítélése után leváltják isztambuli posztjáról – amelyet 1941 októberétől vezetett –, s a Külügyminisztérium Nemzetközi Büntetőjogi és Rendészeti Osztályára helyezik beosztottként. 1942. szeptember 22-én, nyolcévi házasság után pedig elválik a feleségétől. *„Az akkori külügyi vezetés* – írja 1945 decemberében a végrendeletében *– arra kényszerített, hogy váljak el a feleségemtől, különbeni állás-, és fizetésvesztés terhe mellett – és mély szégyennel bevallom, hogy a kényszernek engedtem."*

A bárónénak csak 15 hónapig kell raboskodnia, mert 1943 augusztusában török közvetítéssel Isztambulban kicserélik Wieser Jenővel, a londoni követség katonai attaséjának kémkedéssel vádolt titkárával. Az isztambuli vonatra – a Vezérkari Főnökség 2. osztálya egyik tisztjének visszaemlékezése szerint – a báró is felszáll, kezében egy csokor virággal és édességekkel. Útjukat volt feleségével kellemes hangulatban folytatják, nem zavartatva magukat a két hivatalos kísérőtől.

Dr. Újváry Dezső, az új isztambuli magyar főkonzul táviratban tájékoztatja Szegedy-Maszák Aladárt, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya helyettes vezetőjét a bárónéval történt két találkozójáról. Az asszony brit diplomatáknak ugyan elégedetten nyilatkozott fogva tartása körülményeiről, viszont *„valóságos rémtörténeteket mesélt"* arról, hogy miként bánnak a magyar hatóságok a politikai foglyokkal, főleg

szerb diáklányokkal, kommunistákkal. A főkonzul szerint a báróné beszámolója *„felér egy Újvidékkel"*.(Nyilván az újvidéki vérengzésre utalt.) A diplomata azt tanácsolja Szegedy-Maszák Aladárnak, hogy a táviratát mutassák meg a bárónak, s ő intse meg volt feleségét: *„senkivel semmi körülmények között ne beszéljen saját személyét nem illető dolgokról."*

A bárónét a börtönben szerzett súlyos betegsége miatt négy hónapig kórházban kezelik, majd Jeruzsálemben az angol csapatok konyháján önkéntesként dolgozik. A londoni *The National Archives*ban található kétdossziényi dokumentum szerint a Home Office, a Foreign Office és a jeruzsálemi brit diplomaták, hivatalnokok között hosszas levelezés folyik a báróné hazatéréséről. Házasságával magyar állampolgár lett, korábbi brit útlevele pedig régen érvényességét vesztette. Mivel az is felmerül, hogy esetleg nem is brit állampolgár (német származású apja, Wilhelm Walters révén német állampolgárnak tekinthető), megy a kötélhúzás az illetékesek szerint különlegesen nehéznek minősített ügyében. Végül Jeruzsálemben ellátják érvényes, bár ideiglenes dokumentumokkal, de lelkére kötik, hogy otthon minél előbb intézze el a honosítását.

A titkosszolgálatok, a Home Office, a Foreign Office bürokratikus ügyintézését mutatja, hogy a bárónénak a világháború európai befejezése után még több mint fél évig kell várnia, hogy 1945 végén visszatérhessen Londonba. A War Office-nál, a hadseregellátó kormányzati szervezetnél helyezkedik el. Nem sokáig dolgozik ott, mert 1946 elején több hétre kórházba kerül egy enyhe sztrókkal, egy titkosszolgálati jelentés szerint jobb keze megbénul. Idegállapota labilis, tudata kissé zavart. Honosítását nem tudja elintézni.

Az új feleség

A báró válásával lehetővé válik, hogy újra megnősülhessen, amire gyermekei törvényesítése miatt van szüksége. A báró ugyanis még 1914-ben közelebbi kapcsolatba került a hat elemit végzett, 23 éves, akkor már három éve férjnél levő Unger Mihálynéval (született Szabó Margit), egy szombathelyi vendéglős feleségével. Mikor a férj közel egy év

után hazatért a frontról, az asszony már öt-hat hónapos terhes volt. Jenő 1916-ban, Margit 1917-ben született. A házasságot az asszony hibájából felbontották. A báró egy ideig hallani sem akart a gyerekeiről, de aztán a fiát 1922-ben, a lányát 1923-ban örökbe fogadta. Gondoskodott róluk, fizette iskolai tanulmányaikat és külföldi tanulmányútjaikat, nyaranta pedig kivitette őket külföldi állomáshelyeire. Lánya tanárként, fia pedig a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogászként végzett. A gyerekek és a báróné viszonya azonban nem lehet felhőtlen, mert a báró 1943-ban az igazságügy-miniszternek írt kérvényében azt állítja, hogy felesége *„a szegény gyermekeket – már természetes női féltékenységből – gyűlöli"*.

A bárónak szívügye a gyermekei törvényesítése, amit először 1941 májusában még müncheni főkonzulként kér. A jogi procedúra előfeltétele a szülők házasságkötése, ez meg is történik 1943 szeptemberében. A báró állítása szerint csak úgy kapott engedélyt a külügyminisztertől a házasságkötésre, ha feleségétől majd a lehető legrövidebb időn belül elválik, s ezt közölte Szabó Margittal is. 1943. november 20-án Horthy törvényesíti a gyermekeket. A frigy végzetesnek bizonyul a báró számára, aki művelt, jóindulatú, barátságos természetű, de zárkózott ember, az új feleség azonban primitív, összeférhetetlen, embergyűlölő, intrikus, durva, rendkívül primitív személyiség. Magatartása miatt konfliktusa van a fiával és a lányával is. (1944. november végén feljelenti a vele szemközti házban lakó özv. Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona írónőt és fiát, Ádámot, akiket ezután elhurcolnak a nyilasok az óbudai téglagyárba.)

A báró igyekszik felesége kedvében járni, de hiába vesz neki lebombázott lakása helyett 1945 tavaszán egy II. kerületi újat, az asszony hallani sem akar a válásról. Ellenkezőleg: állandóan fenyegeti, zsarolja őt, hogy lépjenek közös háztartásra. A bárót a német megszállás után szabadságolják a külügyminisztériumi állásából. Leköltözik Kőszegre a nagybátyjától örökölt egyik házába. Itt lakik az anyjával 1945 őszén, amikor erőszakkal beköltözik hozzájuk az új Miske-Gerstenbergerné. A ház pokollá válik: az asszony megkeseríti az életüket, jeleneteket rendez, férjét durván szidalmazza, hitvány gazembernek, akasztófára való hazaárulónak és csalónak nevezi, az anyósát még bántalmazza is.

A bárót – aki több levélben is hívja vissza volt feleségét – 1946 augusztusában végleg menesztik a Külügyminisztériumból, pedig még egy éve lenne a nyugdíjig. Ezért, s mert Marynek nem tudna otthont és második feleségével szemben védelmet biztosítani, augusztus 27-én végez magával. Nem tudja, hogy exe már egy hónapja elindult Magyarországra.

Gulag

A báróné 1946. július 22-én repülővel Bécsig jut el. Próbál a szovjet hatóságoktól beutazási engedélyt szerezni Magyarországra. Később egy diplomáciai fedésben dolgozó brit hírszerzőtől megtudja, hogy férje öngyilkosságot követett el. Magyar nyelvű önéletrajzában és néhány más helyen úgy idézi fel a történetet, hogy a hír hallatán fél oldalára megbénult. (Ez azonban nem igaz.)

A brit levéltári anyagban a legtöbb dokumentum a báróné ausztriai tartózkodásával kapcsolatos. A Home Office, a Foreign Office magas rangú munkatársai és a bécsi brit diplomaták, hírszerzők azon vitatkoznak, hogy a báróné milyen nemzetiségű állampolgár, kaphat-e brit útlevelet, és visszatérhet-e Nagy-Britanniába. A különböző táviratokban, utasításokban, összefoglalókban sok az egymásnak ellentmondó állítás és a tájékozatlanságból fakadó információ; ezek szerint például a bárónét 1942-ben Budapesten a Gestapo tartóztatta le.

Az osztrák hatóságok a bárónét gyanús egyénnek tartják, és haza akarják toloncolni. Szeptemberben a szövetségesek bécsi katonai missziójának hírszerző szervezete arról tájékoztatja Londont, hogy a báróné bécsi tartózkodása veszélyes és nem kívánatos, magatartása pedig esetenként irracionális és hisztérikus. Októberben a báróné helyzetéről, ausztriai tartózkodásáról, s arról, hogy a SOE ügynöke volt, tájékoztatják Kim Philbyt is.

A brit követségen a bárónénak azt tanácsolják, hogy ne utazzon Magyarországra, hanem térjen vissza Londonba, mivel egykori ügynökként ellenséges titkosszolgálatok vadászhatnak rá. Ez meg is történik: a bárónét 1947. május elején, több mint kilenc hónappal Bécsbe

érkezése után – nyilván Philby információinak „köszönhetően" – a bérelt lakásából szovjet állambiztonsági tisztek elrabolják. Budapestre hozzák, később Baden bei Wienbe, a szovjet csapatok főhadiszállására viszik. Több mint egy évet tölt börtönben. Kihallgatásain azzal vádolják, hogy az MI6 hírszerző feladatokkal küldte Magyarországra. 1947 végén kémkedésért az itt működő szovjet állambiztonsági szervek hadbírósága 10 évi „javító-nevelő", szovjetunióbeli száműzetésre ítéli.

Sok rabtársával együtt útban a Gulag felé Lvovban (a Monarchia egykori tartománya, Galícia székhelyén, Lembergben) egy több épületből álló, néhány ezer főre méretezett, egykori huszárlaktanyában helyezik el, amely ekkoriban lágerelosztó helyként és kórházként funkcionál. Az épületkomplexumban időnként akár 8-10 ezer ember is összezsúfolódik. A báróné súlyosan megbetegszik, több hétig fekszik, majd megoperálják. Ezután rövid ideig egy leningrádi börtönben aszalják, majd hétnapi vonatozás után 1949 elején a Szovjetunió európai részén, Komiföldön, az északi sarkkörtől 50 kilométerre délre, az intai lágerbe kerül. A báróné itt néhány hónapig együtt raboskodik mostohafiával, Jenővel. *„Sok barátom volt a táborban, te is természetesen"* – írja neki 1956 nyarán. A bárónénak néhány magyarral is jó a kapcsolata, szabadulása után levelezik is velük.

Egy év múlva a bárónét áthelyezik egy másik komiföldi táborba, az északi sarkkörnél fekvő Ábezbe, ahol öt évet tölt el. 1954 húsvétján itt újra megoperálják, ekkor csonttörése miatt. Abez és környéke két és fél évtizedig a vorkutai táborrendszer központjának is számított.

A mocsaras, nagy kiterjedésű területen az egyes lágerek között 100-150 kilométeres távolságok is voltak. A kb. 2 millió fogoly nagyobb része szenet bányászott, vasútvonalat tartott karban, fát termelt ki, földtani feltáró munkát végzett, marhát és rénszarvast tenyésztett, kertészkedett. A talaj örökké fagyott, az időjárás kegyetlen. Rövid tavasz, nyár és ősz után kilenc hónapig tartó, hosszú és rendkívül hideg tél következik. Akár mínusz 50 Celsius-fokot is mérhetnek. *A szerencse lánya* című memoárjában írja Karig Sára – akit a báróné Budapestről jól ismert –, hogy a mostoha időjárási viszonyok következtében állandó küzdelmet kellett folytatni: *„a közönséges téglaépületeket évente kétszer kellett tatarozni (ősszel és tavasszal) tudniillik a téglában és az épületben levő folyadék megfagyott és szétrobbantotta az építményt. [...] Nekem az volt az érzésem Vorkután, hogy egy nagy nirvánában vagyok."*

Karig Sára
A hős és a halott

Ezt csak a gyáva éli túl,
meg az, ki vak, béna, beteg –
a tundrán emberszív virul.
Az ép, a bátor emberek
itt mind „a munka hősei",
bizonyságul, hogyan lehet
jelszó nélkül megdögleni.
De éppen ez az újítás,
miközben rothad a tüdő,
a normás itt most az idő.
És készül a kimutatás:
x-ezer csontvázzá fagyott
robotember vonatot ás,
x-ezer a „hős és halott".

Szabadon

Miután a báróné ezernyi sorscsapást túlélve 1955 elején kiszabadul a Gulagról, néhány hétig Moszvában a KGB székházában, a rettegett Lubljankán, majd más foglyokkal együtt egy elegáns villában kúrálják. Egy tábornok még a város nevezetességeit is megmutatja neki, pénzt is kap tőle, amiből kosztümöt, télikabátot, két-két pár selyem fehérneműt és selyemharisnyát s egy selyemkendőt vesz magának. Az idegenvezetés és a drága ajándékok – az üzletek ínséges kínálatát ismerve – kissé hihetetlennek tűnnek, egyszerűbb, olcsóbb ruházat azonban magyaroknak is juthatott. A báróné 1956 nyarán – már hazaérkezve Angliába – mostohafiának arról ír a levelében, hogy *„Két amerikai is kapott új dolgokat [...]".*

(A húszas, harmincas években rengeteg baloldali nyugat-európai és amerikai számára alternatívát, egy jobb, igazságosabb társadalom ígéretét jelentette a Szovjetunió: ott akartak élni, dolgozni, sokuk azonban végül valamilyen munkatáborban találta magát. A német hadifogolytáborban raboskodott – és szovjetek által felszabadított – hadifoglyok közül 23 500 amerikai és 30 ezer angol – brit nemzetközösségi – katona is szovjet táborokban kötött ki. Ez volt a szovjet válaszlépés arra, hogy a brit titkosszolgálatok Churchill utasítására az angolok és amerikaiak felszabadította német táborokban szovjet katonákat toboroztak, szerveztek be szovjetunióbeli diverzáns akciókra.)

A báróné 1955 februárjában megérkezik Magyarországra, s visszamegy Kőszegre. Két héttel később a Foreign Office utasítja a budapesti követséget, hogy tegyenek meg mindent a báróné repatriálása érdekében. (Talán ide egyszerűbb volt visszajönnie, mint a szocialista országok számára már ellenséges államnak számító Nagy-Britanniába.)

A báró végrendeletében egyik kőszegi házát első feleségére, a másikat két gyerekére hagyta, de ezeket 1950-ben államosították. A báróné ismerősöknél húzza meg magát. A saját tulajdonát képező rengeteg antik bútor nagy részét elárverezték, a hivatalos magyarázat szerint azért, mert abban az időben nem tartózkodott Magyarországon.

Március végén levélben fordul az Országos Nyugdíjintézethez, kéri a férje után járó nyugdíj megállapítását s folyósítását. *„[...] 60 éves korom, lábtörésem, több súlyos operációm után munkaképességem csökkenése folytán elhelyezkedést nem találhattam. Nyelvoktatást ilyen kis városban, olyan mérvben, hogy ebből meg is élhessek, nem találhatok."* Hivatkozik az ellenállási mozgalomban való részvételére, illetve a „nyilas kormány" (!) által hozott halálos ítéletére is. A külügy nem találja nyomát, hogy a báró felesége lett volna, a nyugdíjintézet pedig azzal utasítja el a kérelmét, hogy *„az ellenállási mozgalomban végzett tevékenységéhez nem csatolt igazolást"*. A báróné újabb levelében közli, hogy a rá vonatkozó hadbírósági iratok megsemmisültek, a hadbíró százados, dr. Klie József Nyugatra távozott, hivatalból kirendelt védője pedig meghalt. Nyugdíjat azonban nem kap. (A báró özvegyének – született Szabó Margitnak – azonban 1948 végéig folyósítják az özvegyi nyugdíjat.)

A bárónéről 1955 elején még ezt írja egy barátnője a nővérének: *„Azt hittük, hogy egy összetört asszonyt fogunk találni és ehelyett egy olyat találtunk, aki megvigasztal minket. [...] A legcsodálatosabb asszony, ahogy a sorsát viseli."* Néhány hónappal később azonban már érezhetően fogy a báróné energiája. *„Butaságot csináltam, hogy Oroszországból közvetlenül nem Angliába kértem magam. Ha az ember tudta volna* – írja egy hamburgi barátnőjének. – *[...] Nem éhezem, néhány angol órát adok és korábbi ismerősöknél lakom. Saját házamat és 16 szoba antik bútoromat elkobozták. Mikor megjöttem egy gombostűm se volt. Jó emberek, az egyház segített."* A Salzburgban élő Sándor Katalinnak arról panaszkodik, hogy nagyon gyengének érzi magát, alig bír lábra állni. A tüzelőt is beszerezte, jelenlegi helyéről azonban el kell költöznie egy másik lakásba, ahol piszkos az udvar, sötét a lakás. *„Lehetetlen, hogy örökre itt maradjak egyedül. [...] Meddig kell ezt kibírnom, nemsokára erőm végére jár."*

Miss May

A báróné nyolc hónappal kérvénye beadása után, 1956 márciusában végre megkapja az útlevelet. Lancasterbe utazik súlyosan beteg unokanővéréhez, aki korábban kétségbeesett leveleket küldözgetett neki, hogy hiába várja. Nem lehetnek sokáig együtt, mert az unokanővér három hónapi ápolás után meghal. A báróné ismét egyedül marad, nincs állandó lakása.

Nyár elején azt írja mostohafiának, Jenőnek, hogy hamarosan a brit Külügyminisztériumban fog dolgozni, tisztviselői/könyvtárosi állást kínáltak neki. Feltehetőleg ezzel a SOE-nek s Nagy-Britanniának tett szolgálataiért akarják jutalmazni. Mindenesetre levelével, dicsekvésével akaratán kívül bajba sodorja mostohafiát: a kádári titkosrendőrség 1956 nyarától azt tervezi, hogy ügynökként átdobja mostohaanyja mellé Londonba.

Július végén a báróné arról ír Jenőnek, hogy jó szívvel emlékszik magyar ismerőseire: *„[...] mindenkitől csak szeretet kaptam. Sok levelet kapok, tele szeretettel és együttérzéssel."* Beszámol arról is, hogy nagy életet él, többek között író barátjával, Jerrard Tickell-lel – 18 regény, főleg lektű-

rök, köztük a magyar vonatkozású *Hussar Honeymoon* szerzőjével – akit még 1924-ben ismert meg Budapesten.

A báróné Tickellnek meséli el ausztriai elrablása, kihallgatásai, Szovjetunióba hurcolása s a Gulagon töltött évei krónikáját. 1958-ban Londonban jelenik meg egyes szám első személyben elbeszélt élettörténete, a *Miss May*, amelyben azonban – nyilván ez volt a publikálás előfeltétele – tagadja, hogy valaha is kapcsolatban állt volna egyetlen brit titkosszolgálattal is. A könyvet egyébként fenntartással kell olvasni bulvárba illő fordulatai, sok hihetetlennek tűnő története miatt. Például: a báróné – férje müncheni konzulsága idején – zsidókat szabadít ki a német koncentrációs táborokból alkalmi ismerőse, Heinrich Himmler felesége segítségével. Vagy: amikor a kihallgatásokra elővezetik, kioktatja a szovjet tiszteket, amiért azok nem állnak fel, és nem veszik le a sapkájukat, és a szemükbe vágja, hogy mindenki retteg a hozzájuk hasonló barbároktól s zsarnoki rendszerüktől. Az egyik táborban egy fogorvosi vizsgálat után éjszaka ketten rátámadnak, egyikük takarót dob a fejére, leszorítja a karjait, a másik kipöcköli a száját, majd kitépi az arany hídját. A 191 oldalas regényből a táborbeli élet leírása – amelyet több rabtársról készített miniportré színez – mindössze kb. 45 oldalt tesz ki. (A *Miss May*ből megjelenése előtt a *The People* című bulvárlap 1958 október-novemberében közöl nyolc részletet, amelyekben egy szó sem esik a báróné halálos ítéletéről, ő a Közel-Keletre utazik, s önkéntesként a brit csapatok kantinjában dolgozik, a bárónak azonban Magyarországon kell maradnia, hogy harcoljon a nácik ellen. A báróné hétéves rabságából a lap hasábjain kilenc lesz.)

A báróné levelezésének utolsó ismert darabja 1960. októberi keltezésű. Kőszegi barátnőjét, Jámborffy Theát arról tudósítja, hogy még mindig a külügyben dolgozik. (Ekkor 66 éves.) *„[…] akartam szeptember végén Berlinbe, Münchenbe repülni, de csak Münchenbe engednek, mert az orosz zónán keresztül kéne röpülni Berlinbe, a feketelistán vagyok. A külügy nem akar még egyszer riszkírozni, pedig igen szeretném Oroszországba, Moszkvába menni. Talán jövőre."*

1980-ban halt meg, 86 éves korában.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL 3.1. 9. V-145172 (Miske-Gerstenberger Jenőné/Mary Allison Walters kémkedési ügye, a báróné kérvényei, levelei)
ÁBTL 3.2. 4. K-139 (Az ifjabb Miske-Gerstenberg Jenőről nyitott dosszié, amelyben édesapjára vonatkozóan is sok dokumentum található)
ÁBTL 3.2.5. 0-8-028, „Nílus" (Ignotus Pál vallomása az angol titkosszolgálatról)
The National Archives (GB) KV-2-3324_1 pdf; KV-2-3324_2 pdf (Gerstenberger-Miske, Baroness Mary Allison)

Felhasznált irodalom

Karig Sára: *Sarkövezet*, Philobiblon, Budapest, 1995
Karig Sára: *A szerencse lánya, Tények és Tanúk*, Magvető, Budapest, 2019, e-könyv, 3925. o.
Francis Shelton (Székács-Schönberger Ferenc): *Különleges küldetésem. Ügynök csellóval a II. világháborúban*, Scolar, Budapest, 2010 (a SOE tevékenységéről)
Jerrard Tickell: *Miss May*, Hodder and Stoughton, London, 1958

USA – OSS, CIA, FBI

TITKOK ÉS HAZUGSÁGOK

A második világháború kitörésekor az Egyesült Államok még nem rendelkezett semmilyen hírszerző szolgálattal. A Pearl Harbor-i támadás előtt az amerikai titkosszolgálati anyag elfért néhány irattartóban, a Külügyminisztérium irattárában, információforrásul pedig kizárólag néhány tucat nagykövet és katonai attasé szolgált. Ezért is hozták létre, főleg információszerzés céljából 1942 októberében a CIA elődjét, az OSS-t (Office of Strategic Services / Stratégiai Szolgálatok Hivatala).

OSS

A szervezet parancsnokának William Donovan ezredest nevezték ki. A Columbia jogi karán végzett, és hamarosan befolyásos Wall Street-i ügyvéd lett belőle. 1922 és 1924 között New York államban kerületi ügyész, 1924-től helyettes főügyész az amerikai igazságügyi minisztériumban. A két háború közötti időszakban sokat utazgatott Európában, s már ekkor úgy látta, hogy elkerülhetetlen a második világháború kitörése. A véleményére sokat adó Franklin D. Roosevelt megbízásából is többször ellátogatott a kontinensre, hogy tudósítson Németország háborús készülődéséről, politikusokkal találkozzon. Egy alkalommal Cordell Hull külügyminiszter támogatást ígérő levelét kellett átadnia Churchillnek. Ekkor találkozott a brit titkosszolgálatok vezetőivel is, s betekintést nyerhetett az MI5 és az MI6 tevékenységébe. Igyekezett meggyőzni Rooseveltet, hogy az USA-nak is szüksége lenne brit mintára szerveződő titkosszolgálatra. 1941 júliusában kinevezték Hírszerzési Koordinátorrá (*Coordinator of Information*, COI), s megkezdte egy központi hírszerző szolgálat alapjainak lerakását. 1942 októberében a COI-t átnevezték, létrejött az *Office of Strategic Services*re (OSS).

A közel 13 ezer fős szervezet ügynökei mind civilek, amatőrök voltak, akadtak közöttük Wall Street-i brókerek, előkelő egyetemek diplomásai, szerencselovagok, besurranó tolvajok, szélhámosok, reklámügynökök, kaszkadőrök. Donovan legfőbb módszere és játéka pedig az ötletelés volt.

Az OSS-nek sikerült beszerveznie többek között a világhírű pszichológust, Carl Gustav Jungot és Wilhelm Canaris tengernagyot, az Abwehr főnökét is. Utóbbi sokat tett a Harmadik Birodalom bukásáért: ismerőseit ellenállásra buzdította, s sikerrel fúrta meg Hitler terveit (Horthyt például rábeszélte az amerikai kapcsolatfelvételre). Canaris közeli munkatársa, bizalmasa volt Helmuth James von Moltke gróf, aki 1943 júniusában magas rangú német katonai vezetők megbízásából az OSS isztambuli irodájában felajánlotta, hogy amerikai különbéke ellenében a hadvezetés zavartalan partraszállást biztosít, a Wehrmacht-alakulatok pedig csatlakoznak a szövetségesek haderejéhez. Roosevelt visszautasította az ajánlatot.

Az OSS 2002-től kutathatóvá vált mintegy nyolcmillió oldalnyi anyagából Charles Fenyvesi magyar származású amerikai újságíró fantasztikus dokumentumokat bányászott elő. A *Három összeesküvés. Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna a világot* című könyvéhez gazdag szakirodalmat használt fel, beszélgetett az OSS egykori szakembereivel és a korszak tanúival is. A könyv szereplői az OSS európai vezetői, ügynökök, kémek, idealista hazafiak, hivatalnokok, kalandorok. A jelentősebb ügynökök között sok különös, összetett figura akad; például a sikeres üzletemberből isztambuli kémfőnökké avanzsált, hatvanfős hálózatot létrehozó prágai zsidó, Alfred Schwarz. Fenyvesi megismertet az OSS működésével is, a prioritásait meghatározó amerikai érdekekkel, mindenekelőtt is a negyedik elnöki ciklusát töltő Franklin Roosevelt személyiségével, politikai nézeteivel, többek között azzal, hogy miért nem foglalkozott a holokaussztal, miért hagyta hidegen az üldözött zsidók sorsa.

1945 tavaszán az USA még mindig jóformán semmit sem tudott a Szovjetunióról, és alig valamivel többet a világ más részeiről. 1945. szeptember 20. után – amikor Truman elnök feloszlatta az OSS-t – a Központi Hírszerző Csoport, majd a Különleges Műveleti Hivatal vette át a

külföldi országokban folytatott kémkedés és felforgatás irányítását, egészen 1947 szeptemberéig, amíg létre nem jött a CIA, a Központi Hírszerző Ügynökség.

CIA

Története – félelmetes hírneve ellenére – félrefogások, ügyetlenségek, dilettantizmus, szakmai impotencia, tragikus tévedések sorozata. Fennállása alatt, s különösen a kilencvenes évek elejétől sokszor állt a teljes csőd szélén, a széthullás állapotában, romokban.

A CIA – persze a KGB (és elődei) is – joggal érdemlik ki a világ legnagyobb terrorszervezete elnevezést. A demokratikus rendszerek megdöntéséhez, vezetőik eltávolításához, a diktátorok regnálásához, illetve kínossá válásuk esetén eltávolításukhoz nyújtott anyagi és katonai segítség, politikusok elrablása, meggyilkolása-meggyilkoltatása az ügynökség rutintevékenységéhez tartozott. 1973-ban például a CIA jelentős szerepet játszott Salvador Allende megbuktatásában, meggyilkolásában, s Pinochet hatalomra segítésében. Sok dél- és közép-amerikai, ázsiai rendszer épült – a megfélemlítés és terror mellett – a CIA pénzére és támogatására. Az ügynökség azonban nemritkán ennél tovább is ment: Ngo Dinh Diem dél-vietnami elnök regnálását nemcsak dollármilliókkal segítette, de emellett kitalálta, létrehozta az ország politikai pártjait, kiképezte titkosrendőrségét, sőt még leforgatta a dél-vietnami közönségfilmeket is.

A CIA pénzelte-szervezte a kubai, 1960-as, totális kudarccal végződő disznó-öbölbeli partraszállást is, amelyhez az ügynökség 1895-ös domborzati térképeit használták, ezek pedig nem mutatták, hogy a mocsárvidék alkalmatlan a gerilla-hadviselésre. Az ügynökség 1961-ben – J. F. Kennedy utasítására – Fidel Castro meggyilkolása céljából történetének legnagyobb titkosszolgálati operatív műveletét hajtotta végre 600 CIA-tiszttel, 5000 szerződéses CIA-munkatárssal, az amerikai maffia s a harmadik legnagyobb karib-tengeri flotta – tengeralattjárók, járőrhajók, a parti őrség naszádjai – bevonásával. (J. F. Kennedy egyébként három év alatt 163 nagyobb titkos műveletet engedélyezett, Eisenhower korábban nyolc év alatt 170-et.)

A kubai fiaskó miatt 1961 végén a CIA élére új elnököt neveztek ki, John A. McCone-t, aki kijelentette, hogy a szervezet nem működhet továbbra is úgy, mint egy kalandfilmbe illő társaság, amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy külföldi államok belügyeibe avatkozzon bele. De persze, minden ugyanúgy folytatódott, mint addig. A CIA pénzével, támogatásával 1963-ban Abdul-Karim Qasim iraki kormányát, egy évvel később Brazíliában – a kubai példa megismétlődésétől tartva – João Goulart, 1966-ban pedig Ghánában Kwame Nkrumah hatalmát döntötték meg. Amikor a Szovjetunió 1979 végén lerohanta Afganisztánt, a CIA oda csődítette a mohamedán országokból a mudzsahedineket, fegyverrel látta el és kiképezte őket (nem kis részüket az Egyesült Államokban), s ezzel akarva-akaratlanul hozzájárult a nemzetközi terrorizmus megerősödéséhez.

A szervezet a kilencvenes évek elejére csőd közeli helyzetbe került. Elsősorban azért, mert nem látta előre a kelet-európai szocialista rendszerek összeomlását. De az indiai atombomba létrehozásáról is csak utólag értesült. 1995-ben a CIA három hét késéssel szerzett tudomást a civil lakosság ellen a boszniai Srebrenicában elkövetett tömegmészárlásról. A műveleti részlegben uralkodó zűrzavart jól példázza, hogy 1999-ben az amerikai légierő a CIA információi és egy régi turistatérkép alapján Belgrádban a jugoszláv hadsereg beszerzési és ellátási igazgatósága helyett a kínai nagykövetséget bombázta le. Az évszázad végére az ügynökség már nem volt teljeskörűen funkcionáló és független, egyre inkább a Pentagon másodvonalbeli kirendeltségévé vált.

A legtragikusabb azonban, hogy semmit sem tudott a 2001. szeptember 11-i merényletek előkészületeiről. Kérdés persze, hogy akkor két nappal később viszont már miként tudott előállni az elkövetők tizenkilenc fős, fényképes listájával? Szeptember 11. után a CIA globális katonai rendőrséggé vált, s a világ különböző országaiban – többek között Lengyelországban is – titkos börtönöket hozott létre, gyanúsítottak ezreit kínozta meg.

Az iraki fiaskó és következményei

A szervezet talán leglátványosabb kudarca Irakkal kapcsolatos: tonnányi elemzést készítettek unciányi hírszerzési adat alapján. A vegyi fegyverekre vonatkozó következtetéseket pusztán tartálykocsikról készült felvételek félreértelmezéséből vonta le, a biológiai fegyverek létezésének tényét pedig egyetlen iraki informátor állításaira alapozta. A CIA vezetése arra számított, hogy Irak inváziója után úgyis megtalálják a bizonyítékokat. George W. Bush 2003. januári országértékelő kongresszusi beszédében ismertette és még jól fel is nagyította a CIA történetének talán legrosszabb jelentését, iraki országértékelését. Colin Powell külügyminiszter a háború előestéjén, 2003. február elején az ENSZ-ben kijelentette, hogy Szaddám Huszein annyi vegyi fegyverrel rendelkezik, amely elegendő 16 ezer harcászati rakéta megtöltésére. David Kay, a CIA 1400 fős Iraki Helyzetfelmérő Csoport vezetője azonban 2004. január 28-án, a Szenátus Fegyveres Erők Albizottsága ülésén bevallotta, hogy nem találtak semmilyen bizonyítékot. *„Csaknem mindenben tévedtünk."(533. o.)*

Abban, hogy a CIA hamis, félrevezető információkkal szolgált, nyilván közrejátszott az is, hogy meg akart felelni a Fehér Ház és az elnök elvárásainak. De a meghatározóbb ok a szervezet felépítésében, túlbürokratizáltságában, hatékonysága teljes hiányában rejlett. 2001-ben 17 ezer irodai aktatologatót foglalkoztatott, míg terepen, külföldön az operatív műveleti részleg ezer munkatársa dolgozott, nagy részük ráadásul nem is beszélte az adott ország nyelvét, nem ismerte kultúráját. Arabul csak három hírszerző tudott.

A CIA iraki dilettáns munkájának, presztízs- és hitelvesztésének súlyos következményei lettek. 2004-ben több száz titkosszolga hagyta faképnél a központot és annak külföldi lerakatait. 2005 áprilisában a Pentagon bedarálta a CIA-t (az eltűnt a történelem süllyesztőjében), és létrehozta a 16 titkosszolgálat működését felügyelő és koordináló Nemzeti Hírszerző (vagy Nemzetbiztonsági) Igazgatóságot, amely ellenőrzi az óriási nemzetbiztonsági költségvetést. 2005-ben ez az összeg 500 milliárd dollárra rúgott, amelyből a CIA-nak körülbelül csak

egy százalék jutott. Ugyanakkor a nemzetbiztonsági kiadásokból 2001. szeptember 11. óta egyre nagyobb mértékben részesesedik a hírszerző-ipari magánszektor és a számos magánbiztonsági szolgálat.

Könyv a CIA-ról

A CIA felemelkedésének és bukásának történetét Tim Weiner, a *The New York Times* újságírója *A CIA története. Hamvába holt örökség* című, izgalmas és megdöbbentő könyvében dolgozza és idézi fel. Beszélgetett az ügynökség sok korábbi vezetőjével, fontos munkatársával, és feldolgozta az ügynökség több mint ötvenezer korábban hozzáférhetetlen dokumentumát. Átfogó, a minden eddiginél hitelesebb és alaposabb antilegendáriumban azt a problémát vizsgálja és illusztrálja rengeteg példával, esettanulmánnyal, hogyan működhetett egy titkos hírszerző szervezet átláthatóan egy nyitott demokráciában, hogyan lehetett hazugsággal, terrorakciókkal felforgatással az igazságot szolgálni, a demokráciát terjeszteni.

Szerinte a *„CIA története egyúttal a XX. század titkos és részben ismeretlen története is: az amerikai hatalmi érdekek és arrogancia, a nyers erő, a pénz és hatalom mozgatta izgalmas, elképesztő, szörnyű, mocskos akciók, véres puccsok tobzódása".*

A CIA 1961-ben, Washington közelében felépült grandiózus, új székházának előcsarnokában egy idézet olvasható János evangéliumából: *„És megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket."* Kár, hogy a felirat pusztába kiáltott szó maradt.

Felhasznált irodalom

Charles Fenyvesi: *Három összeesküvés. Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna a világot*, fordította dr. Molnár György, Európa, Budapest, 2007

Gordon Thomas: *A brit titkosszolgálat világa*, fordította Kovács Kristóf, JLX, Budapest, 2008

Tim Weiner: *A CIA története. Hamvába holt örökség*, fordította Magyarics Péter, Gabó, Budapest, 2009

AKIT AZ FBI ÉS AZ ÁVH IS MEGFIGYELT

Erdős Pál a matematika Mozartja, a problémamegoldás hercege. Zömében a számelméletben, a valós és komplex függvénytan területén, a geometriában, a halmazelméletben, a valószínűség-számításban és különösen a kombinatorikában ér el alapvető eredményeket. 1525 cikket jegyez, több mint ötszázat társszerzőkkel. Nyolc tudományos akadémia tagja és 10 egyetem díszdoktora. Kitűnő humorú, rendkívül művelt, autonóm, nyitott személyiség. Nagyszerű ember. Imád vitatkozni, politizálni. Kiáll az igazságért, harcol a szabadságjogaiért. Évtizedekig él az USA-ban, de magyar állampolgárságáról nem mond le.

Tiszta Amerika

1913. március 26-án jött világra, s az ezt követő 24 órában skarlátban meghalt három- és ötéves nővére. A családi tragédia rányomja bélyegét a nevelődésére. Matematika–fizika szakos tanár szülei a széltől is óvják, az általános iskola és a gimnázium négy alsó osztályát magántanulóként végzi. Anyja tanítja, akit a Tanácsköztársaság idején polgári iskolai igazgatóvá neveztek ki, s e „bűne" (nyilván kommunistagyanúsága) miatt elbocsátottak állásából, többé nem taníthatott iskolában. Pál könnyen tanul, egészen fiatalon különösen a történelem érdekli. Tízéves korára a nevelőnőtől elsajátítja a németet, az apjától pedig az angolt. (Ő egyébként az orosz hadifogolytáborban tanult meg angolul és franciául.)

Erdős 1930-ban a Pázmány Péter Egyetem matematika–fizika szakán kezdi meg a tanulmányait jó eredményének és annak köszönhetően, hogy a numerus clausus-törvényt nemzetközi nyomásra 1928-ban módosítják. Így néhány évig a felvehető zsidó hallgatók számaránya

8%-ról 12%-ra emelkedik. A szélsőjobboldal folyamatosan követeli a kormánytól a törvény visszaszigorítását. Emiatt például 1933 decemberében az egyetemeken zavargásokra kerül sor, január elején pedig a Turul Szövetség bojkottfelhívást tesz közé – amit a diákok röplapokon népszerűsítenek –, hogy senki ne iratkozzon be addig a második félévre, ameddig a kormány nem teljesíti a követelésüket.

Erdős 1934-ben, 21 évesen fejezi be az egyetemet, s szerez doktorátust. Szüleivel együtt már 1925-től úgy gondolta, hogy neki külföldre kell mennie, ezért már tanulmányai befejezése előtt ír egy angol professzornak, kérve, hogy szerezzen neki ösztöndíjat, s mellékeli két cikkét is. Így jut posztdoktori ösztöndíjhoz a manchesteri egyetemen, ahol négy évet tölt el. Ez idő alatt többször is hazalátogat.

1938-ban ösztöndíjat kap a princetoni Institute for Advenced Study-tól, majd később a stanfordi egyetemtől is. Az USA-ban általában fél-egy évig kutat, és vendégprofesszorként ad elő az ország különböző neves egyetemein. Tanárként – ahogy ezt 1988-ban az Alpár László matematikusnak adott interjúban elmondja – nem órarend szerint és nem hetente tartott előadásokat, de mindenütt *„akadt a fiatal és nem fiatal matematikusoknak olyan köre, akik számára érdekes problémákat vetettem fel, akiknek kutatásaiba be tudtam kapcsolódni, és akikkel együtt tudtam dolgozni".* Meglátta, hogy *„[...] mi az, amivel érdemes foglalkozni, új szempontokra lelni olyan területen, amelyet már befejezettnek, lezártnak tartottak. [...] Emellett számos [...] megoldatlan problémát hoztam magammal, amelyeket máshol hallottam [...] ez a tájékoztatás gyorsabb és hatékonyabb formája volt, mint akár a levelezés, akár a különlenyomatok küldése."*

Erdős ismeri Szent-Györgyi Albertet és a Princetonról Neumann Jánost és Wigner Jenőt (utóbbi mutatja be Einsteinnek, aki egyszer ebédre is meghívja Erdőst).

FBI

A második világháború befejezését követően egyre fokozódik a két világhatalom szembenállása, a hidegháborús légkör egyre paranoiásabbá válik. Nemcsak a Szovjetunió és csatlós államai találnak hazájukban mindenütt ellenségeket és kémeket, de az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és sok más nyugati ország is. A Képviselőház Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottsága, s főleg a Szenátus egyik, Joseph McCarthy vezette bizottsága keresztes hadjáratot, boszorkányüldözést folytat: kommunista kötődéssel vagy szimpátiával gyanúsított művészeket, tudósokat, köztisztviselőket, katonatiszteket hallgatnak ki és aláznak meg, pályájukat gyakran derékba törik. (1947-ben például tíz művészt bebörtönöznek, 300 művész feketelistára kerül, miután az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság „leleplezi" a Hollywoodba történt kommunista beszivárgást.) Gyanússá válnak azok is, akik valamelyik kelet-európai országból származnak vagy menekültek el.

Erdősnek különleges a helyzete. 1948-ban állandó letelepedési engedélyhez jut. Az ötvenes évek elején a Washingtonba és New Yorkba akkreditált magyar diplomatákon kívül ő az egyetlen, aki (második házasságával 1938 óta) magyar útlevéllel tartózkodik az Államokban. Magyar állampolgárságáról a hazájából érkező egyre rémisztőbb hírek dacára sem akar lemondani, menekültstátuszért és amerikai állampolgárságért viszont azért nem folyamodik – ahogy ezt levelében egy kollégájának kifejti –, mivel magát politikai értelemben hontalannak tekinti. Egyaránt elítéli Sztálin vasfüggönyét és az amerikaiakét is. *(„I object to Iron Curtains – both's Joe's and Sam's.")*

Nem meglepő, hogy az FBI 1950 júliusában dossziét nyit róla, mert kommunista szimpatizánsnak, az USA biztonságát veszélyeztető személynek tartja. A 233 oldalas irategyüttes nagyobb része (141 oldal) az ötvenes években született. 1952 februárjában maga az FBI-elnök, Edgar J. Hoover ír alá egy Erdőssel kapcsolatos, teljes egészében anonimizált utasítást, amelyet több FBI-irodának is elküldenek, s megkapja másolatban a Külügyminisztérium Biztonsági Hivatala és a CIA is.

Az FBI a fiókirodái, különböző informátorok, a rendőrség és a CIA dokumentumai, feljegyzései segítségével igyekszik ellenőrizni Erdőst, minél többet megtudni hollétéről, egyetemi tevékenységéről, magatartásáról, politikai aktivitásáról. Levelezését is figyelik. (Így derül ki például, hogy 1953 nyarán Budapestről megkapja Nagy Sándor *Megbékélés* és Aczél Tamás Kossuth- és Sztálin-díjas, *A szabadság árnyékában* című könyvét.) A feljegyzésekben, jelentésekben nagyon sok

a kitakart, anonimizált rész, s gyakoriak – akár az ÁVH vagy a kádári titkosrendőrség dokumentumaiban – az egymásnak ellentmondó adatok, állítások is.

Az FBI ügynökei nem értik, miként lehetséges, hogy Erdős a kommunista hatóságoktól is kapott útlevelet, azt folyamatosan meghosszabbítják, érvényességét pedig kiterjesztették Izraelre és Indiára is. Meglepő számukra az is, hogy 1947 végén néhány hétre hazalátogathatott, és főleg, hogy Magyarországról vissza is engedték az USA-ba. (Erdős szerint ez akkor kivételes elbánásnak számított. Érdekében egy matematikus kollégája, a kommunista Alexits György járt el, aki 1946 és 1948 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt. Egy 1954. júliusi ÁVH-jelentés azt állítja, Erdősnek az USA-ból való kiutazással viszont problémái lehettek: anyjának azt írta, fél attól, hogy újra úgy jár, mint 1947-ben s ezért utasított vissza többször is budapesti akadémiai ülésre, kongresszusra szóló meghívásokat.)

Az FBI szemében gyanús, hogy levelezik egy, a kommunista Kínába visszatért matematikussal. Az is rossz fényt vet rá – amit a jelentések összefoglalójában rendszeresen idéznek –, hogy az akadémiai szabadság és a polgári jogok elkötelezett híve. Egyetemi állással ugyan nem rendelkezik, 1950-ben mégis visszautasítja a kaliforniai egyetem (UCLA) professzori állását, mert nem hajlandó hűségnyilatkozatot tenni, s válaszolni arra a kérdésre, hogy kommunista-e. (Valójában soha nem volt se a magyar, se az amerikai kommunista párt tagja vagy szimpatizánsa.)

Erdőst 1956-ban akadémiai levelező taggá választják, 1958-ban Kossuth-díjat kap. Az FBI mindkét elismerésben annak bizonyítékát látja, hogy a tudós a rendszer kegyeltje.

Persona non grata

Mikor Erdős 1950-ben elutazik az USA-ból, a következő év szeptemberéig érvényes visszatérési engedélyt kap. 1951 augusztusában kérvényezi ennek meghosszabbítását, de többszöri érdeklődésre sem kap választ. Ezért le kell mondania részvételét az American Mathematical Society 1951. decemberi ülésén, amelyen kiemelkedő tudományos munkásságáért a Cole-díjjal tüntetnék ki. Budapestre, Gallai Tibor professzornak írja, hogy ha nem térhet vissza az Államokba, az elsők egyike lesz, aki Nyugatról menekül a keleti blokkba, Magyarországra.

Az őt ért sérelemről hosszú levélben számol be a világ egyik legjelentősebb tudományos folyóiratában, a *Science*-ben, s reflektál az ügyre a *Bulletin of Atomic Scientists*ben is: feltételezi, hogy a történteknek nem adminisztrációs, hanem politikai oka van. *„Ha ez így van, akkor ezek a súlyos nehézségek komolyan érintik az egyéneket, és félelmetesen korlátozzák a tudósok mozgásszabadságát."* Kijelentését, mintegy renitens szellemiségét illusztrálva több FBI-jelentésben is idézik. Erdős így kényszerűségből 1950 októberétől két évig Nagy-Britanniában él és tanít, de emellett Hollandiában és Svájcban is előad.

1954-ben, mielőtt felkért előadóként elutazna Amszterdamba a Nemzetközi Matematikai Unió (IMU) kongresszusára, a hatóságok megfenyegetik: ha elhagyja az Államokat, nem térhet vissza. Ő azonban – ahogy azt Paul C. Rosenbloomnak, a Minnesotai Egyetem Matematikai Központ vezetőjének kijelenti – a fenyegetést szabadságjogai semmibevételének tartja, s már csak ezért is elutazik. Az FBI 1961. november 21-i jelentése szerint azért nem kap visszatérési engedélyt (re-entry permit), mert a hatóságok szerint ez sértené az USA érdekeit. (1952 októberében a *Rivaldafény* londoni premierjére érkező, az amerikai hatóságok által kommunista szimpatizánsnak tartott Chaplinnel történt hasonló. Filmjét pedig – több keleti parti mozit kivéve – az amerikai nézők 1972-ig nem láthatták.)

Erdős kitiltásában szerepet játszik a róla alkotott titkosszolgálati kép és nyilván több ügynökjelentés is. Egy magát a tudós közeli ismerősének valló informátornak 1954 szeptemberében például az a véleménye róla, hogy igazából kommunista, s a magyar útlevélért cserébe viszontszolgálatokat tesz a kommunista hatalomnak. Úgy véli, az a fajta ember, aki élvezi a titkos kutatómunkát, s ennek eredményét feltehetőleg elárulná egy külföldi hatalomnak abban a meggyőződésében, hogy ezzel az egész emberiség javát szolgálja. Rosenbloom professzor viszont Erdőst a kommunista párt határozott kritikusának tartja, aki a fiatalokat igyekszik távol tartani a kommunista eszmétől.

Erdős amerikai vízumának megszerzéséért több amerikai tudós, egyetemi oktató s az American Mathematical Society is lobbizik. Utóbbi és barátai, tisztelői is pénzt gyűjtenek, hogy emigrációs és vízumügyekre specializálódott ügyvédek segítségét vegyék igénybe.

Erdős 1954 november eleji levelében kifejti anyjának, hogy (szöveghűen) *„[...] a hatóságokkal nemcsak hogy lehet de kell is újat húzni [...] persze készen kell lenni a következményeket viselni [...] mit miért teszek [...] Amerikában a tudományos világ tudja ezt persze próbálom terjeszteni majd meglátjuk mennyire sikerül ez".* Anyja kicsit szkeptikus: *„[...] tudom, neked a szabadság egyik fő momentum, de túl nagy fontosságot tulajdonítasz neki [...]."*

Erdős angol vízumot sem kap, pedig meghívták előadni Londonba. Ezt nem fogadja el, s azt írja anyjának 1955 augusztusában, *„abba [...] bele kell nyugodni, hogy az ember [...] a hatóságokkal veszekszik, és ragaszkodik a szabadságához".* A birminghami egyetem matematikaprofesszorának, C. A. Rogersnek is kifakad: *„Nehéz megérteni a hatóságok magatartását. Talán úgy gondolják, hogy nem adnak olyannak vízumot, akinek problémái vannak az amerikaiakkal. Ha így van, nehéz lesz megváltoztatni a véleményüket. Talán csak egy botrány segítene, mert kétlem, hogy az emberek elfogadnák azt a tényt",* hogy a brit Belügyminisztérium *„az amerikaiak feketelistájából dolgozik [...]".*

1954 és 1963 között Erdős persona non gratának számít az USA-ban. Izraelben a haifai műegyetem, a Technion állandó vendégprofesszora lesz, előadási kötelezettség nélkül, emellett alkalmanként Kanadában, Ausztráliában is előad. Folyamatosan publikál. *„Természetesen nem törődöm vele, vajon árt-e az USA-ba való visszajövetelemnek, hogy Magyarországra vagy Timbuktuba publikálok [...] ott publikálok, ahol akarok"* – írja Budapestre Turán Pál matematikaprofesszornak 1954 szeptemberében.

1959. március 28-án a *Washington Post*, a *Times Herald* és a *Detroit News* is beszámol arról, hogy támogatói erőfeszítésének és Hubert Humprey szenátor (a későbbi alelnök) közbenjárásának köszönhetően Erdős időszakos vízumot kap, hogy július végén, augusztus elején részt vehessen Boulderben (Colorado) egy konferencián. Az Államokba 1961 novemberében térhet vissza rövid időre, hogy vendégprofesszorként előadjon a michigani egyetemen. Mivel vízumát 1962 elején nem hosszabbítják meg, már nem tarthatja meg az USA legrégebbi egyetemén, a philadelphiai University of Pennsylvanián meghirdetett előadásait, ezek abszolválására csak 1963 szeptemberében kerülhet sor. A tudományos világ mindenesetre támogatja őt. Az FBI 1963. eleji jelentése is ezt bizonyítja: *„a kaliforniai és más egyetemeknek is régi vágya, hogy Erdőst állandóan vagy hosszabb időre az USA-ba hozzák. Amikor ilyen lehetőség felmerült, petíciókat írtak a Külügybe vízuma kiterjesztése ügyében."*

Az FBI 233 oldalas iratanyagából a hatvanas évekre 62 oldal, az 1970 és 1990 vége közötti időszakra pedig 30 oldalnyi anyag jut. Amerikai beutazásai előtt és alatt Erdőst különböző források és az FBI adatbázisából lekért információk segítségével rutinellenőrzésnek vetik alá. Az eredmény mindig ugyanaz: *„Nincs információ arról, hogy érintve lenne titkosszolgálati tevékenységben"* vagy: *„Nem azonosították kommunistaként."*

Az FBI-nak 1990 végéig ügyfele marad.

„Bolygó Mihály"

Az ÁVH-nál Erdős pályafutása sokkal rövidebb ideig tart. 1950 márciusában (majdnem egy időben az FBI-jal) nyitnak róla dossziét, s célszemélyként a Matematikus, majd a Bolygó Mihály fedőnevet kapja. Ügyével azonban csak 1951 novembere óta foglalkoznak. 1950-ből, 1951-ből nincsenek (vagy nem maradtak fenn) feljegyzések, a rákövetkező két és fél évben keletkezett iratok nagy része pedig Erdős útlevelének hosszabbítására vonatkozik.

1952 elején Erdős Pál anyjáról készül környezettanulmány. E szerint *„családjának nagy részét az üldöztetések következtében kipusztították".* Erdősné nyugdíjas, párttag, a *Matematikai Lapok*at szerkeszti. Mivel *„mint »nem megfelelő elemet« a legutóbbi időben »kitúrták« az Akadémiáról".*

1954 júliusában a washingtoni követség Hárs László Pál álnevű attaséja, aki valójában a washingtoni rezidentúrát Iványi Pál fedőnéven vezető ÁVH-s hírszerző, hivatalosan azt táviratozza Budapestre, hogy *„a követség, a konzulátus és a Külügyminisztérium súlyos hanyagsága"* miatt

több hónapja húzódik Erdős útlevelének hosszabbítása, ezért nyárra tervezett útját az év végére kell halasztania. *„Ha foglalkozni akarunk vele, el kellene intézni ügyét."* És: *„[...] tisztázni kellene, hogy ki tette lehetővé a gyors meghosszabbítását több ízben útlevelének a londoni követségen keresztül."* Budapesten a Palotás fedőnevű hírszerző viszont azon csodálkozik, hogyan sikerülhet Erdősnek magyar útlevelére nyugat-európai és dél-amerikai vízumokat kapnia.

1953 végén a Szovjetunióban felnőtt Lóránd György főhadnagy, alosztályvezető többoldalas, oroszul írt feljegyzésben hívja fel a tudósra szovjet kollégái figyelmét. Erdős „hasznosítására" 1954-ben több terv is születik. Egyúttal anyjának küldött, tőle kapott leveleire, illetve Erdősné telefonjára ellenőrzést rendelnek el.

1954 nyarán Szamosi Tibor alezredes jelentésében úgy véli, hogy Erdős *„számításokat szerezhetne meg [...] esetleg tippet adhatna Kárász megközelítésére"*. Az ÁVH hírszerzésénél tehát azt feltételezik, hogy Erdős segítségével amerikai magyar tudósoktól – elsősorban Teller Edétől (Kárász) – a hidrogénbombára vonatkozó információkhoz juthatnak. Erdősnek – bár Stanisław Ulam fizikus felkérte erre – semmilyen szerepe nem volt az atombomba elkészítésében. Tellert egyébként megveti, mert az Oppenheimer-ügyben nagyon csúnyán viselkedett.

Júliusban az első operatív tervben már azt a célt tűzik ki, hogy meg kell találni Erdős *„esetleges beszervezésének, illetve sötéten való felhasználásának alapját és módját"*. Októberben az FBI érzékeli és jelentésében rögzíti is, hogy az ÁVH is „érdeklődik" Erdős személye iránt. 1955 júniusában az ekkor már százados Lóránd úgy ítéli meg, hogy Erdős *„rendkívül szórakozott, naiv, el van szakadva a mindennapi élettől"*, s ezért hírszerző munkára nem használható. Viszont úgy gondolja, hogy hazahívása nagy politikai haszonnal járna, ráadásul a tudtán kívül tippeket adhatna, hogy kiket érdemes beszervezni emigráns magyar és nyugati tudósok közül. Letelepítése érdekében szeptemberben Alexits György, a Műegyetem matematika tanszékének vezetője az ÁVH kérésére katedrát ajánl fel Erdősnek, aki azonban ezt visszautasítja az USA-ba való remélhető visszatérésére hivatkozva. Ötletként az is felmerül, hogy amikor Erdős szeptemberben 22 év után másodszor is hazalátogat, itthoni szerepléséről – névlegesen a Műegyetem egyik professzorának tollából – hozsannázó cikk jelenjen meg valamelyik napilapban, hogy *„ezzel is megnehezítsük az USA-ba való visszatérését"*.

Az ÁVH 1956. januári utasítása szerint a cél változatlanul annak elérése, hogy *Erdőst „a továbbiakban se engedjék be az USA-ba, illetve Angliába. Ennek fő eszköze [...] kompromittálása, gyanússá tétele az illető kapitalista országok hatóságai felé."* Amikor Erdős februárban Rómában tartózkodik, a követség egyik diplomatája (a Zelei fedőnevű hírszerző) találkozik vele az útlevele meghosszabbítása ürügyén. Étteremben ebédelnek, s vagy fél napot töltenek együtt a városban. Zelei biztos benne, hogy sikerült az olasz elhárítás figyelmét felhívni magukra.

Ugyancsak Erdős kompromittálása céljából, szintén az ÁVH kérésére Alexits javasolja, hogy Erdőst jelöljék akadémiai levelező tagnak. Az „ügyet" – így az utasítás – Piros László belügyminiszteren, illetve állambiztonsági helyettesén, Dékán Istvánon *„keresztül, illetve segítségükkel intézzük el a KV Kulturális és Tudományos Osztályán [...]"*. Annak vezetőjét, Andics Erzsébetet és Fogarasi Béla filozófust, az MTA alelnökét figyelmeztetni kell, hogy a jelölés államérdek, azt ne fúrják meg Erdős *„nomád életmódjára, kozmopolita beállítottságára hivatkozva"*.

1956 márciusában Lóránd György százados azt jegyzi fel Erdősről, hogy *„zavaros, anarchisztikus, kispolgári nézeteket vall [...]"*. Pozsonyi István százados 1957. májusi jelentésében megismétli a korábbi javaslatot, hogy Erdőst bírják rá az *„ideiglenes hazatérésre"*. A tudós azonban erre – Móró István, a hírszerzés vezetője szerint – *„személyileg nem alkalmas. [...] Magyarországon való letelepítésének jelenleg kedvezőtlenebb feltételei vannak, mint korábban."*

1957 utánról nincs jelentés Erdősről, de a róla nyitott két dossziét csak 1965 júniusában zárják le. Ezzel végleg kikerül a kádári titkosszolgálatok célkeresztjéből, a hatalom nem tud vele mit kezdeni.

Szabad ember, „veszélyes" elme

Múlnak az évek, évtizedek, de Erdős változatlanul járja a világot. Egyetemek, konferenciák, kongresszusok, országok, Kelet és Nyugat között ingázik. Tanít, előad, vitatkozik. Egy amerikai kollégája félig viccesen

így jellemzi előadói stílusát: *„Te valószínűleg a legnagyobb prédikátor vagy Keresztelő Szent János óta, noha szárazabb a tárgyad és a technikád is."* Imádott édesanyja írja neki: *„Jó ember vagy, kedves ember vagy, drága apádtól sok-sok kedves tulajdonságot örököltél, a helyváltoztatás szeretetét talán valamely régebbi ősödtől örökölted, s apu rendszeretetét sem örököltéd […] that you do not like to stay much in any place* [sehol nem szeretsz hosszabb ideig maradni] *ez engem bizony nagyon nyugtalanít. […]"* Azt is sajnálja, hogy még nem alapított családot.

Erdős rendkívüli módon kötődik az édesanyjához, aki 1964-től, 84 éves korától még előadókörútjaira is elkíséri. 1971-ben, 91 évesen a kanadai Calgaryban hal meg. Elvesztését Erdős élete végéig nem tudja feldolgozni, antidepresszánst kell szednie. Szimbiotikus kapcsolatuknak talán szerepe van abban, hogy élete végéig egyedül marad. *„[…] azt hiszem, hibát követtem el, mert nem alapítottam családot"* – vallja be néhány héttel halála előtt.

Erdős 1957-től időszakosan tanít az ELTE-n is, 1971-től pedig az MTA Matematikai Intézete tudományos tanácsadói szerződést köt vele. Arra az időre, ameddig Budapesten tartózkodik, fizetést kap. Rengeteg tisztelő és tanítvány veszi körül, s a világ minden részéből folyamatosan kap matematikai problémákat felvető leveleket. Nagyon sokat dolgozik, de a munkája mellett szeret zenét hallgatni, történelmi könyveket olvasni, sakkozni, pingpongozni, bridzsezni. Szereti a társaságot, s nagyon izgatja a politika. *„Az, amit a háború előtt tapasztaltam Magyarországon, a háborús hírek, az otthoniak miatt érzett aggodalom megtanítottak arra, hogy nem lehetek közömbös a politikával szemben"* – vallja 1988-ban egy interjúban.

Nincs lakása, vagyona sem. Nem gyűjt semmit, nem ragaszkodik a tárgyakhoz. Nem költ, nem ad magára. Érzékletes leírást ad megjelenéséről egy magyar diplomata/hírszerző: *„[…] meglehetősen rosszul volt öltözködve, – rongyos pulóverben volt, egy gyenge minőségű felöltő, egy nagyon gyenge minőségű búzakék öltöny, egy kitaposott cipő […]."*

Pénzéből rászoruló kollégákat támogat, egy-egy probléma megoldására pénzjutalmat tűz ki. Szülei emlékére Magyarországon díjat, Izraelben pedig posztgraduális ösztöndíjat alapít. Amikor 1983-ban megkapja a matematikusok Nobel-díjának számító Wolf-díjat, az azzal járó

50 ezer dollár másfél százalékát tartja meg. Mindene elfér két bőröndben. Mintha az úton levés lenne a természetes létállapota. Szívbeteg, de 81 évesen még São Paulóban ad elő.

A halál is „útközben" éri: két év múlva, 1996-ban Varsóban egy kongresszuson infarktust kap. Temetésén sem a magyar állam, sem a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége nem képviselteti magát. Különleges személyiségéről, életéről, munkásságáról amerikai dokumentumfilm s több könyv is született. Az örök vándor nevét 2021-től egy kisbolygó is viseli.

Felhasznált levéltári dokumentumok

ÁBTL 3.2. 4. K-1264/1, 2 (Erdős dossziéja.)
FBI-dokumentumok: *https://www.muckrock.com/foi/united-states-of-america-10/paul-erdos-fbifile- 6317/#file-18138* (Erdős-dossziék)
(A MuckRock *a Global Investigative Journalism Network tagja, egy nonprofit weboldal, amely segítséget nyújt újságíróknak, kutatóknak, aktivistáknak és átlagembereknek kormányzati dokumentumok megszerzésében, elemzésében és megosztásában. 2024. július 22-i adat szerint eddig a 24 761 ügynökség dokumentumaira 141 439 kérés érkezett, ezekből 46 176 kérést tudtak teljesíteni. Hozzáférhetővé vált több mint egymillió oldal.)*

Felhasznált irodalom

Alpár László: *Egy ember, aki a számok világában él,* Magyar Tudomány, 1988

SVÁJC – SZÖVETSÉGI RENDŐRSÉG

CÉLSZEMÉLY: FRIEDRICH DÜRRENMATT

A második világháború utáni német nyelvű irodalom egyik nagy alakja, az író, drámaíró – nem mellékesen festőművész és karikaturista – Friedrich Dürrenmatt. 2021-ben derült ki, hogy – több százezer honfitársához hasonlóan – őt is megfigyelte a svájci Szövetségi Rendőrség: megszakítással közel ötven éven át követték nyomon életét, pályáját, közéleti aktivitását.

A megfigyelt ember

Dürrenmatt már 1966-ban sejtette, hogy megfigyelik, egy ekkor, a zürichi *Tages Anzeiger*nek adott interjúban így fakadt ki: *„Minden seggfej, aki hatóságnak képzeli magát, lehallgathat engem."* Ugyanebben az interjúban arra is figyelmeztetett, hogy hazájában a szabadság veszélybe kerülhet, mert a demokrácia homlokzata mögött rendőrállam épülhet. Az évek során sok ismeretet, s talán újabb személyes tapasztalatot is szerezhetett a titkosszolgálatok áldásos működéséről, mert *A megbízás avagy a megfigyelők megfigyelőjének megfigyeléséről* című, 1986-ban publikált bűnügyi kisregényében arról elmélkedett, hogy *„[…] mindenki úgy érzi, hogy figyelik, korunk embere megfigyelt ember, egyre kifinomultabb módszerekkel figyeli az állam […]."*

Hamarosan kiderült, hogy Dürrenmattnak milyen igaza volt. 1989-ben az igazságügyi miniszter, Elisabeth Kopp (az első nő a svájci kormányban) figyelmeztette egy cég elnökhelyettesi posztját betöltő férjét, hogy pénzmosás gyanújával titkos, bűnügyi nyomozás folyik ellene. Az ügy napvilágra kerülését követően botrány tört ki (az ún. Fichenskandal), s parlamenti vizsgálóbizottságot állítottak fel az időközben lemondott miniszter asszony és a titkosszolgálatok felelősségének meg-

állapítására. A november 24-én, két héttel a berlini fal leomlása után elkészült 243 oldalas jelentés megdöbbentő leleplezésekkel szolgált: a hidegháború évtizedeiben óriási méretű megfigyelő hálózat épült ki. A svájci Szövetségi Rendőrség – amely 2008-ig a hírszerzéssel, elhárítással és a kantonok közötti bűnözéssel is foglalkozott – 1989-ig 900 ezer adatlapot, kartont állított ki és vezetett magánszemélyekről (minden 20. svájciról és minden 3. Svájcban élő külföldiről), illetve szervezetekről, politikai csoportokról. (1950-ben 4,6 millió, 1960-ban 5,2 millió, 1990-ben 6,6 millió volt a lakosok száma; Svájcban magas a külföldiek aránya, 2020 végén több mint kétmillióan voltak.)

A negyvenes évek elején az államra veszélyt jelentő egyének – így a szélsőjobboldali Nationale Front tagjai és a náci szimpatizánsok, illetve a szélsőbaloldali aktivisták – mellett később már szakszervezeti tagok, feministák, megbízhatatlannak és gyanúsnak tartott szövetségi tisztviselők, a Jura kanton elszakadásáért küzdők is a célkeresztbe kerültek. Akárkit megfigyelhettek, ha rávetült a svájciatlan magatartás gyanúja. Ehhez elég volt, ha az illető bizonyos, főleg baloldali politikai párthoz, csoporthoz, mozgalomhoz, szervezethez tartozott, vagy ha részt vett mondjuk egy antinukleáris tüntetésen, meglátogatott egy kommunát, megvásárolt bizonyos könyveket, vagy elutazott egy kelet-európai szocialista országba.

Dürrenmatt többször is éles szavakkal bírálta és tömeghisztériának nevezte a tomboló antikommunizmust, s arra figyelmeztetett, hogy a hatalom a kommunista veszélyt felnagyítja, eszközként használja a másként gondolkodók ellehetetlenítésére. A karton priusszal ért fel, súlyos következményekkel, például állásvesztéssel, elhelyezkedési nehézségekkel járt. (A 2020-ban készült *Moskau Einfach!* című svájci filmben – amely egy színésznő és színháza, a zürichi Schauspielhaus megfigyelését mutatja be – az egyik szereplő nem tud a tanári képzettségének megfelelő álláshoz jutni, mert őt is nyilvántartja a titkosszolgálat.)

John le Carré egy „kései Dreyfus", egy meghurcolt svájci légvédelmi dandártábornok ügyét bemutató, *Az elviselhetetlen béke* című, 1991-es irodalmi riportjában úgy véli, hogy a megfigyelési botrány egyre erőteljesebben kérdőjelezi *meg „a titkos kormányzás jogosságát"*. Az emberek *„a hivatásos kémügynökségeket […] nyereségvágyból elkövetett információ-átadással, békés polgárok megfigyelésével, a nem létező ellenségről való képzelődéssel végül pedig akkora dossziéhalmaz összeállításával [vádolják], ami még egy Svájcnál ötször nagyobb országban is kínos volna"*. (Le Carré szerint egyébként az alpesi országban évszázados hagyománya van egymás megfigyelésének.)

Elias Canetti írja *Tömeg és hatalom* című könyvében, hogy a *„diktatúrák tekintélye jórészt onnan van, hogy a sokaság a titok koncentrált erejét érzi bennük"*, a demokráciákban viszont mindent *„ronggyá beszélnek […] semmi se történik, mert minden eleve köznyilvános"*. Ezek szerint Svájcban a demokrácia nem működött elég jól, mert a hatalom „kissé" túlteljesítette a kommunizmus elleni harcot.

A svájci bankok a banktitokra hivatkozva tagadták meg a második világháború után évtizedeken át a hozzátartozóknak a holokausztban elpusztult zsidók letétbe helyezett pénzeinek, értékeinek visszaszolgáltatását. A több mint négyezer bankban előszeretettel helyezték el diktátorok a lopott vagyonukat, „üzletemberek" pedig kétes üzletekből származó pénzeiket. Amikor az adott (főleg szegény) országok képviselői hozzá akartak jutni a hatalmuktól megfosztott diktátorok kimenekített vagyonához, hosszú perekbe bonyolódhattak. Azt se felejtsük el, hogy a „semleges" Svájc üzletelt a náci Németországgal, aztán jóval később például a nemzetközi szankciókkal sújtott dél-afrikai apartheid rendszerrel is.Jean Ziegler, a zürichi egyetem és a Sorbonne szociológiaprofesszora azt írja *Vizsgálat egy minden gyanú felett álló ország ügyében* című könyvében, hogy hazája, Svájc a titok, a represszív egyetértés, a hamis egyenlőség és az álsemlegesség országa.

Herkules és Augiász istállója

Dürrenmattot a *Tages Anzeiger* 2021. június 5-i cikke szerint húszéves, első egyetemista korától 1989 elejéig, közel ötven éven át megfigyelték. Időnként lehallgatták a telefonját, felbontották kimenő és bejövő leveleit (azokról alkalomadtán másolatot készítettek), informátorok jelentettek róla. Szemmel tartották rendezvényeken, egy alkalommal például azt próbálták kideríteni személyleírás és fotó alapján, hogy ő volt-e az,

aki egy bizonyos napon ott ült egy berni étteremben. Előfordult – erre egy máshogyan meg nem szerezhető információból lehet következtetni –, hogy a villája előtti kocsiból fényképezték a hozzá érkezőket. A megszerzett információkat kartonokon rögzítették, amelyeket – mint a Cég többi ügyfele esetében – egyéb anyagok (például a telefonlehallgatások gépiratai) egészítettek ki.

Dürrenmatt most hozzáférhetővé vált 17 kartonján 117 bejegyzés szerepel – különböző kódokkal, rövidítésekkel feltüntetve az információ forrását – amelyek maximum három-négy mondat hosszúak; a szövegben sok a rövidítés, az élő személyek nevét pedig anonimizálták. Jó néhány bejegyzést szűkszavúsága, de főleg a kontextus hiánya, a célszemélyről begyűjtött egyéb anyagok és az adott korszak alapos ismerete nélkül nehéz értelmezni. Már az 1941. augusztus 22-i első bejegyzés sem igazít el minket: *„D. »ES« tagsági könyvének fotókópiája."* Azért figyelt fel a hatóság a berni egyetem filozófia, német irodalom és történelem szakos hallgatójára, mert belépett az 1940-ben feloszlott szélsőjobboldali párt, a Nationale Front utódszervezeteként létrejött, nácibarát, antiszemita Eidgenössische Sammlung (ES) egyetemi csoportjába. Dürrenmatt ekkori politikai vonzalmait, náci szimpátiáját apja értékrendje, világnézete elleni lázadásként, Hitler melletti zavaros pártoskodásként jellemezte. (A Führerért Günter Grass és Ingmar Bergman is lelkesedett.)

Az ES-„ügy" után 16 évre talonba teszik az írót, de nem feledkeznek meg személyéről, s 1959-től újra vezetnek róla aktákat, kartonokat. Míg ifjúkori botlása miatt az 1941–43 közötti megfigyelése indokoltnak tűnik, később ez már értelmetlen. A túlbuzgó rendőrtisztek szemében azonban Dürrenmatt gyanús személynek számíthat, aki rászolgál a megkülönböztetett figyelemre. 1959-ben már népszerű író, külföldön is sikeres színpadi szerző, aki ekkorra már megírta *A bíró és a hóhér* című regényét, *Az öreg hölgy látogatását*, (amelyet 1958-ban a Broadwayn Peter Brook is megrendezett), s a később többször is átdolgozott *A nagy Romulus* és a *Mr. Mississippi házassága* című darabjait.

Ars poeticáját, világlátása lényegét pontosan megfogalmazza 1960-ban a svájci Schiller Alapítvány nagydíjának átvételekor: *„Meglehet, hogy egyedül a komédiázás méltó mai helyzetünkhöz. Aki kétségbeesik, elveszti a fejét, aki vígjátékot ír, annak szüksége van a fejére. [...] A szabadság nyelve korunkban a humor, még ha akasztófahumor is [...]."* Műveiben vitriolos humorral kritizálja a fogyasztói társadalmat, hazája politikai viszonyait, s kérdőjelezi meg a Svájcról és a svájciakról élő szterotípiákat.

Az antik mítoszt kifordító, 1954-ben rádiójátékként írt, majd színjátékká átdolgozott, a Magyar Rádióban is sugárzott *Herkules és Augiász istállója* például egy valutájáról híres, mérsékelt klímájú és erkölcsű köztársaságban, Elisben játszódik, amely az évtizedek óta nem takarított, mindent ellepő trágya miatt egyre élhetetlenebbé, büdösebbé válik. A tisztításra felkért Herkules, az eladósodott görög nemzeti hős korábban már 11 legendás próbatételt teljesített, most azonban nem tud megküzdeni a bürokráciával és a korrupcióval. A minisztériumoktól, így a Trágyaügyitől kell engedélyeket beszereznie, s a különböző bizottságok is egyre teljesíthetetlenebb feltételeket szabnak munkája elvégzéséhez. Többen arra hivatkoznak, hogy a trágya megakadályozza a tbc-s megbetegedéseket, illetve hogy a tisztogatás során megsemmisülhetnek a szarkupacok alatt rejtőző műkincsek. Herkules dolgavégezetlenül távozik.

Dürrenmatt megfigyelésének – nyilván az Európában és a világban zajló folyamatoktól elválaszthatatlanul – a hatvanas évtized a fénykora; a kartonokon öt évben is 6-8, 1964-ben és 1968-ban 12-13, 1969-ben pedig 16 bejegyzés található. A hetvenes, nyolcvanas évtizedben – amelyből ráadásul öt év kimarad – évente többnyire már csak egy-egy bejegyzés kerül a kartonjára, a Cég szemében Dürrenmatt feltehetőleg már nem jelent komolyabb veszélyt. 1986–87-ban viszont 4-5 bejegyzéssel gyarapodik az író „bűnlajstroma". (A kartonokon különböző kódok, rövidítések jelölik az információ forrását. Például: Stapo-Bern/Stadtpolize; Skripo; Stapo-ZH; Kripo/Kriminal polizei; Spez. Reg./Speziell Regiment; EPD [a Svájcot vezető Szövetségi Tanács hét osztályának egyike, a külügyminisztérium, 1971-ig]; EJPD/Szövetségi Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium. Néhány fontos információnál nincs forrás megadva, ezek nyilvánvalóan valamelyik svájci titkosszolgálattól származnak.)

Megfigyelések

A szövetségi rendőrséget Dürrenmatt politikai nézetei, szimpátiái, közéleti, politikai szerepvállalása izgatják: hazai és külföldi baloldali személyekkel és civil szervezetekkel való kapcsolata, részvétele szolidaritási és segélyakciókban. Feljegyzik többek között, hogy tagja a svájci atomfegyver-ellenes mozgalom (SBgaA) védnöki bizottságának, és neve szerepel a mozgalom plakátján; támogatja a spanyolországi politikai amnesztiát, illetve a görög népnek szabadságot, demokráciát követelő bizottságokat. 1968. szeptember 8-án felszólal a bázeli Városi Színházban a prágai tavasz eltiprása elleni tiltakozó gyűlésen. 1972-ben aláírja a televíziós elbocsátások elleni petíciót. Találkozik a Longo Maï, a mezőgazdasági szövetkezetek európai és közép-amerikai antikapitalista hálózata egyik aktivistájával.

Érdekes a háttere annak az 1967-es bejegyzésnek, miszerint ő is hozzájárul dr. Konrad Farner művészettörténész, marxista filozófus segélyezéséhez. 1956-ban a kommunista Svájci Munkáspárt (Partei der Arbeit der Schweiz) vezetői elzárkóztak attól, hogy reflektáljanak a szovjet katonai invázió tényére, ezért a *Neue Zürcher Zeitung* közzétette a kommunista párttag Farner lakáscímét, mondván, az érdeklődők kérdezzék őt. Lakása előtt ekkortól egy valóságos lincshangulat uralkodott, a feldühödött emberek be akarták törni a ház ajtaját, ordibáltak, egyesek azt, hogy fel kell akasztani Farnert. (Jakob Tanner, a zürichi egyetem történészprofesszora szerint a magyar forradalom bukása után a svájci kommunisták ki voltak téve a hasonló, pogromszerű üldöztetésnek.) Farner évekig nem talált magának munkát, családjával nyomorgott. Dürrenmatt Max Frischsel együtt többször kiállt mellette, s nemcsak a segélyakcióban vett részt, de évekig fizette háza jelzálogkölcsöneit, fűtésszámláit, könyveket vásárolt neki, s odaadta villanyírógépét is.

Dürrenmatt talán akkor kerül igazán veszélybe, amikor a nyugatnémet Vörös Hadsereg Frakcióval, Andreas Baader és Ulrike Meinhof terroristacsoportjával való kapcsolat gyanúja vetül rá. Az 1971. novemberi bejegyzés szerint a banda tagjainak vélhetően vannak kapcsolatai Svájcban, s az egyikük állítólag elment az íróhoz. (Tény: 1970-ben valaki álnéven felkereste őt, hogy pénzt kérjen Baader meneküléséhez,

Dürrenmatt azonban visszautasította a kérést, mert elítélte a terrorizmust.) Egy 1971. decemberi bejegyzésből kiderül, hogy szeptemberben a csoport két tagja egy mini léghajóval a Boden-tó felett berepült Svájcba, hogy tárgyaljon az íróval. Ezután merül fel, hogy Dürrenmattot ki kell hallgatnia a bűnügyi rendőrségnek, a nyomozás aztán megállapítja, hogy nem került kapcsolatba a terroristákkal.

Az író – darabjai kapitalizmuskritikája és baloldali szimpátiája okán – kedvelt szerző és szívesen látott vendég a szocialista országokban. A Cégnél számon tartják az író részvételét kelet-európai diplomaták fogadásain, általuk adott vacsorákon, s azt is rögzítik, amikor szocialista országból érkező író, újságíró, irodalomtörténész látogatja meg őt, vagy amikor 1988. április 15-én 15 órakor valaki Erich Honeckertől, a keletnémet pártvezértől származó levelet ad át neki.

Az író neve felmerül egy olyan személlyel kapcsolatban is, aki egy informátor szerint számos KGB-feladatot hajtott végre Svájcban, s nagyon jók a kapcsolatai, többek között Dürrenmatt-tal és Max Frischsel. *„Nem tudni, hogy ezek a szerzők tudtak-e [az illető] titkos tevékenységéről."*

A Cégnél különösen éberen figyelik az író Kelet-Európába történő utazásait. Nyilván attól tartanak, hogy a KGB vagy valamelyik leányvállalata beszervezi őt, vagy hogy az író elárul nekik valamilyen titkot. (Netán azt, hogy miként kell jó drámát írni.) 1964. májusi szovjetunióbeli útjával öt bejegyzés is foglalkozik. 1968 elején, talán óvatosságból, nem utazik el a havannai kulturális kongresszusra, amelyen Svájc hivatalosan nem vesz részt. Moszkvában 1967 májusában egy írókongresszuson vesz részt, 1987 elején pedig a Gorbacsov elnökletével ülésező Békefórumon. *„Utazása és ott-tartózkodása költségeit az oroszok fizették."*

1964 októberében *„Utazást tervez, feltehetőleg Magyarországra"*, 1985-ben a Magyar Televízió hívja meg az európai kultúráról október 1–9. között rendezendő kerekasztal-beszélgetésre. Dürrenmatt azonban először csak 1989 júniusában látogat el Budapestre, egy nemzetközi írókonferenciára. (A konferencián többek között jelen van Nadine Gordimer, Danilo Kiš, Claudio Magris, Adam Michnik, Czesław Miłos, Alain Robbe-Grillet és Susan Sontag is.)

A rendőrtisztek sok svájci és NSZK-beli, illetve néhány kelet-európai lapban (így például a szovjet *Litye raturnaja Gazeta*ban) megjelent

Dürrenmatt-interjúra, -cikkre, -kritikára is felhívják a figyelmet, s azokat mintegy „bűnjelként" nyilván mellékelik az író anyagához. A Cég munkatársai feljegyeznek lényeges, szenzitív adatokat (például, hogy az író cukor- és szívbeteg) és lényegtelen dolgokat is: például, hogy Dürrenmatt lengyelországi útján bundát akar vásárolni. A „hír" a szövetségi ügyész íróasztalán landol.

Míg például az ÁVH vagy a kádári titkosszolgálatok sok ügynöki és tartótiszti jelentése (s főleg az azokból egy dosszién belül kirajzolódó kép) egyszerre elszomorító, megrendítő vagy éppenséggel abszurdba hajlóan komikus, Dürrenmatt kartonjainak közlései sterilek, többnyire érdektelenek, nem váltanak ki katarzist. (S ez, a módszerből adódóan, nyilván igaz a többi ügyfél kartonjaira is.) Az író 1990. decemberi halála miatt mindenesetre már nem érheti meg – az erre igényt tartó kb. 300 ezer megfigyelttel ellentétben –, hogy kikérhesse az anyagát.

Svájc – börtön

1990. március 3-án egy parlamenti vizsgálat legfontosabb megállapításainak sajtóbeli közlését követően mintegy 35 ezer dühös polgár tüntet Bern utcáin, többségük békésen, de akadnak olyanok, akik be akarnak törni a szövetségi ügyész hivatalába, kirakatokat zúznak be, és autókat gyújtanak fel. A titkosrendőrség feloszlatását, a megfigyelési dokumentumok közzétételét és egy újabb, második parlamenti vizsgálóbizottság megalakítását követelik.

Az újabb, második parlamenti vizsgálóbizottság igazolja a titkos illegális iratok létezésének tényét, s fényt derít két titkos szervezetre. A P-26 nevű árnyékhadsereg – amelyet 1979-ben kezdtek szervezni Svájc 40 régiójában az ország esetleges megszállása elleni védekezés céljából – politikai és jogi legitimizáció, s így kormányzati és parlamenti kontroll nélkül működött, mivel autonóm struktúráját elrejtették a katonai titkosszolgálatokon belül. A katonai hírszerzés egyik egysége s a kormány által finanszírozott P-27 pedig magán-titkosszolgálat volt, amely közel 8000 „gyanús" személlyel – többek között baloldaliakkal,

„abnormális tendenciájúakkal", a nukleáris fegyverkezés ellen tüntetőkkel, Jehova tanúival – foglalkozott.

2010-ben megint botrány robban ki: egy parlamenti bizottság megállapítja, hogy a Szövetségi Hírszerző Szolgálat (FIS) jogsértő módon újabb 200 ezer, az államra állítólag veszélyt jelentő személyről, főleg külföldiekről gyűjtött információkat.

1990-ben egyébként *„S. O. S. – szaglászó rendőrség nélküli Svájcot"* elnevezéssel népi kezdeményezés indult, amit azonban az 1998-os népszavazáson a megjelentek háromnegyede elutasított. Dürrenmatt írja *A megbízás avagy a megfigyelők megfigyelőjének megfigyeléséről* című krimijében: *„[…] az ember már csak amolyan rendszerető fajta, és értelem híján tehetetlen, ezért képes a szabadságot kivéve mindent elviselni […]."* Halála előtt néhány héttel, Václav Havel köztársasági elnök látogatása alkalmából *Svájc – egy börtön* című híres beszédében többek között arról beszélt, hogy *„A svájciak szabadabbnak érzik magukat más embereknél, pedig foglyok a semlegességük börtönében. […] Hiába bizonygatják, hogy ez nem börtön, hanem a szabadság védőbástyája, kívülről nézve a börtön az börtön, a fogvatartottak rabok, a foglyok pedig nem szabadok."*

Felhasznált dokumentumok

https://www.tagesanzeiger.ch/geheimakte-duerrenmatt-849682328121
https://drive.google.com/file/d/1p1FyxOGW_Qw3HFk9TJojokS6uChzeIgP/view
A hidegháborús megfigyelő-hálózatról és kormány-közeli titkos szervezetekről: *https://www.parlament.ch/centers/documents/de/ed-berichte-puk-ejpd.pdf*; *https://www.swissinfo.ch/eng/big-brother_secret-files-scandal-again-looms-large/41153312*; *https://en.wikipedia.org/wiki/Projekt-26*; *https://blog.nationalmuseum.ch/en/2020/02/secret-army-p-26-in-switzerland/*

Felhasznált Dürrenmatt-művek

A megbízás avagy a megfigyelők megfigyelőjének megfigyeléséről, fordította Horváth Géza, Európa, 1989, 17, 22. o.
Herkules és Augiász istállója, fordította Száraz György, rendezte Várkonyi Zoltán, Magyar Rádió, 1962. december 18. (az egyfelvonásost előadták az Ódry Színpadon is 1967-ben).
Beszéd a Schiller-nagydíj átvételekor: Dürrenmatt: *Arckép helyett,* Gondolat, 1971, 68. o.
Beszéd Havel köszöntésekor: *https://press.uchicago.edu/books/durrenmatt/vol3_introduction.html; https://www.nysun.com/arts/durrenmatts-prison-of-paradox/48164/*
Dürrenmatt korai nácik és Hitler iránti szimpátiájáról: *https://drive.google.com/file/d/1Kh7Em_vR_hocaGz8iwW6LDT3TbElTblp/view*

Felhasznált irodalom

Elias Canetti: *Tömeg és hatalom,* fordította Bor Ambrus, Európa, 1991, 303. o.
John le Carré: Az elviselhetetlen béke, fordította Barabás András. In *A Granta legjobb riportjai,* Osiris, Budapest, 1996, 241–290. o.
Jean Ziegler: *Vizsgálat egy minden gyanú felett álló ország ügyében,* Kossuth, 1977

Felhasznált játékfilm

Moskau Einfach! (Egyszerűen Moszkva) (2020), rendező Micha Lewinsky

AZ ÍRÁSOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE

Az eredeti címet csak akkor adom meg, ha az eltér a könyvbelitől.

Szervezettörténet
Az írás a könyv számára készült.

„Virág elvtárs" (Péter Gábor)
ÁVH főnökből könyvtáros, in *Bayreuth*tól *Bagdadig. Bűnösök, cinkosok,* Kalligram, Budapest, 2019, 160–162. o. Az eredeti írást kibővítettem.

Egy titkosszolga felemelkedése és bukása (dr. Szalma József)
A család, in *Titkos Magyarország. „Célszemély: a társadalom",* Kalligram, Budapest, 2015, 30–51. o. Az eredeti írást jelentősen lerövidítettem.

Állambiztonsági mi micsoda
Az ÁBTL tájékoztatója a leggyakrabban előforduló állambiztonsági szakkifejezésekről, rövidítésekről, kódokról.

Titkosszolgák a női wc-ben
Élet és Irodalom, 2008. augusztus 22.

Egy falu „bekerítése"
Vaj a fejen, in *Titkos Magyarország,* 155–168. o.

Célkeresztben: a Teller család
Bomba ügy. A célkeresztben: Teller Ede, *Élet és Irodalom*, 2013. április 5. Az írást átszerkesztettem, kiegészítettem, illetve kihúztam a Szilárd Leóra és Wigner Jenőre vonatkozó részt.

Az áldozat (Böszörményi Géza)
A fogoly, in *Fedőneve: „szocializmus". Művészek, ügynökök, titkosszolgák*, 19–32. o.

A bűnbak (Teuchert István)
Megbilincselve, *Élet és Irodalom*, 2006. június 16.

A levélírás bajjal jár (dr. Pálos István)
Élet és Irodalom, 2022. március 18.

„Őszinte, lelkes munkatárs" (dr. Földessy Dénes)
Az ezermester, in: *Fedőneve: „szocializmus"*, 269–296. o. Az eredeti írást jelentősen lerövidítettem.

A kaméleon (dr. Goldschmidt Dénes)
In *Titkos Magyarország*, 99–115. o. Az eredeti írást jelentősen lerövidítettem.

„Valami titka van..." (Máriássy Félix)
A titokzatos, in *Fedőneve: „szocializmus"*, 93–117. o.

Börtönből „börtönbe" (Budai József)
Szabad Európa, in *Titkos Magyarország*, 99–115. o. Az eredeti írást átdolgoztam és lerövidítettem.

Éreztek-e bűntudatot a besúgók?
Élet és Irodalom, 2010. július 16. Az eredeti írást lerövidítettem.

Jóleső érzés egy erős szervezethez tartozni"
Ex libris, *Élet és Irodalom*, 2013. szeptember 27. Az eredeti írást jelentősen kibővítettem.

Amikor az én átjáróház (Molnár Gál Péter)
Kalligram, 2023. július–augusztus

Akik Sztálinnak gyilkoltak
Az írás a könyv számára készült.

Rettegett Iván Budapesten (Ivan)
Az írás a könyv számára készült

Áruló vagy hős? – Oleg Gorgyejevszkij, a KGB főkémje
Hős vagy áruló, *Élet és Irodalom*, 2020. április 24.

A Stasi belülről (beszélgetés prof. Helmut Müller-Enbergssel)
A besúgás pszichológiája és szociológiája, *Élet és Irodalom*, 2018. november 28.

Stasi-archívum a semmiből (beszélgetés Peter Busséval)
Nem voltunk a spiclik országa..., *Népszava*, 1997. október 17.

A kémfőnök „megvilágosodása" (Markus Wolf)
Az írás a könyv számára készült.

Egy áruló Stasi-tiszt – Werner Stiller életei
Titkos szolgálat, *Élet és Irodalom*, 2011. szeptember 16.

Egy „szabadúszó" diktátor és a birodalma (Ion Mihai Pacepa memoárja)
Az írás a könyv számára készült.

A Securitate „fogságában" (Nadia Comăneci)
Ex libris, *Élet és Irodalom*, 2023. december 8.

Kim Philby és a nagy árulás
Az írás a könyv számára készült.

A hidegháború irodalmi emlékművei (John le Carré regényei)
Ex libris, *Élet és Irodalom,* 2011. december 22.; Aki kiment a hidegre (*Galambok alagútja*), *Élet és Irodalom,* 2017. szeptember 1.; Járulékos veszteség (*A kémek öröksége*), *Élet Irodalom,* 2018. január 19. A három kritikában hat Le Carré-könyvről írtam (az Ex librisben négyről), a pályakép teljessége érdekében az összeállításomban még három Le Carré-regényt *(A zebra dala, Egy tökéletes kém, Hajsza)* recenzáltam, s a legtöbb regényt részletesen elemeztem.

Egy angol–magyar báróné a Gulagon (Miske-Gerstenberger Jenőné)
Egy angol bárónő a Gulagon. Egy családtörténet töredékei, *Élet és Irodalom,* 2019. március 29. Az eredeti írást kiegészítettem két, Londonból megküldött levéltári dosszié anyagával.

A CIA története
„És megismeritek az igazságot…", *Új Könyvpiac,* 2009. december. Az eredeti írást jelentősen kiegészítettem különböző források felhasználásával.

Szabad ember, veszélyes elme (Erdős Pál)
Akit az FBI és az ÁVH is megfigyelt, *Élet és Irodalom,* 2021. augusztus 6.

A célszemély: Friedrich Dürrenmatt
Élet és Irodalom 2021. szeptember 10.

NÉVMUTATÓ

A
Abakumov, Viktor 230
Abuladze, Tengiz 149
Aczél György 116, 212
Aczél Tamás 313
Ádám Ottó 204, 212
Alexits György 314, 318–319
Allende, Salvador 307
Almási Miklós 213
Alpár László 312, 321
Ambrus Sándor 35, 334
Ames, Aldrich 237
Andics Erzsébet 319
Angyal István 106–107
Apponyi Éva 158
Apponyi György, gr. 158
Arafat, Jasszer 267, 280

B
Baader, Andreas 330
Bacsó Péter 25, 102–103, 113, 117, 170,177
Badal János 104
Baker, Josephine 212
Bakonyi Péter 163
Balajti Jánosné 68
Balanyi Sándor 70
Balassa Irén 69
Balázs Béla 178, 180
Báling József 136
Bálint Endre 152
Bálint László 37, 40
Balogh József 105
Balogh Sándor 129
Balogh Zoltán dr. 127
Bán Frigyes 103, 177
Bank Barbara 234
Banovich Tamás 102–104, 107, 117
Bányász Imre 104, 106, 177
Barabás András 334
Barankovics István 291
Barát Katalin, dr. 162
Barát Ferenc 182, 184
Barta István, dr.121
Bay Gyula 78, 87, 111
Bay Zoltán 78, 87
Becker Mihály 182
Békeffi László 290
Béki Andrásné 64
Bencsik Imre 166
Benedek István dr. 151, 155
Benkei András 120
Bergman, Ingmar 328
Bergner, Elisabeth 212
Berija, Lavrentyij 225
Bernard, Noël 264
Bertha Bulcsu 136
Bethlen András, ifj., gr. 291
Biszku Béla 31–33, 40, 203
Blága Gabriella 163
Blake, George 278
Bódy Gábor 179–180
Bognár Károly 212
Bor Ambrus 334
Bor Imre 53

Böszörményi Géza (Nagy Géza, Böszörményi-Nagy Géza) 88–96, 98–101, 336
Böszörményi Zsuzsa 101
Brandt, Willy 253
Braun, Eva 227
Brook, Peter 328
B. Szabó 49, 50
Budai József 181, 188
Buday Kálmánné 291
Burgess, Guy 276
Bush, George W. 309
Busse, Peter dr. 247, 337

C
Canaris, Wilhelm 306, 310
Canetti, Elias 327, 334
Carlos (Ilich Ramirez Sánchez) 255, 264
Cartier-Bresson, Henri 209
Castro, Fidel 307
Ceauşescu, Elena 264, 272
Ceauşescu, Nicolae 263–268, 272
Ceauşescu, Nicu 264, 272
Chaplin, Charlie 315
Churchill, Winston, Sir 289, 298
Comăneci, Nadia 271–272, 337
Czapp Erzsébet 257
Czímer József 140, 208
Czinege László 32

Cs
Csáky Árpád, dr. 126
Csala Károly 180
Cseh Gergő Bendegúz 23
Cserépfalvi Imre 290
Csongovai Per Olaf 178
Csongovainé 179
Csordás Gábor 138
Csuhraj, Grigorij 177

D
Dalton, Hugh 289
Daróczi Péter 250
Darvas Iván 178
Daud, Abu 255
Dávid Gergely 53
Davidson, Basil Risbridger 289–291
Dékán István 19, 30, 319
Demény Pál 24
Demeter Anikó 191
Deutch, Arnold 276
Dickens, Charles 284
Diem, Ngo Dinh 307
Domokos József 32
Donovan, William 305-306
Dulles, Allen 86
Dürrenmatt, Friedrich 11, 325–334, 338
Dzerzinszkij, Feliksz 222–224

E
E. Fehér Pál 211
Eggerth Márta 212
Egri György 91
Eiben István 107
Einstein, Albert 312
Eisenhower, Dwigt D. 307
Elliot, Nicholas 275
Eörsi Isván 138
Erdős Pál 9, 311–321, 338
Erdősné (Erdős Anna) 317–318

F
Fábián József 115
Fábri Zoltán 170
Faludy György 25–26
Falvay Dóra 287
Falvay Mihály 287
Faragó Klára 209

Farkas János (segédrendőr) 50
Farkas János (rendőrtiszt) 206
Farkas Miklós 185
Farkas Mihály 30
Farkas Vladimir 30, 77, 87
Farner, Konrad, dr. 330
Fazekas Lajos 117
Fazekas László 287
Fehér Imre 103
Fehér István 73
Feil, Anton 128
Fejes Géza 90–92
Fényes Szabolcs 108
Fenyvesi, Charles 306, 310
Filep Tibor 40
Filó Pál 55
Firth, Colin 283
Fodor Tamás 140, 210
Fogarasi Béla 319
Fonyódi Péter 200
Foot, Michael 237
Forgács Ottó 104
Földes László 32
Földvári Attila 187
Franczia Erzsébet 84
Frisch, Max 330, 331
Funder, Anna 250

G
Gaál Béla 165
Gabčik, Josef 290
Gábor Miklós 173–174
Gábor Pál 179, 180
Gál Benő 204
Galambos József, dr. 120
Galambos Lajos 171
Galgóczi Erzsébet 25, 27
Gáll Ernő 139
Gallai Tibor 315
Gállos Orsolya 136
Géczi János 162, 164
Gerő Ernő 19, 104, 232
Gertler Viktor 103, 177
Gheroghiu-Dej, Gheorghe 265, 268
Gimes Miklós 84
Gobbi Hilda 25
Goebbels, Joseph
Goldschmidt Dénes 150–151, 161–163, 336
Gonda Imre 65
Gorbacsov, Mihail 256, 331
Gordimer, Nadine 331
Goretity József 234, 235
Gorgyejevszkij , Oleg 236, 337
Gorgyejevszkij, Vaszilij 236
Gorkij, Makszim 224
Goulart, João 308
Göncz Árpád 136
Grass, Günter 328
Greene, Graham 275
Gróf Sándor 55
Grossman, Karl 256
Guillaume, Günter 253
Guinness, Alec 283
Gulyás Károly 51

Gy
Gyarmathy Lívia 99
Gyarmathy, Michael 205
Gyarmati , György 23, 87
Gyökös Mihály 34
Gyöngyi Gyula, dr. 120
Gyöngyössy Imre 170, 172

H
Habash, George 255
Hajnóczy Péter 138
Hamza D. Ákos 165
Hanisch Erzsébet 163

Harkányi Ede 83
Harsányi József 65
Havel, Vaclav 333–334
Háy Gyula 104
Hegyi Barnabás 104
Hegyi Pál 97, 99
Heim Géza 155
Heim László 155
Heim Miklós, dr. 155–156
Heim Miklós ifj. 155
Heim Pál 155
Hepburn, Audrey 174
Herczeg István 53
Herczenik Miklós 104
Hernádi Gyula 140
Herskó János 99, 104
Hess Magda 84
Heténvi János 147
Heydrich, Reinhard 290
Hildebrand István 103
Himmler, Heinrich felesége 300
Hinstejn, Alekszandr 229–231, 233–234
Hitler, Adolf 209, 224, 228, 251, 277, 306, 328, 334
Honecker, Erich 253, 255, 331
Hont Ferenc 103
Hoover, Edgar J. 313
Horthy Miklós 203, 294, 306
Horthy Paulette 203
Horváth Ádám 204
Horváth Géza 334
Horváth György, dr. 123
Horváth József, dr. 162
Horváth Márton 111
Hruscsov, Nyikita 53, 179, 230–233, 253, 268
Hruscsova, Nyina 179
Hubay Miklós 143
Hull, Cordell 305
Humprey, Hubert 316
Hurt, John 283
Huszár Tibor 180, 214

I
Ignotus Pál 290, 301
Illár Sándorné 123
Illés Béla 178
Illés György 112
Illyés Gyula 140

J
Jacober, Henry 265
Jámborffy Thea 300
Jánossy Lajos 86
Járdányi Pál 176
Jagoda, Genrih
Jerofejev, Viktor 226, 235
Jezsov, Nyikolaj 224–225, 227, 231
Juhász László 49
Jung, Carl 306
Justus Pál 169

K
Kabai Mihály 72
Kádár János 18, 25, 32, 49, 53
Kadhafi, Moammer 267
Káli György 68–70
Káli István 68
Káli József, id. 68
Káli Margit 70
Kalmár László 177
Káló Sándor 139
Karig Sára 148, 296–297, 301
Karinthy Ferenc 209
Károlyi Béla 271
Kay, David 309
Kelemen Tibor 68
Keleti Márton 178
Kenedi János 204, 208–209

Kennedy, John Fitzgerald 268, 307
Kerényi Imre 212
Keresztury Dezső 172
Kertész János 213
Kertész Róbert 291
Király Károly 267
Király Róbert 225
Királyhegyi Pál 152
Kirz András 79
Kirz János 79
Kirz Oszkárné, özv. 80
Kiš Danilo 331
Kiss Károly 169
Klie József, dr. 298
K. Nagy 172
Kóczián Mária 63
Kocsis Lőrinc 49–52, 54
Kodály Zoltán 212
Koehler, John O. 254, 256–257
Koestler, Arthur 280
Kolláth Ferenc 81
Komócsin Zoltán 212
Konrád György 162–163
Koós Béláné 169
Kopácsi Sándor 232
Kopp, Elisabeth 325
Kosztа Gabriella 272
Kosztolányi Dezsőné, özv. (Harmos Ilona) 294
Kovács András 102, 117
Kovács Ferenc
Kovács Imre 290
Kovács Kristóf 310
Kovács Zoltán András 101
Kozincev, Grigorij 212
Könczöl István 121
Kőnig Endre dr. 82
Körmendi Aladár 183, 185
Kővágó György 57
Krékity János, dr.125
Krémer József 139
Kremsier Edit 208
Kubiš Jan 290
Kunráth Sándor 71–72

L
Lakos Anna 201
László Ferenc 201
Latovecz Mihály 57
Le Carré, John (David Cornwall) 10, 280–286, 327, 338
Lehel László 123
Lewinsky, Micha 334
Libik György 26
Linczki Ferenc, dr. 127
Lombosi Jenő 137
Lóránd György 78, 87, 318–319
Lukács György 166

M
Macintyre, Ben 237–238, 275, 278
Maclean, Donald 276
Macrakis, Kristie 258
Magos Gábor 78, 83–84
Magris, Claudio 331
Magyarics Péter 310
Magyar József 104
Major Tamás 25, 172, 178
Majzik Erzsébet (1961-ig dr. Szalma Józsefné) 37, 40
Makk Károly 102–104, 107, 114, 116–117, 170–172, 177
Makkai Endre, dr. 292
Makovecz Benjámin 225
Malenkov, Georgij 268
Maléter Pál 69
Malyáta Eszter 260
Marcorelles, Louis 178
Máriássy Félix 104, 107, 112–113, 165–168, 171, 174–176,178–180

Máriássy József 168
Máriássy Judit 165–166,168–169, 180
Máriássy Ödönné 168
Markó György 200
Márkus Ferenc 63, 65
Márkus István, ifj. 65
Márkus József 64
Márkus László 206
Marosán György 25
Martin András 185
McCarthy, Joseph 9, 313
McCarthy, Tom 278
McCone, John A. 308
Medgyesi Mária 102, 104, 117
Medveczki László 69
Medvegy Gábor 57
Megyeri Gabriella 103
Meinhof, Ulrike 330
Mensáros László 208
Menzinszkij, Vjacseszlav 223–224
Mérei Ferenc 152–155, 161
Mészáros Gyula 104
Mezei Éva 152
Michnay Gyula 93
Michnik, Adam 331
Mielke, Erich 256
Milne, Alan Alexander 275
Milne, Tim 275
Miłosz, Ćesław
Mindszenty József 66, 67
Miske-Gerstenberger Jenő, dr., br. 288
Mjagkov, Mihail 234
Moldova György 138
Molnár Ferenc 182
MGP (Molnár Gál Péter) 200–214
Molnár György, dr. 310
Molnár Tibor 113
Moltke, Helmut James, gr. 306
Móré István dr. 62
Móró István 319
Murphy, Robert D. 86
Muszka Lajos 33
Müller-Enbergs, Helmut, dr., prof. 241, 257
Müller Rolf 23, 27
Münnich Ferenc, dr.91, 232

N
Nádas József 67–69, 71–72
Nádasy László 103, 104
Nagy Géza, dr. (dr. Böszörményi-Nagy Géza) 88
Nagy Imre 19, 32, 40, 84, 106, 149, 226, 232–233, 268
Nagy M. Andor 71
Nagy Péter (orosz cár) 221
Nagy Péter (irodalomtörténész) 213
Nagy Sándor 313
Nemere László 104
Nemes Dezső 212
Németh Ernő 185
Németh László 182
Neumann János 312
Nezvál Ferenc 32
Nidal, Abu 255
Nixon, Richard 267
Nógrádi Róbert 140

O
Odescalchi Margit 158, 290
Okváth Imre 23
Olaru, Stejărel 271, 272
Oldman, Gary 283
Olthy Magda 171
Oravecz Ferenc 95, 97, 100
Orosz Anna 287
Oswald, Lee Harvey 268

Ö
Örkény István 209

P
Paál István 140
Pacepa, Ion Mihai 9, 263–264, 266- 270, 337
Páger Antal 178, 204
Palasik Mária 23, 87
Pálffy György 17, 166, 168
Pálóczi-Horváth György 290–291
Pálos István, dr. 118, 121–129, 336
Pálos Istvánné 126
Pálos József, dr. 124
Pálos Miklós, dr. 123, 127,129
Pálos Sándor 51
Palotai Boris 113, 177
Papp József 36, 65
Pásztor István 104, 112
Penykovszkij, Oleg 228, 233
Peredi Béla 36
Peron, Juan 267
Perselli, Lucian 167
Péter Gábor 17–19, 25–27, 29–30, 335
Pető Kristóf 62
Petri György 151, 285
Petrovics Emil 178
Philby, Harry John, Sir 276
Philby, Kim 9, 236, 275- 278, 283, 295–296, 338
Pinochet, Augusto 307
Piros László 319
Plézer Mária (1961-től dr. Szalma Józsefné) 34
Pokorny Gyula 187
Polgár István 152, 163
Powell, Colin 309
Pozsár Géza 271
Pozsgai Jenő, dr. 156
Pozsgay Imre 212
Pozsonyi István 319

Q
Quasim, Abdul-Karim 308

R
Rácz Ernő 52
Ráday Mihály 204
Radványi Géza 165
Rajk László 25,165
Rajk László, ifj.144
Rajnai Sándor 32
Rákosi Mátyás 18, 25- 26, 30, 79, 140, 166–168, 233, 290
Rákos Tibor 151
Ráthonyi Ákos 165
Rayfield, Donald 225
Reagan, Ronald 237, 254
Reményi József 198
Rényi Péter 202
Rényi Tamás 104
Rettegett Iván 221, 226, 229, 337
Révai József 173
Révész György 104
Réz Pál 204
Robbe-Grillet, Alain 331
Rogers, C.A. 316
Roosevelt, Franklin D. 305, 306
Rosenbloom, Paul C. 315
Roth, Philip 284
Rökk Marika 212, 228
Ruttkai Éva 173, 174

S
Sándor Katalin 299
Sándor Pál (filozófus) 169
Sándor Pál (filmrendező) 204
Sárkány László 70
Schiffer Pál 25, 169

Schlomann, Wilhelm 256
Schmal Alexandra 201, 214
Schmidt, Helmut 253
Schutz , John 84
Schütz-Harkányi Auguszta 83
Schwarz , Alfred 306
Sebag Montefiore, Simon 225
Selmeczi Attila 182–184
Serfőző Béla 66, 67
Shelton, Francis 301
Sík Ferenc 139
Simonffy András 138
Simon Jolán 25
Simon Zoltán 152
Sipos István 69, 72
Solt Ottilia 162
Sontag, Susan 331
Soós Imre 178
Soós Sándor 72
Spiró György 206, 210, 215
Stefán Géza 23
Stiller, Werner 9, 258–260
Striker Judit 257
Sulyok Mária 204
Südi Miklós 117
Süle Ferenc, dr. 156, 163–164
Sűrű László 67
Sütő-Nagy Krisztina 191

Sz
Szabó István (filmrendező) 114, 179–180
Szabó István (vasutas) 49
Szabó József 49, 65
Szabó Margit (báró Miske-Gerstenberger Jenő második felesége) 293–294, 298
Szabó Pál, dr. 158
Szabó Szilárd, dr. 126
Szabó Tünde 139
Szaharov, Andrej 280
Szakasits Árpád 30, 40, 291
Szalay Zoltán 232
Szaller József 126
Szalma József, dr. 28–36, 40, 108, 336
Szalma József, id. 28
Szamosi Tibor 318
Számvéber Norbert 101
Száraz György 334
Szász Béla 25
Szaud, Ibn 276
Szegedy-Maszák Aladár 292
Szegő Iván Miklós 87
Szegő János 201
Szegvári Menyhért 139
Szekér Nóra 291
Szeles József 133
Széll Sándor 106–108, 117
Szemes Mihály 104, 166
Szénási Géza 32
Szent-Györgyi Albert 312
Szepesi Mihály 62
Szerov, Ivan 9, 226–235, 337
Szigeth Miklós, dr. 122–123
Szikora János 138
Szilák Jolán 73
Szilárd Leó 86
Szirmai István 170
Szirmai Ottó 106–107, 117
Szolovjov, Vladimir 229
Szombathelyi Ferenc 88, 292
Szőts István 104
Szőtsné Fritz Ágnes 191
Sztálin, Joszif Visszarionovics 18, 25, 30, 209, 221–227, 230, 234, 255, 313, 337
Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin 173
Szűcs Ernő 168–169, 180

T
Tabajdi Gábor 23, 215
Tábori Zoltán 278
Takács Tibor (történész) 23, 195, 199
Takács Tibor (rendőrtiszt) 114, 167
Tamás Gábor 238
Tamási Lajos 178
Tanner, Jakob 330
Teleki Pál 290
Teller Ede 77–79, 82–87, 318, 336
Teller Emma 79–80, 82, 86
Teller Miksa dr. 79, 83
Teller Miksáné özv. 79–81, 84
Teuchert József 102–108, 112–117, 336
Thackeray, William 284
Thatcher, Margaret 236–237
Thiery Árpád 137
Thurzó Gábor 175, 213
Tickell, Jerrard 299–301
Tihanyi János 81
Tihanyi Viktor, dr. 61
Timár „Matyi" 152
Tornyi László 182, 185
Tóth Ferencz 185
Tóth János 104
Tóth Sándor 147
Tömpe András 17
Tömpe István 31
Töröcsik Mari 173–174
Török Sándor 71, 72
Török Tamás 178
Töttösi Zsolt 187
Tőzsér D. Anna 63, 71–72
Trevor-Roper , Hugh 275
Truman, Harry S. 306
Turán Pál 316
Turay Ida 204
Tutsek Gusztáv, dr. 106
Tüskés Tibor 137

U
Újváry Dezső 292
Ulam, Stanislaw 318
Ulbricht, Walter 252, 255
Ungvári Tamás 178, 209
Ungváry Krisztián 23, 215

V
Vagyóczky Tibor 104
Vallai Péter 138–139
Vapcarova, Maja 208
Varga Bálint 165, 180
Varga Jánosné 62
Várkonyi Zoltán 334
Vaskor István 52
Verók László, dr. 121
Vértes János 81
Vezér Béla 64
Vicsek Ferenc 114
Vida Ferenc, dr. 32
Vida Pál182–184
Víg József 85
Vincze Edit 191
Vincze Imre 176
Volkov, Konsztantyin 277

W
Wallenberg, Raoul 231
Walters, Mary Allison (báró Miske-Gerstenberger Jenőné) 9, 288, 293, 301, 338
Walters, Wilhelm 293
W. Barna Erika 191
Weiner, Tim 10, 310
Weissler Gabriella 83
Whately, Francis 278
Wheatley, Dennis 275

Wieser Jenő 292
Wigner Jenő 78, 87, 312, 336
Wolf, Markus 9, 243, 247, 251–257, 259, 268, 337

Z
Zajgóvári Károly, dr. 186
Ziegler, Jean 327, 334
Zima Péter 62
Zinner Tibor 25, 49, 58
Zolnay Pál 1140

Zs
Zsigmond Vilmos 104
Zsukov, Georgij 228, 231–232

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 1.

X 376939

„Könyvemben – amely a hidegháborús évtizedek krónikája is – ablakot nyitok egy másik világra: betekinthetünk magyar és külföldi (szovjet, NDK, román, illetve brit, amerikai és svájci) titkosszolgálatok történetébe, tevékenységébe, ügyeibe, játszmáiba, melléfogásaiba. A levéltári dokumentumokból titkosszolgák és besúgók pályafutását, a hatalom célkeresztjébe került áldozatok sorsát rekonstruálom. Megidéződik a XX. századi diktatúrák brutalitása s a hidegháborús időszak paranoiás, nyomasztó légköre, de a hétköznapok valósága is: képet kaphatunk az emberek kiszolgáltatottságáról, félelmeiről, vágyairól. Megrajzolom néhány áruló mesterkém portréját is, elemzem a KGB, Stasi és a Securitate egy-egy vezetőjének memoárját, a kémregényíró-klasszikus, John le Carré munkásságát, s végigkísérem Friedrich Dürrenmatt több évtizedes megfigyelésének folyamatát. A levéltári dokumentumok mellett korabeli napi- és hetilapokat, memoárokat, életrajzokat, naplókat, levelezéseket, történelmi munkákat, s az oral historyt is felhasználtam, s a sokféle anyagot igyekeztem szépirodalmi eszközökkel megformálni. Történeteket akartam elmesélni."

5500 Ft

9 789635 565979